

Т.Д.АНДРІЄНКО
О.М.БАЙРАК
М.І.ЗАЛУДЯК
М.Л.КЛЄСТОВ
В.Г.ЛИТВИНЕНКО
В.М.САМОРОДОВ
Н.О.СТЕЦЬОК

ПОЛТАВСЬКА
ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА
АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
МІНЕКОБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

ЗАПОВІДНА КРАСА ПОЛТАВЩИНИ

УДК (581.5+591.5)+502.7(477.53)
ББК 28.588+28.688 (4 Укр.)

Рецензент

В.М. ПИСАРЕНКО

Завідуючий кафедрою екології та ботаніки Полтавського державного сільськогосподарського інституту, доктор сільськогосподарських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Фотографії:

О.М.БАЙРАК, М.М.ЯЦУКА, Т.Л.АНДРІЄНКО, М.Л.КЛІЄТОВА,
М.В.СЛЮСАРЕА, Є.В.ШИРАЯ

Малюнки:

І.І.ЗЕМЛЯНСЬКИХ

Заповідна краса Полтавщини. Т.Л.Андрієнко, О.М.Байрак,
М.І.Залудяк та інші – Полтава.: ІВА «Астрєя», 1996. – 188 стор.: іл. 88.

Книга присвячена опису природно-заповідного фонду Полтавщини, який забезпечує охорону типових та унікальних природних комплексів.

Наведена характеристика природи Полтавщини, її рослинного і тваринного світу. Читачі ознайомляться із природно-заповідними територіями області – заказниками, пам'ятками природи, заповідними урочищами, парками – пам'ятками садово-паркового мистецтва, а також першим в області Диканським регіональним ландшафтним парком. Висвітлено даліші шляхи розвитку природно-заповідної мережі області, її значення для екологічного виховання і освіти молоді.

Книга розрахована на широке коло читачів, насамперед, природолюбів, краєзнавців, вчителів, студентів і учнівську молодь, працівників природоохоронних установ.

Ілюстрована фотографіями, малюнками.

Книга посвящена описаниям природно-заповедного фонда Полтавщины, который обеспечивает охрану типичных и уникальных природных комплексов. Рассматривается характеристика природы Полтавщины, ее растительного и животного мира.

Читатели познакомятся с природно-заповедными территориями области – заказниками, памятниками природы, заповедными урочищами, парками – памятниками садово-паркового искусства, а также первым в области Диканьским региональным ландшафтным парком. Освещены дальнейшие пути развития природно-заповедной сети области, ее значение для экологического воспитания и образования молодежи.

Книга рассчитана на широкий круг читателей, прежде всего – природолюбам, краеведов, учителей и учащихся, работников природоохранных организаций.

Иллюстрирована фотографиями, рисунками.

The book is dedicated to descriptions of the nature preservation fund of the Poltava region which ensures protection of typical and unique natural complexes.

In the book the characteristic of the Poltava region's nature, of its plant and animal kingdom is considered.

The readers will acquaint themselves with nature preservation territories of the region: wildlife areas, nature monuments, preserved wild landscapes, parks – monuments of landscape art – as well as with the Dikanjka's regional landscape park.

The further ways of development of the region's nature preservation network, its significance for ecological education of young people are elucidated.

The book is meant to be used by a broad section of readers, first of all nature-lovers, students of local lore, teachers and pupils, workers of nature protection organizations.

ISBN 966-7150-00-3

© Андрієнко Т.Л., Байрак О.М.,
Залудяк М.І., Клієтов М.Л.,
Литвиненко В.Г., Самородов В.М.,
Стецюк Н.О., 1996.

© ІВА «Астрєя». 1996.

Das Buch ist den Beschreibungen des Naturschutzfonds des Poltawaer Gebietes gewidmet, der den Schutz der typischen und einzigartigen Natur Komplexe gewährleistet. Im Buch wird die Charakteristik der Natur des Poltawaer Gebietes und dessen Pflanzen-und Tierwelt erörtert.

Die Leser werden mit den Naturschutzterritorien des Gebietes: Wildreservaten, Naturdenkmälern, gehegten Waldstücken, Parks – Denkmälern der Garten – und Parkgestaltungskunst, sowie mit dem Dikanjkaer regionalen Landschaftspark bekannt.

Im Buch sind die weiteren Wege der Entwicklung des Naturschutznetzes des Gebietes und dessen Bedeutung für die ökologische Erziehung und Bildung der Jugend beleuchtet.

Das Buch ist für den breiten Leserkreis gedacht, vor allem für die Naturliebhaber, Heimatkundler, Lehren Studierenden und für die Facharbeiter der Naturschutzorganisationen.

З М І С Т

<i>Залудяк М.І.</i>	
Треба на землі хоч клаштики маленькі зберегти...	6
<i>Залудяк М.І.</i>	
Полтавщино, рідний краю...	10
<i>Андрієнко Т.Л.</i>	
Там, де сходиться ліс із степом	16
<i>Клєстов М.Л., Литвиненко В.Г.</i>	
Наш тваринний світ: сучасний стан, зміни, мисливсько-господарське значення	20
<i>Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Клєстов М.Л.</i>	
Рідкісні – нійцінніші	30
<i>Самородов В.М., Байрак О.М.</i>	
Витоки та розвиток заповідної справи	38
<i>Литвиненко В.Г.</i>	
Сучасна природно-заповідна мережа області	44
<i>Недоруб О.Ю., Байрак О.М.</i>	
Диканський регіональний ландшафтний парк	50
<i>Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Стецюк Н.О.</i>	
Ліси-красені	60
Перший лісовий заказник області	62
Заповідне урочище "Яри-поруби"	63
Липова дача	66
Де ховається ранник весняний	67
Де чути солов'їну пісню	68
Бір чи діброва?	70
Гирло Хоролу	70
Ліс, оточений ставом	72
Гадяцькі бори	72
У царстві вічнозелених красунь та рослин-сфінксів	73
<i>Байрак О.М., Коротченко І.А.</i>	
Без захисту їм не жити	76
Степи, що збереглися донині	77
Карлівські степи	79
Драбинівські схили	84
Балка Долина	87
Найменший, але найбагатший	89
Ой, чий то кінь стоїть?	90
Лизняна балка	93
Гора Пивиха	93
Байбаки в степу	94
Залишки степів повсюди	95
<i>Андрієнко Т.Л., Байрак О.М.</i>	
Замріяний світ заплав	96
Білецьківські плавні	97
Болота на Сулі	99
Це незвичайне «Червонобережжя»	102

Де зростає прадавній хвощ	103
І на Полтавщині є джунглі	104
Говтва біля Шишак	104
Королицеві та рябчикові луки	105
І в балках є болота	107
<i>Байрак О.М.</i>	
Ці незвичайні галофіти	108
Кермекова синь	109
Болото "Солоне"	111
Малоперещепинський заказник	112
<i>Стецюк Н.О.</i>	
Острови "зелених робінзонів"	114
<i>Клєстов М.Л.</i>	
Не стріляй у птаха на світанні...	122
<i>Самородов В.М.</i>	
Свідки минулого — окраса сьогодення	126
Зелений острів на півдні Лісостепу	127
Творіння рук людських	129
Найменші та найцінніші	134
<i>Андрієнко Т.Л., Литвиненко В.Г.</i>	
Розширити та примножити	136
<i>Байрак О.М., Коротченко І.А., Стецюк Н.О.</i>	
Вони чекають на охорону	140
Там, де ховається тиша	141
Серед цілющого різнотрав'я	143
Мальовничий куточок на межі Лісостепу і Степу	146
Пурпурові луки	150
Генківські озера	151
<i>Байрак О.М.</i>	
Вивчай і виховуй	152
Замість післямови	156
Розміщення природно-заповідних об'єктів	
по районах Полтавської області	157
Анотований список територій та об'єктів природно-заповідної мережі Полтавської області (станом на 4.09.95 р.)	174
Список рослин Полтавської області, занесених до Червоної книги України	182
Список тварин Полтавської області, занесених до Червоної книги України	182
Список регіонально рідкісних та малопоширених рослин	183
Список регіонально рідкісних та малопоширених тварин	185
Радимо прочитати	186

Такі вони уперті —
 I та трава, — такі вони
 Де плуг пройшов, там тирса
 Де зорано — там не
 Не хочу жодних висновків
 Та думаю, що треба на землі
 Хоч клаптики маленькі
 Де міг би стрепет звить
 I де б могла рости
 срібляста тирса.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

Мальовничі заплави
 річки Сула

ЧИ Є ЩЕ ДЕСЬ НА ЗЕМЛІ такий чарівний край, де тихі травневі ночі плывуть на крилах солов'їних пісень, де вранці на замріяній річці вмивається джерельною водою біле латаття, де навесні під шатами крислатих дубів яскравіє килим первоцвітів, де в барвистому степу напуваєшся цілющими пахощами різнотрав'я, де, розбивши крильми дзеркало синього плеса, здіймається і летить прямо на сонце крижень, де на схилі, зігрітому сонцем, долаючи полуденну дрімоту, дивляться на тебе тендітні квіти сон-трави?..

Так, нам, полтавцям, здається, що немає на землі кращого краю, ніж наша мальовнича Полтавщина, оповита смарагдовими лісами, голубими стрічками річок, безмежними полями, квітучими садами. Таке почуття любові до землі, де народився, є природним. Ми пишаємося багатствами рідного краю, до яких належать і зелені скарби — ліси, степи, заплави, і родючі ґрунти, і корисні копалини, і водні запаси, і чисте повітря.

Разом з цим нині ми є свідками того, які зміни в природі відбулись під дією людини. Все менше лишається природної рослинності, все більших змін зазнають її віцілілі ділянки — ліси, луки, болота; майже зовсім не лишилося славетних полтавських степів. Зменшилась чисельність багатьох видів рослин і тварин, які ще на початку століття відмічались на Полтавщині. Чи все це неминуче, чи господарська діяльність людини має неодмінно призвести до таких наслідків? Ні, можна по-різному використовувати природні багатства: нещадно, по-хижацьки, або раціонально, дбайливо, відновлюючи та оберігаючи їх. А чи є необхідністю для людини зривати на букети польові та лісові квіти, ламати та палити дерева, забруднювати береги річок та галявини лісів і, нарешті, стріляти у беззахисних птахів на світанні?..

Слід пам'ятати, що "благословенна земля ця не дісталася нам у спадщину від батьків — ми взяли її в борг у нащадків". Тому святий обов'язок нашого покоління — зберегти сучасні природні скарби Полтавщини.

Одним з найефективніших шляхів вирішення проблеми охорони природних багатств Полтавщини є створення "екологічного каркасу" — мережі природно-заповідних територій та об'єктів, що забезпечує охорону біорізноманіття рослинного та тваринного світу на ландшафтному, ценотичному та популяційному рівнях. В історії заповідної справи Полтавщини були яскраві сторінки: першими в області заповідними територіями були заповідники — еталонні ділянки широколистяного лісу (Парасоцький ліс) та різнобарвних степів (Карлівський степ). Останній спіткала гірка доля і він не зберігся до нашого часу.

Формування заповідної мережі області, як і на Україні в цілому, відбувалося у 60-80-х роках. Але існуюча до 1990 р. природно-заповідна мережа області мала один з найнижчих показників заповідності в Україні і не забезпечувала охорону основних типових та унікальних природних комплексів Полтавщини. Тому адміністрація області разом з Держуправлінням Мінекобезпеки по Полтавській області порушили це питання і вирішують його досить успішно.

З 1990 р. в заповідній справі області почався етап оптимізації природно-заповідної мережі. Колективом науковців міжвідомчої комплексної лабораторії наукових основ заповідної справи Мінекобезпеки України та Національної академії наук України разом з полтавськими вченими були проведені комплексні дослідження по виявленню та резервуванню найцінніших природних комплексів. А їх виявилось на полтавській землі чимало! Результат досліджень вагомий: сучасна оптимізована природно-заповідна мережа Полтавщини нараховує 333 території та об'єкти загальною площею 64 тис. га, що дорівнює середньому показникові заповідності по Україні (2,2%). А головне, що вона є різноманітною — в ній охороняються і

*Метелик подалірій –
яскрава окраса степу*

*Шавлія поникла –
мешканка різнобарвних
степів*

*Квітує шовкова трава –
кови́ла волосиста*

Королицеві луки

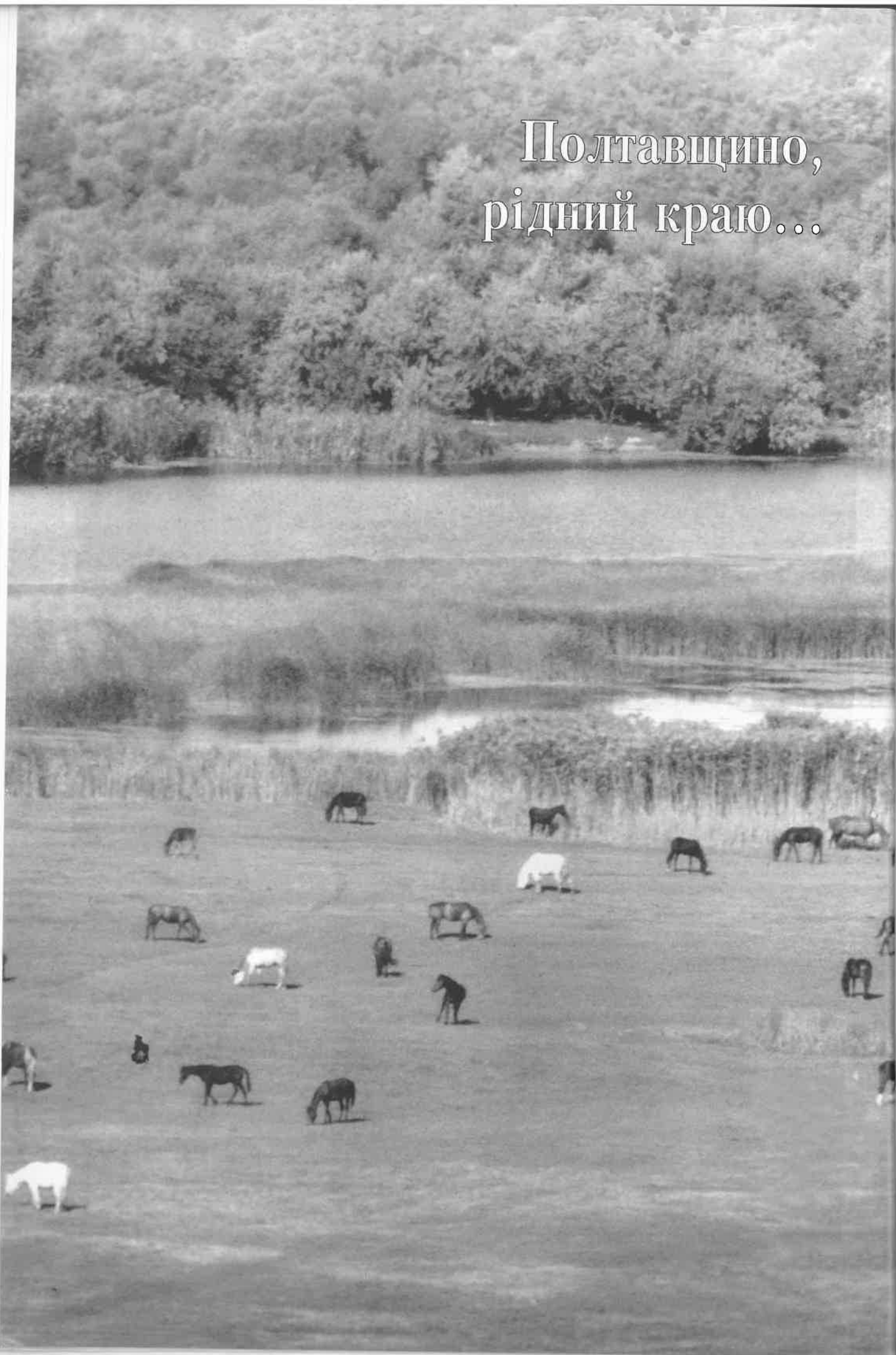
ліси, і степи, і луки, і водойми, і болота з неповторним та багатим рослинним і тваринним світом.

Оскільки в області відсутні заповідники та природні національні парки, досить важливим кроком було створення першого регіонального ландшафтного парку — Диканського, який служить зближенню двох напрямків охорони — природних багатств та історико-культурних цінностей. Адже не повинно існувати межі між

охороною природи та охороною культурного середовища — людину оточує не тільки те, що даровано природою, а й те, що створено руками і розумом попередніх поколінь.

Природно-заповідний фонд Полтавщини, як і України в цілому, — це наше національне надбання. Його слід плекати і берегти. Саме про це — заповідну красу Полтавщини — і розповідь наша книга.

Полтавщино,
рідний краю...

Земля — оазис наш.

Нема секрету.

Цвіте на ній творимий

нами день.

Вона чекає зодчих і поетів,

Як пташок повесні гіллястий

клен.

Бо в гордий вік космічної

ракети

Моторів гул не заглуша

пісень...

Земля! Горджусь святим

ім'ям твоїм

Воно — поезія, наш хліб і

отчий дім.

Г. КОВАЛЬ

П

ОЛТАВЩИНА — мальовничий край з багатою різноманітною природою. Приваблюють зір неозорі лани і квітучі сади, тихоплинні замріяні річки і зелені гаї, яскраві луки та різнобарвні степові схили. Чудові краєвиди Полтавщини, оспівані М.В.Гоголем, В.Г.Короленком, О.Гончаром, Л.Українкою, вражають своєю красою і величчю. Лісостепові ландшафти нашого краю — найтипівіша картина української природи. Відпочиваючи в Гадячі, Леся Українка захоплена писала: "Є на Україні серед милої Полтавщини, багатої на гарні куточки, чудовий краєвид. Се той, що з'являється перед очима, коли дивитися на нього з високого узгір'я стародавнього гетьманського міста Гадяча. Станьте на краю Драгоманівської гори і перед вами відразу розстелиться велика долина Псла... Побачите вже таку Україну, що "українішої" і немає...".

Територія Полтавської області займає площу 28,8 тис.кв.км і більшою частиною знаходиться в межах Лівобережної України, лише невелика частина земель Кременчуцького району знаходиться за Дніпром, на Правобережжі. Дніпро певною мірою служить природною межею області, омиваючи її землі на заході та на південному сході. Більша частина області розташована в межах лівобережної Лісостепової зони, південно-східна частина — на південь від лінії Кременчук — Полтава — в межах Степової зони. Цим і обумовлені її природні особливості. Мабуть, багатьом доводилось розглядати полтавську землю з літака: така вона незвичайна, наче все іграшкове — і поля, і ліси, і річки. Але в усьому цьому відчувається велика сила природних процесів, які відбувалися протягом мільйонів років. Основні риси сучасного рельєфу Полтавської області було закладено понад 50 мільйонів років тому в неогеновий період кайнозойської ери після поступового відступу на південь Харківського моря і формування річкової мережі. Поверхня області є слабохвилястою рівниною, яка полого нахилена до Дніпра.

За характером рельєфу область поділяється на три частини: південно-західна — найнижча, малорозчленована — тягнеться вздовж Дніпра. Тут на берегах Дніпродзержинського та Кременчуцького водосховищ знаходяться абсолютні найменші відмітки: відповідно 63 м та 81 м над рівнем моря. Найбільша за площею центральна частина області розчленована річковими долинами, ярами та балками. Північно-східна частина — найбільш підвищена і розчленована, у зв'язку з чим має складний горбистий характер. За походженням рельєф Полтавщини переважно ерозійний, тобто вироблений талими водами льодовиків антропогенового періоду, річками та тимчасовими водотоками. Основними й найпоширенішими формами рельєфу є вододільні плато і річкові долини, балки, яри.

Ліві притоки Дніпра — Сула, Псел, Ворскла, Орчик — поділяють область на чотири вододільних плато, що широкими смугами тягнуться вздовж річкових долин, знижуючись до Дніпра. Найвищі, переважно рівнинні ділянки, не заболочені, вкриті чорноземом. Саме у формуванні рельєфу провідна роль належить річковим долинам та їх терасам. Кількість річкових терас середнього Придніпров'я, куди належить і Полтавщина, різними дослідниками визначаються по різному: від трьох до тринадцяти. Найчіткіше виражена в рельєфі заплавна або лучна тераса. Вона майже безперервною смугою простягається вздовж річкових русел, а весною майже повністю затопляється при повені річок. Ширина заправ річок різна, як правило, збільшується за течією зверху вниз. На заплавах зустрічаються річкові стариці, озера, що поступово перетворюються на болота та торфовища.

Перша надзаплавна тераса, так звана борова або піщана, підвищується над заплавою на 6–12 м. Складена вона потужною товщею намитих річкових пісків. Ще донедавна верхня частина пісків цієї тераси вільно перевівалася вітром, що призвело до утворення

*Краєвиди Лучківського
ландшафтного заказника*

горбистого рельєфу. Дюни і піщані горби, іноді близько 15–20 м висотою чергуються із западинами і улоговинами. Такі ділянки охороняються на території ландшафтного Новосанжарського заказника в околицях с. Собківка. Зараз піски борової тераси майже всюди закріплено насадженнями сосни, чагарників та посівами багаторічних трав. Інші надзаплавні тераси в рельєфі виражені гірше. Вирішальну роль в процесі формування річкових долин зіграли зледеніння. На території Європи їх було чотири. В межах сучасної України найбільшим було Дніпровське (290 тис. років тому). Язик льодовика, що наступав з півночі по долині Дніпра, опускався до широти Дніпропетровська. Наступаючи і просуваючись на південь, він підгачував річки Сулу, Хорол, Псел і пониззя Ворскли, що призвело до переливання річкових і талих вод через вододіли і утворення долин, які зараз називаються прохідними або “мертвими”. Льодовик Дніпровського зледеніння залишив також свої сліди у вигляді дислокацій земних пластів, що відбулись під тиском льоду. Такі дислокації знайдено на горі Пивисі (околиці Градизька), де у відслоненні можна побачити породи, старші за віком, зім’яті і насунуті льодовиком на молодші.

З неерозійних форм рельєфу в області мають місце степові блюдця, льодовикові та солянокупольні дислокації (підняття), які охороняються як геологічні пам’ятки природи (“Висачківський горб” у Лубенському р-ні). У сучасний рельєф вписуються штучні форми — кургани, городища, фортечні земляні вали, кар’єри, котловани, штучні зрошувальні канали. Створення цих споруд змінює природний рельєф і активізує негативні природні процеси — посилює ерозію, призводить до зсувів, заболочення.

Найтипівішими для Полтавщини є східно-європейські лісостепові ландшафти. Більша частина ландшафтів та їх складових частин видозмінені внаслідок господарської діяльності, тому вони не є природними, а антропогенними. В області поширені також заплавні ландшафти, які збереглися у природному стані. Східно-європейські степові ландшафти розташовані у південній та південно-східній частині області. Антропогенний вплив на ці природно-територіальні комплекси виявився найістотнішим.

Рельєф та його природно-територіальні комплекси — ландшафти — це те, що ми можемо спостерігати ззовні. Цим структурам передувало утворення земної товщі, що і визначає геологічну будову території області, яка належить до двох геоструктурних районів: Українського кристалічного щита та Центральної частини Дніпрово-Донецької западини. Геологічна будова території Полтавщини складалася під впливом горотворчих процесів та вулканізму, наступів та відступів древніх морів, накопичення товщ морських відкладів, активізації ерозійних процесів, наступом та таненням льодовиків антропогенного періоду.

Найдавніші геологічні утворення — гірські

кристалічні породи — представлені гранітами, сланцями, залізистими кварцитами, гнейсами. Вони виходять на денну поверхню в Кременчуцькому, Кобеляцькому та Козельщинському районах, де виявлено залізорудні родовища. Центральна частина області покрита потужною багатокілометровою товщею осадових порід, в яких зосереджені відклади нафти, бурого вугілля, торфу. Відслонення давніх гірських порід (архейські граніти с.Келеберда в Кременчуцькому районі) охороняються нині як геологічні пам’ятки природи.

Здавна люди знали цінну річкам, озерам, болотам, оберігали їх. Адже вода — найважливіший елемент всього живого на Землі. Без неї, власне, немає життя. Згадаємо слова великого французького письменника А.Сент-Екзюпері: “Вода!.. Ти не просто необхідна для життя, ти є життя!..”

На території Полтавської області налічується близько 120 річок, річечок та струмочків. Найбільша річка — Дніпро (довжина 2285 км) з основними притоками — Сула (363 км), Псел (717 км), Ворскла (464 км), Оріль (346 км). Ці чотири ліві притоки Дніпра є найбільшими річками області по довжині, площі водозбору та водності.

Ворскла належить до наймальовничіших річок України. Її високі праві береги сягають місцями висоти 80 м. Вони нерідко помережані балками і ярами, зарослими дубовими та кленовими лісами. По берегах річки Ворскли, а також в заплавах її найбільших лівих приток — Коломаку, Мерли, Тагамлика — створено чимало цінних заповідних об’єктів. Річка Сула із правою притокою Удаєм — найзаболоченіша річка Лівобережної України. Береги річки та її приток низькі, значною мірою болотисті. Природні комплекси заплави Сули охороняються як гідрологічні заказники та заповідні урочища. Річка Псел найповноводніша і найшвидкоплинніша в області. Береги її чітко визначені, з класичною асиметрією: правий — крутий, лівий — пологий. Псел має симетричну систему приток: праві — Хорол, Грунь та Омельник, ліві — Грунь-Ташань, Говтва, Веприк. Цікаво, що в геологічному минулому Хорол був притокою Дніпра, але пізніше, під час четвертинного зледеніння, він був перехоплений однією з приток Псла, що перерізала вододіл і мала глибшу долину, ніж Хорол. Річка Оріль з маловодними притоками — Орчиком та Лип’янкою — прикрашає південно-східну степову частину області.

Особливої краси річки Полтавщини набувають під час весняних повеней. Всі вони живляться за рахунок підземних, дощових і повеневих вод. В долинах названих річок розташовані невеликі водойми — озера. Їх нараховується в області 124. До штучних водойм належать численні ставки, а також Дніпродзержинське та Кременчуцьке водосховища, що омивають відповідно на південному сході та південному заході Полтавську область і є найбільшими серед рукотворних морів Дніпровського каскаду. Водосховища створені з метою забезпечення потреб водопостачання,

річкового транспорту, електроенергетики, рибного господарства тощо.

З метою комплексного використання ресурсів річок, поліпшення їх екологічного стану (в рамках програми "Дніпро") здійснюється ряд заходів: створення станцій очищення від нафтових та інших забруднень, організація водоохоронних зон і смуг вздовж берегів Дніпра та його водосховищ, запровадження на промислових підприємствах раціонального водоспоживання, розробка рекомендацій з питань зменшення "цвітіння" води, підвищення рибопродуктивності за рахунок акліматизації нових видів тощо.

У гідрологічній мережі області переважають так звані малі річки — водотоки з довжиною від 10 до 100 км (р.Грунь, Ташань, Кобелячка, Лохвиця та ін.), які мають визначальну роль у формуванні середніх і великих водотоків. Екосистеми малих

річок відіграють значну роль у стабілізації природного середовища регіонів. У зв'язку з процесами урбанізації зростає значення малих водотоків як об'єктів рекреації. Статистичні дані свідчать, що у вихідні дні липня-серпня за межами міста відпочиває понад 30% жителів, використовуючи саме місцевості малих річок. В останні десятиріччя різко зріс вплив господарської діяльності на стан водних екосистем. Річки почали інтенсивно міліти, замулюватися, заростати водною рослинністю. Зменшився кількісний склад та різноманіття їх флори і фауни. Бережливе ставлення людини до водотоків повинно проявлятися, насамперед, у збереженні та відновленні рослинності поблизу струмків та невеликих річок. Природні заплавні луки по берегах річок запобігають замулюванню, оскільки саме тут осідають різноманітні речовини, що змиваються із

Лани золотоколосії пшениці

орних земель під час злив і танення снігу. Основою для регулювання водності малих річок і збільшення водних ресурсів є будівництво ставків, малих водосховищ, шлюзів та невеликих гребель.

Незважаючи на різноманітність і багатство джерел водних ресурсів, Полтавська область, як і в цілому Україна, належить до регіонів з дефіцитом води. Тому проблема збереження і охорони водних запасів є однією з найважливіших екологічних проблем сьогодення.

Справжнє багатство Полтавщини – її ґрунти. Ми пишаємося, що їх вивчення пов'язано з ім'ям засновника наукового ґрунтознавства В.В.Докучаєва. З середини 80-х років минулого століття він неодноразово буває у нашому краї. Матеріали обстеження ґрунтів Полтавщини лягли в основу його всесвітньовідомої праці "Російський чорнозем". На їх підставі була створена перша в світовій практиці десятиверстова карта ґрунтів Полтавщини. Підсумки очолюваної вченим експедиції відтворено у 16 томах.

Такого надбання не має жодна з областей України. Нам треба ретельніше і уважніше звертатись до цих безцінних матеріалів, щоб якомога грамотніше використовувати ґрунт.

Адже ґрунтовий покрив області дуже строкатий, його формування обумовлено помірним континентальним кліматом, лісовою та степовою рослинністю. В області більше 50 різновидностей ґрунтів, які в залежності від походження та властивостей поділяються на 12 груп: чорноземи, дерново-підзолисті, опідзолені, дернові, лучно-чорноземні, лучні, лучно-болотні, болотні, торфо-болотні, торфовища, солонці, солоді.

Найпоширеніші в області чорноземи. Вони займають майже дві третини її території і є природними скарбами Полтавщини. До важливих позитивних характеристик чорноземних ґрунтів слід віднести добру водопроникність, високий вміст органічних речовин, грудочкувато-зернисту структуру. Разом з тим, чорноземи легко піддаються механічному руйнуванню: водою, вітром, сільськогосподарською технікою. Чорноземи області належать до середньогумусних (гумусу від 5,5 до 9%), малогумусних (від 3,5 до 5,5%), слабогумусних (менше 3,5%).

Чорноземи глибокі на лесових породах – найпоширеніші типи ґрунтів в області. Вони найбагатші на органічні речовини. Вміст гумусу в них – 3,5 до 6,2%.

Досить поширені в області чорноземи солонцюваті на лесових породах, а також лучно-чорноземні ґрунти. Дерново-підзолисті ґрунти займають незначні площі і зустрічаються переважно на борових терасах річок. Невеликі площі займають і сірі опідзолені ґрунти.

В цілому ґрунти області є родючими і забезпечують вирощування всіх сільськогосподарських культур. Інтенсифікація землеробства, збільшення техногенного навантаження на земельні ресурси та надмірне застосування засобів хімізації в умовах низької

технологічної культури призвели до прискорення деградації ґрунтів, зниження їх родючості. Ще в кінці минулого століття експедиція вченого-ґрунтознавця В.В.Докучаєва, досліджуючи землі Полтавської губернії, дійшла до невтішних висновків: за 80 років внаслідок інтенсивної оранки і низьких норм внесення гною ґрунти втратили 0,4% гумусу. В наш час цей процес втрати "еліксиру родючості" прискорився. Якщо вміст гумусу у ґрунтах орних земель області у 1882 році становив 5%, в 1961 р. – 4,3%, то в 1981 р. – лише 4%. Збереження ґрунтового покриву та якості ґрунтів – одне із важливих природоохоронних та господарських завдань. Найбільшою шкоди ґрунтам завдає водна та вітрова ерозії. Її висока активність в області пов'язана перш за все з високою розораністю земель – орні землі складають 65% території, що набагато вище екологічно допустимої розораності Степу та Лісостепу.

Для охорони і раціонального використання земель в області проводиться будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд (валів, дамб), створення захисних лісонасаджень та полезахисних лісосмуг, залуження сильноеродованих ґрунтів.

Полтавська область, як і більшість території України, знаходиться в помірному кліматичному поясі. Найбільший вплив на формування погодних умов і клімату області мають величина і характер сонячного випромінювання, віддаленість території від великих водних мас (океанів), належність області до зони дії переважно атлантичних помірних та арктичних холодних повітряних мас, рівнинність території. Середньорічна температура повітря в області протягом тривалого періоду змінюється від +7°C до +8,5°C. Середня температура січня -6°C – -7°C, середня температура липня +20°C – +21°C. Важливим показником температурного режиму є тривалість вегетаційного періоду, коли середньодобова температура не опускається нижче +5°C. Його тривалість в середньому по області складає 195–205 днів. Середньорічна кількість опадів на території Полтавщини змінюється в межах 460–560 мм. Оподи зменшуються із заходу на схід. Влітку їх буває більше, ніж взимку. Над територією Полтавської області панують вітри з Атлантичного океану – морське повітря помірних широт і морське тропічне повітря із Середземного моря. У цьому зв'язку взимку бувають відлиги, дощ. З Північного Льодовитого океану проникає арктичне повітря і тоді відбувається похолодання, зледеніння. Проникає і континентальне тепле повітря з півдня, яке приносять вітри-суховії.

Полтавська область має вигідне фізико-географічне положення. Рівнинна територія, помірний континентальний клімат з достатньою кількістю тепла та вологи, чорноземні ґрунти обумовили урівноважену динаміку природних процесів, що разом із густою мережею річок та значними покладами корисних копалин відкриває широкі можливості для її господарського розвитку.

За структурою господарства сучасна
Полтавщина — індустріально-аграрна область
України. За своєю господарською спеціалізацією
серед інших областей вона виділяється паливно-
добувним, гірничорудним та машинобудівним
комплексами, інтенсивним багатогалузевим
сільським господарством. Більшість галузей
промисловості нові, виникли в 50-60 рр.: нафто- і
газодобувна, залізорудна, чорна металургія,
нафтопереробна, автомобільна, електротехнічна,
виробництво технологічного устаткування для
хімічної, харчової і легкої індустрії та ін.

Розвиток найважливіших галузей промисловості
— паливної, гірничорудної та металургійної —
пов'язаний з наявністю в області природних
скарбів — корисних копалин понад 10 видів:
нафта, газ, вугілля, торф, залізна руда, будівельні
матеріали тощо. Запаси торфу в області невеликі і
зосереджені переважно в долинах річок Сули,
Удаю, Хоролу. Промисловий видобуток нафти і
газу почався в області в 60-ті роки. Найбільшим
нафтогазовим родовищем є Глинсько-Розбишівське
(Лохвицький і Гадяцький р-ни), меншими є:
Сагайдацьке (Шишацький р-н), Радченківське,
Малосорочинське (Миргородський р-н),
Суходолівське (Машівський р-н). Кременчуцький
нафтопереробний завод — одне з найбільших
підприємств України — випускає високоякісні
етиллові бензини і дизельне паливо.

Сировинною базою гірничорудної та металур-
гійної промисловості є Горішньоплавнівське та
Лавриківське родовища залізних кварцитів
Кременчуцького залізорудного району, багатства
якого було відкрито в 1928 р. Рудні тіла цих
родовищ пов'язані з породами криворізької серії,
розміщені близько від поверхні і придатні для
розробки відкритим способом. Обробка і збага-
чення залізної руди проводиться на Полтавському
гірничозбагачувальному комбінаті. Провідне місце в
обласному промисловому комплексі посідає
машинобудування — транспортне (Кременчуцький
автомобільний завод), енергетичне (Полтавський
турбомеханічний завод), електротехнічне (Полтав-
ський завод газорозрядних ламп та "Електромо-
тор"), сільськогосподарське (Новогалєцинський
завод), верстатобудування та приладобудування,
виробництво машин для легкої і харчової
промисловості.

На Полтавщині виробляються такі будівельні
матеріали, як цегла будівельна, керамзитовий гра-
вий, малі стінові блоки, залізобетонні вироби, плит-
ка тощо. Ця галузь працює на сировині, що
добувається на території області.

Легка промисловість представлена текстильною,
трикотажною та швейною.

Провідну роль у харчовій промисловості
відіграють цукрова, м'ясна, молочна,
хлібопекарська та кондитерська.

Сільськогосподарське виробництво є однією з
провідних галузей економіки області, що постійно
розвивається. За абсолютним обсягом виробництва
сільськогосподарської продукції Полтавщина
займає п'яте місце в Україні. Основою
рослинництва області є виробництво зернових
культур, цукрових буряків і соняшнику; в
тваринництві — виробництво м'яса, молока, яєць.
Сільськогосподарські угіддя складають 76,2% від
площі земельних ресурсів області.

Інтенсивний розвиток промисловості та
сільського господарства Полтавської області
визначають значною мірою екологічний стан
території — як окремих компонентів природи, і в
цілому природних комплексів. Не збалансований
протягом довгих років розвиток народного
господарства області, верховенство відомчих
інтересів обумовили екстенсивний характер
природокористування, погіршення стану
навколишнього середовища.

Сучасний екологічний стан області
визначається, з одного боку, надмірним
виробничим навантаженням на природні системи
(висока сільськогосподарська освоєність території,
значний забір поверхневих та підземних вод та
ін.), з іншого боку — забруднення природного
середовища відходами побуту, промислового,
сільськогосподарського виробництва та транспорту.

Найбільшу загрозу для природних комплексів
області складають виснаження ґрунтів, забруднення
водних ресурсів, повітря.

Контроль за екологічним станом в області
покладений на Держуправління екологічної безпеки
по Полтавській області.

Занепокоєння викликає збіднення видового
складу і загибель природних фіто- і зооценозів та
окремих видів рослин і тварин.

Тому в останні десятиріччя питання про
охорону природних багатств Полтавщини набуло
особливої актуальності. Один із шляхів його
вирішення в області — створення "екологічного
каркасу" — мережі природно-заповідних територій.
Вона пом'якшує напружену екологічну ситуацію
області, забезпечує охорону біорізноманіття
рослинного і тваринного світу, а також ландшафту.
Ця мережа служить також для проведення
екологічної освіти і виховання.

Там, де сходиться
ліс із степом

*Степів мінлива неозорість,
Сліди звірини на росі,
Шпилі готичні осоковів,
Зелені куполи лісів —
Усе мені до болю рідне,
Все відкриваю знов щораз, —
І гаю шепіт заповідний,
І стежки праслов'янську в'язь.*

Т.НІКІТІН

ПОЛТАВЩИНА розташована переважно в Лісостеповій зоні України, яка простягається по центральній частині території нашої держави — від передгір'я Карпат до відрогів Середньоросійської височини. Характерною особливістю Лісостепу, яка й обумовила його назву, є чергування лісових та степових ділянок. Два-три століття тому природні умови території сприяли їх досить рівномірному розміщенню і створенню своєрідного комплексу цих угруповань, який доповнювався в долинах річок луками, болотами та водоймами. Крайня південно-східна частина території Полтавщини заходить у Степову зону. Тут кліматичні умови перешкоджають зростанню лісів на рівнинах (плакорах), а тому вони “ховаються” у яри та балки, більш прохолодні та вологі, а також у долини річок. Плакори були зайняті, як і схили багатьох балок, степами — здебільшого ковиловими та типчаковими, а також заростями степових чагарників: терну, шипшини, глоду, карагани.

Проте саме територія Лісостепу та Степу зазнала найбільших антропогенних змін. Розораність Лісостепу та Степу України досягає 60-70%, а на Лівобережжі місцями 80-90%. В першу чергу розорювались степи, тому так мало залишилось їх тут нині. Вони мають різний характер. В Лісостепу це переважно лучні степи (із тонконогом вузьколистим, шавлією лучною), в Степовій зоні — справжні степи (ковилові, типчаківі). Далі ми розповімо про вцілілі діляночки лучних степів.

Більшою мірою, але недостатньо і дуже нерівномірно збереглися ліси. Вони представлені нині — великими і дрібними — масивами на вододілах, на терасах річок та в притерасній частині заплав.

Лісова рослинність Лісостепу дуже змінює свій характер в напрямку із заходу на схід. Хоча на всій території Лісостепу переважають широколистяні ліси із пануванням дуба, породи дерев — супутники дуба — змінюються. Значною мірою змінює свій характер і трав'яний покрив.

В лісостеповому Правобережжі у широколистяних лісах зростає ціла низка видів, які не переходять на лівий берег Дніпра — тут для них не підходять кліматичні умови. Це — бук, клен-явір, берека, скополія карніолійська, герань темна. На Правобережжі проходить межа суцільного поширення граба і черешні, а також декількох, пов'язаних із ними, трав'янистих рослин — підсніжника білосніжного, цибулі ведмежої, підлісника європейського. На лівому березі Дніпра всі ці види трапляються в окремих ділянках, які науковці називають “локалітетами”.

На Лівобережжі, в тому числі на Полтавщині, в деревостанах часто зростає роль липи звичайної та клена гостролистого. Разом з дубом ці породи формують тут широколистяні ліси, в той час, як на Правобережжі виступали лише як домішка в деревостані. В травостої тут теж свої специфічні види — тюльпан дібровний, ряст Маршалла, проліска сибірська. Далі на південь, в Степовій зоні Полтавщини, де ліси трапляються в балках, все більшу роль відіграють клен польовий та клен татарський, які разом із дубом утворюють в балках невисокі низькобокі темні лісові насадження. Кількість суто лісових видів травостою все меншає. Натомість тут з'являються специфічні південні види — рястка Буше, фіалка донська, горобейник пурпурово-голубий, осока кореневищна. Все це рідкісні види нашої флори.

Східна межа ареалу граба проходить по Полтавській рівнині по лінії Ічня — Лохвиця — Диканька і в цілому збігається із східною межею ареалу черешні.

Найпоширеніші в області липово-дубові та кленово-липово-дубові ліси. Вони гінисті, із двоярусним деревостоем. Верхній “поверх” цих лісів утворюють могутні дуби з домішкою ясена, а другий — липа та клен гостролистий з домішкою клена польового. В межах ареалу граба формуються грабово-липово-дубові та грабово-кленово-дубові

Такий він, типовий Лісостеп

ліси. В травостой широколистяних лісів Полтавщини переважають типові для них види, такі як зірочник ланцетовидний, осока волосиста, яглиця, копитняк європейський. Практично відсутні тут рослини широколистяних лісів із центрально-європейським ареалом, які майже не переходять на лівий берег долини Дніпра — зеленчук жовтий, підлісник європейський, проліска дволиста.

Підлісок у широколистяних лісах Полтавщини майже не виявлений, оскільки ці ліси дуже темні. Але нерідко трапляються окремі купці ліщини, свидини, бруслини європейської. Разом із терном і кленом татарським ці чагарники утворюють щільні смуги на узліссях, в яких люблять ховатися та мешкати комахи, птахи, дрібні ссавці.

Інший характер мають ліси на терасах річок Полтавщини — Псла, Сули, Ворскли, Удаю, Хоролу та їх приток. Високі боріві тераси цих річок часто мають дюнний характер. Вони утворені бідними піщаними відкладами. На них переважають соснові та дубово-соснові ліси. Зовні вони дуже нагадують північні ліси нашого Полісся, але достатньо увійти до них, щоб побачити суттєву різницю. В цих лісах можна зустріти північні рослини, які ботаніки називають "бореальними". Це — брусниця, плаун булавовидний, сухоцвіт лісовий, котячі лапки дводомні, ялівець звичайний, деякі види папоротей — голокучник дубовий (відоміший під назвою "папороть Ліннея"), багатоніжка звичайна, страусник звичайний ("страусове перо"). Зростають тут і бореальні види мохів та лишайників. Проте основну частину травостою складають інші види з ширшими ареалами. Це — пісколюб (псамофіт), такі як кунічник наземний, цмин пісковий, агалік-трава гірська, калерія сиза, неморальні види, тобто рослини широколистяних лісів (конвалія, буквиця лікарська, герань криваво-червона та ін.). Чимало серед мешканців потерасних лісів і степових видів, особливо на терасах степової зони. Наприклад, костриця Беккера, тимофіївка степова, льонок солодкий. Саме тому ці ліси здавна привертають увагу природознавців, як свого роду провідники північних видів на південь, а південних — на північ, як цінні природоохоронні об'єкти.

Крім соснових та дубово-соснових лісів, на терасах річок Полтавщини зустрічаються дубові та татарськокленово-дубові ліси. Вони займають нижчі елементи рельєфу терас, а також підвищені місця заплав, особливо гриви.

У притерасних частинах заплав широколистяні ліси представлені чорновільшнями. Вони являють собою свого роду екологічний перехід (екотон) між лісами та болотами. В їх трав'яному покриві сполучаються лісові види, такі як крушина, калина, папороті, що займають підвищені ділянки мікрорельєфу, та болотні види, що поселяються у зниженнях. Серед останніх переважають різні види осок (загострена, несправжньоосмикавцева, омська), очерет, півники болотні, болотна папороть. Вільшники — цікаві та своєрідні мозаїчні природні утвори із притаманним лише їм рослинним та

тваринним світом. Чимало з них є цінними природоохоронними об'єктами.

Крім лісів, серед природної рослинності Полтавщини значні площі займає рослинність заплав — луки, болота, водна рослинність.

Особливістю рослинності Полтавщини є те, що значну площу тут займають засолені (галофітні) луки. Вони представлені у заплавах річок Ворскли та Сули у їх нижній течії. На вологих знижених ділянках слабозасолених лук угруповання створюють бекманія та мітлиця повзуча, а на сухіших і рівніших площах — осока розставлена, покисниця розставлена, вівсяниця східна.

На солонцях та солончаках, що займають плескати зниження, зростають специфічні галофітні види. Небагато рослин можуть зростати в таких умовах. Серед них — солончакова айстра, солерос європейський, содник сланкий, подорожник морський, камфоросма однорічна. Розподіл різних видів залежить від типу (солонці, солончаки, карбонатне засолення) та ступеня засолення. На засоленних ділянках зростають декілька видів кермеків та гоніолімонів, які в кінці літа створюють своєрідний аспект із м'якими барвами бузкових тонів.

Крім засоленних, у заплавах зустрічаються також справжні та заболочені луки, а на схилах терас і підвищеннях заплав — остепнені луки. Незасолені луки приурочені звичайно до приуслової частини заплав або до тих їх ділянок, які добре дреноються. Характерні для Лісостепу і Степової зони остепнені луки представлені угрупованнями мітлиці виноградникової, тонконогу вузьколистого. Справжні луки займають площі заплав середнього та низького рівня. Переважають тут злаки, що утворюють основу таких лук майже повсюдно в Україні — вівсяниця лучна, лисохвіст лучний, мітлиця гігантська. Але лісостепові луки Лівобережжя із вівсяниці лучної та лисохвосту лучного дуже відрізняються від північніших поліських. Майже третина рослин, що тут зростають, — це лучно-степові види, характерні для Лісостепу. Це — типчак, келерія Делявіна, люцерна жовта та ін. На засоленіших місцях ці угруповання змінюються луками із вівсяниці східної та лисохвосту тростинного, які, власне, є галофітними варіантами справжніх лук. В їх складі поряд із звичайними лучними рослинами є чимало рослин, які є специфічними для солончакових лук — ситник Жерарда, осока дворядна, осока житня, бекманія, кульбаба бессарабська та ін.

Комплекс справжніх та засоленних лук є найтиповішим для полтавських заплав. В ньому представлений ряд не лише типових, але й рідкісних видів рослин (зозулинець болотний, осока житня, осока дворядна).

Специфічними для Полтавщини та лівобережного Лісостепу в цілому є луки із келерії Делявіна. Вони розміщуються на плескатих гривах та верхніх частинах схилів у приусловій та центральній частинах заплав. Значну роль в цих угрупованнях відіграють мітлиця виноградникова, тонконіг

вузьколистий, осока рання, гвоздика Борбаша.

Для болотистих лук полтавських заплав характерне переважання угруповань бекманії. Ця рослина витримує і невелике засолення ґрунту. Дані луки поширені теж у прирусловій та центральній частині заплав, але вже у плескатих зниженнях та на похилих схилах. Рідше трапляються угруповання із тонконогу болотного, очеретянки, мітлиці повзучої. У зниженнях із мокрими лучно-болотними ґрунтами трапляються обводнені угруповання бульбокомишу морського, рогозу Лаксмана, кути Табернемонтана, які є специфічними для лівобережного Лісостепу.

Болота Полтавщини зосереджені у заплавах річок. Це — староруслові, приозерні, улоговинні болота, як правило, дуже обводнені. Вони формуються в умовах багатого живлення, тому належать до низинних (евротрофних) боліт. Крім охарактеризованих вище вільшняків, які є проміжною ланкою між болотами та лісами, серед боліт можна виділити дві групи — високотравні та осокові. Поширенішими є високотравні болота — очеретяні, рогозові, лепешнякові, рідше — комишові (кугові). Найбільші площі займають очеретяні болота. Характер їх при просуванні із півночі на південь області змінюється. В напрямку на південь обводненість боліт та висота очерету зростають, а товщина шару торфу зменшується. Значна кількість таких боліт, особливо у Степовій зоні, зовсім не має шару торфу, оскільки в таких кліматичних умовах торф не відкладається.

Очерет досягає висоти 2–3 м, нерідко утворює густі, важкопрохідні зарості. Небагато рослин може зростати в цих умовах. Тут можна побачити комиш озерний, рогіз вузьколистий, осоку загострену та омську, омег водяний. Поверхня води нерідко буває суцільно натягнена ряскою (малою, триборозенчастою, багатокорінником). В обводнених зниженнях на поверхні води — тілоріз, жабурник, а в шарі води — кушир темно-зелений, елодея канадська.

По берегах водойм, особливо ставків та водосховищ, формуються зарості рогозу вузьколистого та широколистого. В південній частині області периферійні смуги заростання утворює рогіз Лаксмана. Цей південний вид витримує засолення ґрунтів і зростає при меншій глибині води, ніж рогіз вузьколистий та широколистий. Значні площі, особливо в обводнених місцях заплав, займають болота з переважанням лепешняка великого.

Зарості високотрав'я із переважанням рогозу вузьколистого та очерету сформувались при створенні водосховищ Дніпра в гирлах річок Полтавщини. Численні види птахів та звірів мешкають та харчуються в них, тому вони мають велике екологічне значення.

Серед осокових боліт Полтавщини у зв'язку з великим обводненням найпоширеніші купинноосокові, насамперед, із осокою омською, рідше — зближеною. В них інколи трапляються північні болотні види, рідкісні для півдня Лісостепу, такі як вовче тіло болотне, бобівник трилис-

тий, плавушник болотний. Численні тут болотні рослини, поширені в різних зонах помірного клімату, такі як плакун верболистий, вербозілля звичайне, частуха подорожникова та ін. Із південних видів нерідко є водна папороть — сальвінія плаваюча.

Характерних для Лісової зони осоково-гіпнових боліт на Полтавщині мало. Вони подекуди трапляються по річкових терасах в улоговинах.

Інколи на піщаних борових терасах понизь річок, особливо Ворскли та Сули, трапляються дивні природні утвори — так звані “болота-блюдця”. Вони розміщені у невеликих округлих або овальних улоговинах і утворюються при заростанні озерець. У зв'язку із бідністю ґрунтів тут формується покрив із сфагнових мохів. Ці боліття є осередками північних видів у південних регіонах. Тут зростають рідкісні для Полтавщини види рослин, багато з яких сюди прийшли на південь із тайгової зони. Крім сфагнових мохів, це — росичка круглолиста, різні види грушанок, осоки волосистоплода та здута, жировик Лезеля — рідкісна болотна орхідея, вужачка звичайна, (незважаючи на назву, остання є зовсім незвичайною крихітною папороттю). Ці рідкісні утвори природи підлягають першочерговій пильній охороні.

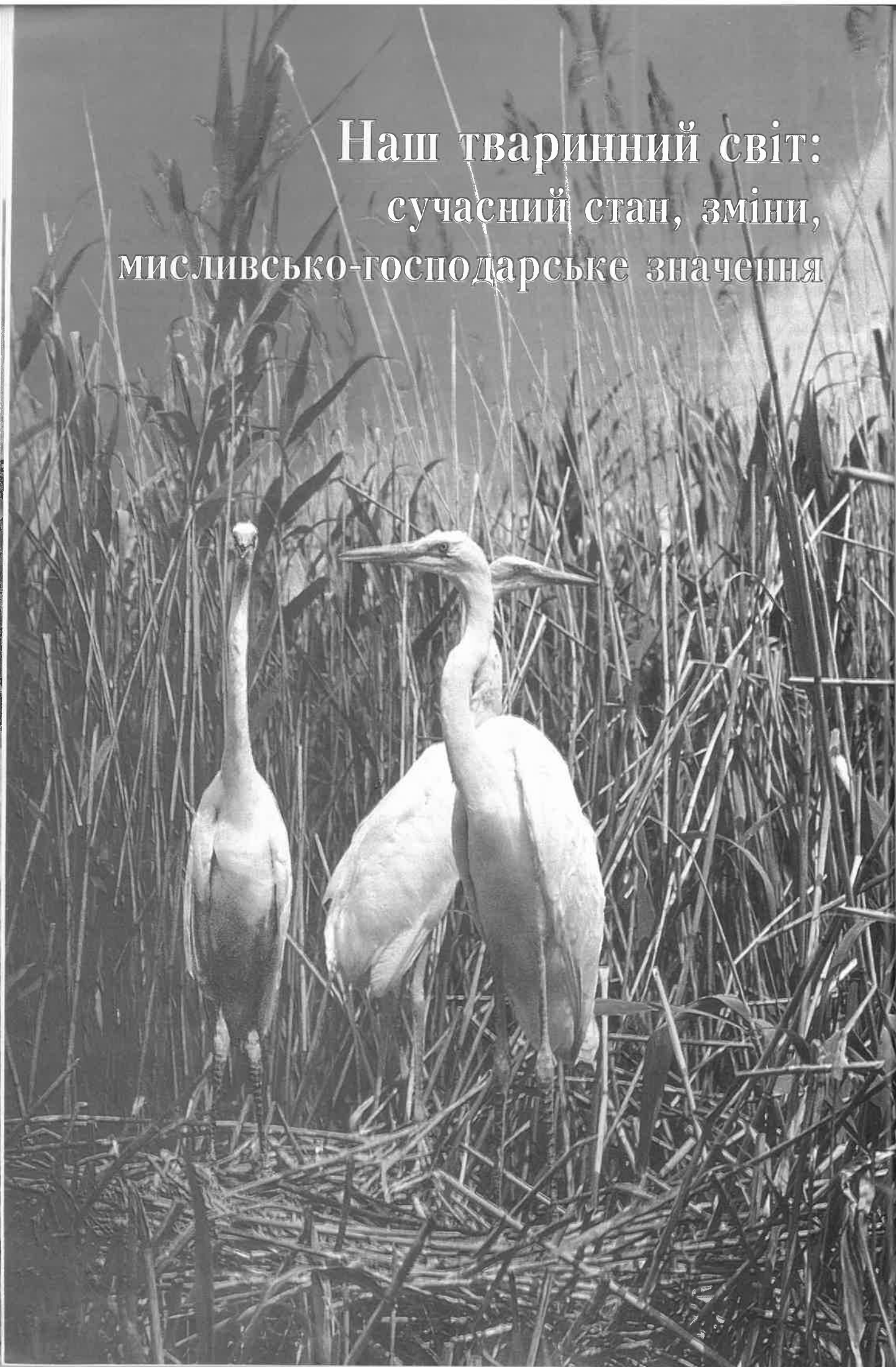
Спокійний характер річок Полтавщини, рівнина на поверхню обумовили формування тут досить різноманітної водної рослинності. Серед водних рослин, які зростають на території Полтавщини, чимало рідкісних і малопоширених. До них належать угруповання латаття білого та глечиків жовтих, досить поширених нині в області, але зникаючих, як на Полтавщині, так і в Україні в цілому. Значну наукову цінність мають угруповання латаття сніжно-білого. Цей вид знаходиться на території Полтавщини на південній межі свого поширення. В тихих затоках річок зростає водна папороть сальвінія плаваюча, занесена до Червоної книги України. До цієї книги занесена і альдрованда пухирчата — дуже рідкісна водна комахоїдна рослина, виявлена у Котелевському районі. Зростають у водоймах області і інші рослини-хижаки: пухирники звичайний та малий.

Крім вищеописаних типів рослинності, основними з яких є лісовий та лучний, на території Полтавщини місцями виявлено також в основному вздовж русел та по борових терасах річок рослинність пісків. Піщані угруповання Полтавщини дуже своєрідні, оскільки в заростанні пісків беруть участь, як звичайні для України види, так і специфічні рослини південних пісків.

Все це утворює своєрідний комплекс рослинного світу Полтавщини. Хоча і дуже змінений внаслідок діяльності людини, він є багатим і різноманітним. Нині все людство дбає про охорону біорізноманіття, як на нашій планеті в цілому, так і в кожній країні, у кожному регіоні зокрема. І ми на Полтавщині мусимо зберегти ценотичне, флористичне та фауністичне різноманіття.

Наш тваринний світ:
сучасний стан, зміни,
мисливсько-господарське значення

Ге
К
Л
і

*Ген під горою, між дубками,
Козуля – скік! – і знову – скік!
Лосиха, лякана вовками,
і гордий олень – віддалік.*

О.МАТІЙКО

ВАЖКО УЯВИТИ собі ліс без різноголосого хору птахів, граціозної козулі або велетня лося, луки — без деркачиних криків, посвистів плісок, різнобарвних метеликів і стрімких бабок. Мертвим виглядало б заплавне озеро без сплесків риби, без крякання злітаючих крячок, без жаб, що стрибають з-під ніг, степ — без співу жайворонків і посвистувань ховрахів.

Полтавська земля не обділена тваринним світом. Незважаючи на багаторічне активне використання природних ресурсів, вона зберегла типові для Лісостепу і Степу фауністичні риси.

Завдяки значному ландшафтно-біотопічному різноманіттю області, пов'язаному з її географічним положенням і непоганою збереженістю природних комплексів, особливо в долинах великих річок, тваринний світ Полтавщини донині залишається порівняно багатим і різноманітним. За показниками видового різноманіття, представленості рідкісних та чисельності фонових видів тварин він є чи не найбагатшим в українському Лісостепу. Фауна хребетних області нараховує близько 450 видів, в тому числі — ссавців — близько 60, птахів — понад 300, плазунів — 11, амфібій — 11, риб — 46. Склад фауністичних комплексів, їх сезонні особливості та специфіка значною мірою обумовлені розташуванням області в межах Лісостепової і Степової природних зон.

Наслідком цього є переважання в фауністичних комплексах лісостепових елементів із значною участю неморальних і степових. Участь останніх особливо виявлена у південній частині області. Слід відзначити, що саме серед типових “степняків” найбільшою є кількість зникаючих в області і рідкісних видів. Це пояснюється різким зменшенням площ степових ділянок під впливом господарської діяльності людини. Ще на початку ХХ століття майже зникли на Полтавщині степовий орел, степовий журавель, стрепет, був винищений байбак. В 50–60-ті роки різко скоротилася чисельність дрофи, сокола сапсана, степового тхора, земляного зайця великого. В останні десятиріччя майже зникли і мишівка степова, перегузня, різко скоротилася чисельність перепела, жайворонків і навіть ховрахів.

Сучасна фауна Полтавщини характеризується переважанням лісостепових тварин при значній участі неморальних і синантропних видів. Наприклад, ядро орнітофауни області утворюють грак, сіра ворона, сорока, зеленяк, щиглик, коноплянка, вівсянка звичайна, щеврик лісовий, сорокопуди — жулан і чорнолобий, припутень, горлиця звичайна, дремлюга, одуд, сова вухата, канюк звичайний, лелека білий, які є типовими мешканцями Лісостепу. Із неморальних видів птахів в області досить звичайні яструб великий, сова сіра, крутиголовка, дятел великий строкатий, сойка, кропивник (волове око), повзик, костогриз та інші.

В цілому лісостепова та степова частини області не мають різкої відмінності у фауністичному відношенні. Певні особливості відрізняють лише північно-східну частину області від південної. В першому випадку значною є участь у фауністичних комплексах мешканців широколистяних лісів, а в другому — степових ділянок. Дещо вищим є різноманіття тварин на екотонній смузі, тобто на межі Лісостепу і Степу.

На Полтавщині представлений відносно широкий спектр лісових насаджень, із яких найтипівішими слід вважати островні, байрачні і заплавні ліси. Значну площу займають так звані полезахисні лісові насадження, які теж мають певне фауністичне значення. За видовим складом та чисельністю фонових видів лісовий фауністичний комплекс слід вважати найбагатшим. Непоганою є і забезпеченість охороною лісових тварин — в області створено понад 100 лісових, ботанічних, ландшафтних заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ, в яких зберігаються лісові формації.

Найчисленнішим і найрізноманітнішим є населення тварин в

*У високотрав'ї боліт
гніздяться чаплі білі великі*

заплавних лісах внаслідок їх біотопічної неоднорідності. Із ссавців тут звичайні лось, свиня дика, козуля європейська, місцями трапляється реакліматизований олень європейський, а по Хоролу — акліматизована лань.

Хижаків представлені нечисленним вовком, лисицею звичайною, собакою єнотовидним, тхорем чорним, куницею ліською, горностаєм, ласкою, а на прибережних ділянках — видрою річковою, рідше європейською і більш звичайною американською, норками.

З комахоїдних майже повсюдно мешкають їжак, землерийки — бурозубка звичайна і білозубка. Місцями трапляється кріт. Характерними для заплавних лісів є кажани, із яких найзвичайніші кажан пізній, вухань та нетопир Натугіуса.

Численними серед гризунів є лісова та жовтогорла миші, полівка лісова, польова миша. Місцями по заліснених схилах заплав трапляється поселення полівки підземної. Зрідка зустрічається вовчок лісовий, а під час мандрівок — білка.

Птахи є найрізноманітнішою та найчисленнішою групою хребетних тварин, як заплавних, так і інших типів лісів. Незмінним домінантом лісових угідь є зяблик, співдомінують малинівка, дрізд чорний, дрізд співочий, жулан, славка чорноголова, ковалик-вівчарик, ковалик жовтобровий, синиця велика та шпак. Досить численні соловейко звичайний, мухоловка строката, кропивник, синиця голуба. Звичайними є горлиця звичайна, зозуля, дремлюга, сивий та великий строкатий дятли, крутиголовка, повзик, іволга, зеленяк, сорока, а по галявинах та узліссях — щеврик лісовий, вівсянка звичайна та гава. Трапляються сови — сіра та вухата. До рідкісних видів слід віднести зміїда, шуліку чорного, яструба великого, крука. Є відомості про гніздування вальдшнепа в північних районах. На старих ділянках лісу трапляються колонії чапель.

Рептилії представлені черепахою болотною, вужем звичайним, ящіркою живородячою. На сухих, підвищених місцях із розрідженим травостоем трапляються ящірка прудка, значно рідше — зелена. Зрідка по підвищених місцях можна зустріти мідянку та гадюку звичайну.

В заплавних лісах мешкає більшість видів земноводних, притаманних області, що пояснюється їх високою вологістю та наявністю невеличких озер, стариць, тимчасових водойм. Тут трапляються звичайні і гребінчастий тритони, звичайною є деревна жабка — квакша, трав'яна і гостроморда жаби, зелена і навіть сіра ропухи. Місцями численні жаба озерна, кумка червононога.

Найбіднішими у фауністичному відношенні лісами області є соснові. Постійним мешканцем цих лісів із ссавців є борсук. Багаторічні поселення цього рідкісного звіра нерідко можна зустріти в сосняках. Досить часто трапляється тут і білка. Молоді соснові насадження приваблюють взимку лосів і свиней диких. Перші живляться верхівками соснового підросту, другі — діюють в їх заростях. В невеликій кількості в сосняках, особливо на

ділянках, що межують з полями або листяним лісом, трапляються козулі, зайці сірі та лисиці. Останні часто риють в таких місцях виводкові нори. Не відрізняється особливим різноманіттям орнітофауна сосняків — бідніша в молодих насадженнях і багатша в спілих та перестойних. Звичайними видами тут є зяблик, щеврик лісовий, мухоловка сіра, повзик, підкорішник, зеленяк. В старих сосняках гніздяться ворон, чеглок, канюк, сови сіра та вухата. Поселяються великі строкаті дятли і дремлюги, ковалик жовтобровий, синиця велика та інші. На узліссях і галявинах поселяється жайворонок лісовий. В старих сосняках можна зустріти дуже рідкісного гніздового птаха — орла-могильника; з рептилій — гадюку звичайну; по галявинах — ящірку прудку, а із земноводних — лише ропуху сіру.

В острівних та байрачних лісах охоче поселяються борсук, звичайними є козуля та заєць сірий, не рідка і лисиця звичайна. Свині дикі і лосі відвідують ці ліси восени і взимку, але рідко залишаються для розмноження. Із птахів звичайними для цих типів лісу є канюк та яструб великий, зрідка гніздяться боривітер звичайний і кібчик. Дуже рідкісними птахами є канюк степовий, орел-карлик та сокіл-балобан. Останній, як правило, поселяється поблизу поселень ховрахів. Із дятлів трапляються великий строкатий, середній та крутиголовка. Із горобиних домінують щеврик лісовий, жулан, малинівка, дрізд чорний, ковалик жовтобровий, шпак, іволга, сорока, синиця велика, вівсянка звичайна.

Рептилії представлені ящіркою прудкою та вужем звичайним, земноводні — трав'яною та гостромордою жабами.

Не відрізняються особливим різноманіттям фауністичні комплекси полезахисних насаджень, де із ссавців в незначній кількості можна зустріти козулю, зайця сірого, лисицю звичайну, куницю ліскову, ласку, їжака та деяких інших. Наприклад, по цих типах лісових насаджень розселилися і постійно мешкають типові лісові гризуни — лісова і жовтогорла миші, руда полівка.

Досить охоче в лісосуходах поселяються такі птахи, як грак, колонії якого бувають значними, сорока, сойка, гава, жулан, малинівка, соловейко, дрізд чорний, славки сіра, рябогруда та чорноголова, вівсянка звичайна, синиця велика, зеленяк, коноплянка, щиглик, горобець польовий. Досить часто в посадках гніздяться боривітер звичайний, кібчик, припугень, горлиця звичайна, сова вухата, одуд, крутиголовка, дятли великий строкатий та малий. Характерним птахом є і сорокопуд чернолобий.

Із рептилій по посадках живуть ящірки прудка та зелена, а із земноводних — часничниця і ропуха сіра. Слід зазначити, що полезахисні посадки відіграють роль екологічних коридорів, по яких відбувається розселення лісових видів тварин, взаємопроникнення з однієї природно-заповідної території на іншу. Важливе значення вони мають і як "спрямовуючі смуги" для мігруючих птахів

деревно-чагарникового комплексу.

Своєрідними місцями мешкання тварин є парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва, розташовані в межах населених пунктів. Остання обставина сприяє тому, що фауністичні комплекси цих "лісових" заповідних об'єктів виглядають збідненими. Тварини, що не витримують фактору неспокою, не живуть в таких місцях. Фауністичні комплекси складаються переважно із лісових і синантропних видів. Ссавці представлені в таких парках куніцею кам'яною, їжаком звичайним, щурем, мишею домовою, зрідка — лісовими гризунами. Трапляються тут і кажани. Із птахів разом із лісовими видами в значній кількості живуть типові синантропи — горлиця кільчаста, горобець хатній, горобець польовий, чисельніша, ніж в інших місцях, гава. Плазуни представлені вужем звичайним, а земноводні — ропухою зеленою.

Розвинута річкова мережа, наявність значної кількості заплавлених водойм, боліт, в тому числі і лісових, а також водойм штучного (ставки) і напівштучного (водосховища на річках) походження сприяли тому, що гідрофільні тварини в області досить численні і представлені значною кількістю видів. За якісними і кількісними показниками водно-болотний фауністичний комплекс поступає лише лісовому. До того ж водно-болотні і навколоводні тварини добре забезпечені охороною, так як в природно-заповідному фонді області нараховується 52 гідрологічних заказники, не рахуючи ландшафтних, лісових, різних зоологічних та інших природно-заповідних територій, в яких представлені водні і навколоводні біотопи.

Найцінніші у фауністичному відношенні водно-болотні угіддя сформувалися в придніпровській частині Полтавщини, що зазнала підтоплення внаслідок зарегулювання Дніпра. Особливо багаті комплекси гідрофільних тварин склалися в нижніх течіях дніпровських приток — Сули, Псла і Ворскли. Саме тут мешкає основна маса рідкісних і малопоширених гідрофільних тварин, таких як видра річкова, норка європейська, горностай; зосереджені на гніздуванні та зупиняються під час сезонних міграцій орлан-білохвіст, скопа, лелека чорний, чапля жовта, лежень, кулик-сорока, кроншнеп великий, реготун чорноголовий, крячок білощокий, крячок малий, чернь білоока, гоголь та багато інших. Саме тут зосереджені основні нерестовища і місця нагулу молоді риб. В межах водосховищ розташовані головні місця зимівлі орлана-білохвоста і ряду видів водоплавних птахів, а також ями для зимівлі риб.

В пониженнях вказаних річок сформувалися унікальні плавневі комплекси. Великі масиви очерету, рогузових та комишевих заростей перерізають численні протоки, часто трапляються мілководні плеса та острови, що створює сприятливі умови для мешкання багатьох видів тварин. Крім перелічених вище рідкісних тварин, тут мешкають із ссавців в значній кількості свиня дика, собака єнотовидний, полівка водяна. Численними є такі птахи, як чаплі, чайки, крячки,

кулики, пастушкові, очеретянки та кобилочки, кількість яких багаторазово збільшується під час міграцій. Слід зауважити, що в пониженнях Сули та Ворскли існують (Сула) або існували (Ворскла) найбільші на материковій частині України полівидові колонії чапель. В них виводять нащадків сірі, великі білі, малі білі, жовті чаплі, а також численні кваки. Поодинокими парами гніздяться баклани великі, вражаючою була і є донині чисельність лиски — основного мисливського птаха водосховищ.

Із інших груп хребетних тварин значною є чисельність такого плазуна, як черепаха болотна, а із земноводних — жаби озерної та кумки червонопузої. Із риб тут в масі нерестяться такі промислові види: лящ, плітка, судак, сазан, карась, сом, щука, синець та інші. Значною є кількість акліматизованого товстолоба.

Вище по течіях цих річок склад фауністичних комплексів дещо змінюється. На ділянках із переважанням лук різко зменшується кількість і різноманіття представників плавневого комплексу на фоні збільшення участі лучних видів таких, як лелека білий, чайка, травник, веретенник великий, перепел, деркач, плиска жовта, очеретянка лугова, чекан луговий, жайворонок польовий та ін. На ділянках, де річку стискає заплавлений ліс, трапляються поселення бобрів, можна зустріти гнізда-рукавички синиці-ремеза, побачити шуліку чорного або рибалочку голубу.

Фауністичні комплекси високотравних боліт мають багато спільних рис із плавневими комплексами пониження Сули, Псла та Ворскли. Тут також численними бувають пастушкові, очеретянки, кобилочки, вусаті синиці. В помітній кількості можуть траплятися качки та нирці, бугаї та бугайчики. В той же час для боліт, особливо великих, типовою є наявність журавля сірого, гуски сірої, нирця сірощогого, луна болотного, сови болотної, синьшійки. Значно меншою в межах боліт буває чисельність чайкових птахів, особливо мартина звичайного і сріблястого. Звичайними мешканцями боліт є свиня дика, лисиця та ондатра (остання погано переносить різкі коливання рівня води у водосховищах). Зрідка поблизу боліт, в першу чергу лісових, поселяється вовк. Місцями по висихаючих болотах, особливо в Лубенському районі, досить численна гадюка звичайна.

Перехідними варіантами лісових і водно-болотних фауністичних комплексів є фауністичні комплекси лісових боліт, особливо вільшняків. Тут разом мешкають лісові і гідрофільні тварини. Досить типовою для лісових боліт є наявність журавля сірого, деркача, кобилочки річкової, синьшійки, черепахи болотної і різних земноводних.

Досить поширеним варіантом водно-болотних угідь з характерним фауністичним комплексом є ставки. В бордюрних заростях очерету та рогузу селяться ондатра, полівка водяна, щури, а із птахів — лиска, курочка водяна, бугайчик, очеретянка велика, зрідка — лебідь-шипун, гуска сіра, черні

червоноголова та білоока.

Основними видами іхтіофауни є короп, карасі сріблястий та золотий, окунь, щука, красноперка та інші.

Численними бувають жаби озерні. Трапляються жаби ставкові, кумки червонопузі, а із плазунів — вуж звичайний, черепаха болотна. На півдні області досить численний вуж водяний.

Близькими за складом є фауністичні комплекси риборозводних ставків, за винятком унікального господарства, розташованого в Глобинському районі (між селами Святилівка і Бугайка). Великі площі, що займають ставки, та наявність напівспущених, заростаючих ставків робить це господарство дуже важливим у фауністичному відношенні. Тут багато років існують великі колонії мартинів звичайних, крижків білощоких.

Численними є такі цінні мисливські птахи, як крижень, лиска, чернь червоноголова. Більше половини відомих для області пар лебедів-шипунів гніздиться тут. Численними є і поселення норця чорношийного. Важливе значення має господарство і для мігруючих качок, куликів та мартинів.

Луки є досить поширеним типом ландшафту на Полтавщині, хоча їх площа значно скоротилася за останні десятиріччя внаслідок господарського засвоєння річкових долин. Характерною ознакою Полтавської області є наявність значних за площею засолених ділянок лук. Це накладає певний відбиток на склад фауністичних комплексів засолених лук і водойм. З одного боку фауністичні комплекси цих ділянок виглядають збідненими — тут відсутній ряд типових лучних видів, а з іншого — з'являються види, які добре переносять підвищену засоленість. Із птахів до таких слід віднести ходулочника — рідкісного кулика, велике поселення якого (близько 60 пар) тривалий час існувало на засоленій луці в районі Малоперещепинського болота. Є неперевірені відомості про гніздування на засолених луках Ворскли дерихвоста степового, який на півдні України часто гніздиться на солончаках. Із засоленими луками в основному пов'язано розповсюдження в області і плиски жовтоголової, яка в останні роки активно розселяється на захід. І, нарешті, існування гніздового угруповання індійської очеретянки, відірваної від основних місць гніздування на півдні, де вона заселяє приморські очеретяні зарості, теж обумовлено близькими біотопічними умовами, викликаними підвищеною засоленістю.

На засолених луках Полтавщини, вірогідно, сформувався і специфічний комплекс безхребетних тварин, який ще чекає на дослідників.

Постійними мешканцями лук із ссавців є заєць сірий, сліпак звичайний, кріт, хоча останній характерний більше для північних і центральних районів області. Трапляються полівки звичайна і польова, а на ділянках із заростями чагарників — лісова, жовтогорла, малесенька миші. На прибережних ділянках лук поселяються ондатра, полівка водяна, часто зустрічається горностай. Значна

група видів ссавців відвідує луки в різні періоди життєвого циклу. Тут регулярно полюють лисиця звичайна, собака єнотовидний, зрідка з'являється борсук. Часто годуються на луках козуля, лось і, особливо, свиня дика.

Із птахів типовими мешканцями лук є деркач — рідкісний вид, що зникає в Європі (занесено до "Європейського Червоного списку"), плиска жовта, чекан луговий, а з куликів — чайка, травник, веретенник великий, дуже рідко — поручайник, дупель та бекас. Останні, можливо, ще збереглися в північних районах області. Не виключена можливість гніздування поодиноких туруханів.

По сухих луках в значній кількості мешкає жайворонок польовий, трапляється перепел та спорадично — просянка і чекан чорноголовий. На ділянках із куртинами чагарників дуже рідко поселяється сорокопуд сірий (великий), а із хижих птахів — теж рідкісний — лунь луговий. В таких біотопах іноді поселяються сова болотна, а в гніздах сорок — сова вухата.

Значна кількість птахів використовує луки як місця збору корму, особливо під час сезонних міграцій. Тут часто можна побачити лелек: постійно білого, зрідка — чорного. На невеликих водоймах полюють на пуголовок і жаб чаплі. В повітрі постійно проносяться ластівки — сільська, берегова, рідше — міська. Звичайними є серпокрильці. Багатосотенними зграями відвідують луки в пізньолітній період та в сезон міграцій шпаки та граки, досить численні тут різні кулики.

Специфічними біотопами є скотобойні ділянки лук, особливо в місцях масового утримання овець. На таких ділянках по Ворсклі зареєстровано одну з найрідкісніших тварин області — тхора-перев'язку. Трапляється в таких місцях, особливо поблизу ферм, де численні щури та миші, ще один рідкісний хижак — тхір степовий. Також тут можна зрідка зустріти зайця земляного.

Із птахів в подібних біотопах мешкають жайворонок чубатий, кам'янка звичайна, плиска біла. Звичайними є горобці польові та хатні, а також граки, галки, шпаки та ін.

Плазуни на луках нечисленні і представлені черепахою болотною, вужем звичайним і ящіркою живородячою, рідше — прудкою. На луках півдня області звичайним є вуж водяний. Із земноводних трапляються, а місцями в значній кількості, жаби озерна і ставкова. Звичайними є тритони, що мешкають по лучних водоймах. Зрідка тут трапляються жаби трав'яні і гостроморді.

Із усіх представлених в області ландшафтів найбільше від діяльності людини постраждав степовий. Невеличкі клаптики степів збереглися в основному по балках, крутосхилах та курганах, які погано піддавалися розорюванню. Тому найбільших втрат зазнав саме степовий фауністичний комплекс, а більшість зникаючих в області видів тварин — мешканці степів.

На сучасному етапі фауна малесеньких, відірваних один від одного, клаптиків степів досить бідна і це в першу чергу стосується хребетних

тварин, більшість видів яких потребує для нормальної життєдіяльності значного простору.

Із ссавців, типових мешканців степів, місцями ще збереглися тхір степовий, ховрах малий, миша степова, в окремих точках реакліматизований байбак. Із птахів численні раніше дрофи, зараз зрідка трапляються на перельоті. Гніздяться лише жайворонок степовий, жайворонок чубатий, шеврик польовий, просянка, вівсянка садова, перепел, курінка сіра, кам'янка лиса. Можливо, ще не зник боривітер степовий і трапляється кам'янка-танцюристка. Із плазунів, типових степняків, місцями збереглися лише гадюка степова.

Вплив та наслідки окремих видів господарської діяльності на фауну території, яка нині входить до складу Полтавської області, на різних історичних етапах суттєво змінювалися.

За часів більш-менш активного заселення цієї території, частини так званого "дикого поля", які припадають на кінець XVI століття, тут почали з'являтися окремі "сторожі" та села, розташовані переважно по Дніпру, Пселу, Сулі та Ворсклі. Московська держава направляла в ці місця переселенців, до яких приєднувались селяни-втікачі. З виникненням перших постійних поселень почався процес освоєння природних ресурсів нинішньої Полтавщини — розорювання лук, степових ділянок, вирубування лісів. Важливим заняттям військових та селян тих часів; крім землеробства, тваринництва та бджолярства (бортництва) було полювання на різних тварин, в тому числі і хутрових (бобер, видра, куниця, норка, лисиця, вовк), а також водоплавних (гуси, качки) і степових (дрофа, стрепет) птахів, чисельність яких була досить значною. Важливе значення мала і риболовля.

В ті давні часи розселення по територіях, що освоювалися, не регламентувалося. Селяни оселялись і орали, де хто хотів. Життя селян тих часів, тим більше на межі Московської держави, було дуже складним. Татари протягом XVI-XVII століть неодноразово "искрадьвали" лісостепову околицю Російської держави, якою була на той час територія теперішньої Полтавщини. Особливо запеклі сутички з татарами відбувалися в Подніпров'ї. В результаті війн з татарами населення Полтавщини з 1650 по 1723 роки зменшилося на 200 тис. чоловік, яких було забрано в полон або вбито. Безумовно, нашествя татар призводили до занепаду сільських господарств, а іноді навіть до зникнення цілих сел. Рілля згодом перетворювалася в степ або заростала лісом. Поступово відновлювалася і фауна на цих територіях.

В наступні два століття землеробське освоєння території Полтавщини відбувалося значно швидше. У другій половині XVIII століття тут вже не залишилося "нічийних" земель.

Водночас із розорюванням земель проходив процес знищення лісів, які вирубували для розширення площ під оранку, для будівництва і просто на дрова. В XVII-XVIII століттях і в першій половині XIX століття багато лісу

знищувалося для обслуговування винокурень. В 1761 році навіть був виданий указ гетьмана К.Розумовського, в якому йшлося про винищення лісів в Малоросії, в тому числі і на території Полтавщини, винними заводами, які були на той час винятково прибутковими.

Значну шкоду лісам в XVII столітті спричиняли і поташні заводи, на що вказують контракти на оренду, які укладали польські пани. Так, коронний гетьман Конецьпольський, віддаючи в оренду м.Гадяч, містечка Лютеньку і Рашаву з приписаними до них селами, обумовлював, що орендар зобов'язаний на чотирьох попелюх будовах (поташних заводах) виготовляти 1000 шифунтів (близько 12 тис. пудів) поташу.

Чимало лісу йшло на обслуговування цукрових заводів, яких в 1862-1863 роках на Полтавщині нараховувалося більше 20. В першій половині XIX століття вирубка лісів набула ще більших масштабів. Масове розорення дрібних поміщицьких господарств використали купці, які за безцінок скуповували ліси, вирубували їх і вивозили на продаж.

Безумовно, масова вирубка лісів на Полтавщині негативно позначилася на тваринному світі: скоротилася чисельність багатьох лісових видів звірів і птахів. Внаслідок вирубування заплавних лісів почали міліти річки, і зникли окремі водойми, що призвело до зменшення рибних запасів та скорочення чисельності деяких видів водоплаваючих птахів.

Дуже значний вплив на фауну відкритих просторів (степи, луки) мало збільшення площ ріллі та поголів'я худоби, які зростали пропорційно росту населення. Розорювання степів та луків з одного боку, та значне збільшення кількості худоби, що випасалась не нерозораних ділянках з другого, призвели до витіснення або знищення на окремих ділянках тварин-степняків та тварин, екологічно пов'язаних із Лісостепом. Цей процес поступово розвивався протягом XVI-XVII і особливо активізувався у XVIII столітті, коли на території лівобережного Лісостепу майже не залишилося оленів, сайгаків, тарпанів, які були відтіснені в приазовські степи. Ще раніше це відбулося із зубрами та лосями, які вимушені були мігрувати в північніші райони. Значно скоротилася чисельність хижих тварин (вовк, ведмідь), а також тварин, які завдавали шкоду посівам (дикі кабани, байбаки). Їх винищували не лише заради м'яса та шкіри, а й з метою розвитку землеробства та охорони домашньої худоби. Крім того, значний вплив на окремі види тварин з ростом населення мали полювання та рибальство.

Мисливське господарство, хоча і не відноситься до основних напрямків господарювання, але традиційно відіграє на Полтавщині важливу роль у житті місцевого населення. Мисливські угіддя області завжди славилась багатством і різноманітністю дичини, особливо водоплавної (качки, лиски, гуси). Багаті мисливські господарства Полтавщини на кабанів, козуль, лисиць та зайців. Загальна площа мисливських угідь області перевищує нині

2690 тис. га, серед яких переважають сільськогосподарські угіддя (поля, випаси, сади та ін.). Їх площа становить близько 84% від загальної площі мисливських угідь. Друге місце за площею займають лісові угіддя — 8,7%, третє — водно-болотні — 7,3%. Всі ці угіддя знаходяться в користуванні 25 районних рад УТМР, 6 мисливських лісництв та Державного мисливського господарства “Диканське”, “Полтавлісу”, мисливського господарства “Вільховатське”, об’єднання спортивного товариства “Динамо”, а також військово-мисливського товариства “Тахтаївське” та деяких інших. Загальна кількість мисливців, зареєстрованих у мисливських організаціях області, сягає 28 тис. чоловік. В останні роки в області здобувається понад 70–90 тис. штук водоплавних птахів, 0,7–1,1 тис. копитних, близько 0,6 тис. лисиць та 7–12 тис. зайців.

Якщо оцінювати вплив мисливського господарства на фауну області, то в цілому воно є позитивним. Цілеспрямована робота по поліпшенню мисливських угідь за допомогою біотехніі, підгодовлі тварин взимку, охорона угідь егерською службою, реалізація програми по збагаченню мисливської фауни за рахунок акліматизації і відновлення популяцій аборегенних видів — все це дозволяє підтримувати поголів’я мисливських тварин на експлуатаційному рівні, дбати про перспективи і розвиток мисливського господарства. На жаль, ця корисна робота ослабла в складних економічних умовах перехідного періоду.

Досить розвинутим в області є і товарне рибоводство. В межах Полтавщини створено десятки риборозводних господарств, в тому числі і одне із найбільших на материковій Україні господарство цього профілю — Полтавський рибокомбінат. Риборозводні стави являють собою напівштучні водойми, які охоче заселяються водолюбними тваринами. Створення таких водойм, особливо в маловодних місцевостях, призводить до помітних змін у складі фауни, сприяє її збагаченню за рахунок гідрофілів.

Певний вплив на фауну, точніше, їхтіофауну, має і промисловий вилов риби, який здійснюється в південно-східній частині області на Кременчуцькому і Дніпродзержинському водосховищах. Промисловий вилов риби ведуть чотири рибколгоспи, науковий інститут рибного господарства. Щорічний промисловий вилов становить 450–500 тонн риби. Основними промисловими видами є лящ, судак, плітка, густера, чехоня, синець, щука, карась, товстолобик і окунь.

Зарибленням водосховищ рослиннідами видами займається об’єднання “Полтаварибгосп”, яке випускає в рік близько 4,5 млн. дворічок товстолоба та коропа.

Мисливські тварини в усі часи користувалися особливою увагою місцевого населення. Від їх наявності і стану запасів багато в чому залежало благополуччя, а іноді й життя людей, особливо в давні часи. Мисливські тварини годували, одягали, взували і навіть лікували, їх шкіри використовували

ли для утеплення житла, а жир — для освітлення. Вони назавжди увійшли до світу людини, як герої казок, байок, народних пісень тощо.

В процесі полювання на тварин людина вивчала природу, її явища і саму себе. Під впливом природи мисливської фауни, як частини природи, формувалася менталітет населення Полтавщини. Різноманіття та висока чисельність мисливських тварин завжди були предметом гордості місцевих жителів, особливо мисливців. При визначенні природної цінності території обов’язково бралися до уваги відомості про багатство мисливської фауни. Саме по цій групі тварин накопичені дані, що відбивають динаміку чисельності окремих видів, в першу чергу промислових, протягом тривалого часу. Багато десятиріч ведеться державний облік цих тварин. Жодне зведення, що характеризує біологічні ресурси певної території, не обходиться без відомостей про склад та чисельність мисливських тварин.

Слід також пам’ятати, що перші заповідні території, створені за часів Київської Русі, з’явилися саме для охорони мисливських угідь і тварин, біля витоків заповідної справи в Україні стояли видатні зоологи-мисливствознавці.

Розглядаючи особливості впливу людини на формування мисливської фауни Полтавщини в ретроспективному аспекті, слід зазначити, що в історичний період найвідчутніше використання ресурсів цих тварин почалося з часів татаро-монгольської навали. Безумовно, і в попередні часи йшло використання ресурсів мисливських тварин різними степовими та слав’янськими племенами, що спорадично з’являлися на цій території. В історичних документах є згадки про те, що гуни, які в кінці IV століття витіснили з більшої частини Придніпров’я готів, дуже велике значення приділяли полюванню. На швидких конях, озброєні списами, вони спустошували стада зубрів та турів.

За часів Київської Русі, коли полювання було одним із суттєвих занять різних прошарків населення, а шкіри хутрових звірів виконували функцію грошей, ловчі дружини князів зрідка відвідували території теперішньої Полтавщини, де промишляли на бобра, видру, куницю та інших тварин, але за масштабами вплив на мисливських тварин як перших, так і других не йде ні в яке порівняння з облавними полюваннями татар, в окремих із яких брали участь тисячі воїнів. Під час таких полювань вбивали сотні і навіть тисячі звірів — зубрів, турів, оленів, лосів, тарпанів, сайгаків, кабанів та ін.

Починаючи з XIV століття з появою постійних сторожових фортів у пониззях Сули, Псла і Ворскли, а також окремих ділянок на лівому березі Дніпра промисел мисливських тварин, особливо тих, що постачали цінне хутро (бобер, видра, норка, куниця, білка), набуває більш-менш регулярного характеру.

В XV столітті торгівля Русі хутром з Європою та Азією набуває дуже великого значення і займає

**Бобер річковий –
найбільший гризун місцевої фауни**

важливе місце в загальному економічному балансі держави. Особливої уваги заслуговує той факт, що на фоні різкого зменшення постачання коштовних сортів хутра (соболь, куниця), яке надходило з північних областей Русі, став зростати попит на хутро українських тварин. Ганзейці вивозили головним чином шкурки зайців та білок, значна кількість яких здобувалася на лівобережному Подніпров'ї. По Дніпру хутро експортувалося до Греції.

Цікаво, що на масштаби здобування деяких видів звірів мало вплив і поширення християнства. Під впливом наполегливої боротьби православних служителів із "поеданием всякой скверны" м'ясо таких видів, як білка, ховрах, бобер, байбак майже не вживалося в їжу.

На початку XVI століття, не зважаючи на те, що основним заняттям населення Полтавщини було розведення худоби та землеробство, полювання мало дуже важливе значення. Більше того, значна частина переселенців направлялася на неосвоєні землі "для бобровых и рыбных ловов и звериных гонов". Найактивніше промишляло звірів козацтво, яке використовувало вільний від військових походів час для полювання на диких кіз, кабанів та іншу дичину.

Стан мисливської фауни середнього Дніпра в середині XVI століття яскраво, хоча і з деякими перебільшеннями, описав М.Литвин (1890): "Диких зверей: зубров, онагров и оленей такое множество в лесах и на полях, что за ними охотятся только ради кожи, а мясо, по причине его большого изобилия, бросают, за исключением филейных частей; ланями и дикими кабанами совсем гнушаются. Дикие козы в таком огромном количестве перебегают из степей в леса и летом обратно в степи, что каждый крестьянин убивает их до тысячи в год. По берегам рек во множестве встречаются поселения бобров". Из офіційних

документів тих часів бачимо, що територія значної частини сучасної Полтавщини являла собою суцільну смугу "бобрових гонів і звіриних ловель".

У XVII столітті ситуація з мисливськими тваринами значно змінилася. Територія сучасної Полтавської області, яка раніше була суцільним ланцюгом звіропромислових угідь, так званих "юртов", після заселення і з розвитком землеробства втрачає своє виключне мисливське значення. Польська шляхта, якій на той час належала ця територія, з метою запобігання дальшому збідненню мисливської фауни, вводила суттєві обмеження на здобування звірів місцевими селянами.

Певні відомості про мисливських звірів середнього і нижнього Дніпра в середині XVII століття наводить Гільйом Левассер де Боплан (1650), який повідомляє, що тут "розгулюють цілими стадами олені і лані", а в прибережних заростях тримаються "кабани дуже великі". Багато зустрічається диких коней, які "ходять табунами від 50 до 60 голів", а сайгаки "досить звичайні". Додаткове уявлення про мисливську фауну Полтавщини дають відомості про відправку Мазепою "зверини" в Петербург до царського двору. За 1693, 1695 і 1696 роки він відправив 19 лосів, 23 кабани, 7 козуль, 3 сайгаки, 2 олені і одного зубра. Більшість цієї дичини здобута поблизу Лохвиці.

XVIII століття характеризується різким зменшенням чисельності багатьох промислових видів тварин. В середині століття дуже рідкісними на Полтавщині стали лосі. В переліку дичини, відправленої до царського двору з 1750 по 1764 роки вказується лише один лось, здобутий стрільцями Лубенського полку в 1756 році. До 70-х років XVIII століття поблизу Полтави в заплаві Ворскли ще зустрічалися ведмеді. Відбувається процес витіснення із Лісостепу в Степ таких видів, як тарпан та сайгак. З найосвоєніших територій зникають олень європейський, свиня дика, бобер і видра. Все це було наслідком не стільки постійного переслідування диких тварин людиною, скільки бурхливим розвитком землеробства. В ті часи практикувалось винищення диких тварин з метою охорони посівів від копитних та домашньої худоби від хижаків (ведмідь, вовк). Великий вплив на мисливську фауну мало збільшення поголів'я домашньої худоби, розорювання природних пасовищ для диких тварин. І все ж таки полювання не втрачає свого значення. Окремі групи промислових стрільців "войска малороссийского", до обов'язків яких входило, окрім здобування шкур диких тварин, ще й постачання дичини до полковничого, гетьманського і навіть царського дворів. Документальні дані свідчать, що за часів царствування Анни Іоанівни із лісів лівобережного Лісостепу стрільці постачали живих диких кабанів, сайгаків і козуль до Петербурга для поновлення придворних звіринців. В переліку дичини, відправленої до Москви в січні 1756 р., значаться 5 сайгаків, відправлених із Лубенського полку, а в грудні 1761 р. 20 сайгаків, в тому числі один живий, поступили із Лубенського та Гадяцького полків.

В зазначеному столітті значно зменшилися обсяги бобрового промислу. Його "епіцентр" змістився в північні райони лівобережного Лісостепу. У зв'язку з цим значно більша увага стала приділятися промислу тхорів, лисиці, білки, байбака і зайця. З'явився навіть особливий клас людей — лисичників. Наприклад, у запорізьких козаків лисичники мали навіть окремі курені і були підпорядковані виборному атаману.

Значна увага стала приділятися і промислу птахів, які в значній кількості добувалися за допомогою перевісів (спеціальних сіток). Лови гусей та качок за допомогою цих снастей широко застосовувалися на Дніпрі та Пслі протягом тривалого часу.

В середині XVIII століття дрофи регулярно відправлялися з Полтавщини до царських та гетьманських дворів: із Полтавського, Миргородського і Гадяцького полків здобутих дроф відсилали звичайно, починаючи з вересня і закінчуючи січнем.

XIX століття відзначене повним занепадом промислу диких тварин, різким скороченням чисельності багатьох промислових видів, що було наслідком двох головних взаємообумовлюючих процесів. З одного боку почалося хижацьке винищення лісів, а з другого — стрімке збільшення посівних площ. На зменшення погонів'я ряду видів (лось, олень європейський, свиня дика, бобер річковий, видра, байбак) вплинув і надмірний промисел, а також відсутність обмежень обсягів промислу.

Особливо змінилися природні умови Полтавщини у середині XIX століття, коли бурхливий розвиток промисловості, будівництво численних заводів і фабрик сприяли швидкому росту міст та робітничих містечок. Значну кількість деревини поглинали винокурні та цукрові заводи. З кожним десятиріччям зростав попит на ділову деревину для будівництва. Торгівля лісом набула значного розвитку.

На кінець XIX століття територія Полтавщини вже не відносилася до категорії промислових районів. В її межах вже не залишилося жодного виду звірів, що можна було б віднести до головних об'єктів промислу. В помітній кількості тут здобували лише лисиць та зайців.

Під тиском громадськості та видатних вчених в 1892 р. було прийнято "Закон про полювання в Росії", який вводив певні обмеження на здобування копитних тварин і зайців, забороняв використання отруту для здобування хижих тварин.

Подальше збіднення мисливської фауни на початку XX століття сприяло прийняттю радянською владою постанови "О сроках охоты и праве на охотничье оружие" (1919 р.), а через рік було прийнято "Декрет об охоте". Ці державні документи не тільки регламентували здобування промислових тварин, а й вперше в Росії ставили питання як охорони запасів мисливських тварин, так і подальшого збільшення їх поголів'я. Були прийняті рішення про повну заборону здобування в Україні лосів, бобрів, видр та деяких інших звірів, що сприяло поступовому росту їх поголів'я. На

Полтавщині, як і по всій Україні, стало розвиватися планове мисливське господарство. Мисливські організації при сприянні науковців почали дбати про охорону та збільшення поголів'я мисливських тварин, збагачення мисливської фауни. Це дало можливість не тільки зберегти майже зникаючих бобрів, а і збільшити чисельність окремих видів до промислового рівня. Наприклад, чисельність лося, завдяки науково обґрунтованим заходам, поступово зростала і на початку 60-х років досягла експлуатаційного рівня. З цього ж часу регулярне полювання почало здійснюватися на свиню дикую і козулю. В обмеженій кількості стали здобувати і куниць. Нині мисливська фауна Полтавщини нараховує 67 видів тварин, в тому числі звірів — 17, птахів — 50. До цієї кількості не увійшов ряд видів ссавців, які донедавна вважалися мисливськими — борсук, видра, горностай та норка європейська. Завдяки зусиллям мисливських організацій фауна Полтавщини за останні десятиріччя збагатилася на 8 видів. Були реакліматизовані олень європейський і байбак. Проводилося розселення свиней диких і бобрів. На її території здійснювалася робота по акліматизації ондатри, єнотовидного собаки, кроля дикого, лані, фазана та інших тварин. Найпозитивніші наслідки, з точки зору мисливського господарства, мала робота по акліматизації ондатри, єнотовидного собаки та фазана. Ці тварини, особливо два перших види, досить успішно прижилися в мисливських угіддях області, і їх чисельність досягла в окремих районах експлуатаційного рівня. Так, ондатра — симпатичний гризун, розміром трохи більший за щура, представник фауни Північної Америки, має цінне хутро. Вперше в Україну був завезений в 1929 р. і випущений в Люботинські стави Харківської області. Населяє водойми із заростями надводної рослинності, якою переважно і живиться. Планові роботи по акліматизації цього звірка почалися з 1944 р. В угіддя Полтавщини ондатри випускалися в 1945-1946 рр. З 1981 по 1985 рр. чисельність її зростає від 1 до 3,5 тис. екземплярів. Офіційно заготовляється невелика кількість шкур — близько 200-500 на рік. Значно більша кількість ондатр здобувається незаконно.

Єнотовидний собака — хижий звір, зовні привабливий, розмірами схожий на лисицю, завезений з Далекого Сходу. Завдяки теплому, міцному, гарному хутру має промислову цінність. Досить пластичний у виборі місць мешкання. Любить оселятися біля водойм із значними масивами очеретяних і рогозових заростей. Вперше в Україні поодинокі пари цих тварин випускали в 1928 та 1931 рр. в Карлівському та Чутівському районах. В 1929-1931 рр. усіх завезених в область звірків розмістили по колгоспних звірофермах. В кінці 1941 р. єнотовидних собак, що тримали на звірофермах, випустили в угіддя Карлівського району. Звірки розселилися по лісових ділянках, що межували із заплавами річок Ворскли, Груні, Орелі, Оржиці, Сули та Хоролу. Максимальна

кількість шкурок була заготовлена в 1960 р. — 557, в 1964 — 400, в 1966 — 500.

Фазан звичайний — типовий представник ряду куриних, дуже популярний об'єкт полювання, цінний в декоративному відношенні птах. Його м'ясо відзначається високими смаковими якостями, пір'я використовують на прикраси. Вага фазана коливається від 700 до 1800 г. Його природний ареал охоплює Кавказ, Передню, Середню, Центральну та Південно-Східну Азію. Вперше завезені в Україну фазани потрапили в природу і акліматизувалися випадково. Їх завезли в 1849 р. в садибу А. Кочубея, що знаходилася в с. Демидівці. Регулярно випускати цих птахів в угіддя Полтавщини почали з 1960 р., коли із Димерського фазанарія (Київська область) було випущено 127 особин, з 1960 по 1965 роки було випущено 1206, а з 1982 по 1985 рр. — 4232 фазани. На жаль, фазани погано переносять багатосніжні зими, особливо з відлигами та заморозками, в результаті яких більшість фазанів гине. Тому кількість цих птахів в мисливських угіддях області залежить від регулярних їх випусків в природу. Найбільшого рівня поголів'я фазанів досягло у 1983 р. (1800 особин), коли в угіддя було випущено 1634 птаха.

Бобр річковий — найбільший гризун нашої фауни. Це дуже привабливий зовні звір середніх розмірів. Бобр — напівводний звір, що мешкає переважно по берегах річок, стариць та озер, де збереглась прибережна деревночагарникова рослинність, якою він переважно живиться. Бобри виключно рослиноїдні тварини, тому твердження, що вони знищують рибу та раків не відповідають дійсності. Бобри чудові будівельники, гідротехніки і меліоратори. Вони живуть в норах та хатках по берегах водойм. За допомогою гаток, які вони будують, бобри можуть підтримувати в місцях своїх поселень необхідний рівень води.

Бобр річковий — цінний хутровий звір. Його міцне, носке, тепле та красиве хутро завжди високо цінували. У давнину (кінець XVII ст.) ціна шкурки чорного бобра дорівнювала ціні чотирьох коней або п'яти корів! Тому "бобровые гоны" — ділянки річок, на яких були поселення бобрів — знаходились під постійною опікою держави. Наприклад, в кінці XVII ст. у статутній королівській грамоті, що видавалась речичким міським та волоським мешканцям Придніпров'я, нагадувалось про заборону ночівлі поблизу від поселень бобрів.

XVII ст. стало вирішальним в долі бобрів, як на території України в цілому, так і Полтавщини зокрема. В ті часи боброві шкурки стали однією з головних статей прибутку, в зв'язку з чим було організовано спеціальні загони бобровників і стрільців, які мали великі права та пільги. Так, їм дозволялось вибирати бобровницького атамана, а під час відволів місцеве населення зобов'язане було надавати всіляку допомогу, в тому числі транспорт та продукти харчування.

Активізація промислу та значні його масштаби призвели до різкого зменшення чисельності бобрів. Цьому сприяла і вирубка заплавних лісів.

На початку XX ст. бобрів на більшості території теперішньої Полтавщини було винищено. Збереглося лише три невеликих поселення на Дніпрі поблизу Кременчука.

Від повного винищення бобрів спасла повна заборона полювання на них. Рішення про це було прийнято у 1919 та 1924 роках.

Робота по реакліматизації бобрів в Україні почалась з кінця 20-х років, але вона мала певні недоліки. Що ж до Полтавщини, то тут її проведення почалось в 70–80-х роках. Зараз життєві поселення бобра річкового існують на Сулі, Пслі та Ворсклі, а також їх притоках. Мешкають бобри і на водосховищах Дніпра, та найсприятливіші умови для їх розвитку створилися в гирлових ділянках Псла та Ворскли.

Незважаючи на певні недоліки в роботі по збагаченню фауни, не завжди науково обгрунтовані дії і навіть помилки, мисливське господарство Полтавщини в 70–80-ті роки набуло значного розквіту і вважалось одним із кращих в Україні.

Долаючи певні труднощі, що виникли у мисливських організаціях під час адаптації до нових соціально-економічних умов, мисливське господарство області живе і розвивається.

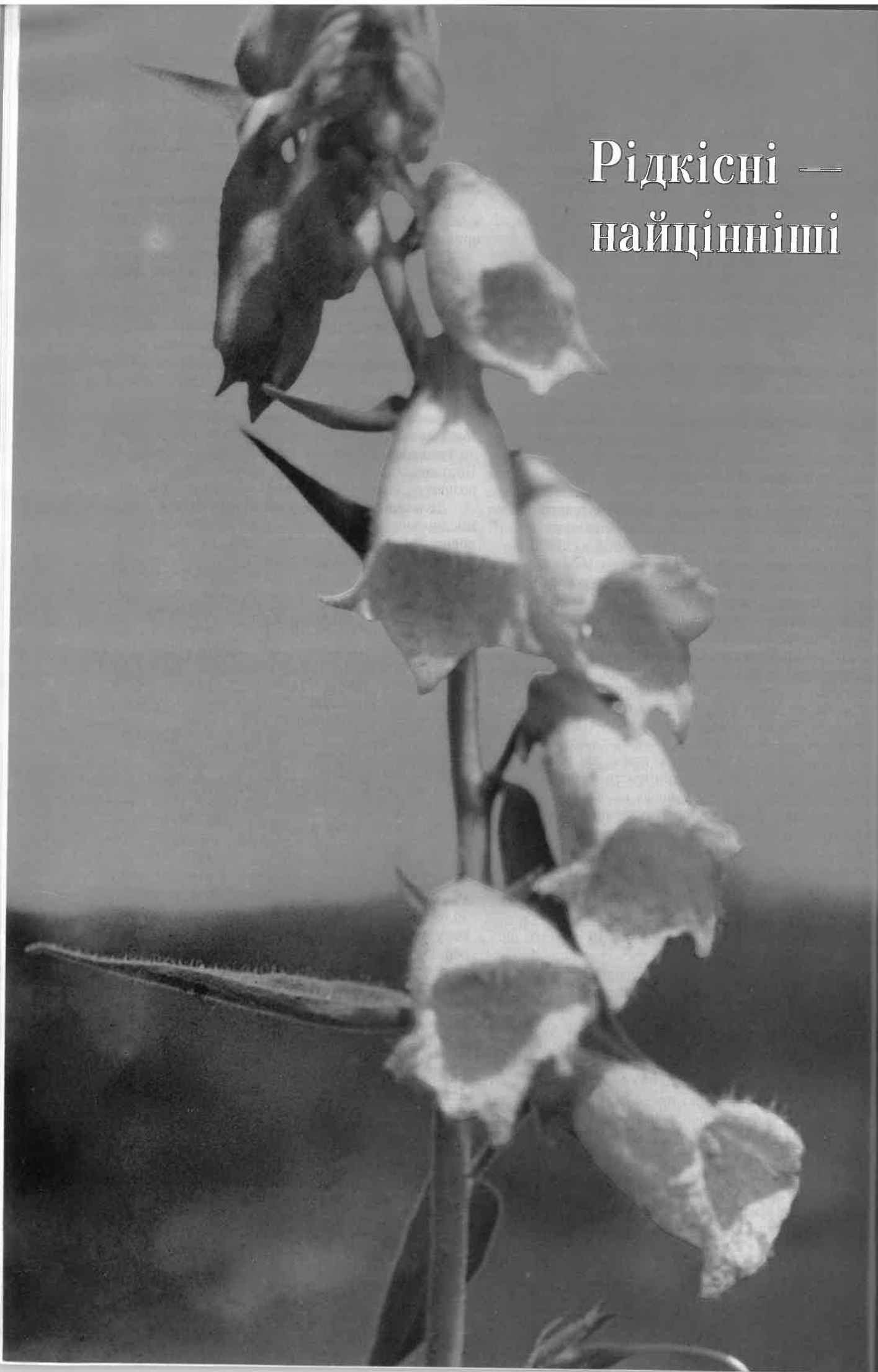
Поголів'я основних видів мисливських тварин знаходиться на досить значному рівні: лось — 400–500 голів, олень — 430–450, свиня дика — 1700–1850, козуля — 5100–5700, заєць-русак — 132000–132700, лисиця — 2000–2300, куниця — 2100–2500, єнотовидний собака — 820–1070. Багаті водно-болотні угіддя Полтавщини на гусей, качок і лисок. Чисельність цих основних видів в останні роки становить, відповідно, 1100–18300, 114000–197000, 65000–67000 голів. Почав впроваджуватися і поступово набирає сили іноземний мисливський туризм.

В той же час слід відзначити, що фінансові труднощі сьогодення не дозволяють в таких широких масштабах, як раніше, займатися розведенням мисливських тварин, значно скоротилася і робота по їх розселенню.

З метою поліпшення ситуації в цих важливих для мисливського господарства області питаннях 30.09.94 р. рішенням № 40 Полтавського облвиконкому затверджено "Заходи по розширеному відтворенню і раціональному використанню мисливських та рибних ресурсів, основних видів диких тварин і риб у мисливських господарствах і водоймах Полтавської області до 2000 року". У документі накреслено шляхи досягнення оптимальної чисельності, розселення мисливських звірів і птахів.

Слід особливо зазначити, що території природно-заповідного фонду відіграють дуже важливу роль у збереженні та відтворенні мисливської фауни. Заповідні території, на яких полювання заборонено, у мисливський сезон виконують функцію природних резерватів, де тварини можуть спокійно відпочити, а в період розмноження — сприяти успішному відтворенню поголів'я, яке з часом мігрує у розташовані поряд мисливські угіддя.

Рідкісні —
найцінніші

*“Птахи і звірі, квіти й
дерева благують до людини:
збережи, де стоїш, де живеш
— на відстані погляду
та голосу, хоч би на віддалі
простягнутої руки!
І твій особистий активний
простір, помножений на
мільйони, стане охоронним
простором Вітчизни,
помножений на мільярди —
охоронним простором
світу”.*

“ЕКОЛОГІЧНИЙ МАНІФЕСТ”

У

ВАГА ВСЬОГО СВІТУ прикута нині до охорони біорізноманіття, оскільки зникнення видів рослин і тварин відбувається із небаченою раніше швидкістю. Хоча в багатьох країнах проводиться робота по складанню національних списків рідкісних видів (Червоних книг), вона має бути доповнена заходами міжнародного співробітництва.

В Європі, у зв'язку із необхідністю досягнення мети збереження загальної спадщини дикої природи Європи, особливо видів тварин та рослин, які знаходяться під загрозою, у 1992 р. було складено і схвалено Європейською Економічною Комісією (ЄЕК) Європейський Червоний список тварин і рослин. До нього увійшли види, що знаходяться під загрозою у всесвітньому масштабі. До Європейського Червоного списку занесено 60 видів ссавців, 28 видів птахів, 37 видів рептилій, 19 — амфібій, 38 — прісноводних риб, 238 — безхребетних та близько 4500 видів судинних рослин.

Країни Європи враховують цей Червоний список при формулюванні та проведенні в дію пріоритетів і стратегій в області збереження природи на національному та міжнародному рівнях. В цій книзі прийнято міжнародні категорії ступеня загрози для видів. Вони були прийняті Міжнародним Союзом Охорони Природи (МСОП).

Це такі 6 категорій:

EX — види, що зникли.

Види, про які після неодноразових пошуків, проведених у типовій місцевості або в інших відомих або можливих місцях поширення відсутня будь-яка інформація про їх існування у дикій природі.

E — види, що зникають.

Таксони, що знаходяться під загрозою зникнення, виживання яких є мало ймовірним, якщо, як і раніше, буде виявлятися дія факторів причинного характеру.

V — вразливі.

Таксони, що, як вважається, в найближчому майбутньому буде віднесено до категорії тих, що зникли, якщо, як і раніше, буде виявлятися дія факторів причинного характеру.

R — рідкісні.

Таксони, світові популяції яких невеликі, але вони ще не є такими, що зникають, або “вразливими”, хоча їм і загрожує небезпека.

I — невизначені.

Таксони, про які відомо, що вони належать до “зникаючих”, “вразливих”, або “рідкісних”, однак відсутня достатня інформація, яка б дозволяла виявити, до якої з трьох названих категорій їх слід віднести.

K — недостатньо відомі.

Таксони, які, вірогідно, можна було б віднести до однієї із перерахованих вище категорій, однак, у зв'язку із відсутністю повної інформації, це питання залишається невирішеним.

Серед рослин, що зростають на Полтавщині, майже п'ята частина є рідкісними. Останнім часом ботанікам все частіше доводиться писати та говорити про зникаючі види, які потребують охорони. З'ясуємо причини, через які рослини стають рідкісними. Звичайно, обмежене поширення деяких рослин пов'язане з природно-історичними процесами (зміна клімату, наступ льодовика, деякі геологічні явища). Саме з цих причин найбільшої уваги серед рідкісних рослин заслуговують релікти та ендеми, які потребують охорони в першу чергу. Релікти — це залишки флори з давніх часів, тобто рослини, що збереглися до нашого часу з минулих часів історії планети і поширені, як правило, на обмеженій території. Для реліктів характерно те, що вони повільно ростуть і розвиваються, оскільки життєві процеси їх загальмовані і вони слабо конкурують із сучасними, молодшими видами рослин. Адже це не дивно, оскільки

*Наперстянка
великоквіткова —
лісова перлина*

сучасні умови зовнішнього середовища зовсім не відповідають тим, при яких вони виникли і розвивалися.

Ендеми — це види, які зустрічаються на обмеженій території в певному природному регіоні (наприклад, тільки в Криму чи Карпатах). На Полтавщині ендеми відсутні. До рідкісних видів належать рослини, які мають обмежене зростання на певній території, де проходить межа їх природного поширення. Такі види називають погранично-ареальними. Так, наприклад, деякі степові рослини (шавлія ефіопська, карагана купцова, ковила Лессінга та ін.) поширені у Степовій зоні на півдні України, а на Полтавщині, де проходить межа лівобережного Лісостепу і Степу, вони зустрічаються зрідка.

В останні десятиріччя велика кількість рослин набула статусу рідкісних внаслідок господарської діяльності людини. Багатьом рослинам загрожує зникнення саме внаслідок порушення умов місцезростання, спричиненого осушувальною меліорацією, розорюванням земель, вирубуванням лісів, відкритою розробкою корисних копалин. Такі процеси, як урбанізація і рекреаційне навантаження, неконтрольований туризм викликають зменшення чисельності і загрозу зникнення деяких видів рослин, в першу чергу з декоративними і лікарськими властивостями.

В Україні в 70-х роках було складено списки рідкісних видів рослин, які потребують охорони і оформлено у вигляді Червоної книги України — законодавчого документа. Перше видання Червоної книги України (1980 р.) включало 151 вид вищих судинних рослин. У 1989 р. вченими було підготовлено списки другого видання Червоної книги України, ботанічний том якого є в друці, до яких входять не тільки судинні рослини, а також водорості, лишайники, мохи і гриби. У флорі Полтавської області виявлено 45 видів рослин, занесених до Червоної книги України. У 1979 р. було затверджено перший обласний список рідкісних видів, що потребують охорони в межах області. За результатами сучасних досліджень у 1995 р. було складено і затверджено новий список регіонально рідкісних рослин, який нараховує 88 видів. Крім того, понад 40 видів рослин потребують додаткових досліджень щодо поширення в межах області з метою остаточного виявлення ступеня їх рідкості та необхідності охорони.

Із врахуванням категорій МСОП серед рідкісних рослин, виявлених у Полтавській області, ми виділяємо чотири соціологічні категорії:

— види, що зникли з території області або ті, про місцезростання яких немає достовірних даних (EX);

— зникаючі, включені до Червоного списку рослин Європи, за збереження яких ботаніки і правоохоронні органи України та інших європейських країн несуть особливу відповідальність (E);

— рідкісні (R) з такими підкатегоріями:

R1 — релікти,

R2 — погранично-ареальні види,

R3 — види, які зменшують чисельність внаслідок порушення природних екотопів, в яких вони зростають, та масового знищення (декоративні, лікарські);

— види, які мають обмежене поширення в регіоні (I).

На жаль, серед рідкісних рослин Полтавщини є втрачені, про які ми говоримо так: їх спіткала гірка доля. Більшість з цих видів вказувалась у 20-х роках XX століття С.О.Іллічевським (1927, 1929) для околиць м. Полтави, для диканських лісів та заплавлених ділянок р. Сули. Протягом останніх десятиріч вказані місцезростання деяких рідкісних видів флори Полтавщини було зруйновано чи порушено. Тому до нашого часу ці рідкісні види не збереглися. Не знайдено їх і в інших місцях області, тому можна вважати їх такими, що зникли. Серед них найбільша кількість представників родини зозулинцевих (орхідних) — лісових та лучно-болотних видів: биличка довгорогий, булатки великокріткова та червона, зозулинці салепоподібний, зозулинці справжній, зозулинці салепоподібний, шоломоносний та блощикий, бровник однобульбовий, коручка темно-червона. Орхідні Полтавщини, як представники особливої "тілки" рослинного світу, є дуже вразливими. Вони скорочують своє поширення через складну біологію, чутливість до антропогенного впливу. Деякі з них поновлюються виключно насінням, розвиток якого триває довгий час і пов'язаний з наявністю симбіонта — певного гриба. Лучно-болотні орхідеї не витримують випасання, осушування, викошування під час квітання, лісові — вирубування дерев на ділянках, де вони зростають, бо надмірне освітлення для них є згубним.

Враховуючи своєрідну біологію зозулинцевих та малочисельність популяцій, залишається лише сподіватися, що ці незвичайні рослини знайшли собі десь ще не виявлений притулок із сприятливими умовами розвитку.

Мабуть, остаточно зникла в області реліктова лісова рослина лунарія оживаюча, яка отримала свою незвичайну назву за форму плодів — стручечків, блискучі, сріблясті перетинки яких нагадують природного супутника Землі — Місяць, і колись виблискували на сонці до пізньої осені у диканських широколистяних лісах. Повне розорювання степів на вододілах та погіршення екологічних умов на відлілених степових ділянках призвело до зникнення типових степових мешканців, які були окрасою південних степів Полтавщини ще на початку XX століття, серед яких в першу чергу слід зазначити півонію тонколисту. Всі ці рідкісні види занесено до Червоної книги України і зустрічаються на Правобережжі України, крім степових, які зрідка зростають на відлілених степових ділянках та на території заповідників південно-східної частини України. З Червоного списку рослин Європи на

Молодий орлан-білохвіст

Папороть багатоніжка
звичайна

Метелик махаон

Жук олень —
цар комах у дібровах

Полтавщині зустрічаються козельці українські та глід український.

Серед рідкісних рослин у флорі Полтавщини виявлено реліктові види (R1). Із спорових рослин єдине місцезнаходження у заплавному вільшняку має хвощ великий (урочище "Котове", Зінківський р-н) та два місцезростання — папороть страусове перо. На південних степових ділянках області у Глобинському та Кобеляцькому районах зростає третинний релікт з голонасінних — ефедра двоколоскова. У широколистяних лісах двох районів області виявлено цибулю ведмежу (Диканський, Полтавський) та ранник весняний (Диканський, Миргородський).

Серед групи рідкісних погранично-ареальних видів (R2) переважають степняки, які зростають на північній межі ареалу, в основному у південно-східній частині області. До найрідкісніших південних мешканців відносять мигдаль степовий, громовик несправжньоюкрасильний, горицвіт волзький, ковили Лессінга та найкрасивіша, астрагали ріжковий, довголистий і пухнастоквітковий та інші. З півночі по борових терасах річок до соснових та мішаних лісів Полтавщини потрапили лісові мешканці — папороть Ліннея, голокучник дубовий, верес звичайний, котячі лапки дводомні; болотні — бобівник трилистий, вовче тіло болотне. Із правобережних лісів України на Полтавщину завітали підсніжник білосніжний, горобейник (егоніхон) фіолетово-голубий.

Особливу тривогу викликає велика кількість видів рослин, які зменшують чисельність внаслідок порушення умов місцезростань та масового знищення (R3). Від цього страждають лікарські (астрагал шерстистоквітковий, гірчак зміїний, первоцвіт весняний, перстач прямостоячий — калган, валеріана висока) та декоративні, гарно квітучі рослини. Масового знищення під час квітання зазнають первоцвіти. За свою красу перші вісники весни платять життям. Мабуть, більшість людей не знає про особливості життєвого шляху ранньовесняних рослин і тому не розуміє, чому вони в наш час стають рідкісними і потребують охорони. На відміну від інших квітучих рослин, первоцвіти мають своєрідний розвиток. Більшість із них — багаторічні рослини, з підземними видозміненими стеблами у вигляді цибулини, бульби, кореневища, що є справжніми коморами поживних речовин. Це дає змогу первоцвітам починати свій розвиток ще восени і продовжувати взимку, коли всі інші рослини спочивають. М'яка підстилка з опалого листя оберігає їх від замерзання. Природа надійно захистила бруньки, молоді пагони при проростанні, одягом у вигляді опушення. Перші теплі промені, що прогрівають землю — сигнал для швидкого росту первоцвітів. За короткий проміжок часу — від 3 до 6 тижнів, відведених первоцвітам, треба стільки встигнути: привернути увагу комах-запилювачів під час квітання, утворити плоди з насінням і їх смачними придатками пригостити мурашок чи інших комах, які сприяють поширенню

насіння, а головне — поновити запас поживних речовин у підземній коморі. Цю важливу функцію виконують зелені листки та стебла рослин.

Отже, бездумно зриваючи надземну квітучу частину, ми порушуємо нормальний розвиток рослини або зовсім губимо її. Наприкінці весни у більшості первоцвітів надземна частина відмирає, а підземне "серце" після короткого періоду літнього спокою знов починає свою роботу. Сумним наслідком масового знищення під час квітання є майже повне зникнення в соснових лісах на околицях Полтави сону широколистого, замість якого поширились зарості чистотілу звичайного. Листяні ліси навкруги міста ще 15-20 років тому навесні прикрашали, наче квітники, жовтаві ковдри тюльпана дібровного, занесеного до Червоної книги України. Сьогодні в лісах можна зустріти маленькі клаптики неквітучих особин або зрідка поодинокі квітки цього виду. Зникли на заплавах луках околиць Полтави зарості рябчика малого із дзвоникovidними пониклими темними квітками. Його букети, привезені з інших місць, можна зустріти на ринках. Коштують вони значно дешевше, ніж культурні квіти. Їх продавці, мабуть, не можуть збагнути, якою ціною обернеться втрата цього виду для природи Полтавщини, якщо вчасно не схаменутися.

За останні роки в області зменшилася чисельність червонокнижних степових первоцвітів — брандушки різнокольорової та шафрану сітчастого. Все рідше прикрашають навесні своїми яскравими квітками степові ділянки горицвіт весняний, гіацинтів блідий, півники низенькі та угорські, ломиніс цілолистий, що взяті під охорону в області. Страждають за свою красу і лісові первоцвіти, серед яких охороняються в області проліски сибірська та дволиста, рясти порожнистий та Маршалла. За цілющі властивості людина безжалюбно губить чимало лісових (первоцвіт весняний, конвалія звичайна, перстач прямостоячий) та лучних рослин (валеріана висока, оман високий, гірчак зміїний). Не можна не згадати про квітки красунь-"німф" латаття білого, що прикрашали річки, тихі заводи та озерця Полтавщини, а тепер лише поодинокі зустрічаються у водоймах, які заховались десь у заплавлених просторах і є малодоступними для людей.

Серед рідкісних та малопоширених рослин, що охороняються, найціннішими є види з цікавою біологією — комахоїдні рослини та орхідеї. Вони взяті під охорону в багатьох країнах світу. До рослин-хижаків, що зустрічаються зрідка у водоймах Полтавщини, належать альдрованда пухирчата, занесена до Червоної книги України та пухирники малий і звичайний, а також росичка круглолиста — мешканка сфагнових боліт. Причиною хижацького способу існування цих рослин стало середовище (бідні ґрунти чи водойми), в якому для нормального розвитку бракує азоту. Тому і "полюють" рослини на дрібних тварин, добуваючи собі з їх тіла білок на поживу. Пристосування в них для цього

живних
у функцію
ін.
квітуючу
зитор
ї весни у
зідмирає, а
у літнього
им
ітування є
на
замість
айного.
ків тому
гаві ковдри
зоної книги
и маленькі
поодинокі
луках
із
ітками.
ожна
но
ці, мабуть,
вся втрата
що вчасно

я
рвоцвітів
ну
ні своїми
цвіт
енькі та
ід охорону
сові
бласті
рожнистий
чина
двіт весня-
оячий) та
исокий,
квітки
ашпали
, а тепер
х, які
є

ослин, що
савою
її. Вони
у. До
у
анда
України та
осичка
т.
цих
і
итку
на
білок на

*Найрідкісніші птахи
Полтавщини:
стрепет,
дрохва,
скопа,
пугач*

найрізноманітніші. Про їх незвичайну будову та життєдіяльність ми розповімо в розділі про заповідні водойми, на території яких охороняються ці рослини.

Окрасою сучасної флори Полтавщини є орхідеї. Звичайно, справжнє царство орхідей можна побачити тільки в тропіках чи в субтропіках. Але у помірних широтах їх теж зростає чимало. Вони пристосувалися до вологих умов існування, тому можна знайти орхідні Полтавщини у тінистих лісових або на вологих лучно-болотних ділянках. Більшість з них виділяється прямостоячим стеблом з багатоквітковим верхівковим суцвіттям. Звичайно, не всі наші орхідеї мають такі великі і показні квітки, як їхні заморські родичі. Але вишукана краса, граціозність суцвіть зворушать кожного, хто до них придивиться. Значна частина орхідей має на листках велику кількість темних крапок і нагадує пір'я зозулі. Ось чому ці рослини назвали "зозулинцями". На жаль, усі орхідеї — одні з найвразливіших рослин. У них складна біологія, довгий і непростий життєвий шлях. Деякі види орхідей починають квітнути на сьомому-восьмому році життя, є й такі, що квітнуть значно пізніше.

Людина намагається зберегти, захистити чарівний світ орхідей. Усі 66 видів, що зростають на Україні, занесено до Червоної книги України, 12 видів — включено до Червоної книги МСОП. Починаючи з 1954 р. кожні три роки проводяться світові конгреси по розробці засобів охорони орхідей, а з 1967 р. — європейські конгреси такого ж напрямку.

Поодинокі місцезростання мають в області деякі папороті, серед яких найрідкіснішими є гронянка півмісяцева, або ключ-трава, багатоніжка звичайна та вужачка звичайна.

До малопоширених рослин області належить група так званих псамофітів — рослин, що "йдуть" за пісками. Наявність піщаного ґрунту для них є лімітуючим екологічним фактором. Такі відкриті піщані ділянки зустрічаються на півдні області невеликими смугами у Придніпров'ї. Вони є осередками таких видів, як чебрець Черняєва, воловик Гмеліна, юриней гронovidна та харківська, гвоздики Івги та плоскозуба. Звичайно, в разі збереження цих піщаних ділянок, зникнення даним видам не загрожує.

В цілому серед рідкісних рослин Полтавщини переважають мешканці лісових та степових ділянок. Це пов'язано з тим, що зональні типи рослинності — широколистяні ліси та лучні степи — зазнали за останнє століття під антропогенним впливом найбільших змін. П'ята частина рідкісних рослин зростає у зволжених умовах — на луках, болотах, у водоймах області.

До списку рослин, що охороняються в області, включено мохи (1 вид — десматодон Ранда, занесений до Червоної книги України) та лишайники (2 види — червонокнижний целокаулон степовий та регіонально рідкісна пармелія темно-бура). Понад 30 видів рідкісних рослин мають в

області лише по одному місцезнаходженню. Якщо не забезпечити охоронний режим ділянок, де вони зростають, їм загрожує зникнення.

Кожен вид є неповторним явищем природи, на створення якого еволюція витратила мільйони років. Забезпечити недоторканість і збереження рослин, в першу чергу рідкісних та зникаючих, можливо в наш час лише шляхом створення природно-заповідних територій з встановленням певного заповідного режиму, який би обмежував та контролював господарську діяльність людини. Заповідний режим природно-заповідних територій різних категорій передбачає заборону збору рідкісних рослин, в тому числі лікарських, харчових, декоративних. Всі виявлені рідкісні рослини Полтавщини охороняються у сучасній оптимізованій природно-заповідній мережі області.

У справі індивідуальної охорони видів важливе місце посідають ботанічні сади, які створюють колекції рідкісних видів, вивчають їх біологічні особливості та вплив різних факторів, отримують насіння в культурі та сприяють відновленню зникаючих рослин у природних місцезростаннях.

Від стану збереженості лісів, степів, лук, водойм та боліт значною мірою залежить і різноманіття тваринного світу будь-якої місцевості. Більше того, наявність у фауні рідкісних видів, особливо тих, що зникли на прилеглих територіях, є надійним показником того, що в даній місцевості вціліли біотопи, що зазнали знищення в іншій місцевості. Це обумовлено тим, що для більшості рідкісних тварин характерна стенобіонтність, тобто прив'язаність до певних, суворо обмежених умов середовища. Зміна цих умов, трансформація біотопів викликає відповідну реакцію — зменшення чисельності виду, міграцію та зникнення.

У фауні Полтавщини нараховується понад 130 видів рідкісних і зникаючих тварин, в тому числі 110 — занесених до Червоної книги України, 15 — регіонально рідкісних (охороняються в області) та 9 — малопоширених. Це досить високий показник, за яким Полтавська область посідає перше місце серед інших лісостепових областей України. Певною мірою цей показник характеризує і загальний стан збереженості природних комплексів Полтавщини.

Серед тварин, які виявлені на Полтавщині і потребують охорони, особливу групу складають види (17), занесені до Європейського Червоного списку. Це 7 видів безхребетних тварин (п'явка медична, красотіл пахучий, жук-самітник, вусач великий дубовий західний, поліксена, мнемозина, бражник Прозерпіна), 6 видів птахів (казарка червоноголова, орел-могильник, орлан-білохвіст, боривітер степовий, дрохва, деркач) та 4 види ссавців (вечірниця велетенська, перев'язка звичайна, видра річкова, сліпак звичайний).

Групу червонокнижних тварин, що відмічені на території Полтавської області, складають безхребетні (в основному комахи) та хребетні (2 види риб, 2 — плазунів, 38 — птахів, 12 — ссавців).

Відповідно з категоріями МСОП серед тварин, що виявлені і підлягають охороні на Полтавщині, є зниклі (54 види), зникаючі (4), вразливі (31), рідкісні (31), невизначені (13). Половину червонокнижних тварин області слід вважати зниклими, оскільки сучасні відомості про їх мешкання у типових біотопах, де вони вказувались раніше, відсутні. Це стосується більшості комах, які мають давні поодинокі вказівки про знаходження на території області і не підтверджені в останні десятиріччя. Це також пов'язано з тим, що в області не проводились останнім часом спеціальні ентомологічні дослідження, які б дозволили виявити сучасні місцезнаходження комах, занесених до Червоної книги України.

Серед хребетних тварин, що зникли з території Полтавщини, переважають птахи: типові степові (дерихвіст степовий, хохітва), лісові (підорлик малий, орел-карлик, пугач), а також водно-болотні (казарка червоногола, колпиця, лебідь малий). Є і зальотні птахи, які були відмічені в області понад 20 років тому (сич волохатий, сичик-горобець). Із ссавців на Полтавщині, можливо, зникли норка європейська та перев'язка звичайна. Причинами зникнення цих тварин (із категорії вразливих) було, перш за все, порушення та знищення місць їх поселення.

До категорії зникаючих належать 2 види птахів — луні степовий та польовий; із комах — вусач земляний, хрестоносець і пістрянка весела.

Група вразливих та рідкісних тварин в області представлена комахами — переважно великими яскраво забарвленими метеликами (махаон, подалірій, поліксена, ведмедиця Гера, бражник дубовий), жуками (жук-олень, вусач мускусний та ін.) та птахами. В широколистяних лісах (найчастіше заплавах) зрідка зустрічаються балобан, підорлик великий, зміїд. Значна кількість червонокнижних птахів гніздиться у Придніпровській смузі (скопа, гоголь, орлан-білохвіст, кулик-сорока). Надійною домівкою із сприятливими умовами існування, що забезпечує заповідний режим охорони, є система островів у гирлі р. Ворскли ("Вишняки", "Новоорлицькі кучугури", "Вільховатський", "Крамарево"), а також "Петренкові острови" у Глобинському

районі, де створено орнітологічний заказник загальнодержавного значення.

Найчисельнішими на території області є такі види, занесені до Червоної книги України: борсук, видра річкова, горностай, журавель сірий. Деякі з цих видів (реготун чорноголовий, чапля жовта, балобан) вказуються лише в одному місці.

Серед регіонально рідкісних тварин, що охороняються в області, а також серед малопоширених видів, що характеризуються зменшенням чисельності за останні роки, переважають водно-болотні птахи (чапля мала біла, чернь чубата, крячки білощокий та світлокрилий, очеретянка індійська) та степові тварини (ховрахи малий та крапчастий, сліпак звичайний).

Основними причинами зменшення чисельності рідкісних тварин в області стали розорювання степів, вирубування лісів, інтенсивне випасання, меліорація, застосування пестицидів, різкі коливання рівня води у водосховищі, затоплення піщаних кіс, збіднення кормової бази, браконьєрство тощо.

Раритети тваринного світу Полтавщини охороняються перш за все на території орнітологічних та загальнозоологічних заказників, а також в заповідних урочищах, ландшафтних та гідрологічних заказниках, комплексних пам'ятках природи.

Отже, найефективнішим напрямком охорони рослинного і тваринного світу, який забезпечує індивідуальну охорону видів, є організація природно-заповідних територій. Адже тільки за умови охорони всієї різноманітності й багатства всередині природного виду можливе дійсно повноцінне у біологічному та екологічному відношеннях збереження всього багатства генофонду.

Подальша наша розповідь — про природні багатства Полтавщини, які зберігаються у природно-заповідній мережі області. Запрошуємо читачів познайомитись із неповторними куточками рідного краю, про які ви, можливо, не знаєте, з їх багатим рослинним та тваринним світом, доторкнутися серцем до їх перлин, збагнути велич і красу матінки-природи, а разом з тим, відчутти необхідність кожного з нас стати на захист всього живого.

Витоки та розвиток заповідної справи

Т
Н

В
с

Тут що не крок,
то історичний знак,
Недавнє поруч і легенда сива.

О. ЮЩЕНКО

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК природоохоронного руху на території нашого краю пов'язано з діяльністю Полтавського природничо-історичного музею (зараз Полтавський краєзнавчий музей), який був визначним осередком науково-дослідної, освітньої і культурної роботи. Саме його другий завідуючий кандидат природничих наук Микола Федорович Ніколаєв у грудні 1913 року виступив з доповіддю про охорону пам'яток природи на Полтавщині перед членами Полтавського губернського земства. Після цього земство виділило 400 карбованців для проведення конкурсу на кращий нарис, присвячений охороні пам'яток природи. При цьому земській управі було рекомендовано піти на контакти з приватними власниками та державними установами відносно виділення ними коштів, спрямованих для охорони окремих ділянок степів, лісів, боліт.

Природоохоронні ідеї, які розповсюджував музей, сприяли тому, що окремі поміщики дарували йому унікальні об'єкти, які були приватною власністю. Це, зокрема, подарований у 1904 році під охорону як пам'ятка природи Полтавському губернському земству поміщицею Зіньківського повіту Токарською віковий дуб. Граф Кочубей заповідав земству 150 десятин свого унікального лісу на околицях Диканьки.

У зазначений час на Полтавщині з'явилися приватні заповідники, – “Урочище Зруб” поблизу Диканьки і “Стрюківська цілина” неподалік Константинограду.

У березні 1918 року при природничо-історичному музеї було засновано одне з перших на Україні Полтавське товариство любителів природи. Ініціатором створення його і першим головою правління був В.І.Вернадський – учений із світовим ім'ям, фундатор ряду напрямків у природознавстві, в тому числі вчення про біосферу та ноосферу. Його життя, наукова та організаційська діяльність тісно пов'язані із Полтавщиною.

Згадуючи цей період свого життя, Володимир Іванович відмічав, що на полтавській землі він працював з великим піднесенням “...з'ясував собі основні поняття біохімії, гостру відміну біосфери від інших оболонок Землі, основне значення в ній розмноження живої речовини”.

Саме на Полтавщині, у мальовничих Шишаках, В.І.Вернадський узагальнює усе відоме йому про живу речовину, виношує задум написати книгу. Вчений дає їй назву “Жива речовина в земній корі та її геохімічне значення”, але згодом змінює на коротку і лаконічну – “Жива речовина”, під якою вона відома в усьому світі і зараз привертає до себе все більшу увагу науковців, приваблює оригінальними і гуманістичними висновками, що біосфера – нероздільна зона життя, похідним від якої є Людство. У цих наукових розробках Володимир Іванович був першим.

Пройдуть роки й це визнає увесь світ, а письменник Л.Гумилевський у книзі про видатного вченого засвідчить: “Те, що було написано В.І.Вернадським у Шишаках на сорока сторінках розграфленого паперу властивим йому щільним, витонченим почерком, не становило ще курсу геохімії або біогеохімії. Але там було закладено основи нових надій, виникав новий світогляд, який привертав увагу не лише геологів”.

В період перебування в Полтаві (з листопада 1917 р. до кінця 1918 р.) він розробив статус Товариства любителів природи, провів чотири його засідання. Основним завданням Товариства В.І.Вернадський вважав вивчення природи Полтавщини.

Слід зазначити, що в той час у музеї працювали визначні натуралісти, з іменами яких пов'язана організація заповідної мережі Полтавщини, ведення заповідної справи в кращих традиціях засновників Полтавського краєзнавчого музею – В.В.Докучаєва та

Воронець – колишня окраса
степів Полтавщини

В.І.Вернадського. Це перш за все такі науковці, як Микола Іванович Гавриленко, Сергій Олімпійович Іллічевський та Валентин Федорович Ніколаєв.

Ще у серпні 1918 р. на першому з'їзді природників України завідуючий Полтавським природничим музеєм В.Ф.Ніколаєв запропонував утворити з Карлівського та Стрюківського степів комплексний заповідник, а також перетворити лісові масиви між Диканькою і Милорадівкою в національний парк. З'їзд погодився з цим, включивши згадані пропозиції до своєї постанови. Крім цього, до неї була включена і пропозиція про охорону краєвидів між Яреськами та Шишаками.

Все це були нові для свого часу ознаки, які в ті буремні і трагічні роки не знайшли розуміння широких верств населення і не втілилися в життя.

Новим було і те, що під проводом Полтавського природничого музею було створено книжкове видавництво, яке поширювало літературу про природу краю та її збереження. Хоч воно проіснувало і не дуже довго, та в ньому побачили світ цікаві видання. Перш за все це стосується перекладеної В.Ф.Ніколаєвим на українську мову книжки професора І.А.Бризгаліна "Охорона пам'яток природи на Україні" (Полтава. - кн. 2. - 1919 р. - 31 с.)

У ній, зокрема, вказувались найцінніші степи, ліси, болота, які слід охороняти на Константиноградщині, Лубенщині, Переяславщині. Цілком слушно вказувалося на повну охорону граба. Автор книжки стояв на тому, щоб зберегти всі, бодай найменші, ділянки степу, посилаючись при цьому на обґрунтовані думки В.І.Талієва. Одну з них, як напрочуд знаменну, ми хотіли б довести й до сучасного читача. "З степом пов'язане все минуле нашого краю. Степ — це поле, що полите священною кров'ю наших предків, це історична братерська могила і килим квіток, що вкриває її, з'єднує нас з нашим минулим. Степ — це свідок тієї вікової боротьби, яку витримував наш край, коли відстоював своє право на вільне існування".

Все це відіграло свою позитивну роль, розбудило природоохоронну думку, спонукало до активних дій у цьому напрямку.

Тому й не дивно, що на підставі виданого у вересні 1921 року "Декрету Ради Народних Комісарів про охорону пам'яток природи, садів та парків" у Полтавській губернії народним комісаріатом освіти було організовано 2 заповідники: "Академічний степ" (поблизу Карлівки) та "Парасоцький ліс" неподалік від Диканьки на правому березі р. Ворскли.

Заповідник "Академічний степ" був переданий у розпорядження Всеукраїнської академії наук, а "Парасоцький ліс" знаходився під наглядом науковців Полтавського краєзнавчого музею.

Це були перлини Полтавщини, в яких збереглася типова зональна рослинність Лісостепу — ковилово-різнотравний лучний степ на плакорній ділянці та широколистяний ліс.

Історія цих унікальних не тільки для

Полтавщини, але й для всієї України, заповідників досить трагічна. Саме вона відображає рівень ставлення нашого суспільства до природи, застерігає сучасників не повторювати помилок їх дідів та батьків. Вперше так звана "Карлівська цілина", яка складала основу "Академічного степу", була передана Карлівським цукровим комбінатом Всеукраїнській академії наук (ВУАН) у 1920 році. Тоді її площа складала 200 десятин (1 десятина — 1,0925 га), але за два роки, що минули з цього часу до 1922 року — часу створення заповідника — його площа скоротилася за різних обставин і складала 154 десятини. Це був практично останній в Україні досить великий шматок типового полтавського квіткового степу. Ось як мальовничо писав про нього науковець Полтавського краєзнавчого музею М.І.Гавриленко: "Знову розкинувся килим, знову море квітів. Щедрою рукою флора розкидала плямами великі квіти жовтих та густо-лілових півників, густо-червоних, і в той же час прозорих, воронців — батьків нашого садового піона — з їх витонченою ажурною зеленню, такими ж чарівними квітками виглядають сніжно-білі великі чашечки анемон, пурпуровий митник, оригінальні квітки рястки, великі густо-густо-сині, мов лілуваті, з білою пухнастою зіркою всередині ломоноси і барвінок, не лісовий, а суто степовий, ніжний і чуйний, як сам степ...". А якщо додати до цього моря рослин численне царство птахів, плазунів, байбаків, комах із співом, шелестом, рухами, то в уяві постає дійсно самобутнє угруповання настільки насичене живим, що жодний сьогоденній ботанічний сад не спроможеться передати такої картини. Відомий український ботанік Ю.Д.Клеопов, який вивчав степову рослинність заповідника, підкреслював його наукову цінність, яка полягала в тому, що "Карлівська цілина" не дублювала якогось іншого заповідника і була розташована дуже вдало, бо охоплювала типовий природний комплекс району, що складається із степу, солонців, солончакових лук та мулуватих боліт. За класифікацією українських степів, розробленою видатними українськими геоботаніками Ю.Д.Клеоповим та Є.М.Лавренком, "Карлівська цілина" відноситься до підтипу ковилово-лучних степів, але найгігروتичнішого (зволоженого), варіанту, що є перехідним до північних лучних степів.

Та незважаючи на високий ранг заповідника, в ньому вже на початку створення, через відсутність догляду з боку ВУАН, спостерігається розорювання, випасання худоби та косіння. У березні 1929 року ВУАН передала заповідник Полтавському краєзнавчому музею та Полтавській спілці мисливців. Вона направила в заповідник свого представника Пасішного, який працював тут до 1934 року. Цікаво, що на початку 30-х років зазначені установи об'єднали свої кошти для побудови в заповіднику біостанціону для вивчення степової флори та фауни. Але в подальшому ця цінна ініціатива не знайшла необхідної підтримки.

Подальша історія заповідника — це постійна

боротьба М.І.Гавриленка-та С.О.Іллічевського за його існування.

Про природоохоронну діяльність кожного з цих науковців можна сказати словами видатного українського ботаніка М.В.Клокова, який відомий ще і як поет М.Доленго:

*Як дамі рицар, він служив ідеї
Без ляку та догани до кінця.
Гектарами живого воронця
Степи червоні прихилив до неї.*

Але ці два видатних натуралісти не змогли захистити заповідник. І вже у 1935 році Українська академія наук передала його сільськогосподарській артілі "Борець" Лип'янської сільради Карлівського району. 23 лютого 1937 року постановою президії Харківського обласного виконавчого Комітету заповіднику надається статус обласного. Це підтверджує 21 грудня 1938 р. і виконком новоствореної Полтавської області. В той час заповідник отримує назву "Карлівська цілина" і закріплюється за Полтавським історико-краєзнавчим музеєм. Його площа становить 197 га. На ній дозволяється викошування, але щорічно невикосеною повинно бути 5–10% території. Повністю забороняється випас. Але керівництво розташованого поруч колгоспу "Червоний борець" не дуже дотримується цих вимог. Голова правління цього господарства у розмові з науковцями музею навіть погрожував розорати степ.

З усього видно, що заповідний режим у заповіднику практично не дотримувався. У вересні 1940 року спеціальна комісія працівників музею констатувала, що заповідник практично не має належної охорони. Частина його площ втратила свою унікальність через надмірний випас і забур'яненість. Більш-менш цінною залишилася північна частина заповідника площею 70 га. У такому стані заповідник перебував до початку другої світової війни і після неї. Уже в 1944 р. заповідник отримує назву "Лип'янський цілинний степ" і знову підпорядковується Полтавському краєзнавчому музею. Його співробітники починають дослідження по флористичному та фауністичному стану заповідника. Вони зазначають, що 40 га заповідника розорано під посіви, 116 га — використовуються під пастівник, а 51 га — під сінокіс. Взагалі ж заповідник дуже забур'янений, 65% його території заросло молочаєм. Цілого ряду рослин та тварин тут уже не зустрінеш.

Обстеження, проведене у вересні 1952 р., дало ще сумніші наслідки. Від величезного, гарного степу незайманою залишилася лише вузька смуга завширшки 1,5 м і довжиною близько 1 км попід лісосмугою. Вона облямована простеляється з двох боків земель, які входили до складу заповідника. З роками і від неї залишилися окремі шматочки.

На прикладі заповідника "Академічний степ" життя підтвердило колись зроблений висновок його найбільшого захисника М.І.Гавриленка: "Можна відтворити ліси, гори, зробити моря, а степу, раз

зоровши його, не відтворити ніколи, особливо квіткового степу".

Все це треба добре пам'ятати, щоб реальніше дбати про ті степові ділянки, які ще залишилися і які ми повинні донести до майбутніх поколінь.

Відраднішою була доля заповідника "Парасоцький ліс", який був створений згідно з розпорядженням Главполітпросвіти НКО УРСР у 1922 р. та переданий під паритетну охорону Полтавському губернському лісництву та Полтавському краєзнавчому музею у 1924 р. У 1926 р. постановою ВУЦВКОМ він був оголошений заповідником місцевого значення, і лише у 1930 р. остаточно було визначено його межі. Загальна площа заповідника становила 140 га. Абсолютній охороні підлягали квартали №№ 45, 46, 51 та східна частина кварталу № 40 з охоронною кілометровою зоною. В інших кварталах заборонялися рубки, випас та полювання. Заповідник створювався перш за все, як резерват дичини, для збагачення фауни суміжних з ним угідь.

Після створення у 1937 р. Полтавської області, її облікком своїм рішенням від 21 грудня 1938 р. підтвердив статус "Парасоцького лісу" як заповідника обласного значення. За спостереженнями ботаніка С.О.Іллічевського в середині 30-х років заповідник знаходився в доброму стані. У ньому проводилася лише вибіркова рубка. Суцільної рубки вчений не відмічав ніде. При цьому верхній ярус утворювали великі дерева, і скрізь був густий та гарний підлісок. На початку 40-х років стан заповідника, за даними архівних матеріалів Полтавського краєзнавчого музею, був не дуже задовільним. У ньому майже не було належної кількості охоронців, мали місце випадки випасу, полювання. На окремих, найзаповідніших куртинах № 45 і 51 було вирубано 39 могутніх дубів.

Досить великої шкоди заповіднику вчинила друга світова війна. Тому вже 16 грудня 1944 р. було прийнято постанову облікком під назвою "Урочище Парасоцьке", згідно з якою він був переданий у безпосереднє володіння Полтавському краєзнавчому музею. Під контролем і захистом його співробітників заповідник знаходився довгі роки і дійшов до нас в досить доброму стані.

Але не тільки ці два заповідники складали заповідну мережу Полтавщини до початку другої світової війни. 18 травня 1929 р. РНК УРСР прийняла рішення про оголошення Устимівського дендропарку природним заповідником. За свою більш як вікову історію він пережив багато тривожних та величних часів, але при цьому зберіг свою чудову красу і видове різноманіття.

В цей же час заповідником оголошується й унікальний лісовий куточок — бір Гетьманщина. У такому статусі він проіснував досить короткий час.

Приємно відзначити, що організація Устимівського заповідника і Гетьманщини пов'язана з ім'ям відомого вченого-ботаніка, майбутнього академіка Е.М.Лавренка, який в ті

часи працював головою Харківської інспектури по охороні природи. В подальшому, виїхавши до Ленінграда, вчений дуже пишався тим, що доклав зусиль для створення низки заповідних об'єктів України.

Рішенням Харківського облвиконкому від 23 лютого 1937 р. оголошено заповідником обласного значення Малоперещепинське болото. Воно було типовим для лівобережного Лісостепу галофітним болотом з досить унікальною і самобутньою флорою і фауною. Під час створення його площа становила 258 га. Протягом року на болоті заборонялося полювання, а вилов риби, викошування очерету та проїзд дозволялися не раніше, ніж з середини червня, тобто з початку виплоду дичини. Багато зусиль для організації цього заповідника доклав С.О.Іллічевський.

Звичайно, такої кількості заповідних територій було замало. Прогресивні біологи краю розуміли це, але жорстокі 30-ті та важкі 40-і роки не дозволили розширити мережу заповідників.

Роботу по відновленню заповідників поновив у 1944 році М.І.Гавриленко, який почав працювати завідуючим відділом природи краєзнавчого музею. У 1946 році він організував Полтавське відділення Українського товариства охорони природи, яке активізувало природоохоронну роботу в області.

Вже облвиконкомом було затверджено перелік пам'яток природи, які підлягали охороні в Полтавській області. Він був запропонований 22 квітня 1946 р. науковцями Полтавського краєзнавчого музею і включав у себе 8 ботанічних і 15 зоологічних об'єктів.

Нові природно-заповідні території на Полтавщині, ботанічні пам'ятки природи та парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва створено у 60-ті роки. Протягом двох десятиріч на території області було створено понад 40 заказників, в основному в заплавах річок, а також пам'ятки природи та заповідні урочища. Ця плідна робота була пов'язана з діяльністю відомого ботаніка Дмитра Сергійовича Івашина. В 60-ті роки він запропонував створити цілий ряд заказників, в яких би охоронялись рідкісні рослини Полтавщини.

Організацією пошуку та підготовкою необхідних документів для затвердження природно-заповідних об'єктів в області понад 20 років займався старший інспектор держінспекції по охороні природи Василь Григорович Осадчий; разом із вченими-ботаніками доцентами Полтавського педагогічного інституту Д.С.Івашиним, Р.В.Ганжою, О.А.Стасілюнас проводились обстеження найцінніших природних комплексів Полтавщини. Саме за пропозицією цих дослідників у 80-х роках було створено цікаві заповідні об'єкти області: урочища "Яри-поруби", "Вільшане", "Косюрине", "Яворівщина"; ботанічні заказники: "Розсошенський", "Лучківський" та ботанічні пам'ятки природи — "Мгарська" та "Морозівська" дачі.

У 80-і роки природно-заповідна мережа області нараховувала 168 територій та об'єктів загальною площею 13,4 тис. га. В цілому цей показник (0,5%

від загальної площі області) дуже відставав від загального по Україні (2,1%). До 1992 р. склад заповідної мережі залишався майже незмінним. Серед природно-заповідних територій області були відсутні заповідники, природні національні парки, зоопарки, ботсади. Основу природно-заповідного фонду складали заказники (12 — республіканського значення, 34 — місцевого) та пам'ятки природи (1 — республіканського, 91 — місцевого). До складу мережі входили також заповідні урочища (10), 1 дендропарк та парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва (4 — республіканського, 16 — місцевого значення). На цей час в області найкраще була забезпечена охорона гідрофільних природних комплексів — в гідрологічних заказниках, які займали значні площі в заплавах річок Сули, Ворскли, Псла, Удаю. В мережі бракувало об'єктів по охороні зональних типів рослинності — листяних лісів та степів, які є характерними і найціннішими для Полтавщини. До 1990 р. в області були відсутні лісові та загальнозоологічні заказники. Існував лише один ландшафтний заказник. Охорона рідкісних видів рослин, список яких був затверджений у 1979 р., в заповідній мережі була забезпечена недостатньо.

З 1990 р. на Полтавщині, як і на Україні в цілому, почався новий етап у розвитку заповідної справи, який передбачав оптимізацію природно-заповідної мережі шляхом поповнення новими, різноманітними за призначенням, цінними природними об'єктами, в першу чергу, поліфункціональними, які б повною мірою забезпечили охорону, відновлення та використання рослинного і тваринного світу. Адже кожна країна, плануючи своє господарство і використання земель, лишає частину земель незайманими або чітко регламентує їх використання — утворює природно-заповідний фонд. Так він називається в нашій державі, в інших ці території називаються такими, що особливо охороняються, резерватними тощо.

Мета, з якою створюються природно-заповідні території, весь час із розвитком суспільства розширюється і поглиблюється. У минулому столітті, коли створювалися перші у світі території з режимом охорони, йшлося про охорону рідкісного, незвичайного, унікального — в залежності від географічних умов, це були ліси із секвойї, унікальні озера, зарості каспійського лотосу, які водночас були місцем поширення цінних осетрових риб, ліси із сибірського кедра тощо. Це зрозуміло — адже багато із цінних утворів природи могли бути зовсім втраченими. Чимало з таких рідкісних місць і справді було втрачено при господарській діяльності — одні з них не було взято під охорону, як це сталося з унікальним Рибним озером під Києвом; з інших встановлений статус з різних причин було знято. Згодом діяльність людини поставила під загрозу не лише рідкісні утвори, але й типові, характерні для різних зон (скажімо, не лише ковилові степи, а степи взагалі). Тому вчені наполягали на введенні до природно-заповідних територій не лише

рідкісних, а й типових екосистем — так званих репрезентативних ділянок.

На сучасному етапі при виділенні природно-заповідних територій в усьому світі увага приділяється тому, щоб взяти під охорону не лише типові та рідкісні види, угруповання та фауністичні комплекси, але й створити в країні так званий "екологічний каркас". Це — території, де більшою мірою, ніж в цілому на території держави, зберігається екологічна рівновага, можливе поновлення екологічних комплексів, збереження біологічного різноманіття країни. Остання проблема є нині однією з основних при створенні мережі природно-заповідних територій. Кожна країна і планета в цілому прагне зберегти різноманіття видів рослин та тварин, рослинних угруповань, тваринних комплексів. Для України, де збереглася лише третина природної рослинності, і то в дуже трансформованому стані, це завдання є надзвичайно важливим. Адже до другого видання Червоної книги України ввійшло вчетверо більше видів рослин і тварин, ніж до першого.

Початок етапу оптимізації заповідної мережі Полтавщини був пов'язаний із науковими дослідженнями на території області вчених Міжвідомчої комплексної лабораторії наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України під керівництвом доктора біологічних наук Т.Л. Андрієнко. На підставі комплексних досліджень у 1990 р. був створений ландшафтний заказник "Червонобережжя" (на межі Лубенського та Чорнухинського районів) в заплаві р. Удай на площі 805 га, де більшу частину займають ліси. У 1992 р. науковці лабораторії провели дослідження на території Білецьківських плавнів (Кременчуцький р-н), які займають заплаву середнього Дніпра з типовим ландшафтом, багатою природною рослинністю, флорою та

фауною. На цій еталонній ділянці заплави Дніпра площею 2980 га був створений ландшафтний заказник загальнодержавного значення.

У 1993–1995 рр. вчені лабораторії наукових основ заповідної справи разом з полтавськими ботаніками проводили обстеження та резервування типових і унікальних природних ділянок в усіх районах області з метою оптимізації природно-заповідної мережі. За результатами комплексних досліджень було запропоновано понад 100 цінних об'єктів різних категорій. На сьогоднішній день майже всі досліджені ділянки затверджені рішенням обласної Ради народних депутатів. Для цього багато зусиль доклали працівники Держуправління Мінекобезпеки по Полтавській області, зокрема провідний держінспектор, спеціаліст першої категорії Олександр Миколайович Гостудим. Разом з науковцями він відвідав кожний проєктований об'єкт, брав участь у виборі його категорії та режиму, узгоджував межі із господарями земель та працівниками районних інспекцій. З великою вдячністю ми згадуємо сьогодні всіх, хто взяв посильну участь у виявленні ще не втрачених куточків природи, іноді навіть незайманих унікальних ділянок, щоб їх зберегти. Це — районні інспектори, представники адміністрацій районів, вчителі-біологи, місцеві жителі, яким не байдужа подальша доля рідної землі. Стараннями всіх зазначених фахівців вдалось оптимізувати природно-заповідну мережу Полтавщини. За останні три роки вона докорінно змінилася — як кількісно, так і якісно. Станом на 5.09.1995 р. оптимізована природно-заповідна мережа області включає 333 об'єкти та території загальною площею 64 тис. га, що становить 2,2% від загальної площі Полтавщини. Цим самим область досягла середнього показника заповідних територій по Україні.

Сучасна природно- заповідна мережа області

“Е
маю
для
діля
у пр
(нед

“Еталонами природи
мають бути типові
для кожного регіону заповідні
ділянки, що збереглися
у природному
(недоторканому) стані”.

В.В.ДОКУЧАЄВ

ЯК В УКРАЇНІ В ЦІЛОМУ, так і на Полтавщині зокрема, основу заповідного фонду складають заказники (мал. 1). 14 заказників загальнодержавного значення та 133 місцевого значення займають більше половини площі заповідної мережі — близько 41 тис. га. Це не випадково, адже заповідний режим цих територій передбачає не повне вилучення, а лише обмеження господарської діяльності.

На відміну від заповідників у заказнику охороні підлягає не весь природний комплекс, а лише окремі компоненти. За напрямками збереження окремих природних комплексів заказники поділяють на ландшафтні, ботанічні, лісові, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, геологічні. Отже, державні заказники виконують функції збереження та відновлення цінних природних ресурсів та підтримання загального екологічного балансу територій. Заказником загальнодержавного значення оголошується територія, виділена з метою збереження та відтворення окремих компонентів найцінніших типових та унікальних комплексів перш за все на території, в межах якої зустрічаються види рослин та тварин, які занесено до Червоної книги України.

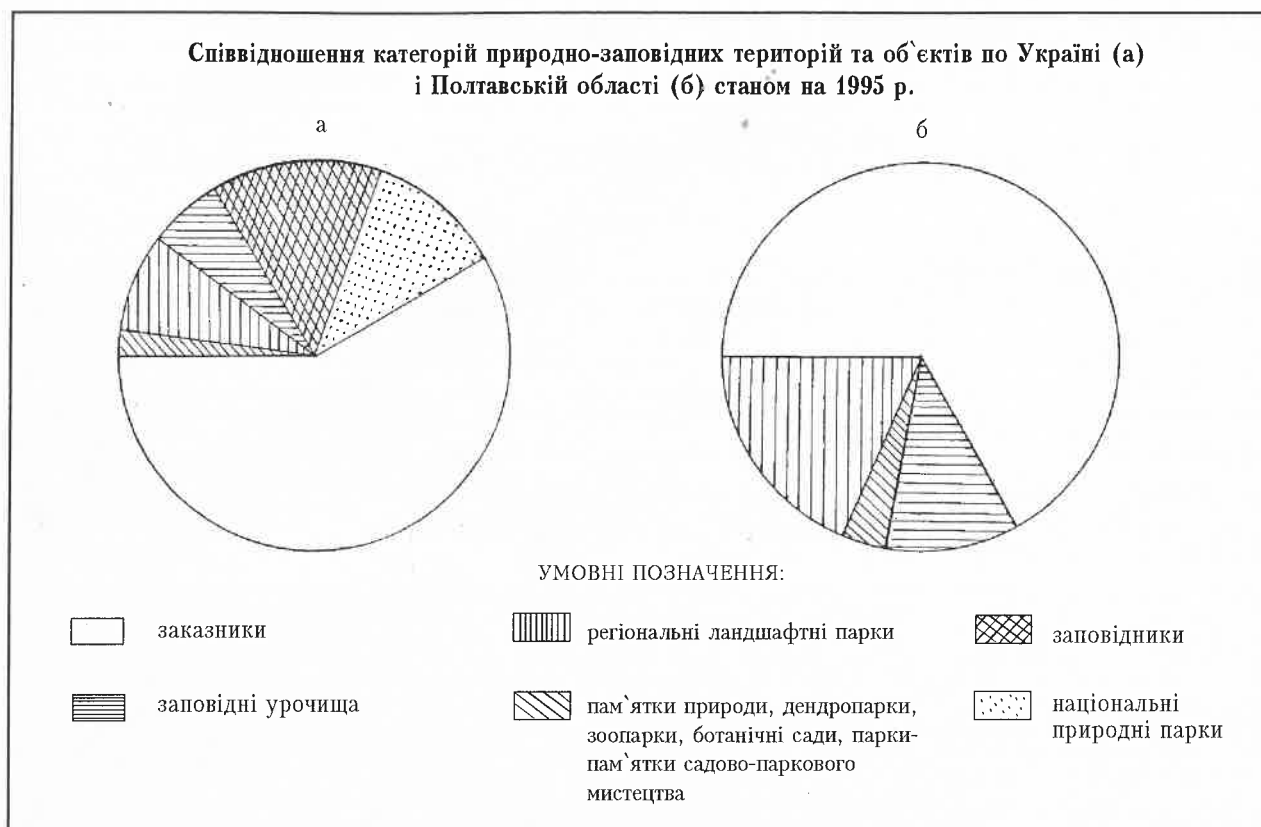
Заповідний режим на території заказників передбачає обмеження або заборону таких видів господарської діяльності, як розорювання земель, випас, викошування, певних видів лісовикористання, забудову, меліоративні роботи, використання отрутохімікатів, туризму, рибальство та мисливство, видобуток корисних копалин. Створення заказника на ділянці землі чи водного простору не передбачає вилучення його у землекористувача. Але землекористувачі (колгоспи, радгоспи, об'єднання, лісгоспи та інші організації) повинні підтримувати встановлений на території заказника заповідний режим.

Найбільші площі в області серед заказників (майже третю частину) займають 45 ландшафтних, з них 5 — загальнодержавного значення. Майже всі вони були створені за останні три роки. До 1993 р. в області існувало лише 4 ландшафтних заказники: 3 — загальнодержавного значення (“Вільхівщанський” — заплава р. Коломак у Полтавському р-ні, “Червонобережжя” — лісові, заплавні, лучні, остепнені ділянки в заплаві р. Удай у Лубенському та Чорнухинському р-нах, “Дейманівський” — заплава р. Удай у Пирятинському р-ні); та 1 — місцевого значення (“Гарячківський ліс” — заплава р. Говтва у Решетилівському р-ні).

Мабуть, кожному з читачів доводилося милуватися чудовими краєвидами Полтавщини — чи з високих берегів над річкою, чи з пагорбів лісових галявин, чи на вирівняних луках, які вдалині переходили у схили. Отже, ландшафтні заказники створюються з метою збереження та відновлення особливо цінних природних ландшафтів (типових чи унікальних). Слід відзначити, що позитивний досвід розвитку заповідної справи західноєвропейських країн свідчить про необхідність охорони заповіданням саме на ландшафтному рівні. Це дає можливість створити комплексні природно-заповідні об'єкти на значній площі з певним режимом, який забезпечує охорону, відновлення та підтримання їх екологічного балансу.

Ландшафтні заказники Полтавщини — це мальовничі ділянки природних комплексів заплав річок чи вододілів (найчастіше — систем балок) з добре збереженою рослинністю. Вони в основному відтворюють різні види лісостепового типу ландшафту, характерного для більшої частини області. Цінність ландшафтних заказників посилюється місцезнаходженнями на їх території рідкісних рослин та тварин, як занесених до Червоної книги України, так і регіонально рідкісних. Серед ландшафтних заказників області найціннішими є ділянки з типовим лісостеповим ландшафтом — чергуванням лучних степів та широколистяних лісів. Це — “Лизняна балка” у Чутівському р-ні, урочища “Кузьменки” та “Щербакі” Решетилівського району, “Осове” Миргородського р-ну. Значні площі займають ландшафтні заказники у заплавах річок: “Псільський” (на межі

Життя вирує!

Козельщинського та Глобинського районів), "Заплава Псла" (м. Комсомольськ), "Дейманівський" (Пирятинський р-н), "Говтва" (Шишацький р-н). Заказники "Новосанжарський" та "Урочище Пашене" (Козельщинський р-н) розташовані на борових терасах р. Ворскла та р. Псел. Специфічними заплавами та піщаними ландшафтами із своєрідною рослинністю характеризуються ландшафтні заказники на території островів у гирлі р. Ворскли: "Вишняки", "Крамареве", "Вільховатський" (Кобеляцький р-н). Саме в цьому районі зосереджена найбільша кількість цікавих ландшафтних заказників.

Друге місце серед заказників області займають гідрологічні, які створено в місцях цінних водних об'єктів — річок, боліт, озер. Заповідання заправ великих і малих річок Полтавщини має виключно важливе природоохоронне значення. Найбільша кількість гідрологічних заказників знаходиться в заплавах річок Сули, Псла, Удаю, Ворскли, Говтви, Коломаку. На території цих об'єктів охороняються ділянки річок, заплавні ліси і болота та прилеглі до них заплавні луки. Особливого значення набуває охорона заплавних лісів та прибережно-водної рослинності, які протидіють ерозії, дренуючи ґрунт, запобігають сповзанню берегів у воду, виконують роль природних фільтрів-очисників. У гідрологічних заказниках охороняються не тільки прибережно-водні та водні рослини, а й різноманітні водні тварини, серед яких чимало рідкісних, а також рибні запаси області. Серед гідрологічних заказників Полтавщини — 6 об'єктів

загальнодержавного значення: "Куквинський" (заплава р. Удаю у Пирятинському р-ні), "Великоселецький" та "Плехівський" (заплава Сули в Оржицькому р-ні), "Солоне" та "Гракове" (Семенівський р-н), "Гиряві Ісківці" (заплава Сули у Лохвицькому р-ні). 50 гідрологічних заказників місцевого значення розташовано у 17 районах області. Найбільші площі заправ річок охороняються у Семенівському, Оржицькому, Пирятинському, Козельщинському та Хорольському районах.

В оптимізованій природно-заповідній мережі значно збільшилась кількість (з 19 до 34) та площа (4,5 тис. га) ботанічних заказників, що пов'язано з виявленням нових цікавих, цінних у науковому відношенні ділянок з рідкісними та типовими рослинними угрупованнями, з місцезнаходженнями видів, занесених до Червоної книги України та регіонально рідкісних. Найцікавіші ботанічні заказники Полтавщини займають системи розгалужених балок та схилів річкових долин із степовою рослинністю: "Драбинівський" (Кобеляцький р-н), "Клімівський" (Карлівський р-н), "Балка Долина" (Зіньківський р-н), "Новодиканський" (Решетилівський р-н) та інші. Цінні лісові ділянки увійшли до складу ботанічних заказників: "Великий та Малий ліс" (Миргородський р-н), "Довгораківський" та "Острів Стрілецький-4" (Кременчуцький р-н). У ботанічних заказниках також охороняються лучно-болотні ділянки із заростями рідкісних рослин: "Харсицька Полона" (Чорнухинський р-н), "Урочище Котове" (Зіньківський р-н). Серед

а)

Дзвоники

альні
(ні парки

ський”
,
аплава
“Гракове”
аплава Сули
заказників
йонах
охороняють-
тинському,
онах.
і мережі
4) та площа
пов'язано з
ковому
вими
одженнями
аїни та
нічні
и розгалу-
з степовою
(ський р-н),
ка Долина”
Решети-
ки увійшли
сний та
ораківсь-
цький
ороняються
існих
(ський р-н),
Зеред

*Дзвоники ріпчастовидні
прикрашають узлісся*

*Лебідь-шипун –
рідкісний птах*

*Гвоздика армерійовидна
зростає на остепнених луках*

ботанічних заказників області є один об'єкт загальнодержавного значення — відоме "Малоперещепинське болото" з цікавими галофітними комплексами та представниками північної флори. Ботанічні заказники створено у 16 районах області. Найбільші площі вони займають у Гадяцькому, Кобеляцькому та Кременчуцькому районах.

У 1994 році вперше на Полтавщині було створено 2 лісових заказники. У Чутівському районі в "Іскрівському" лісовому заказнику на площі 2243 га охороняються типові широколистяні ліси з рідкісними видами рослин та ділянками вікових дубів. В Оржицькому районі взято під охорону невеликий лісовий масив "Половець". Заповідний режим лісових заказників в першу чергу забороняє рубки в лісі, крім санітарних. Це сприяє збереженню та природному розвитку не тільки деревних порід, а й всього комплексу лісових рослин, в тому числі і рідкісних.

Нещодавно в області створено перші загальнозоологічні заказники, метою яких є цілеспрямована охорона тварин — типових та рідкісних мешканців різних екоотопів: лісів, заплав, степових ділянок. Їх в області поки що обмаль, лише 4 заказники: 1 — загальнодержавного значення: "Руський Орчик" (Машівський р-н); 3 — місцевого значення: "Сухий яр", "Байрак" (Зіньківський р-н), "Озерище" (Шишацький р-н).

В області є і спеціалізовані заказники, в яких передбачається охорона певної групи тварин, і де створюються умови для збереження всього природного комплексу, в якому вони мешкають. Колонії водно-болотних птахів, типових та рідкісних, охороняються в двох орнітологічних заказниках: "Михнівському" — загальнодержавного значення (Решетилівський р-н) та "Лабурівському" (Котелевський р-н). Єдиний в області ентомологічний заказник "Тарасівський" в Оржицькому р-ні займає невеличку ділянку степового схилу (3 га), на якій вченими-спеціалістами виявлено велике різноманіття цікавих та рідкісних комах. Зараз створюється на великій площі акваторії, на межі Полтавської та Кіровоградської областей, іхтіологічний заказник, призначення якого — охорона рибних запасів.

В наш час першоздана рослинність збереглась в області на невеликих обмежених ділянках, якими найчастіше є урочища, що являють собою цінні природні утвори. Урочища — це частина місцевості, на якій природні комплекси розташовані на певній формі рельєфу. До них відносять балки, яри, горби, видолінки та ін. З метою збереження в природному стані природних комплексів (лісів, степів, боліт), які мають велике наукове, природоохоронне та естетичне значення, і створюються заповідні урочища. Їх питома вага в оптимізованій заповідній мережі області значна — 49 заповідних урочищ займають площу понад 7 тис. га. Такі об'єкти створено лише в половині районів області. Це, мабуть, пов'язано із заповідним режимом цих територій, який є досить суворим, оскільки охорона тут має комплексний характер. На території заповідних урочищ забороняються всі види діяльності людини, які б порушували природні процеси в

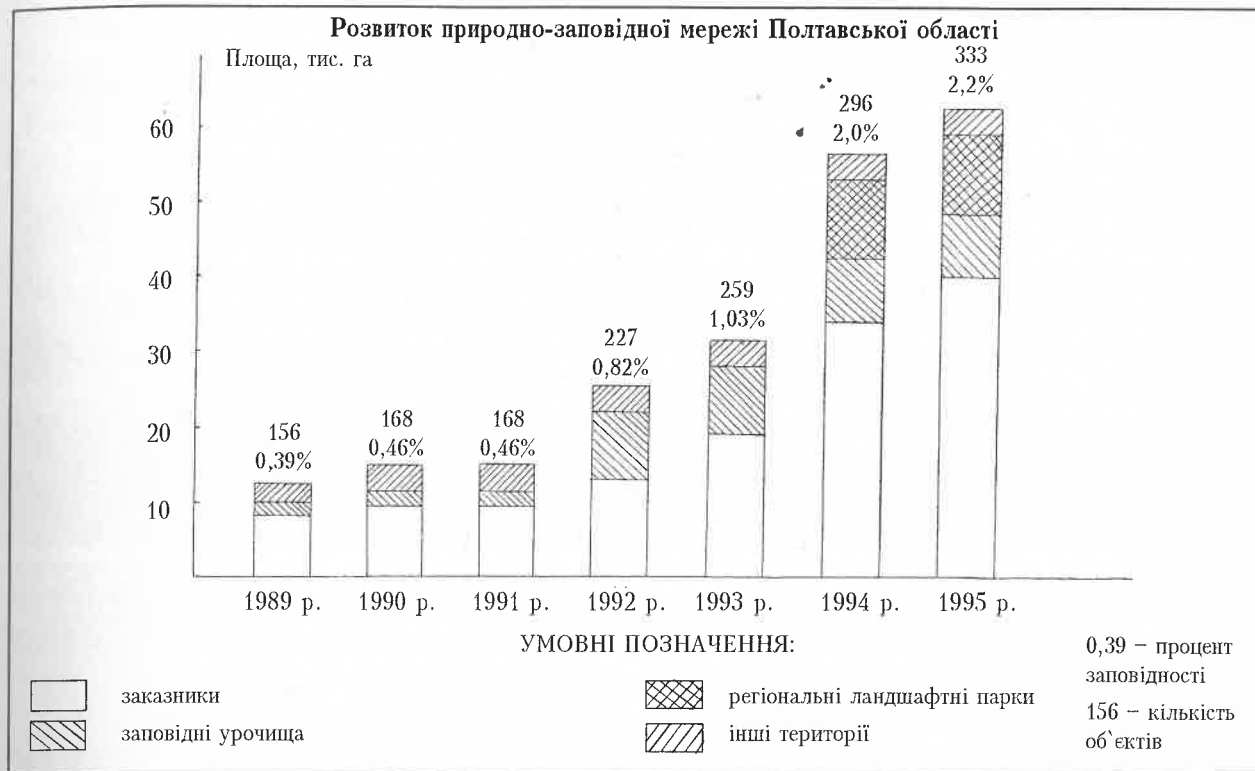
екологічних системах комплексів, що підлягають охороні.

Еталонні ділянки широколистяних лісів та фрагментів лучних степів з багатою флорою, рослинністю, тваринним світом та чисельними популяціями рідкісних рослин охороняються в заповідних урочищах: "Яри-поруби", "Куквин" (Пирятинський р-н), "Яворівщина" (Диканський р-н), "Стінка", "Косюрине" (Шишацький р-н). Типові борові природні комплекси та дубово-соснові насадження зберігаються в заповідних урочищах Гадяцького району: "Гадяцький бір" та "Масюкове". Цінні заплави природні комплекси з лісами, луками, старицями охороняються на території заповідного урочища "Сокільське" (Кобеляцький р-н).

Оскільки в сучасній природно-заповідній мережі області відсутні заповідники та національні природні парки, досить актуальним було питання створення об'єкта поліфункціонального призначення — регіонального ландшафтного парку. Такі парки досить поширені на території європейських країн і є там однією з провідних форм охорони природи.

Нині на території України створено декілька регіональних ландшафтних парків, але всі вони розташовані на Правобережжі. На території лівобережного Лісостепу планується створення 5 таких парків. Відрадно, що першим з них став Диканський регіональний ландшафтний парк — в місці, відомому з давніх часів з одного боку, як цінний, найбільший на Полтавщині масив широколистяних лісів з багатим рослинним та тваринним світом, з другого боку — як історико-культурний центр, пов'язаний з діяльністю багатьох видатних людей. У жовтні 1994 р. прийнято рішення обласної Ради народних депутатів про створення Диканського регіонального ландшафтного парку на площі 11945 га. До складу парку увійшло 7 цікавих природно-заповідних об'єктів: 3 ботанічні, комплексна, геологічна пам'ятки природи, парк — пам'ятка садово-паркового мистецтва, загальнозоологічний заказник. Зараз на території парку розробляється вченими-спеціалістами проект зонування, який передбачає виділення заповідних ділянок, туристських маршрутів, ділянок для культурного відпочинку.

Багато про що людям можуть розповісти пам'ятки природи — дуби-патріархи, дзвінки джерела, високі скелі та інші дивні витвори, якими так багата полтавська земля. І хоча вони займають зовсім невеличку площу (1,5 тис. га), за своєю науковою, культурно-пізнавальною цінністю не поступаються іншим заповідним об'єктам. Пам'ятками природи оголошуються унікальні природні (вікові дерева, мінеральні джерела, геологічні відслонення) або штучні (старовинні алеї, екзоти) об'єкти. В залежності від характеру, походження і необхідного режиму охорони пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, гідрологічні, геологічні, зоологічні. Встановлений режим охорони для збереження пам'яток природи забезпечує землекористувач. На території пам'яток природи забороняється всяка діяльність, що загрожує їх знищенню. Найбільшою

уваги на охорону в області заслуговують старі дерева або їх групи. Це – невеликі залишки колишніх природних дібров або окремі вікові дерева на місці колишніх лісів. Їх оголошено ботанічними пам'ятками природи (96). Серед них також є липи, каштани, ялини, а також штучні насадження – алеї, бульвари, парки, створення яких пов'язано з історичними подіями. Ботанічними пам'ятками природи оголошено зарості цінних рідкісних та лікарських рослин.

На території області відкрито чимало джерел мінеральної води, особливо в Миргородському районі. Деякі з них охороняються як гідрологічні пам'ятки природи (3 об'єкти).

Цікаві геологічні відшарування, по яких можна прочитати історію формування земної поверхні, на території області виявлено у Шишацькому, Кременчуцькому, Лубенському, Глобінському районах.

Ці ділянки охороняються, як геологічні пам'ятки природи (9 об'єктів). Залишки унікальних природних комплексів охороняються на Полтавщині як комплексні пам'ятки природи. Найпоцінніше місце серед пам'яток природи області посідає комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Урочище Парасоцьке". Це – унікальний масив широколистяного лісу з 200-річними дубами та грабами, різноманітним рослинним та тваринним світом, розташований на правому березі р. Ворскла у Диканському районі.

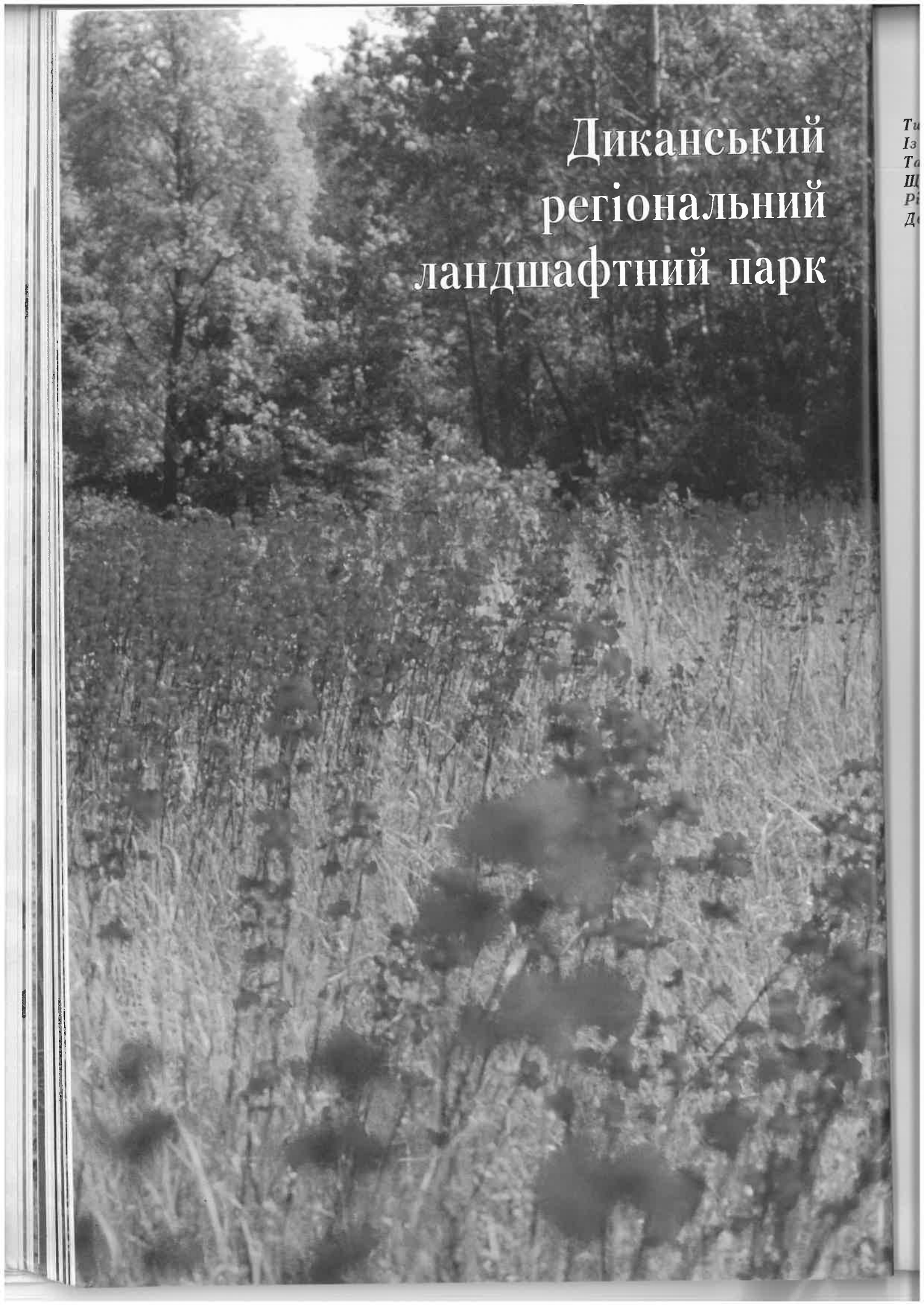
Хто хоч раз відвідає Полтаву, той обов'язково осягне велич і красу вікових дерев старовинних парків, які прикрашають центральні райони міста. А якщо відвідає парк на "Полі Полтавської битви" і почує розповідь про Устимівський дендропарк, то переконається в тому, що Полтавщина – зелена

перлина в Україні, а на її землі жили і творили митці, які залишили нам, своїм нащадкам, зелені скарби у вигляді унікальних колекцій. Отже, зберегти видатні зразки паркобудівництва з цінними колекціями дерев і кущів – це наш обов'язок. Такі об'єкти проголошуються парками – пам'ятками садово-паркового мистецтва. На Полтавщині їх створено 18. Серед них – 4 загальнодержавного значення (Ковпаківський, Полтавський, Березоворудський та Хомуцький), решта 14 – місцевого значення. Окрасою Полтави саме і є половина з цих заповідних парків.

Одним із унікальних куточків області є Устимівський дендропарк, що є "зеленим островком на самому півдні Лісостепу" і який охороняється державою з 1929 року поряд з такими перлинами, як "Софіївка", "Олександрія" та "Троїтанський парк".

Ось такою є оптимізована природно-заповідна мережа Полтавщини – різноманітна за складом та суттєва за змістом. Щоб уявити, які великі якісні та кількісні зміни відбулися у ній за останні 5 років, завдяки яким нині забезпечена охорона в області найцінніших природних комплексів, розгляньте малюнок 2. За цим стоїть копійка робота по виявленню, дослідженню та організації природно-заповідних територій та об'єктів в області.

Природно-заповідний фонд Полтавщини, як і України в цілому, – це наше національне надбання, частина світового заповідного фонду. Його слід плекати і берегти, ним слід пишатися. В цій книзі автори намагалися розкрити для читача його цінність, особливості, різнобічне значення. Ми прагнемо об'єднати природолюбів області для вивчення, охорони, розширення нашої заповідної мережі.

Диканський регіональний ландшафтний парк

Ти
Із
Та
Щ
Рі
Д

Тий
ий
рк

*Ти приходи сюди
Із важких доріг
Та цілющої спий води,
Щоб в душі своїй
Рідний край беріг,
Де б по світу ти не ходив*

Т.НІКІТІН

ОСОБЛИВЕ МІСЦЕ за призначенням в сучасній оптимізованій природно-заповідній мережі Полтавщини займає Диканський регіональний ландшафтний парк (ДРЛП). Ця категорія є відносно новою в заповідній системі України, хоча в країнах Європи використовується давно і є однією з основних форм охорони природних комплексів.

Напевне, кожному мешканцю Полтавської області доводилось відвідувати бузковий гай поблизу Диканьки або чути про нього, про Кочубеївський маєток, від якого нині лишилися вікові дуби та церква, про Диканське мисливське господарство, про Парасоцький ліс з дубами-велетнями на правобережних крутосхилах річки Ворскли. Дізнатися про чудову природу та колишні народні традиції Диканщини можна з книги М.В.Тоголя "Вечори на хуторі близь Диканьки". А для відвідувачів Полтавщини з інших регіонів України та екскурсантів з інших держав — Диканський регіональний ландшафтний парк — наче вся Полтавщина в мініатюрі: із типовими дібровами, лучними степами, заплавними луками, балками, ярами, мальовничими краєвидами з блакитною стрічкою р.Ворскла, із безмежними полями, струнками лісосмугами, сучасними українськими селами.

Територія ДРЛП має зручне розташування — неподалік від обласного центру м. Полтава, має добре сполучення з іншими районами області, що сприятиме проведенню екскурсій для знайомства з історико-культурною спадщиною та природою Полтавщини.

Питання про створення регіонального ландшафтного парку саме в околицях Диканьки було порушено у 1994 році держуправлінням екобезпеки по Полтавській області. Після проведення певних досліджень на території проектного РЛП було прийнято рішення обласною Радою народних депутатів про створення Диканського РЛП — першого не лише на Полтавщині, а і на Лівобережжі України.

Площа Диканського регіонального ландшафтного парку досить велика — понад 11 тис. га. Охоронний режим РЛП має свою специфіку. За принципом зонування РЛП виявляє деяку подібність у структурі до природних національних парків, а за заповідним режимом наближається до ландшафтних заказників, оскільки основні площі природних комплексів РЛП охороняються на ландшафтному рівні. При цьому територія парку не виключається із існуючого землекористування. Однак в різних частинах передбачається встановлення певного режиму. Тому територія РЛП поділяється на зони.

Найчастіше основними є: заповідна (до якої входять наявні заповідні об'єкти: заказники, урочища, парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва тощо), рекреаційна (яка може бути поділена на дві — зона проведення відпочинку та зона проведення екологічного виховання), господарська (зона звичайної виробничої діяльності людини, використання якої має специфіку в даному регіоні). Про заповідні ділянки ДРЛП ми розповімо окремо.

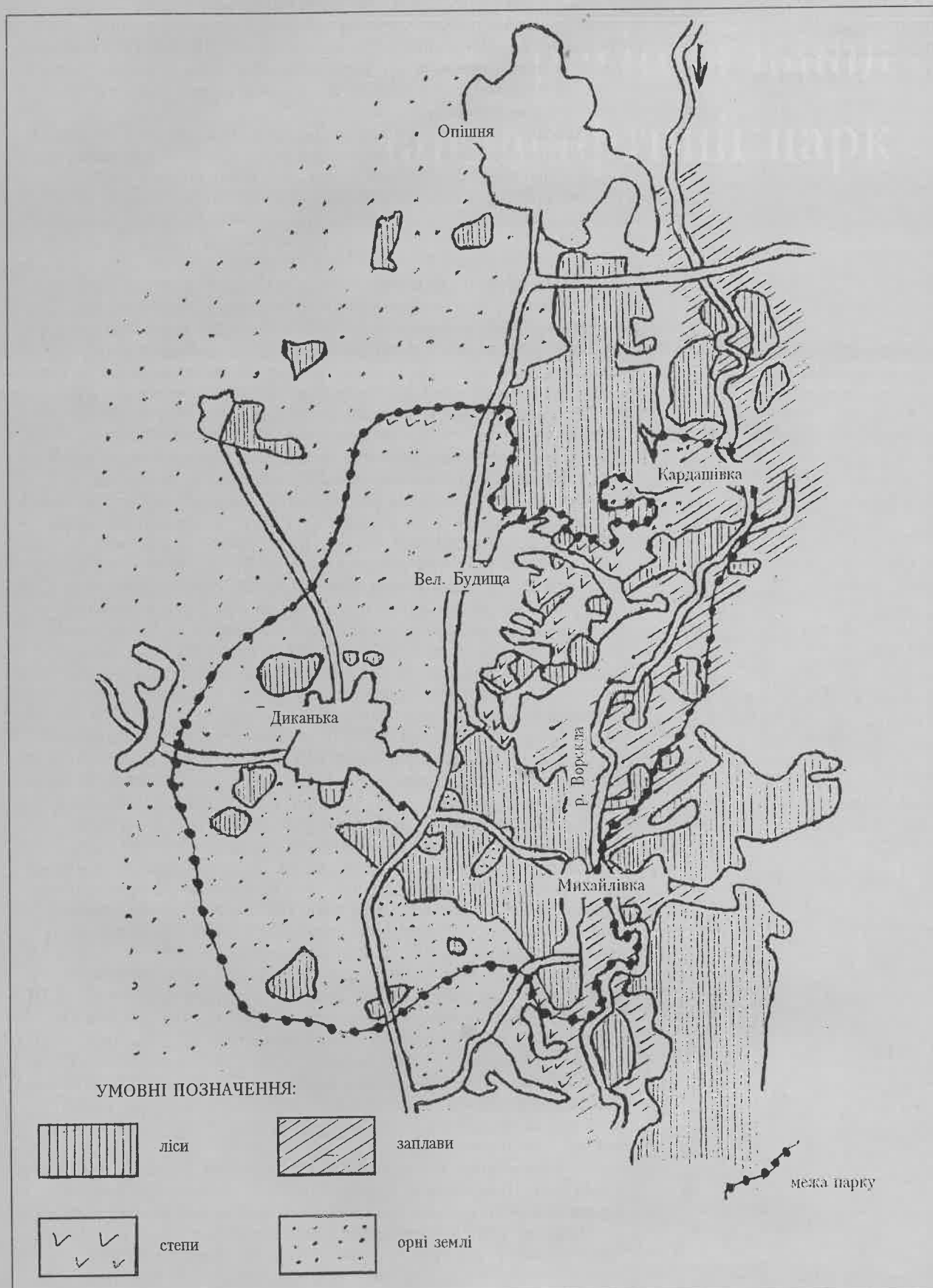
Рекреаційна зона служить для відпочинку людей, виховання молоді в дусі шанування рідної природи, культури та її історії. РЛП виступає також як база для навчання, де учні та студенти можуть підвищувати та застосовувати свої знання з екології. Парк має вести екологічне навчання і серед дорослого населення, демонструючи принципи ведення господарської діяльності. На території парку можлива організація "зелених шкіл", таборів, екологічних занять, виставок на екологічну та історико-культурну тематику, екскурсій, змагань, семінарів тощо.

У рекреаційній зоні важливим елементом культурного ландшафту є забудова. При розробці індивідуальних та типових проектів будинків необхідно, щоб вони зберігали притаманні регіону риси.

Важливу роль в ландшафтних парках відіграє історична цінність такої території, яка сприяє розвитку туризму. Іншим істотним елементом є культурна цінність виділених територій. При цьому до

Квітнуть лучні галявини

Схема розташування Диканського регіонального ландшафтного парку

уваги беруться не лише відомі пам'ятки матеріальної культури, але й певні народні традиції, фольклор — зберігаються ті основи, що складають духовність нації, її менталітет.

Вперше Диканька згадується в документах 1658 р. як місце, пов'язане з боєм між загонами полтавського полковника Мартина Пушкаря (одного із соратників Богдана Хмельницького) і гетьмана Івана Виговського (ставленика старшинсько-шляхетної верхівки). В період Північної війни в кінці 1708 — на початку 1709 рр. вона стає ареною воєнних дій. У 1780 р. в Диканці споруджено в стилі класицизму Троїцьку і в 1794 р. Миколаївську церкви, а в 1800 р. розпочато будівництво палацу Кочубеїв (архітектори Дж.Кваренгі, Ферарі Таманте), зруйнованого в роки громадянської війни. В маєтку Кочубеїв жив і працював Самійло Величко — автор відомого Самійлівського Літопису. Поряд з Диканькою народилася всесвітньознана українська художниця М.К.Башкирцева. В різні часи в околицях Диканьки працювали відомі вчені: В.В.Докучаєв, А.М.Краснов, В.І.Вернадський, О.О.Ізмаїльський та інші. Відвідували цю землю І.П.Котляревський, М.В.Гоголь, Г.Ф.Квітка-Основ'яненко, О.Вересай, М.С.Щепкін, М.І.Глінка, Панас Мирний, І.О.Бунін, Л.М.Жемчужников, В.О.Гіляревський. На цій території виявлено декілька поселень скіфського часу і багато курганів.

Територія ДРЛП має багатий рослинний і тваринний світ. Тут досить добре для лівобережного Лісостепу збереглася природна рослинність (40–50%). Найбільшим скарбом ДРЛП є його ліси. Основну увагу привертає унікальний Дикансько-Опішнянський лісовий масив — з грабом і черешнею, старими дубами, липами та ясеними. Це один з небагатьох природних лісів, що збереглися в лівобережному Лісостепу, місцезростання багатьох рідкісних видів, в тому числі занесених до Червоної книги України та регіонально рідкісних.

Нині парк створено у Диканському районі, друга черга його, вірогідно, буде знаходитися у Зінківському районі.

Дикансько-Опішнянський лісовий масив та прилеглі до нього урочища є частинами в минулому суцільного лісу. За одним із варіантів назва смт Диканька походить саме від оточення її густими лісами, що надавали місцевості дикого вигляду. З одного боку вони є типовими для лівобережного Лісостепу України з добре виявленим неморальним ядром, а з другого боку — ця територія є цікавою в ботаніко-географічному відношенні, оскільки саме тут знаходяться відомі реліктові центри.

Цінність диканських лісів відмічав В.В.Докучаєв: "Класичним прикладом таких ще уцілілих лісних ділянок можуть бути диканські ліси князя Кочубея, що знаходяться у Полтавському повіті і оточені з трьох боків найтипівішим чорноземним степом, а з четвертого — прилягають до нагірного високого берега

р. Ворскла... Усі породи являють собою високостовбурні дерева з чудово розвинутими кронами, влітку утворюючи густе шатро чудової зелені, у якій з ранку до вечора співає і щебече безліч птахів...".

Ліси, в яких дуб виступає головною породою, займають від 60 до 70% всієї площі лісового масиву парку. Дуб може досягти значного віку (500–1000 років), але на території парку є лише незначна кількість дерев віком понад 100–120 років. Окремі дерева перейшли відмітку 300 років, це так звані Кочубеївські дуби. В основному дерева, що зростають на території парку, мають вік 60–70 років.

Поряд з дубами зростають ясени. Створюється враження, що ці дерева, хоча вони мають, як і дуби, товсті стовбури, значно легше виносять (приблизно на 30 м) свою крону з лісової темряви. У ясена пірчасті листки і гілки із світлою корою. Вони утворюють негусту, ажурну крону. Тому і назвали дерево "ясенем" — ясним, світлим.

Якщо ми спустимося у балку — одразу помітимо, що дерева стали неначе вищими і в лісі темніше, а між стовбурами дерев немов сірі привиди стоять. То граб звичайний. Кора його гладенька, має світло-сірий колір і лише в дуже старому віці починає розтріскуватись. Заввишки це дерево може досягати 20 м, тому воно утворює другий ярус в лісі. Листки граба прості, двічіпилчасті. Найцікавіші у граба супліддя, дещо схожі на лускаті шишечки. По них легко відрізнити граб від в'яза. В диканських лісах граб дає густу порось, за рахунок якої і відновлюється. Граб — центральноевропейська порода і в Україні на схід його ареал доходить до лінії Кременчук — Полтава — Ромни. Отже, диканський лісовий масив — це один з останніх форпостів цього вологолюбного та теплоносного дерева. Тут він трапляється не лише поодиноким, а й утворює цілі ділянки.

Крім граба, привертає увагу зростання у лісі його супутниці — черешні пташиної, яку легко взимку впізнати по корі, що розтріскується. Ці дерева плодоносять в червні дрібними, близько 1 см в діаметрі, плодами, які дуже любляють птахи. Недарма наукова назва черешні означає "пташина вишня". Черешня на Лівобережжі зустрічається зрідка. Як і граб, це гостя з заходу. На території парку переважно зростає в північно-західній частині лісової діляки.

В різних частинах парку ліс має свої особливості. Північна частина Диканського масиву має дуже розсічений рельєф із складною системою балок. Тому тут виявлено різні типи лісів. По ярах однією з домінуючих порід є граб, серед інших порід — дуб і клен гостролистий. Ліси ці темніші.

На плакорних ділянках по схилах балок збільшується в деревостані участь ясена, тому ці ліси світліші.

У східній частині парку, на стрімких схилах Ворскли, переважають досить сухі ліси із значною участю граба у деревостані.

Південно-західна та центральна частина лісу розташовані на рівнішій, злегка хвилястій

місцевості. Разом з кленом гостролистим в цих угрупованнях переважає клен польовий. Граб тут відсутній або трапляється поодиноким.

В диканських лісах можна зустріти багато інших деревних порід. Це яблуня лісова і груша звичайна, від яких пішли домашні форми. Зростають невеликі дерева в'яза гладенького, кілька видів тополь — чорна, біла, тремтяча (її в народі називають осикою). Ближче до водойми можна побачити невеликі смуги лісів, утворених вільхою клейкою. Тут можна зустріти черемху.

Трав'яний покрив широколистяних лісів парку є типовим для лівобережного Лісостепу. Місцями, особливо в затінених ділянках, він розріджений і складається з острівців тіньолюбних рослин — осоки волосистої, зірочки ланцетовидного, переліски багаторічної, копитняка європейського, конвалії травневої. Між ними розкидані групи фіалок — дивної та шорсткої, чини весняної, шоломниці високої, купини багатоквіткової. Подекуди на схилах балок суцільні плями утворює барвінок малий. Вологіші ділянки лісу у зниженнях вкриті куртинами яглиці звичайної. На галявинах та узліссях панують тіневитривалі та світлолюбні рослини: материнка звичайна, вероніка дібровна, дзвоники ріпчастовидні, латук стиснутий, пахучка звичайна, звіробій шорсткий. Кожної пори року диканські ліси неовторні. Навесні — це царство лісових первоцвітів; влітку — буяння цілющих трав та гомін птахів; восени — це скарбниця із лісовими ласощами — ягодами та грибами; взимку — снігова ковдра перетворюється на книгу, в якій про життя лісових мешканців розповідають багаточисленні сліди.

Серед весняного килиму первоцвітів в диканських лісах добре відчувають себе такі рідкісні красуні, як проліска сибірська та зубниця бульбиста, первоцвіт весняний та тюльпан дібровний. Над синіми пролісковими хвилями підіймаються свічкоподібні суцвіття світло-жовтих чубатих квіток, оточені знизу ажурними листками — це ряст Маршалла.

Серед яскравих первоцвітів непомітна чудернацька незелена рослина-паразит — петрів хрест лускатий. Її соковитий рожево-буруватий пагін закінчується однобокою китицею квіток. Петрів хрест "полюбляє" ліщину та вільху, до коренів яких присмоктується присосками свого товстого, м'ясистого, вкритого лусками кореневища.

Влітку під шатами дубів ховаються рідкісні лісові орхідеї: коручка морозниковидна, любка дволиста, гніздівка звичайна, зозулині сльози яйцеподібні.

Серед цікавих сучасних знахідок диканських лісів є горобейник (егоніхон) фіолетово-голубий — рідкісна рослина для Полтавської області. Зростає він на підвищених південних та південно-східних схилах лісових балок. Горобейник має міцне, косе, дуже розгалужене кореневище, від якого відходять як квітучі висхідні стебла, так і неплідні лежачі пагони, що вкорінюються верхівками. Суцвіття-

завійки розміщені в пазухах листків. Пелюстки спочатку мають червонуватий, а потім голубий або синій колір, чим і пояснюється назва рослини.

Разом з горобейником фіолетово-голубим зустрічається також осока кореневищна. Сама назва її свідчить про те, що вона має повзуче кореневище. Пагони цієї осоки спочатку стеляться по землі, а потім різко піднімаються вгору, утворюючи своєрідні плями. Обидві ці рослини характерні для сухих та світлих дібров південного Лісостепу і Степу і знаходяться в Диканському парку на північній межі ареалу.

В місцях найбільшого зростання горобейника фіолетово-голубого та його видів-супутників планується створення нових заповідних ділянок (кв. 100 та 108).

В освітленіших місцях лісу: вирубках, "світлових вікнах" від звалених дерев тощо зрідка зустрічається реліктова рослина — ранник весняний. Цікавою була його знахідка у невеликій балці. Ми йшли по краю схилу на місці суцільної вирубки лісу і раптом виявили ранник весняний. Перерахували кількість особин його заростей — на 1 кв.м. — 130 екземплярів, і майже всі квітуть.

В широколистяних диканських лісах здавна водяться лосі, козулі, кабани, зайці, борсуки, білки, куниці. З хижих тварин тут мешкають вовк, лисиця, енотовидний собака. За останні роки з інших регіонів завезено благородного оленя, бобра, ондатру, сурка. Багаті ці місця і на птахів. В приворсклянських болотах гніздяться сіра та руда чаплі, сірий журавель, качка-кряква, кулики. В лісах водяться фазани, куріпка сіра — всіх не перелічиш.

В диканських лісах Державне мисливське господарство. На цій території створено сприятливі умови для охорони і відтворення мисливської фауни.

Крім лісових ділянок, в парку на схилах узлісь, особливо на корінному березі Ворскли, трапляються степові ділянки. Одна з найцікавіших — поблизу с.Слиньків Яр. Тут збереглися на степових схилах угруповання типчаку та осоки ранньої, характерні для Лісостепу, із численним різнотрав'ям. Великі плями утворюють миколайчики польові, конюшина польова. Як завжди, в степах багато жовто-рожевого кольору — квітуть люцерна румунська, цмин пісковий, скабіоза блідо-жовта, льоник дроколистий, шавлія дібровна.

Фрагменти рослинності лучного степу виявлено також у Чернечому Яру та на Фесенкових горбах.

До парку увійшла і частина заплави Ворскли між селами Кардашівка та Слиньків Яр. Як завжди, в заплавах тут багато дрібних водойм та заболочених знижень. По притерасях тягнуться смуги обводнених вільшняків. Є ділянки інших заплавних лісів. Але найбільшу площу в заплаві займають луки — справжні і заболочені. В них чітко помітний лісостеповий характер території парку. Значні площі займають угруповання костриці східної, характерної для дещо засоленних

люстки
злубий або
слини.
убим
Сама назва

стеляться
ру,
ослини
південного
іському

обейника
иків
ділянок

их,
що зрідка
ик
невеликий
суцільної
есняний.
остей — на
квітують.
здавна
суки,
кають вовк,
роки з
еня, бобра,
ків. В
ра та руда
лики. В
всіх не

івське
сприятливі
вської

илах
рскли,
йцікавіших
ся на
а осоки
ісленням

а. Як
кольору —
овий,
ий, шавлія

гу виявлено
их горбах.
Ворскли
. Як
юдойм та
ягнуться
и інших
в заплаві
В них
риторії
ння
засолених

грунтів. Любить зростати на таких луках алтея лікарська. Її сріблясті високі куртини добре помітні в заплаві. А у зниженнях, на болотах та заболочених луках — царство осоки. Переважають осока загострена та омська, трапляються лисича, чорна, а на стрімких ділянках галофітні луки утворює осока розставлена. Водойми облямовані кущами верби попелястої, нерідко обплетеними плетухою звичайною. В заростях верби підіймаються великі зонтики дудника лісового. Заплава Ворскли в межах парку — мальовнича та своєрідна.

Нині до заповідної зони парку увійшло 5 існуючих пам'яток природи, Писарівщанський парк — пам'ятка садово-паркового мистецтва, зоологічний заказник.

Однією з найцінніших заповідних ділянок широколистяних лісів парку є відоме "Урочище Парасоцьке" — комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Його цінність — в незайманості, в тривалому природному відборі дерев, чагарників, трав, у багатстві тваринного світу.

Ліс прикрашають 300-річні дуби з міцними стовбурами і добре розвинутою кроною. Дуби-велетні оточені ясенями, грабами, кленами, липами. Дерева в цьому урочищі утворюють два яруси-поверхи. У найвищому — дуб, ясен високий, клен гостролистий. У нижчому — граб звичайний та липа дрібнолиста, а також клен польовий. Крони густо змикаються, ліс темний, тому підлісок не розвинений. Зрідка трапляються поодинокі кущі ліщини та бруслини — вірних супутників дуба. Трав'яний покрив розріджений, плямистий.

Середній вік дерев у цьому масиві — 80–90 років, є ділянки з 140–180-річними і, навіть, 200–250-річними деревами. В урочищі, яке смугою тягнеться до р. Ворскла, можна спостерігати цікаву закономірність зміни деревних порід в залежності від екологічних умов. На піщаній частині, віддаленій від річки, переважають кленово-липово-дубові та липово-ясеневі-дубові ліси. При наближенні до річки кількість клена і липи зменшується, а граба — зростає. Це обумовлено збільшенням вологості, сприятливою для формування грабово-дубових лісів, типових для вологого, м'якого клімату Західної Європи. Між високими та розлогими дубами граб почуває себе, як вдома. Поблискує своєю сірою корою та плоди-горішки струшує на землю, щоб рід продовжувати.

У зниженій частині масиву виділяються старі осики з широкою кроною. Зелено-сіра кора аж потріскалась, а з тіньового боку мохом взялася.

У трав'яному покриві основної частини масиву переважають лісові тінелюбні рослини. Більшість видів утворюють ніби острівці в лісі — зірочник лісовий, яглиця звичайна, маренка пахуча, копитняк європейський, переліска багаторічна, осока волосиста, подекуди чина весняна, вороняче око звичайне. Інші рослини поодинокі, вкрапляються між куртинами домінантів. Це медунка темна, фіалка дивна, просянка розлога,

зубниця бульбиста, купина багатоквіткова, шоломниця висока. Зрідка в урочищі зустрічається лісова орхідея — коручка морозниковидна.

У Парасоцькому лісі серед трав'яного покриву зростає одна з найдивніших та найдавніших папоротей — *гронянка півмісяцева, занесена до Червоної книги України. Ця зелена рослина невеличка (10–30 см заввишки) і непомітна, тому, мабуть, і збереглася тут до нашого часу. Гронянка має лише один листок, який складається із двох частин — зеленої, розсіченої на півмісяцеві долі, та темнішої — спороносної, у вигляді гронovidної китиці. В ній дозрівають спори, якими розмножується рослина. Рідкісна папороть овіяна різними легендами. Здавна люди вважали, що там, де зростає гронянка, захищено дорогоцінні скарби, на які вона вказує. Ось чому в народі її називають "ключ-травою". Якщо придивитися, форма листка гронянки схожа на нижню частину ключа. Урочище "Парасоцьке" — єдине місцезнаходження цієї рідкісної папороті на Полтавщині.

Парасоцький ліс, як найкраще збережена ділянка широколистяного вікового лісу на Полтавщині, привертає увагу не лише ботаніків, а й інших спеціалістів — мікологів, бріологів, ліхенологів.

Стовбури різних дерев, особливо на узліссях, де більша освітленість, прикрашають різнокольорові плями з листуватих і накипних лишайників (50 видів). Часто на корі дуба можна побачити маленькі відстовбурчені "кущики". Це лишайник евернія сливова, який в народі називають "дубовим мохом".

У віковому Парасоцькому лісі відчувається велич, могутність і краса природи, незайманої та різноманітної.

Одна з найвідоміших ботанічних пам'яток природи — Кочубеївські дуби. Вони є першими ботанічними пам'ятками природи, створеними на Полтавщині в 1964 р. Це славетні дерева, про які О.С.Пушкін писав:

*В Диканьці вартою стоять
Дуби, розрісшиися крислато,
Про друзів, посланих на страту
Вони нащадкам говорять.*

Мова тут йде про генерального суддю Василя Кочубея та полтавського полковника Івана Іскру, страчених у 1708 р. за наказом гетьмана Мазепи. Дуби були свідками цих подій. Спеціалісти твердять, що вік цих дубів сягає 400 років. Хто посадив Кочубеївські дуби — невідомо. Але росли вони на садибі Кочубея і тому їх назвали Кочубеївськими. Існує кілька версій щодо появи цих дубів. Одні твердять, що їх зовсім не садили, а росли вони, як і нинішній диканський ліс, з незапам'ятних часів. Кочубеї тільки прорубали рівні просіки по обидва боки дубів для проїзду. І тоді вже дерева не тяглися вгору, як їх побратими в лісі, а розсувалися ушир, ставали могутніми. Інші заперечують це і висловлюють думку, що ці дуби посаджено рукою людини, оскільки розміщені

*Віковий кочубеївський
дуб-красень*

Конвалія звичайна

Копитняк європейський

Проліска сибірська

Ряст Маршалла

Ожина сиза

вони по бездоганно прямій лінії, та ще й на однаковій відстані один від одного. Щодо їх кількості, то тут ще більше загадковості. Очевидні стверджують, що їх було більше двох десятків. І тяглися вони від Кочубейського палацу до полтавського тракту. Про те, що дубів було значно більше, ніж зараз, свідчить і фотографія, яка збереглася в Полтавському краєзнавчому музеї. Документація на дуби ведеться з початку 40-х років нинішнього століття. Відповідно до неї в ряду було п'ять велетнів. Один з них підпалав блискавка і він згорів. Нині під охороною держави знаходиться 4 дуби. Три з них ростуть рядком, один – окремо, ближче до селища Диканька. Дуби-гіганти мають товстезні стовбури у кілька обхватів і могутню крону. Середній дуб має дуже великі дула. Хоча їх позакладали цеглою та заштукатурили цементним розчином, щоб всередину не потрапляла вода і не руйнувала могутнього тіла, він почав суховершити.

Біля оспіваних О.С.Пушкіним дубів бували М.В.Гоголь, М.С.Щепкін, М.І.Глінка, Г.Ф.Квітка-Основ'яненко, О.Вересай, Андрій Головка, Юрій Смолич. Біля дубів і нині завждилюдно. Сюди приїжджають всі, хто знайомиться з Полтавщиною, її історією, чудовою природою.

Не такою відомою, але дуже цікавою пам'яткою природи в історичному та ботанічному плані є "Ялиновий гай", що знаходиться недалеко від Кочубейських дубів. Високі старі ялини із зімкненими кронами займають ділянку площею 45 га. Вони були насаджені на початку ХХ століття (1907-1910 рр.). Мабуть, нечасто можна зустріти на Полтавщині ялину європейську. Поодинокі вона ще зустрічається у старих парках, скверах. А тут цілий невеликий лісовий масив. Недарма ліси з ялини називають темнохвойними. Навіть у сонячний день під ялини не проникає жодний промінь сонця. Тому трав'яний покрив під деревами зовсім не розвинений – тільки підстилка з хвої, яку ялини час від часу скидають, замінюючи на нові шпильки.

Ялина європейська утворює природні ліси у Карпатах та Прикарпатті, де її називають смерекою. Як декоративну породу, ялину вирощують майже по всій Україні. Густу пірамідальну крону ялини прикрашають видовжені шишки, що звисають донизу.

Для збереження цього найбільшого насадження ялини в області потрібен постійний догляд: проведення санітарних рубок, підтримання сприятливого екологічного режиму.

Дуже відомим місцем, яке відвідують мешканці не тільки Диканського, Полтавського районів області, є Бузковий гай, який оголошено ботанічною пам'яткою природи. Мальовничу місцевість з хвилястим рельєфом прикрашають насадження декоративних сортів бузку.

*Цвіте бузок на повну силу.
І маревом рожево-білим
Струмить краса
по всіх стежках.*

Ці слова поетеси Валентини Полинок чудово передають стан гаю у травні, коли сюди приїжджають тисячі полтавців помилуватись красою бузку.

Згідно з проектом, цей куточок ДРЛП з часом буде обладнано для культурного відпочинку туристів.

На мальовничому правому березі р. Ворскла на околицях с. Михайлівка, вашу увагу приверне каміння, та ще й незвичайне – вкрите різнобарвними плямами з лишайників. Що це? Природне явище чи діяльність людини? Таке запитання виникає у тих, хто вперше потрапив сюди. Місцевий старожил говорив: "Скільки живу тут, стільки це каміння росте із землі". З 1970 р. ця ділянка з відслоненням третинних порід – пісковиків – охороняється як геологічна пам'ятка природи місцевого значення.

На території парку вздовж правого берега Ворскли з почленованим рельєфом є декілька балок та ярів, на схилах яких збереглися фрагменти типових для Полтавщини лучних степів. Одна з найцікавіших таких ділянок – Фесенкові горби (загальнозоологічний заказник), розташована між селами Великі Будища та Писаревщина. Ця місцевість є старою розлогою балкою з пагорбами та зниженнями. У повній красі лучний степ на Фесенкових горбах можна побачити у червні під час літнього квітання степових рослин. Плескати, опуклі схили південно-східної експозиції на сонці відсвічуються біляво-сріблястим саявом, вкриті лучно-степовим злаком – келерією гребінчастою. Рослина дуже тендітна. Здалеку її зарості під час квітання схожі на ковилові. На фоні келерії виділяються великі яскраві куртини горошку волохатого, люцерни румунської, шавлії дібрової, чебрецю Маршалла. Сусідній, майже вирівняний, схил прикрашають строкаті зарості різнотрав'я. Гордовито звисають розлогі синьо-фіолетові суцвіття шавлії лучної. Цей колір гармонує із вкрапленнями малинових суцвіть смілки клейкої, жовтих вогників жовтеців стоповидного та багатоквіткового, білих волотей гадючника звичайного, блакитних китиць вероніки австрійської. Доповнюють цю степову веселку квіти конюшини альпійської та гірської, підмаренника руського, залізняка бульбистого, парила звичайного. На верхівці еродованого пагорба – латки з осоки колхідської, серед яких виділяється своїм зонтиковидним з відстовбурченими квітконіжками суцвіттям проломник видовжений.

Особливого контрасту степовій рослинності надає поле пшениці, розташоване смугою по дну балки у її розширеній частині біля дороги. Інша частина дна балки – місцезростання типових лучних рослин. Тут панують злаки – лисохвости лучний та здутий, тонконіг вузьколистий. Зелені куртини утворює хвощ польовий та щавель горобиний. Масово зростає звіробій звичайний, китятки подільські, королиця звичайна.

Протилежні горби не привертають увагу різноманіттям трав'яного покриву, навпаки, він тут

к чудово
итись
III з часом
інку
Ворскла на
иверне

По це?
Таке
трапив
льки живу
3 1970 р.
рід –
пам'ятка

берега
сілка
я
іних степів.
есенкові
юзташована
дина. Ця
агорбами
теп на
єрвні під
Плескати,
ї на сонці
вкриті
нчастою.
ті під час
селерії
ешку
дібровної,
рівняний,
отрав'я.
тові
нує із
клейкої,
та
ка

селку квіти
ренника

орба –
аділяється
і
овжений.
инності
о по дніщу
ги. Інша
іпових
сохвости
і. Зелені
ель
айний,

вагу
ки, він тут

розріджений, що пов'язано з посушливішими умовами та піщаними ґрунтами. Окремі куртини утворюють сухостійкі рослини: подорожник ланцетолистий, цмин піщаний, нечуй-вітер волохатенький, лециця волосиста.

Ця ділянка цікава у зоологічному відношенні. Тут добре помітні великі нори, які розташовані неподалік одна від одної. Це домівки байбаків, яких тут поселили кілька років тому. Відчувається, що байбаки почувають себе тут добре: біля нір – сліди життєдіяльності. Ділянка, де живуть байбаки, дуже схожа із місцевістю зоологічного заказника "Сухий яр", що в Зінківському районі.

Спільним творінням природи та людини є "Писарівщанський парк" – пам'ятка садово-паркового мистецтва. На початку XIX століття на території маєтку був закладений природний парк на місці лісової ділянки. Пройшло майже два століття. І сьогодні цей природний лісовий куточок буває могутніми кронами вікових дубів.

Більшу частину парку становить природний кленово-дубовий ліс на схилі балки. Ліс досить густий. У найвищому поверсі – вікові дуби – могутні дерева близько 30 м заввишки і близько 1 м завширшки. А другий поверх (близько 20 м) утворюють клени гостролистий і польовий, ясен високий, липа серцелиста. Пониззя схилу прикрашають зарості чагарників з терну, шипшини, глоду, бруслини. В лісній частині парку затишно і темно. Ґрунт вкривають окремі куртини типових лісових мешканців – зірочника лісового, осоки волосистої, конвалії звичайної, із вкращеннями купини багатоквіткової, фіалки дивної, чини весняної, жовтецю кашубського. Про природний характер лісу свідчать такі знахідки, як лісова орхідея – коручка морозниковидна та первоцвіти – проліска сибірська, анемона жовтецева, петрів хрест лускатий.

В парку є система галявин, оточених великими дубами віком близько 200 років. Центральну вирівняну ділянку – дніще колишньої балки – займає старий сад. На освітлених ділянках між садом та лісом зростає чимало лікарських рослин – звіробій звичайний, чистець прямий, буквиця лікарська, свербіжниця польова, деревій майжезвичайний, підмаренник руський.

Мабуть, два століття тому люди по-іншому ставилися до природи, намагаючись її прикрасити, зберегти її творіння. Тому саме господар колишнього Писарівщанського маєтку не вирубав ліс на схилі для насадження екзотичніших дерев, а навпаки – гармонійно поєднав природний лісовий масив із декоративними та садовими насадженнями. Подальша доля цих дерев – в наших руках, в руках наших нащадків.

В майбутньому, при розширенні території ДРЛП доцільно приєднати, насамперед, північну частину лісового масиву – Опішнянську дачу. Ці ліси також мають багатий та цікавий рослинний і тваринний світ.

Зокрема, тільки в цьому масиві зростає рідкісна лісова рослина – цибуля ведмежа, занесена до Червоної книги України. Раніше вона була відома лише з одного місця – Розсошенського ботанічного заказника. Цей центральноевропейський реліктовий вид на Полтавщині має нійсхідніші місцезростання, відірвані від основного ареалу. Навесні, в травні, цибуля ведмежа утворює великі плями на вологих ділянках та по дніщах балок в Опішнянському лісовому масиві. Її широкоеліптичні листки з дуговидним жилкуванням нагадують листки конвалії. Але зонтиковидне суцвіття з білих квіток чітко вказує, що це представник цибулевих. Квітування заростей цибулі ведмежої – чарівне видовище. Підземна цибулина рослини та її листки мають гострий часниковий запах. Вони є цінною скарбницею вітамінів та багатьох корисних речовин.

На північ від Опішні розташоване урочище "Котове", де зростає реліктовий хвощ великий. Далі ми подаємо опис цього урочища. Не можна не згадати й саму Опішню, що відома ще з XII століття. Це давній центр гончарного виробництва в Україні. Тут в 1989 р. створено музей-заповідник українського гончарства, до складу якого увійшли: музей гончарства з персональними колекціями творів відомих гончарів України, територія гончарного промислу, заводи – "Керамік", "Художній керамік", давні опішнянські кутки, глинища гончарів, слов'янське городище роменської культури та підземні ходи XIII-XVII століть. Тому буде цілком слушно включити до вже затвердженої території Диканського РЛП згадані вище ділянки. Диканський РЛП почне функціонувати на належному рівні через декілька років. Попереду – відповідальна велика робота проєктантів та вчених-природників по впорядкуванню території парку, обладнанню та забудові зони відпочинку, розробці екскурсійних маршрутів та екологічних стежок, детальне обстеження виділених заповідних ділянок.

І згодом кожна стежка парку розповість відвідувачам про нерозривне коло природи та історії нашої благословенної землі. Адже нам потрібний осередок відродження духовності, природний центр підвищення екологічної свідомості. Ним і стане перший на Полтавщині регіональний парк – символ багатства природи нашого краю, частина нашої історії, культури минулих, сучасних і прийдешніх поколінь.

Ліси-красені

Обступи мене, ліс!
Я тихо з тобою побуду.
Нахилися до мене
І дай жменьку суніць.
Подивлюся на сонце.
Поклонюся знайомому

дубу.
Розпитаю, як справи
у сосен,
І звірів, і птиць...

ЛІНА КОСТЕНКО

Гадяцькі бори

ПОЛТАВЩИНУ важко назвати лісовим краєм. Проте, лісовий фонд області досить значний – його площа становить 241,5 тис.га, з яких вкрито лісовою рослинністю 214,8 тис.га. Лісистість області складає 7,5%, за останні 40 років вона збільшилася на 2,1%. Близько половини всіх насаджень складають молодняки. 47,7% – ліси середнього віку. Стиглі насадження становлять лише 2,3% всіх лісових площ. Хвойні насадження (в основному це культури сосни на терасах річок) складають 43% всіх насаджень, решта – листяні, переважно – широколистяні. Основні породи лісів Полтавщини – дуб, клен гостролистий, липа, ясен, а в північно-західній частині області – також граб. В південній частині області значну домішку в насадженнях становлять клен татарський та клен польовий.

В природно-заповідній мережі області чимало лісових масивів і ділянок. Доречно згадати, що одним із перших природно-заповідних об'єктів області був Парасоцький ліс у Диканському лісовому масиві. Нині в заповідній мережі представлено практично всі ландшафтні групи лісів Полтавщини. Основними такими групами є: 1) заплавні ліси (тополеві, вільхові тощо); 2) ліси на борових терасах річок (в основному, соснові та мішані, рідше – дубові); 3) ліси в межиріччях, долинах річок та системах балок (широколистяні, основними лісоутворюючими породами яких є дуб, липа, клен гостролистий, ясен, граб).

Звичайно, цей поділ є умовним. В деяких природно-заповідних територіях із переважанням лісової рослинності представлені різні ландшафтні групи лісів із великою різноманітністю лісових формацій, наприклад, у ландшафтному заказнику загальнодержавного значення "Червонобережжя" (Лубенський та Чорнухинський райони). В багатьох заказниках та заповідних урочищах ділянки із лісовою рослинністю поєднуються із лучними, степовими, болотними, наприклад, у гідрологічному заказнику загальнодержавного значення "Гиряві Ісківці" у Лохвицькому районі, заповідному урочищі "Сокільське" у Кобеляцькому районі тощо. Отже, ліси охороняються на території об'єктів різних категорій – кількох груп заказників (лісових, ландшафтних, гідрологічних), в заповідних урочищах, в регіональному ландшафтному парку.

У складі лісової флори Полтавщини виявлено 53 рідкісних види, з яких 11 занесено до Червоної книги України, а 42 – є регіонально рідкісними. Найбагатшими в соцологічному відношенні виявились широколистяні ліси, де відмічено 32 види рідкісних рослин. Серед видів заплавної та соснової лісів відмічено по 8 рідкісних видів, в мішаних лісах – 6. Найцікавішими є місцезнаходження реліктових лісових видів – ранника весняного, цибулі ведмежої, шоломниці високої, хвоща великого, аконітів дібровного та шерстистовусого. Деякі північні лісові рослини знаходяться на південній межі ареалу – плаун булавовидний, грушанки мала і круглолиста, голокучник дубовий. Вперше в області виявлено місцезнаходження центрально-європейського виду – егоніхону фіолетово-блакитного.

На жаль, ми не можемо тут охарактеризувати всі лісові ділянки, що знаходяться в області під охороною. Відбираючи об'єкти для розповіді, ми намагалися представити в них всі вищенаведені ландшафтні групи, дати характеристику заповідних лісів у різних куточках Полтавщини. Розпочнемо ми свою розповідь із найтиповіших, зональних для Полтавської області, ділянок широколистяних лісів. І, звичайно, першим із них буде "Іскрівський" у Чутівському районі – адже це перший лісовий заказник Полтавщини.

ПЕРШИЙ ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК ОБЛАСТІ

В 1993 р. було створено перший в області лісовий заказник – "Іскрівський" – у Чутівському районі. Лісовий масив займає площу 2243 га між селами Черняківка, Іскрівка, Верхні Рівні на межі з Харківською областю (Іскрівське л-во, кв. 1-3, 5-7, 9-11, 13-71, 75-82, 84, 85, 87-90).

Рельєф місцевості в основному рівнинний. В деяких місцях ліс пересікають неглибокі балки з плескатими схилами.

Основною деревною породою в лісі є дуб звичайний. На різних ділянках лісу – різновікові дуби. Переважають дубові насадження віком 70–80 років. По краях масиву є молоді насадження дуба. Супутниками дуба у верхньому ярусі є липа серцелиста, клен гостролистий. У деревному середньому ярусі зростають в'яз, клен польовий, на узліссях часто зарості утворює клен татарський. Нижній ярус утворює підлісок, в якому домінує ліщина звичайна – невід'ємний супутник у кленово-липово-дубових лісах Полтавщини. Часто зустрічається бузина чорна, свидина криваво-червона, поодинокі трапляються невеликі кущики бруслини бородавчастої та європейської. На узліссях зарості утворює терен. В різних частинах лісового заказника збереглися вікові дуби. У 63 кв. зростає два дуби віком понад 200 років. Їх висота понад 25 м, діаметр – близько 120 см. В деяких кварталах є насадження осики.

Трав'яний покрив у лісовому заказнику добре розвинутий, різноманітний за видовим складом і утворений типовими лісовими рослинами. Давайте ближче познайомимось з рослинами – мешканцями широколистяного лісу. Судільними плямами вкривають ґрунт зарості розхідника звичайного. На лежачих стеблах попарно розташовані округлі з городчастим краєм блискучі зелені листки. Квітує розхідник у травні дрібними блідо-фіолетовими квітками, з яких згодом утворюються плоди – коробочки. Окремі куртинки в лісі утворює зірочник ланцетовидний. В травні його зарості, наче у весільному вбранні, прикрашають листяний ліс – на верхівках рослина має білі зірчасті квітки. У другій половині літа невисокі пагони зірочника виділяються лінійно-ланцетними листками, що супротивно розташовані на стеблі. Серед зеленого лісового трав'яного килиму виділяються темно-зелені гони з довгими вузькими пониклими листками, що спадають на ґрунт. Це – осока волосиста – невід'ємний компонент рослинного покриву широколистяних лісів Полтавщини. Її неважко впізнати. Якщо придивитися до листочків – стають добре помітними волоски по їх краях і знизу. Невеликі рослини із темно-зеленими, наче полакованими, листками місцями вкривають ґрунт. За форму листка отримала свою назву ця типова лісова рослина – копитняк європейський. Під

землею вона має кореневище, від якого відходить коротке лежаче стебло. Цікаво, що листки копитняка мають властивість зберігатися і взимку під снігом. Навесні при основі стебла, наче ховаючись під листками, утворюються невеликі мохнаті темні, червоно-бурі квітки. Копитняк – добре відома лікарська рослина, але будьте обережні, його підземна частина – отруйна! Рослина добре приживається у тінистих місцях садів, лісопарків, прикрашаючи їх своїм декоративним виглядом.

На знижених ділянках лісу, особливо на дні балок, досить щільні зарості утворює висока рослина із пірчастими листками. Її легко впізнати під час квітання, коли над листками підносяться великі зонтикоподібні суцвіття з білих дрібних квіток. Це – яглиця звичайна. Вона містить чимало вітамінів, і молоді листки, приємні на смак, можна споживати. Яглиця – добрий медонос. Вона відома також як лікарська та кормова рослина.

Ще одна лісова рослина утворює окремі куртини в "Іскрівському" заказнику.

Ця типова лісова рослина – переліска багаторічна – справжнісінька загадка. Її розвиток починається восени і продовжується взимку під снігом. Навесні переліска швидко виростає, утворюючи досить високі пагони з багаточисленними блискучими листками і квітконосами. Однак, хоча вона квітує разом із лісовими первоцвітами, квітки її дрібні, непоказні, навіть безпелюсткові, тільки з жовто-зеленими чашолистками. Запилення відбувається вітром, поки крони дерев ще голі. Переліска швидко розмножується і вегетативно – за допомогою кореневищ. Цікаво, що переліска належить до родини молочайних, але позбавлена молочного соку, характерного для представників цієї родини – ще одна загадка! Вся родина молочайних – отруйна і навіть за різноманітністю отруйних речовин вона займає перше місце серед інших родин квіткових. Про отруйні властивості переліски свідчить її міжнародна назва "меркуріаліс", що в перекладі з латинської мови означає "ртуть". В давні часи переліску вважали цінною лікарською рослиною.

Всі рослини, про які ми розповіли, утворюють рослинні угруповання в іскрівських лісах, тобто є домінуючими в рослинному покриві. До складу цих типових лісових угруповань входять і інші лісові рослини. Привертають увагу високі стебла купини багатоквіткової. Серед буяння лісових трав непомітні невеликі лісові красуні – фіалки: запашна та дивна. Рано навесні фіалки пробуджують все живе своїм надзвичайно приємним і солодким запахом. Фіалка дивна приваблює увагу своєю простотою і завершеністю. При погляді на неї так і хочеться згадати рядки з вірша Олександра Олеся:

*Так дивиться сарна в дрімучому лісі,
Неначе почувши десь шелест в кущах...
Весною фіалки в гаях розцвітають
З таким дивуванням в очах.*

Недарма ця рослина стала улюбленицею багатьох художників, а також композиторів, письменників та поетів.

Не всім відомо, що фіалка належить до рослин-барометрів. У вологу погоду її квітконіжки вигинаються, і квітки ховаються під листочки, зберігаючи пилок від намокання. А як визирне сонечко – фіалки знову тягнутимуться до світла, а листочки їх скручуватимуться, захищаючись від надмірного випаровування. Фіалка запашна має багато декоративних садових родичів, виведених квітникарями-селекціонерами. До них належать і всім відомі "братки" (анютині глазки).

На ділянках з розрідженим трав'яним покривом виділяються шовковисті дернинки тонконогого дібровного – лісового злаку – з видовженими тонкими листочками та витягнутими вузькими суцвіттями. Поодинокі на території заказника зустрічаються і інші лісові злаки – костриця велетенська, перлівка поникла, просянка розлога. По лісу розкидані куртини високих рослин – чистецю лісового та бугили лісової.

Влітку в тінистих прохолодних місцях під листяними деревами немає барвистого килиму квітучих рослин. Тут зростають тіневитривалі рослини, і серед них часто трапляються великі темно-зелені листки на довгих крилатих черешках. Вони шорсткі на дотик від великої кількості ворсинок. Ця особливість вказує, що, напевне, ця рослина з родини шорстколистих. Переконалися в цьому можна остаточно, лише розглянувши квітку. Але скільки б ви не шукали, влітку біля темних листків ніяких квіток немає. Квітконосні пагони утворюються тільки навесні. Це медунка темна. За зовнішній вигляд прикореневих листків медунки в народі іще називають "воловим язиком". Лінійні листки медунки виконують дуже важливу функцію: виробляють і постачають запас поживних речовин у кореневище, щоб навесні наступного року квітки медунки прикрасили килим весняного лісу своїми кольорами.

Медунка – чудовий весняний медонос. А за лікувальні властивості її називають "легеневою травою".

У другій половині літа узлісся лісового заказника прикрашають дзвоники широколисті та кропиволисті, волошка фрігійська. На узліссі поблизу с. Черняківка знайдено декілька екземплярів малопоширеної в області рослини – черсака волосистого. Ця висока рослина з колючими стеблами та квітконіжками на верхівках має головчасте суцвіття з шипами. В "Іскрівському" заказнику зростає чимало рідкісних лісових рослин. В різних частинах лісового масиву невеликі куртини утворює конвалія звичайна. Невеликими групами зустрічається в заказнику реліктова рослина широколистяних лісів – шоломниця висока. Її високе розгалужене стебло, вкрите супротивними листками, на верхівках несе однокілі китиці двогубих квіток. Після того, як вони відцвітуть і відпадуть, чашолистки зникають, утворюючи ніби шолом, в якому

достигають плоди – горішки.

В багатьох ділянках заказника знайдено поодинокі екземпляри лісової орхідеї – коручки морозниковидної, занесеної до Червоної книги України. Найчастіше – це вегетуючі особини різного віку, які мають вигляд пагона із спірально-почергово розташованими листками різної кількості залежно від віку. Як і всі інші види орхідних, коручка має довгий цикл розвитку і зацвітає лише на 6–7 рік. У 27 кв. відмічено популяцію цієї рослини із 7 особин, з яких 3 квітнувало і плодоносило.

По дну балок, що перетинають ліс, виявлено зарості рідкісної лісової рослини – аконіту шерстистовусого. Цю рослину не можна не помітити. Висока на зріст (стебло близько 150 см), має великі пальчаторозрізані прикореневі листки на довгих черешках та дрібніші листки вздовж стебла. У другій половині серпня, коли ми обстежували лісовий заказник, аконіт вже плодоносив – на верхівці в опушених листянках було дозріле насіння. Квітнування аконіту шерстистовусого ми спостерігали у червні у ландшафтному заказнику "Лизняна балка" Іскрівського лісництва. Під час квітнування рослина має надзвичайно декоративний вигляд – наче потрапила в ліс із квітника. На верхівці стебла китицевидне суцвіття, утворене із близько 10 великих блідо-жовтих квіток неправильної форми. Незвичайного вигляду квітці надає верхівковий чашолистик, який утворює циліндричний шолом. Широколистяні ліси Іскрівського лісництва Чутівського району – єдине місцезнаходження аконіту шерстистовусого на Полтавщині.

Лісовий заказник є місцезростанням весняних первоцвітів – проліски сибірської, рясту ущільненого, тюльпана дібровного.

Іскрівський лісовий заказник – один з найкраще збережених у східній частині Полтавської області лісовий масив кленово-липово-дубового лісу. Він повною мірою репрезентує лісову рослинність, характерну для центральної частини лівобережного Лісостепу.

ЗАПОВІДНЕ УРОЧИЩЕ "ЯРИ – ПОРУБИ"

Коли їхати по трасі Пирятин – Чорнухи, за поворотом на с. Вишневе вздовж дороги з'являється ліс, на узліссі якого – охоронний знак "Заповідне урочище "Яри-поруби". Цей надзвичайно цікавий заповідний куточок Полтавщини площею 325 га являє собою масив широколистяного лісу – місцезростання багатьох рідкісних лісових рослин. Зовні ліс не виділявся нічим особливим. Лісові скарби тут приховані у глибоких ярах, які перерізують цю місцевість. Схили та дніща балок вкриті дубовим та дубово-грабовим лісом. Середній вік дерев – 60–80 років, але є окремі вікові дуби та граби. Обстеження лісу

Підсніжник білосніжний
Деревна жаба-квакша
Купина пахуча
Гриби боровики

ми почали з його північної частини, де він занурився у глибокі яри.

В лісі було тихо і темно. Крони дерев, розвинуті у верхній частині стовбурів, змикались, утворюючи ніби дах у цій лісовій домівці. Найвищі дерева в лісі – дуб звичайний, граб звичайний, липа серцелиста, ясен звичайний, клен гостролистий. У нижчому деревному ярусі часто зустрічаються клен польовий, в'яз, яблуня лісова. Підлісок розвинутий, місцями щільні зарості утворює ліщина звичайна. Цей чагарник в наших широколистяних лісах є супутником дуба звичайного. Рідко хто не знає ліщину з великими листками, під якими у другій половині літа можна знайти чудові ласощі – лісові горіхи. Ліщина – одна з найперших деревних порід зацвітає навесні, утворюючи сережки з тичинкових (чоловічих) квіток, бо вона є вітрозапилюючою. А маточкові квітки – непомітні дрібні зірчастовидні, рожеві. Вони невеликими купками або й поодинокі розташовані на кінцях гілочок. Підлісок до того ж і різноманітний. Із чагарників в лісі ще зустрічаються крушина ламка, бруслина бородавчаста, на узлісся виходять клен татарський, терен, жостір проносний, вишня кушова.

У розрідженому трав'яному покриві на схилах ярів окремі темно-зелені латки утворюють тіньюлюбні та тіньювиривалі рослини – осока волосиста, зірочник ланцетовидний, розхідник звичайний, копитняк європейський. Серед цих куртин виділяються групи рослин з листками, що зібрані кільцем на верхівці, над якими виблискує чорна ягода в зеленій обгортці. Це – вороняче око звичайне. Квітує рослина в травні. Хоча вона і приваблива, усі її частини отруйні. Поодинокі серед трав'яних мешканців лісу зустрічається рослина з різними за формою листками – на стеблі з розсіченими, при його основі – округлими цілісними на довгих черешках. Це жовтець кашубський, жовтаві квітки якого, мов ліхтарики, спалахують в лісі навесні.

На протилежному схилі привертає увагу рослина з великими широкоеліптичними листками із чітким дуговидним жилкуванням, що охоплюють стебло, особливо в нижній частині. Це – одна з найотруйніших рослин лісу – чемериця чорна. У другій половині літа вона виділяється високими волотевидними суцвіттями із зірчастих темно-рожевих квіток. Подекуди в лісі зустрічається поодинокими екземплярами типова рослина широколистяних лісів – воронець колосистий, який легко впізнати по верхівковому волотистому суцвіттю з білих дрібних квіток, на місці яких утворюються чорні ягоди.

Повертаємося на днище балки. Трав'яний покрив майже відсутній під середньорічними деревами липи серцелистої та клена гостролистого. Тут, наче замаскувалися під ґрунт та опале листя жовто-бурі рослини з квітками такого ж кольору, зібраними у густе верхівкове суцвіття. Це –

безхлорофільна рідкісна лісова орхідея гніздівка звичайна. На цій невеликій ділянці ми нарахували близько 100 особин гніздівки. Живиться вона речовинами розкладу лісового опаду за допомогою товстого, дуже переплетеного і скупченого у вигляді пташиного гнізда кореневища. Звідси пішла назва цієї орхідеї. Неподалік від місцезростання гніздівки смугою по днищу балки, де зволоженіші умови – зарості ще однієї лісової орхідеї – зозулиних сліз яйцевидних. Дійсно, справжнісінькі зарості, бо понад 200 екземплярів зростає на невеликій ділянці. Пізнати цю орхідею з такою поетичною і в той же час сумною назвою легко – у неї всього два великих яйцевидних супротивних листки. Непоказні зеленувато-жовті квітки зібрані у багатоквіткову, але не густу китицю. Цвіте рослина у першій половині літа. Серед всіх лісів Полтавщини такі багаточисельні популяції названі орхідеї утворюють лише в цьому урочищі.

Поодинокі на знижених ділянках зустрічається ще одна орхідея – коручка морозниковидна.

Піднімаємося на протилежний схил балки. Тут розкидано розетки прикореневих листків первоцвіту весняного. На верхівці безлистого стебла – плоди-коробочки. А навесні верхівка рослини уквітчана зонтикоподібним похилим суцвіттям із яскраво-жовтих квіток, схожих на в'язку ключиків. Тому в народі називають первоцвіт "золотими ключиками". Згідно з легендою своїми квітками-ключиками весна відмикає зелені надра, випускаючи до сонця інші трави. Найпоширеніша українська назва "петрові ключі" пов'язана із легендою, за якою апостол Петро впустив на землю золоті ключі від раю. Там, де вони впали, виросла рослина із суцвіттям-ключиками. А от стародавні греки іменували первоцвіт "квіткою дванадцяти богів", оскільки має вона цілющі властивості і використовується для лікування хвороб дихальних шляхів, безсоння, головних болей, нервових розладів. Серед вітамінних рослин первоцвіт поступається тільки шипшині. Досить пожувати два його ніжних, солодкуватих на смак, листочки, щоб навіть дорослій людині втамувати добову потребу в аскорбіновій кислоті. Первоцвіт весняний охороняється в області як цінна лікарська та декоративна рослина.

Із лісових первоцвітів навесні урочище прикрашають і проліски (сибірська та дволиста), і три види рясту (ущільнений, порожнистий та Маршаллів), зірочки (жовті та маленькі), медунка темна, чина весняна, фіалки дивна та запашна, анемона жовтецева, петрів хрест лускатий, пшінка весняна, адокса мускусна. Є відомості про те, що на ділянках дубово-грабового лісу першим вісником весни є підсніжник білосніжний. Цей центрально-європейський вид, занесений до Червоної книги України, поширений у правобережних регіонах України. На Полтавщині, а саме в Ярах-порубах, має східніші місцезростання. Підсніжник – один з найзавершених представників весняної флори.

Недаремно так піднесено писав про нього поет
Димитр Полянов:

*За всі на світі рожі та гвоздики
Небаченої дивної краси,
Миліший нам простий підсніжник дикий
Ця скромна квітка ранньої весни.*

І це дійсно так. Адже всіх приваблює його незвичайна молочно-біла квітка, що схиляється над парєю лінійно-ланцетних листків. Має неоднакові пелюстки: три зовнішні більші за розміром і чисто-білі, а три внутрішні – вдвічі коротші, із серцевидною виїмкою та зеленою смужкою, що є сигналом для комах-запилювачів. Вгорі пелюстки прикриті міцним зеленим капелюхом із зрослих чашолистків. Підсніжник – цінна декоративна та лікарська рослина. Властивість підсніжника швидко розвиватися під снігом відображена в таких народних назвах, як снігуронька, скорозріст, мартенка та ін.

На жаль, вже у червні підсніжник знайти неможливо, бо вся його надземна частина в травні відмирає, а нове життя зберігає підземна цибулина.

На вирівняних ділянках урочища часто зустрічаються куртини конвалії звичайної та переліски багаторічної. Поодинокі – шоломниця висока, ранник вузлуватий, чистець лісовий. По дну балок зарості утворює яглиця звичайна.

Зрідка на схилах балок зростають папороті з ажурними листками – пухирник ломкий та чоловіча папороть. Остання має великі, близько 1 м, довгасто-овальні пірчасті листки, з нижнього боку яких розвиваються спорангії із спорами. Цікаво спостерігати, як розкручується листок, що має вигляд равлика при основі папороті. Пухирник ломкий менший за розмірами і має велику кількість ніжних, неначе мережаних листочків.

Найціннішою знахідкою в Ярах-порубах для нас була лілія лісова – дуже рідкісна рослина для області. Перша зустріч із цією красунею була несподіваною. Черговий схил, який ми обстежували, був вкритий суцільною ковдрою повзучих пагонів із численними яйцевидними листочками з сріблястими плямами на темно-зеленому фоні. Це – типова тінелюбна лісова рослина – зеленчук жовтий, який знаходиться тут на східній межі ареалу. У верхній частині схилу привернула увагу некрівуюча рослина, стебло якої на верхівці було вкрите лінійними листками. Перехопило подих – невже це лілія лісова? Через кілька метрів у повній красі височіла квітуча рослина. Струнке високе стебло посередині з кільцем довгастих сидячих листків на верхівці має китицю з великих квіток, що звисають на довгих тонких поникаючих квітконіжках. Шість пурпурових або бузкових темно-красуватих пелюсток закручені назад. Звідси рослина бере народну назву "царські кучері". Чим старша рослина, тим більше квіток у суцвітті. Багато незвичайного в лілії. Ось, скажімо, плоди-коробочки. Під час їх дозрівання квітконіжки, раніше пониклі, піднімаються догори,

випрямляються, щоб вітер, хитаючи їх, розсіював насіння якомога далі від материнської рослини. Не менш цікава і цибулина: золотиста, черепитчаста. Вона складається із окремих м'ясистих лусочок, які перед настанням зимових холодів втягуються глибше у ґрунт. В Сибіру цибулини лілії лісової відомі як овочі під назвою "саран", що відбивається в її російській назві "лілія-саранка".

Лілія лісова – медоносна рослина, запилюється нічними метеликами. В ботанічному світі вона ушляхетнена не лише привабливою красою. Рослина утримує першість і як своєрідний чемпіон для проведення всіляких лабораторних експериментальних дослідів. Саме на ній відомий російський вчений-академік С.Г. Навашин відкрив явище подвійного запліднення, характерного для квіткових рослин. В заповідному урочищі "Яри-поруби" лілія почуває себе добре. Ми зустрічали ділянки з 20–30 особинами на 100 кв.м. По кількості квіток видно, що є і немолоді екземпляри.

Глибокий яр вивів нас на лучну галявину. І якщо в лісі трав'яний покрив був одноманітніший, то лучне різнотрав'я було яскравим і барвистим від різноманіття світлолюбних рослин. Тут зростали і гадючник звичайний, і королиця, дзвінець малий, заяча конюшина багатоліста, свербіжниця польова, парило звичайне, материнка звичайна, пахучка звичайна, підмаренник руський, перстач прямостоячий та інші лучно-степові рослини. На узліссі поміж гілками підросту клена, наче тягнувшись до сонця, трохи піднімалися над ґрунтом пальчаторозсічені листки, опушені волосками. Це – рідкісна для області, цінна лікарська рослина – перстач білий або п'ятипал.

На узліссі, де ми прощалися із заповідним урочищем, радісного настрою нам додали дзвоники персиколісті. Перебування в урочищі "Яри-поруби" створило на нас враження таємничості, дивовижності та неповторної краси природних творінь. А на згадку про відвідування заповідних лісів Пирятинського району лишилися наші польові щоденники та відеоплівка із записом передачі, в якій ми розповідаємо місцевим жителям про природні багатства полтавського краю та їх перлини – лісові орхідеї та лілію лісову.

ЛИПОВА ДАЧА

Заповідне урочище "Липова дача" площею 700 га знаходиться у Чорнухинському районі. Воно бере свою назву від с. Липового, розташованого неподалік, входить до лісових земель Чорнухинського лісництва Лубенського лісгоспзагу (кв. 20–22, 29).

Урочище являє собою ділянку розсіченого рельєфу. Це велика стара розгалужена балка, вкрита листяним, досить старим лісом. Рослинність урочища представляє широколистяні ліси тієї частини Полтавщини, яка входить до ареалу граба на Полтавській рівнині.

чи їх, розсіював
ської рослини. На
а, черепитчаста.
истих лусочок, я
втягуються
ни лілії лісової
", що відбиваєтьс
а".
ина, запилюється
ду світі вона
расою. Рослина
чемпіон для
с
на ній відомий
Гавашин відкрив
актерного для
рочищі "Яри-
Ми зустрічали
кв.м. По
моді

у галявину. І
одноманітніший,
і і барвистим ві
Тут зростали і
звінець малий,
іжниця польова
на, пахучка
рстач
і рослини. На
та, наче
ися над ґрунтом
волосками. Це
ська рослина –
заповідним.
одали дзвоники
ці "Яри-поруби
сті,
природних
ня заповідних
ся наші польові
і передачі, в
лям про
ю та їх
зову.

" площею 700
йоні. Воно
гашованого
б
ого лісгоспагу

зсіченого
на балка,
м. Рослинність
ліси тієї
ареалу граба

В "Липовій дачі" переважає грабово-дубовий ліс з участю липи, клена гостролистого та клена польового. Тут ніби зустрічаються деревні породи з заходу (граб), сходу (липа і клен гостролистий), півдня (клен польовий). Всі разом ці породи складають густий і темний широколистяний ліс. Перший ярус – найвищий поверх лісу – утворюють великі дуби 80–90 років. Вони досягають 26–28 м.

Другий ярус заввишки 14–16 м утворює граб з домішкою клена гостролистого та липи. Разом два яруси лісу створюють густий намет, під яким навіть в спеку – затінок та прохолода. Підлісок (ярус чагарників в лісі) в таких умовах не формується. Поодинокі можна зустріти лісові чагарники – свидину, бруслини бородавчаста та європейську. В темному лісі можуть зростати влітку лише тіньовитривалі рослини. Це осока волосиста, яка утворює угруповання на схилах, зірочник ланцетовидний та зеленчук жовтий, що переважають на плескатих верхівках. В лісових угрупованнях урочища постійно зустрічаються такі типові види, як копитняк європейський, купина багатоквіткова, чина весняна, фіалка дивна. Тут можна побачити і вишукане вороняче око з чотирма листочками та блискучою чорною ягідкою між ними, і воронець колосистий, в якого чорні ягідки утворюють суцільдя.

Положення масиву в північній частині області обумовлює наявність тут кількох видів папоротей, таких, як щитники чоловічий та шартрський, безщитник жіночий. По схилах зростає тендітна папороть відслонень – пухирник ламкий.

Специфічною є рослинність днища балки, де переважають торф'яні луки. Тут покрив утворюють щучник дернистий та герань лучна. Місцями в пониззях схилів є зарості верб – п'ятитичинкової, козячої, кошикової. По вербах в'ється трав'яниста ліана – хміль. Як завжди, багаті та флористично різноманітні узлісся. Там, де волога лісу поєднується із сонячним світлом, значно збільшується кількість рослин. На узліссях є кілька видів дзвоників, звіробій звичайний, підмаренник здуплодий, лопух дібровний.

В урочищі "Липова дача" зростає кілька рідкісних видів флори, зокрема, лісові орхідеї – гніздівка звичайна та коручка морозниковидна. Малопоширеними видами флори Полтавщини є лопух дібровний, верба кошикова. Найбільша цінність масиву – у збереженні типових для півночі області листяних лісів із домішкою граба. Це один із найтипівіших і найцінніших лісових заказників Полтавщини.

Д Е ХОВАЄТЬСЯ РАННИК ВЕСНЯНИЙ

Великий та Малий Ліс – таку назву має лісове урочище площею 90 га поблизу с. В. Обухівка у Миргородському районі. Це заліснений, підвищений берег р. Псел, який має форму гряди. Стрімкий схил тут повернутий на схід – до Псла.

Ліс переважно кленово-дубово-ясеневий з кленом гостролистим та польовим. Деревостан дуже різноманітний, багатопорідний. На схилах в деревостані переважає ясен, що утворює перший ярус висотою близько 25 м. Другий ярус побудований кленом гостролистим, липою з домішкою в'яза, дуба, осики. У зниженнях між горбами ясена менше, більше в'яза та дуба.

Деревостан густий – отже, ліс темний. Практично відсутній через це в ньому підлісок – ярус чагарників. Поодинокі трапляються в ньому ліщина, бруслина бородавчаста, бузина чорна. Травостій тут теж розріджений, в ньому мало яскраво квітучих видів. В таких умовах затіненого, вологого лісу зростають ті види, що протягом тривалого часу зуміли пристосуватися до них. Це зірочник ланцетовидний, що переважає на схилах, яглиця біля її підніжжя, а у вологих днищах – розрив-трава. В місцях із порушеним травостоєм переважає всюдисуща кропива дводомна.

Хоча трав'яний покрив лісу не дуже різноманітний, тут зростає чимало цікавих і рідкісних рослин, в тому числі – реліктових (тих, що прийшли до нас із сивої давнини). Ці рослини зуміли пережити несприятливі часи (багато з них перебули їх у схованках, так званих рефугіумах) і дожили до наших днів. Тепер вони зростають поруч із рослинами пізніших часів. Одним із таких реліктів є ранник весняний – своєрідна, не схожа на інші, рослина із жовтими квітками оригінальної форми. Він рідко трапляється в Україні, ховається у вологих ярах, глибоких долинах річок. В урочищі "Великий та Малий Ліс" ми виявили найбільші зарості (популяції) ранника весняного серед тих, які нам будь-коли доводилося бачити. Вірогідно, це – найбільша його популяція в Україні.

Цікавим є місцезростання цього реліктового виду. Ранник весняний, як відмічалося, полюбає вологі яри, але є досить світлолюбним. Тому він зростає звичайно на узліссях, в більш освітлених місцях ярів та долин. Тут ранник зростав на стрімкому схилі до Псла, де в деревостані густого лісу є "просвіти" на місці вивалених дерев. Можливо, їх знесли потоки води під час дощів. Саме в такій освітленій смузі були виявлені вищезгадані зарості. Довго тут довелося рахувати квітучі стебла. Їх виявилось аж 330! А нижче по схилу є ще кілька менших популяцій. Справді унікальною є ця ділянка.

Разом із ранником весняним зростає ще одна реліктова рослина – шоломниця висока з гарними синьо-ліловими суцвіттями. В цьому лісі зростають 3 види папоротей – пухирник ламкий та щитники чоловічий і шартрський. У флорі масиву є і південні, лісостепові рослини – медунка м'яка, фіалка донська. А навесні тут переважають плями синьою проліски сибірської.

По узліссях лісового масиву є ділянки лучних степів із тонконогом вузьколистим та шавлією лучною, яка збагачує трав'яний покрив ділянки

бузковим кольором пишних, густих суцвіть.

Нині тут створено ботанічний заказник, де щороку розквітатиме ранник весняний на стрімкому схилі...

ДЕ ЧУТИ СОЛОВ'ИНУ ПІСНЮ

На лівому березі величної Ворскли, в околицях с. Лучки на півдні Кобеляцького району на площі 243 га розкинувся лісовий масив, який захопив всю її заплаву. Це – заповідне урочище "Сокільське", назва якого пішла, напевне, від розташованого неподалік старовинного сотенного с. Сокілка, яке сама Ворскла розділила на дві частини – Лівобережну і Правобережну, що зараз стали окремими самостійними селами.

Урочище включає в себе типовий для лівобережного Лісостепу широколистяний ліс, невеликі фрагменти вологих лісів – діброви з домішкою осики та вільшняки, численні стариці та болотисті зниження, флористично багаті високотравні луки. Цей заплавний комплекс таїть в собі багато ботанічних цікавинок.

Підійдеш до лісу, який є основним типом рослинності урочища, і одразу звернеш увагу на привітання середньовікових крилатих дубів. Добре почувають вони себе на живильній воді Ворскли. Невід'ємною супутницею цих красенів є липа серделиста. Саме вони і є основними породами лісу, неначе змагаючись між собою: де ліс темніший, там більше липи, а коли більше дубів, то ліс має вигляд світлішого і прозорішого. Домішуються до деревостану і клени – гостролистий та польовий. Недарма клен гостролистий має таку назву – його листові пластинки великі, і лопаті їх гостріші. Компактні темно-зелені листочки клена польового значно менші за розмірами, та й контури їх "м'якіше" загострені. Нерідко в таких лісах ростуть в'яз, осика, дика груша, черемха тощо.

Під шатами високих (22–24 м) дерев поодинокі, не утворюючи ярусу підліску, зустрічаються і деякі кущі. Це, насамперед, типові для наших лісів ліщина, з її смачними і поживними горіхами, та свидина, яка особливо опатна восени, коли її листя набуває карміново-червоного забарвлення і цим обумовлює видову назву рослини. Своїми плодами наприкінці літа вабить глід – кривочашечковий і український, а подекуди і шипшина собача приховала свої цілющі вітамінні дари. Часто зустрічаються в лісі кущі бруслини – європейської та бородавчастої. Восени їх легко впізнати по плодах незвичайної форми. Звисають на квітконіжках гранчасті коробочки, при розкриванні яких з центру коробочки, неначе на павутинці, спускається темне насіння, вкриті яскравим оранжево-червоним м'ясистим покриттям. Поїдаючи його, птахи на великій відстані розносять насіння бруслини. А у бруслини бородавчастої до

того ж всі гілочки вкриті дрібними численними бородавками, завдяки чому цей кущ, навіть взимку, легко впізнати і визначити. Подекуди можна зустріти кущі бирючини звичайної, яка особливо приваблива під час квітання, коли рослину прикрашають пірамідальні густі волоті з дрібних кремових і надзвичайно духмяних квіток. Можуть привабити когось і чорні блискучі ягоди жостеру проносного, з якими слід бути обережними.

Із лісу на численні галявини і узлісся виходять південні світлолюбиві кущі – терен та клен татарський, характерні для лісового масиву, утворюючи своєрідний поясок лісу – явище так званого "узлісного ефекту". Весною ліс підперезаний терном, кущі якого під час цвітіння неначе облиті молоком, а восени на фоні зеленого листя і синьобоких з восковим нальотом плодів терену червоніють повислі крилатки клена татарського.

Трав'яний покрив масиву утворюють типові види рослин. На підвищених ділянках рельєфу угруповання зірочника із загостреними ланцетними листочками і привабливими білими квітками навесні. В зниженнях переважають угруповання яглиці звичайної, що має листки за формою схожі на бузинові. На освітленіших місцях, де вдосталь сонця, зацвітає навіть яглиця, утворюючи зонтик дрібних білих квіток, як і більшість представників родини зонтичних. Зрідка поблизу водойм можна зустріти фрагменти конвалієвого лісу. Конвалія звичайна особливо виразна у травні, коли з'являються китиці її білих дзвоникоподібних квіток. В цей час ліс на повні груди вдихає п'яний запах конвалій і слухає чарівні солов'їні мелодії.

У трав'яному покриві лісу, крім домінантів, зустрічаються чистець лісовий, ранник вузлуватий, що мають неприємний специфічний запах, купина багатоквіткова, кропива дводомна, копитняк європейський, розхідник шорсткий, фіалки дивна та шорстка, медунка темна, реліктова шоломниця висока тощо. Із злаків у лісі зростають регнерія собача, просянка розлога, грястиця збірна, тонконіг дібровний, перлівка поникла – ніжна невеличка рослинка із рідкою китицею поникаючих, мов сльозинки, зернівок.

Саме в цьому широколистяному лісі знайшли притулок три лісові орхідеї – любка дволиста, коручка чемерниковидна, зозулині сльози яйцевидні та "син дібров" – тюльпан дібровний.

А який святковий вигляд має масив навесні, коли тут буяє море квітів, запахів, кольорів! Зацвітають масово проліска сибірська, ряст ущільнений, пшінка весняна, серед них – фіалки (дивна, шорстка), чина весняна та інші первоцвіти. Але найбільшій увазі заслуговує масове зростання в лісовому масиві урочища високої, з китицею біло-зелених лілійних квіток рястки Буше, занесеної до Червоної книги України.

При вході в урочище з боку бази відпочинку "Дубовий гай" перед очима відкривається мальовнича картина: на березі водойми у трав'яному покриві липово-дубового лісу – суцільні

зарості барвінку малого на площі 20 x 15 м. Невеличкі куртинки цієї рослини, що охороняються, були нами знайдені і на інших ділянках урочища. Вірогідно, ми спостерігаємо повернення барвінку в природу з культури, хоча рослина була типовою для наших широколистяних лісів і є улюбленицею українського народу з давніх часів.

На ділянках лісу, що спускаються в бік водойм, липа й дуб зростають разом із в'язом та осикою. Деревя утворюють, як правило, один ярус. Тут значно вологіше. В підліску переважає ліщина, а в розрідженому трав'яному покриві – яглиця звичайна, тонконіг дібровний, зірочник лісовий, розхідник шорсткий, чистець лісовий та ін.

По периферії боліт досить часто в притерасній частині заплави зустрічаються вільхові ліси. Темно й волого в них. Перший поверх тут займає вільха. До неї прагне дотягтися "лісовий бур'ян" – клен американський – представник не нашої флори, але він добре почуває себе в наших лісах і завойовує зараз значні ділянки. Нерідко по високих деревах в'ється хміль звичайний, надаючи цим лісам особливої таємничості. Під шатами такого лісу люблять оселятися вологолюбні і тіньлюбні рослини: верболізя лучне і звичайне, хвощ прирічковий, розхідник звичайний, вовконіг європейський. Розкинув тут свої широкі вирізьблені листки борщівник сибірський і зацвітає запашними суцвіттями високий сідач коноплевий.

В глибині лісового масиву знаходиться високотравне болото, яке утворилося в результаті вирубки вологого лісу. Тут – царство рогозу вузьколистого, очерету звичайного, лепешняка високого, по яких нерідко в'ється паслін солодко-гіркий, прикрашаючи ці монотонні зелені зарості фіолетовими квіточками і яскраво-червоними ягодами. По периферії болота непрохідні зарості утворюють осока загострена, верболізя звичайне та шорстка колюча ожина з синіми кислуватими плодами.

Між масивом лісу та болотом розташувалася невеличка ділянка, що являє собою високотравну луку з буйним різнотрав'ям протягом всього літа. Тут майже кожні кілька днів змінюються кольори. На початку літа на фоні коричневих волотей куничника наземного гоїдаються від вітру шипаки суцвіть гадючника звичайного. Пахнуть медом квітучі валеріана висока та підмаренники – руський, справжній і здуплодий. Пізніше в цю гаму влітаються численні золотаві кошки оману верболистого. Суцільні куртини утворює чина лісова. Вона має широкі (близько 1,5 см) яйцевидно-ланцетні довгі листки і великі закручені вусяки, якими рослина чіпляється за високі трави. Її довгі (близько 2 м) виткі батоги видні стебла утворюють справжнє плетиво. Квітки ж у чини лісової типові метеликовидні, рожеві або ж зеленувато-рожеві з'являються наприкінці літа. Знайшло притулок тут багато узлісних трав – заячий холодок багатолістий, перестріч гайовий, живокіст лікарський, волошка лучна, дрік

красильний, смовдь руська, конюшина гірська та альпійська, материнка звичайна, дзвоники персиколісті та багато інших.

Нашу увагу привернула незвичайна рослина, майже метрове стебло якої виносило догори широкий (близько 3 см в діаметрі) кошик з пурпуровими квітками. Підійшли до неї ближче та розглянули її листки – вони всі різні: прикореневі і нижні стеблові цілісні, середні – ліровидні та перистонадрізані, а верхні – лінійні, продовгуваті і значно зменшені. На дотик вони шорсткуваті, а знизу ще й кучерявоволосисті. Так, це серпій різнолистий. В урочищі нами виявлено ще два види цього роду – серпій увінчаний, що має глибоко перистороздільні листки та великі розсунуті кошики на кінцях головних гілочок (охороняється в Полтавській області), та серпій фарбувальний.

Зацвітають на цій луці і вишукані косарики тонкі, так звані дикі гладіолуси. Тут досить велика і життєва популяція цієї рідкісної рослини. Поряд можна зустріти і лучну орхідею – пальчатокорінник м'ясо-червоний.

Тут, а також на інших галявинах урочища, наприкінці літа відчувається дуже приємний тонкий аромат. Серед вижовклої трави не відразу можна помітити рослину, що виділяє його. Це розцвіта блідо-ліловими великими квітками з розсіченими пелюстками типова лісостепова гвоздика стиснуточашечна. Вона дуже декоративна і є перспективною для введення в культуру.

Неначе в казці, сонно дримають дерева над численними старицями урочища. А їх тут чимало, адже це обумовлено близьким розташуванням масиву відносно Ворскли. Називаються вони так тому, що залишилися на місці колишнього старого русла річки. І хоча довжина урочища незначна, та практично неможливо його пройти, притримуючись лівого берега Ворскли, адже великі стариці розташовані майже перпендикулярно до річки. Найбільші з них мають велике водне дзеркало, де яскраво виблискуючи, відбивається сонячне проміння. Менші – затягнуті суцільними заростями маленької ряски триборозенчастої. З часом вони заростають і іншими рослинами, перетворюючись в болота. Саме в такому невеликому болоті була виявлена малопоширена болотна папороть – теліптерис болотний.

Чиста вода стариць, неначе профільтрована роками. Тут мешкають і представники тваринного світу – безліч безхребетних та земноводних, зокрема деревна жабка квакша. Її часто зустрінеш тут – сама зелена, невелика і має своєрідні присоски на кінчиках пальців, якими кріпиться до стебел і листків рослин.

"Сокільське" є домішкою і інших тварин – комах, плазунів та ін. Протягом всього року тут чути різноголосий спів птахів. Особливо романтичний він весною, коли солов'ї забуваються в своїй, ні з чим незрівнянній, пісні. Люблять поселятися тут і хижі птахи – соколи, канюки; виводить тут своїх пташенят яструб-тетерев'ятник. Часто на високих деревах поблизу водойм

відпочивають сіра та біла чаплі. На болотах та в прибережно-водних заростях гніздяться дикі качки. Справжніми господарями почувають себе в урочищі дикі свині, зайці, лисиці. А козулі завжди лякливо реагують на прихід стороннього – людини.

Звичайно, бувати тут можна, але не з мисливською рушницею, а з відкритим серцем і душою, вивчаючи злагоджений світ урочища, ретельно його оберігаючи і не порушуючи усталеної гармонії природи.

БІР ЧИ ДІБРОВА

Поблизу Гадяча, на терасі Псла є кілька невеликих ділянок соснових та дубово-соснових лісів, взятих під охорону. І всі вони мають однакову назву – Гадяцький бір. Це – частини великого лісового масиву на боровій терасі Псла. В них зростає чимало північних рослин, рідкісних для Полтавщини. Але коли ми відвідали найбільшу з них – площею 430 га – були здивовані. Виявилось, що на цій ділянці не бір, а діброва – заплавна діброва.

Територія заказника смугою тягнеться вздовж Псла. Тут русло річки меадрує, в нього впадає кілька стариць. Напрочуд мальовничою є ця ділянка. До великих крилатих дубів, що досягають 28–30 м заввишки, домішуються ясени, липи, білі тополі, місцями і клен гостролистий. Підлісок, як це звичайно буває в заплавних лісах, розріджений, в ньому переважають ліщина, а також специфічні чагарники заплав – черемха та крушина.

В травостой також відчувається заплавний характер лісу. Тут найчастіше переважає типовий для заплав вид – кропива жабрієлиста та місцями конвалія. Конвалії, що прийшли на Полтавщину з півночі, полюбляють вологі заплавні ліси. Типовими для заплав є також ожина сиза та хвилівник звичайний. Грушоподібні шкірясті плоди хвилівника із сильним неприємним запахом наприкінці літа завжди привертають до себе увагу. По кущах плететься хміль – ще один типовий мешканець заплав, цінна лікарська рослина.

Проте більшість рослин, що зростають в заплавній діброві, характерні для дібров взагалі. Від латинського слова "неморум" – широколистяний, дібровний – їх називають ботаніки неморальними видами. Серед них – яглиця, яка найчастіше тут домінує в травостой, просянка розлога, костриця гігантська, копитняк європейський. Прикрашають ці ліси дзвоники з великими квітками та листками, схожими на кропивні, тому і звуться вони дзвониками кропиволистими, але, на щастя, їх листки не жалють. Якщо пощастить, то в травостой можна побачити оригінальну рослину із чотирма овальними листками. В травні серед них вишуканої форми зеленувата квітка, а наприкінці літа – чорна ягода. За неї і назвали рослину воронячим оком.

У прирусловій частині заплави в лісі можна побачити міцні стебельця цікавого хвощу. Вони не мають жодної гілочки і зимують зеленими. Тому і називається рослина хвощем зимуючим. Це малопоширений вид нашої флори.

Серед смуги заплавного лісу є лучні галявини, які надають йому особливої мальовничості та збільшують різноманіття видів, що тут зростають. На початку літа тут можна побачити лучні орхідеї – окрасу нашої флори. А влітку галявини виконшуються, що перешкоджає їх заростанню лісом.

Не лише світ характерних лісових та заплавних рослин охороняється в цьому заказнику. Багатий тут і пташиний світ. Трапляються гнізда хижих птахів, які нині стають все рідкіснішими і підлягають охороні. Та найбільше значення лісу – водоохоронне, ґрунтозахисне. Більше було б лісів на берегах наших річок – повноводнішими були б наші річки. Цінний та мальовничий цей ліс, лиш варто було б назвати його – "Гадяцька діброва".

ГІРЛО ХОРОЛУ

Хорол впадає в р. Псел поблизу с. Попівка Глобинського району – на самій межі району. Псел, прийнявши Хорол, робить тут велику петлю, в якій знаходиться заплавний ліс. Крім нього, на обох берегах Псла та по Хоролу є ділянки лук, а на стрімкому схилі – степові ділянки. Мало знайдеш, навіть на мальовничій Полтавщині, таких чудових ділянок, як гирло Хоролу, особливо, якщо дивитися на нього із стрімкого корінного берега.

Ліс у гирлі Хоролу незвичайний. З одного боку він має суто заплавний характер, з другого – чимало в ньому і типових лісостепових рослин. Ліс різнопорідний із двоярусним деревостаном. В ньому переважають середньовікові дерева тополі білої, ясена з домішкою осики та в'яза. Вони і створюють перший ярус. Другий ярус, густіший, утворюють клени – татарський та польовий, які дають численний підріст. Підлісок теж добре виявлений, його утворюють крушина, ліщина, бруслина європейська, а у вологіших місцях – ожина сиза.

В трав'яному покриві переважає конвалія. На Полтавщині зарості конвалії знаходяться переважно у заплавних лісах, де для цієї північної гості достатньо прохолоди та вологи. Типовими рослинами заплав є також хвилівник, підмаренник заплавний, валеріана висока, хміль. На підвищених місцях переважають типові рослини широколистяних лісів: куцоніжка лісова, фіалка дивна, адокса мускусна. Серед лісу є зволожені знижені ділянки, на одній з яких знайдено рідкісну рослину – косарик тонкий. По мулистих берегах Псла, майже позбавлених прибережно-водної рослинності, є місцями зарості кремені. Її великі листки дещо нагадують лопухові, але мають іншу форму.

сі можна
ду. Вони не
ми. Тому і
. Це

і галявини,
ості та
зростають.
лчні орхідеї
ни
станню

га заплавних
у. Багатий
а хижих
и і
ення лісу –
уло б лісів
ими були б
і ліс, лиш
діброва”.

Попівка
айону.
лику петлю,
і нього, на
нки лук, а
Мало
щині, таких
бливо, якщо
го берега.
одного боку
гого –
рослин. Ліс
ном. В
ва тополі
Вони і
густіший,
овий, які
добре
пщина,
ісцях –

нвалія. На
ся переважно
ї гості
іми
підмаренник
а підвищених

за, фіалка
воложені
дено рідкісну
х берегах
водної рос-
і великі лист
ь іншу

Березовий гайок – ботанічна пам'ятка природи

“Золоті ключики” первоцвіту весняного

Барвінок малий росте в широколистяних лісах

Ранник весняний – третинний релікт

Весною в цьому заплавному лісі трапляються великі групи анемони жовтецевої, пшінки весняної, проліски сибірської. На початку літа дуже мальовничими є узлісся із високими кущами глоду та деревами дикої груші. Рідко доводилося зустрічати такі великі дерева дикої груші, діаметр однієї з них перевищує 90 см!

Луки розташовані від підніжжя схилу корінного берега до русла річки. На підвищених ділянках біля схилу тут переважають лисохвіст лучний та тонконіг лучний. Тут сформувався типовий комплекс справжніх лук помірного зволоження. Квітують жовтець багатоквітковий, гадючник звичайний, конюшина гірська. Серед високих трав ховаються подорожник середній та вероніка дібровна. В прибережній смузі переважають лисохвіст тростиновий, мітлиця повзуча, жовтець їдкий. По берегах смуги утворює один із видів полину, так зване "боже дерево", із сильним своєрідним запахом.

На стрімкому остепненому схилі, вкритому групами кущів шипшини та глоду, зростають такі рідкісні рослини, як анемона лісова та рястка Гуссона.

В гирлі Хоролу, де переважають заплавні ліси, рослинність є своєрідною та різноманітною. Вона оберігає водний баланс території. Тут створено гідрологічний заказник.

ЛІС, ОТОЧЕНИЙ СТАВОМ

"Урочище Осове" площею 65 га розташоване біля однойменного села у Миргородському районі. Це лісовий масив на підвищеному правому березі невеликої притоки р. Хоролу. Ця річечка-невеличка тут запружена, утворює видовжений став. Ліс оточений ставом і тягнеться дугою на підвищенні. Це надає ділянці мальовничості і створює своєрідний ландшафт.

Дуже цікавий ліс і за своїм складом. Ця ділянка знаходиться ще на території ареалу граба на Полтавській рівнині. Тому тут значну участь мають грабово-дубові ліси. На багатьох ділянках граб представлений старими деревами (віком 60-70 років) і повсюдно – численною поростою. Значну участь в будові деревостану беруть і східні породи – клен гостролистий, липа, а також південніші види – клени польовий та татарський. Все це створює різноманітну мозаїку деревостану. Цікаво, що рясний підріст у лісі, крім граба, активно утворює клен гостролистий. Ця тенденція зміни порід спостерігається нині повсюдно в лісостеповій зоні.

Переважають у трав'яному покриві рослини, типові для широколистяних лісів: на схилах – зірочник лапцетовидний, а по підніжжях – яглиця звичайна. Їх оточують звичайні лісові рослини (неморальні види). Це – копитняк європейський, купина багатоквіткова, тонконіг дібровний. Навесні тут рясніє синім цвітом проліска сибірська,

жовтіють анемона жовтецева та пшінка весняна – теж типові види цього весняного широколистяного лісу. Проте, чимало в складі флори і малопоширених в нашому краї видів, трапляються і рідкості.

В темних грабово-дубових лісах зростає орхідея – коручка морозниковидна. Малопоширеними на Лівобережжі є медунка м'яка та омфолодес завитий. На освітлених узліссях зростає вишня степова. На відміну від звичайної вишні, ця – не дерево, а невисокий чагарник, що зрідка трапляється в Лісостепу. А от плоди дикої степової вишні дуже схожі на відомі всім плоди садового дерева, тільки дрібніші та кисліші.

Подекуди в лісі є плями барвінку, який на Полтавщині не дикорослий, а здичавілий. Проте він добре натуралізувався в лісі і рясно квітує навесні.

В заболочених зниженнях між горбами з'являються вологолюбні та світлолюбні рослини – дягель лікарський, ранник тіньовий (незважаючи на свою назву, він росте в освітлених місцях), зніт шорсткий. По берегах водойми зростають очеретянка, рогоза широколиста та вузьколиста, півники болотні.

На узліссі перед ставом на схилі південно-східної експозиції сформувалась ділянка лучного степу. Вона привертає увагу яскравим різнобарв'ям травостою, особливо помітним на зеленому тлі лісу. Переважають в досить густому травостої тонконіг вузьколистий та шавлія лучна – типові доміанти лучних степів Полтавщини. Основу травостою складають лучні види: лисохвіст лучний, китятки чубаті, королиця звичайна, свербіжниця польова. Проте чимало тут і степових рослин, серед яких в першу чергу слід назвати залізняк бульбистий, шавлію кільчасту, різак звичайний. Під високими травами ховаються степові полуниці та чебрець Маршаллів. Заходять на ділянку лучного степу і деякі види узлісь – буквиця лікарська, вероніки дібровна та широколиста. Кожна рослина вносить щось своє в гармонію рослинного килиму і степу, і лісу.

Різнорманітний і багатий рослинний світ цього лісу, оточеного ставом. Тут нещодавно створено ландшафтний заказник.

ГАДЯЦЬКІ БОРИ

Люди здавна помітили, що на піщаних терасах вздовж річок зростають піщані ліси-бори. Тому і звуться ці піднесені сухі тераси боровими. Соснові бори на терасах ми зустрічаємо на Полтавщині вздовж багатьох річок. Але чи не найцікавішими вони є на терасах Псла біля м. Гадяч, де називаються "Гадяцькими борами". Колись тут стояли вікові золотаві сосни. Нині на терасах переважають культури сосен різного віку. Серед них збереглися ділянки старих соснових, дубово-соснових, а також дубових та березових лісів.

весняна –
олистяного

трапляються і

стає орхідея
веними на
одес

з вишня
і, ця – не
а трапляється
жої вишні
го дерева,

кий на
й. Проте
квітує

ами
і рослини –
зважаючи
існях), зніт
ть очеретян-
півники

вденно-
а лучного
різнобарв'ям
ому тлі лісу.

ї тонконіг
домінанти
востію
ї, китятки
і польова.
ред яких в
бистий,

і високими
чебрець
го степу і
вероніки
на вносить
чу і степу, і

світ цього
створено

них терасах
и. Тому і
ми. Соснові
тавщині
кавішими
де
пись тут
ерасах
ку. Серед
х, дубово-
х лісів.

Кілька невеликих (25–50 га) ділянок "Гадяцьких борів" охороняються як заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. Найціннішою і найцікавішою є ділянка площею 48 га у 98 та 110 кв. Вельбівського лісництва. На підвищеному плескатому горбі тут зберігся старий сосновий ліс, оточений ділянками сосново-дубового та березового лісу по зволоженіших краях.

В центральній піднесеній частині ділянки світлий ліс утворюють старі могутні сосни віком 80–90 і більше років, заввишки близько 30 м. Діаметр окремих сосен досягає півметра. Групками підіймаються під соснами молоді берізки близько 8–10 м заввишки. Мабуть, з часом змінять вони старі сосни. Дуже цікавий тут підлісок (ярус чагарників у лісі) – він знаходиться "під лісом", тобто під деревами. В ньому переважає малина, значну участь бере рідкісний на Полтавщині хвойний чагарник – ялівець звичайний. Соснові ліси ялівцеві – це північні лісові угруповання, які знаходяться на території України на крайній південній межі свого поширення. Такі ліси характерні для тайгової зони, а в Україні вони зростають лише у північній частині Західного Полісся, на межі із Білоруссю. І ось тут, в Лісостепу, серед масивів соснового лісу збереглась невелика ділянка соснового лісу з підліском із ялівцю. Такі угруповання занесено до книги рідкісних угруповань Зеленої книги України, вони підлягають охороні на всій території нашої держави.

По периферійній, зниженій частині переважає дубово-сосновий ліс орляково-різнотравний. Тут багато вологолюбних рослин – по чагарниках в'ється хміль, у трав'яному покриві зустрічаємо молінію голубу, конвалію.

Багато різних рослин, у тому числі рідкісних, зростає на цій невеликій ділянці. Тут чимало північних рослин – супутників сосни. Крім ялівцю, це – смовдь гірська, дзвоники круглолисті, вероніка лікарська, щитник шартрський. До цієї групи належать і зелені мохи. Досить багато тут так званих "суборових видів", які зростають переважно в дубово-соснових лісах. Це і яскраво-квітучі рослини: буквиця лікарська, дзвоники персиколисті, гвоздика Фішера, ломиніс прямий, і непоказні, але цілющі – перстач білий, валеріана пагононосна, малина. Є тут і південніші лісостепові рослини – латук Ше, осока гірська, серпій увінчаний. Найрідкіснішою є лісова орхідея – любка дволиста, що зростає у вологому березняку по краю ділянки. Ця пам'ятка природи заслуговує на охорону в загальнодержавному масштабі.

Чимало рідкісних і цікавих рослин і в інших ділянках Гадяцького бору, взятих під охорону. Так, в кварталі 123 Вельбівського лісництва, крім любки дволистої, зростає дуже рідкісна для Полтавщини папороть – багатоніжка звичайна. В народі її називають "солодка папороть", "солодиця", оскільки її кореневище дійсно солодке на смак.

В кв. 57 на невеликій ділянці площею 25 га в травостої, де переважає конвалія, зростають любка

дволиста, рідкісні півники угорські, північна гостя з грушанкових – ортілія однобока, яскраво квітучий оман верболистий. А в кв. 88 на невеликому зниженні на терасі (їх називають "блюдцями" за округлу або овальну форму) знайдено велику куртину плауна булавовидного – спорової північної рослини, яка лише по річкових терасах заходить в Лісостеп. Цікаві вони і різноманітні Гадяцькі бори.

ЦАРСТВІ ВІЧНОЗЕЛЕНИХ КРАСУНЬ ТА РОСЛИН-СФІНКСІВ

На боровій терасі річки Ворскла в північній частині Новосанжарського району смугою між річкою та залізницею тягнуться піввікові соснові ліси. Їх було посаджено у 50-х роках з метою закріплення пісків. Але і до сьогоднішнього часу серед лісу зустрічаються відкриті піщані ділянки із кучугурами різної форми, навколо яких під дією вітру пісок утворює неначе хвилі. Плескаті ділянки чергуються із зниженнями, в яких зустрічаються насадження осики з вологолюбнішими рослинами. На лівому березі Ворскли, ближче до річки, має хвилястий рельєф.

Цей великий, за площею понад 1 тис. га, лісовий масив з прилеглими лучними і заболоченими ділянками нині охороняється як Новосанжарський ландшафтний заказник місцевого значення. Найбільші площі в заказнику займають насадження сосни. Сосновий ліс створює особливий настрій: тут завжди затишно, легко дихається. Це все завдяки вічнозеленим красуням. За своїми властивостями, будовою, пристосуванням сосна звичайна – незвичайна рослина! На її долю випало чимало випробувань природи. Сосна, як жодне інше дерево, росте на найнеродючіших ґрунтах. За безплідні піски вона чіпляється розгалуженим корінням, запускаючи в глибину головний корінь, щоб пробитися до вологи. Той корінь, мов якір у корабля. Тому сосна і урагану не піддається, і тягнеться до сонця, до його світла і тепла. Листки-хвоїнки сосни розташовані парами на пагонах. Це також пристосування до посушливих умов – зменшення випаровування. Сосна поступово замінює старі хвоїнки на нові протягом 4–5 років, а тому цілий рік має зелене вбрання. Всім відомі соснові коричневі шишечки з насінням, яке лежить відкрито на твердих лусках. Це ним полюбляють ласувати білки – мешканці цього заказника. Цікаво, що шишки розкриваються саме взимку, щоб насіння з плівчастими крильцями, мов парашутиками, розносилося вітром по сніговому настилу в різні боки на більші відстані. А чи цікавилися ви, як воно утворюється? Інколи говорять, що сосна "квітує" в травні, коли утворюється жовтий пилок, який розноситься вітром. Квіток на сосні не буває, а є два типи шишок, які щорічно утворюються в травні.

Численні (чоловічі) розташовані купками та поодинокі, буруваті на кінцях пагонів (жіночі). Саме з останніх і розвиваються шишки з насінням, але розвиток їх триває понад два роки. Сосна – цінний природний дар для людини. У науковій та народній медицині використовують хвою, шишки, молоді бруньки при багатьох захворюваннях. Деревина сосни ціниться як будівельний матеріал. Підсочуванням стовбурів дістають живицю, з якої добувають скипидар і каніфоль для виробництва лаків, фарб, парфумів, пластмас тощо.

Особливі умови створює сосна для своїх супутників. Адже людина посадила на цих пісках лише дерева, а трав'яний покрив і тваринний світ сформувалися згідно з законами природи. Перш за все тут оселилися сонцелюбні, посухостійкі рослини.

Домівкою сосновий ліс обрали тільки певні тварини, для яких такі екологічні умови є сприятливими для життя і розвитку. Однією з найхарактерніших тварин соснового лісу є білка. Найчастіше цього симпатичного, рухливого звірка можна побачити взимку, коли він сидить на гілці із шишкою в лапах. Саме соснові шишки, точніше, їх насіння, є основним кормом для білок в цей період. Люблять поласувати сосновим підростом лосі, а в багатосніжні зими об'їдають верхівки молодих сосен і козулі. В сосновому лісі заєць сірий відчуває себе, як вдома. На піщаних горбах, що добре прогріваються сонцем і знаходяться в оточенні старих сосен, поселяються борсуки. Ці охайні, діловиті тварини, якщо їх не турбувати, живуть саме в таких місцях багато років. Борсучі "містечка" можуть нарахувати іноді 15, а то і більше нір. Старі віднірки, як сховища, можуть потім використовувати лисиці, лісові тхори та куниці. Останніх приваблює в сосняках висока чисельність білок, на яких вони полюють. Часто відвідують цей ліс і дикі свині, які на день ховаються в загущених насадженнях в знижених вологіших місцях. Старі вепри не уникають нагоди навіть "поніжитись" у мурашниках.

Із птахів у лісі є багато різних дрібних горобиних, серед яких найбільше видів – дуплогніздників. Часто зустрічається тут незмінний доміант лісу – зяблик. Це невеликий, яскравий птах, пісні якого протягом всієї весни і літа прикрашають лісову домівку. Звичайними тут є щеврик лісовий, вівсянка звичайна, синиця велика, мухоловка сіра, жайворонок лісовий та інші. Тішать зір завзяті повзики, що снують вверх-вниз по соснах в пошуках павуків та комах. Часто пробуджують сонний ліс крики горлопанів – сойок.

На старих ділянках лісового масиву зрідка поселяються хижі птахи. Частіше тут зустрічається канюк звичайний і невеликий, дуже швидкий соколог – чеглок, від якого не можуть втекти навіть такі швидколітаючі птахи, як ластівки і серпокрильці, хоча частіше його здобиччю стають великі комахи – хрущі та бабки. Зрідка виявлено гнізда таких рідкісних червонокнижних птахів, як орла-могильника, великого підорлика, змієїда. Полюбляють оселятися в цьому лісі крук та різні

дятли – великий строкатий і середній.

В молодих соснових насадженнях заказника трав'яний покрив розріджений. Тут не зустрінеш такого різноманіття, як у степу чи в широколистяному лісі. На піщаному ґрунті поодинокі зростають злаки. Але справжнє царство тут утворюють лишайники та мохи. І навесні, і влітку, і восени, і взимку сосновий ліс прикрашають м'які попелясто-сірі ковдри з лишайників і яскраво-зелені – з мохів. Розгляньте уважно цей сизуватий килим, і перед вами відкриються нові таємниці природи. Він не зовсім однаковий, як здається на перший погляд. В ньому найбільше лишайників, які нагадують розгалужену на верхівці стеблинку. Це кладонія м'яка. Цей світлолюбний, посухостійкий куцистий лишайник так висихає у літню пору, що ламається від найменшого дотику. Зарості кладоній роблять соснові насадження, особливо в посушливий період, вогнебезпечними. А після дощу чи вранці під росу килим кладоній м'якесенький. В сосновому лісі зустрічається багато і інших видів кладоній, які зростають на піщаних ґрунтах. Ось на піщаному пагорбі купки кладонії бахромчастої у вигляді маленьких бокальчиків на ніжках. Кілька поверхів має кладонія мутувчаста. Вигляд шиловидних простих чи розгалужених виростів притаманний кладонії рогатопроменистій. А групи кладонії дюймової, наче маленькі їжачки, розкидані на піску. Такий вигляд у них через велику кількість верхівкових міцних розгалужених гілочок. На відкритих піщаних ділянках розкидані плями сірувато-зеленуватих та буруватих куциків з щільно переплетеними гілочками, які вкриті лусками. Це теж кладонії – вилчаста та оленячорога. Окремі купки утворює кладонія листувата. Її слань у вигляді листочків, які в суху погоду закручуються нижньою поверхнею догори і біліють на фоні інших лишайників. У вологу погоду вони набувають темно-зеленого кольору.

Куцисті лишайники з роду кладонія оселяються переважно на піщаних ґрунтах. В наших соснових лісах вони виконують важливу роль – піонерів рослинності. Оселяючись першими на пісках, лишайники закріплюють ґрунт особливими речовинами, що виділяються в процесі їх життєдіяльності, а їх відмерлі рештки створюють прошарок, на якому вже здатні поселятися інші вищі рослини. Роль лишайників-піонерів влучно відмітив К.А.Тімірязєв, який вивчав ці організми і, до речі, назвав їх "рослинами-сфінксами" ("сфінкс" в перекладі із грецької мови означає "чудовисько") за їх загадкові властивості, подвійну природу – подружжя гриба і водорості в єдиному організмі, дуже повільний ріст (від 0,025 до 8 мм на рік), значну тривалість життя (від 50 до 4500 років) та здатність оселятися у незвичайних місцях. Ось як писав про них цей видатний вчений: "Чи виступить де-небудь з хвиль океану підводний стрімчак, чи відірветься уламок скелі, оголюючи свіжий, невивітрілий злом, чи виореться валун, що віки пролежав під землею, завжди, всюди, на голій,

казника
зустрінеш

унті
жне царство
авесні, і

ри з
Розгляньте
ами
н не зовсім
яд. В ньому
розгалужену
ка. Цей
лишайник
я від
облять
тивий
цу чи вранці
ї. В
ших видів
унтах. Ось
хромчастої у
сах. Кілька
ляд
виростів
ій. А групки
ки,
к через
згалужених
їх розкидані
їх кущиків з
криті
а

адонія
, які в суху
ією догори і
вологу
кольору.
ія
тах. В
важливу
ісь першими
нт
ся в процесі
ки створюють
тися інші
ів влучно
і організми і,
ли" ("сфінкс"
чудовисько")
рироду –
організми,
1 на рік),
10 років) та
ях. Ось як
Чи виступить
рімчак, чи
іжий,
, що віки
на голій,

безплідній поверхні з'являється лишайник, розкладаючи, розпушуючи гірську породу, перетворюючи її в родючу землю. Він забирається далі всіх рослин на північ, вище всіх в гори. Йому байдужа літня спека і зимові холоди. Повільно, але вперто завойовує він кожен шматочок землі, і тільки по його слідах, по уторованому ним шляху з'являються складніші форми життя".

На відкритих піщаних ділянках заказника зрідка трапляються маленькі клубочки темно-коричневого або чорно-бурого кольору. Це не прикріплені до ґрунту щільно сплетені гілочки кутувато-округлої форми, які у верхній частині густо вилчато розгалужені. Це куцистий вільноживучий лишайник – целокаулон степовий, що зникає останнім часом внаслідок руйнування степових екотопів. Тому він занесений до Червоної книги України і потребує повної охорони. Інша, відоміша назва роду – корнікулярія, мабуть, пов'язана із зовнішнім виглядом його слані – наче плетиво корінців кулястої форми. Видова назва вказує на місцезростання виду. На Полтавщині цей рідкісний лишайник трапляється лише в чотирьох місцях.

На стовбурах сосни, особливо в нижній частині, також є лишайники. Тільки тут оселяються листуваті. Найпоширеніші сизі розетки гіпогімнії здуті. В цих соснових лісах лишайники почувають себе добре. А взагалі вони дуже чутливі до забруднень повітряного середовища. Тому лишайники використовуються як біоіндикатори для оцінки екологічного стану, особливо в містах та приміських зонах. В лишайникових килимах знайшли притулок дрібні безхребетні тваринки. Ось такі вони незвичайні лишайники, які мільйони років живуть на нашій планеті.

Поруч з лишайниками в соснових лісах Новосанжарського заказника великі яскраво-зелені куртини утворюють мохи. Ці килими складаються з великої кількості окремих рослин. На відкритих ділянках куртини утворює мох зозулин льон ялівцевий. Деякі екземпляри його прикрашені маленькими коробочками на довгих тонких ніжках. В коробочках дозрівають численні дрібні спори, які в майбутньому дають початок новим рослинам. А під соснами устеляють ґрунт інші мохи – плевроцій Шребера та дикран зморшкуватий. У плевроції окремі рослини з відстовбурченими листочками нагадують ялинки в мініатюрі, а пагони дикрану схожі на соснові гілочки. Мохи також виконують піонерну роль на піщаних ґрунтах. За ними вже "йдуть" квіткові рослини.

Понад сосновим лісом смугою розселився високий злак – куничник наземний. На відкритих піщаних ділянках панує невисока рослинка. Її тоненьке стебельце на верхівці має колосовидне суцвіття невизначних безпелюсткових квіток. Це осока колхідська – типовий мешканець пісків. Якщо придивитися уважно до того, як зростає рослина, то помітимо, що на піску вона утворює правильні рядки. Це тому, що кілька стебелеч рослин відростають від довгого повзучого

підземного кореневища, яке галузиться і розміщується більш-менш паралельно в субстраті.

Взагалі на цих пісках часто фон утворюють сизувато-сірі рослини. Серед них полин австрійський. Його ніжні розсічені листки нагадують візерунки, які малює мороз на склі. Поруч з полином знов сизі рослини, тільки з цілісним видовженим листям. А на верхівці жовтаво-оранжеві кошики зібрані в суцвіття. Це – цмин пісковий. Навіть його назва вказує на умови зростання. Він оселяється на піщаних ґрунтах і дуже любить сонце, бо в перекладі міжнародна назва означає "сонячний, золотавий". Суцвіття цмину наче неживі, зовсім сухі. Так пристосувалася рослина до посушливих умов існування. Ось як ніжно пише поет Л. Дмитерко про цю рослину:

*Безсмертники у мене на столі
Торішні чи позаторішні, навіть.
Води не треба – просто так у склі...
Їх ніжки, наче сіно, зелені.
А пелюстки рожево-золоті,
Та їм, тендітним, не страшені морози,
Стоятимуть у скляниці і тоді,
Коли травневі відлуняють грози...
Коли ж у мандри виберуся знов
В чужі краї, за сині небокраї,
Природу рідну і твою любов
Мені сухий безсмертник нагадає...*

Піщані ділянки в травні святково прикрашають зірчасті жовті квітки типової світлолюбної рослини – очитку їдкою. До скрутних умов він хитро пристосувався, бо має товсті, соковиті листочки, які черепитчасто вкривають невисоке (5-10 см) стебло. Та недовго вистачає цих запасів – у другій половині літа рослина всихає.

На узліссі соснового лісу біля с. Пудлівка навесні спалахують жовті квітки, наче розкидані по піску. За ними навіть не видно маленьких мечовидних листочків. Це – півники борові, занесені до Червоної книги України, які дуже рідко зустрічаються на Полтавщині.

На сонячних галявинах в соснових лісах заказника часто зустрічається нечуй-вітер волохатенький. Подекуди розкидані рослини з блакитними головчастими суцвіттями. Це малопоширена в області аґалік-трава гірська. Місцями куртини утворює степовий чагарник – таволга звіробієлиста. Поряд з цією ще одна знахідка степової рослини – горицвіту весняного. Це говорить про те, що до заліснення на цих пісках панували степові угруповання рослин.

Завітайте до цих звичайних і незвичайних соснових лісів Новосанжарського ландшафтного заказника! Помилуйтеся його дивами та чудернацькими рослинами-"сфінксами". Тільки не ламайте, не зривайте, не паліть! Не порушуйте життя лісу, галявини, піщаного пагорба. Прислухайтеся і збагніть живу мову природи. Дихайте на повні груди і нехай цілюще духмяне повітря лісу зцілить Ваші душі!..

Без захисту їм
не жити

Вільний степ передо мною,
Повний чистої краси,
Зеленіє пеленою, –
Глянуть – міри не даси.
Степе рідний, честь і славу
Тобі маю піднести!

ПАВЛО ГРАБОВСЬКИЙ

СТЕПИ, ЩО ЗБЕРЕГЛИСЯ ДОНИНІ

Нашому сучасникові у XX столітті, мабуть, важко уявити на місці безмежних сільськогосподарських ланів барвистий степ. Якщо кожен полтавець з дитинства має можливість пізнати красу весняного лісу з первоцвітами, милуватися мальовничими краєвидами заплави річки, що протікає поруч, то познайомитись із степом, із його дивним, духмяним багатокольоровим різнотрав'ям нині нелегко, оскільки колишні степи, що панували на Полтавщині на вододілах на початку XX століття, майже всі було розорано. Хіба що неподалік села чи міста є балка, схили якої не розорані, не заліснені. Тоді там знайшли притулок степові рослини, нездатні оселятися ні поблизу водойм, ні в лісових насадженнях. Степові мешканці пристосувалися до посушливих умов існування своєрідною будовою та циклом розвитку. Тому у степах панують злаки та інші багаторічні трави, невибагливі до нестачі зволоження.

Пригадайте, чи доводилося вам спостерігати невикористану чи невикористану балку серед ланів чи стрімких схилів над річкою? Саме в таких місцях, що збереглися, можна знайти сьогодні ділянки із типовою та унікальною степовою рослинністю. Звичайно, степові рослини своїми яскравими кольорами привертають увагу під час квітіння. А це нетривалий проміжок часу – у весняному розпалі та на початку літа у червні. Ось як влучно про красу і щедрість полтавських степів писав М.В.Гоголь: "... степ що далі, то ставав прекраснішим. Ніколи плуг не проходив по безмежних хвилях диких рослин. Нічого в природі не могло бути краще. Вся поверхня землі поставала зелено-золотим океаном, по якому бризнули мільйони різних квітів..." Саме степи з нашими славнозвісними чорноземами зазнали нищівних змін від розорювання. На сьогоднішній день воно досягло 85% від загальної площі області. А звідси і втрати живого, при яких стають все рідкіснішими вразливі види рослин і тварин. З'являються Червона книга України та регіональні списки видів, що потребують охорони в межах областей України, в тому числі Полтавської.

Якщо звернутися до минулого природи Полтавщини, то з детального опису французького інженера Гійом-Левассера де Боплан, який подорожував по Полтавщині, дізнаємося, що в середині XVII століття на схід від річки Ворскли землі були зовсім не освоєними. Як зазначав сам Боплан, "тут був дикий степ". З XVII століття лишилися описи природи Полтавщини відомого натураліста І. Гюльденштадта, в яких мова іде знов про значні площі цілинних, не займаних людиною степів. Навіть в околицях Полтави панувала недоторкана природа. Наступні століття запровадили в життя нові принципи користування природою, наслідком яких була ланцюгова реакція екологічних втрат. Ще в кінці XIX – на початку XX століття питання про необхідність збереження вцілілих степів Полтавщини порушували відомі ботаніки С.О. Іллічевський, А.М.Краснов, М.В.Цінгер. Саме один із них – С.О. Іллічевський (1927) відмічав, що на початку XX століття на Полтавщині існували відносно великі залишки степів. Серед них найзначнішими були Стрюківський степ (близько 60 десятин), Академічний (156 десятин) та Дібровська цілина (278 десятин). Степи розорювалися для новостворених комун, а згодом колгоспів. Нерідко в людей не вистачало снаги, часу і зерна, щоб засіяти їх. І там, де колись серед травостою не було видно людини, з'являлися зарості бур'янів.

Поняття про степи Полтавщини у багатьох людей асоціюється із колишнім заповідним Карлівським степом. Після його втрати багато хто, особливо вчені-ботаніки, вважали, що на Полтавщині не

Ботанічний заказник
"Балка Долина"

збереглися степи – ні лучні, а тим більше справжні ковилові. Мабуть, тому у природно-заповідній мережі області до 1992 року кількість (12) і площа (100 га) об'єктів, де охоронялася степова рослинність, були найменшими.

Якою ж відрадною та святковою для нас була зустріч із степовими барвистими килимами під час експедиційних досліджень 1993–1995 рр.! Ми навіть і не сподівалися виявити таку багату флору та різноманітну рослинність на вцілілих степових ділянках Полтавщини. Природна степова рослинність збереглася нині на схилах балок та річкових долин, вузькими стрічками вододілів, а також на пагорбах. Під час експедицій було досліджено понад 70 степових ділянок. Деякі з них, невеликі за площею, що розташовані біля населених пунктів, залізниць чи автотрас зазнали значних змін внаслідок забруднення, випасу, випалювання, терасування, забудовлі. Але більшість виявлених степових ділянок як цінні типові та рідкісні природні степові комплекси були заповідані.

У сучасній оптимізованій природно-заповідній мережі області степова рослинність охороняється на території 49 об'єктів загальною площею понад 2 тис. га, а саме: у ботанічних (12), ландшафтних (22), загальнозоологічному (1) заказниках, ботанічних (5) та комплексних (4) пам'ятках природи, заповідних урочищах (4) та на території Диканського регіонального ландшафтного парку.

У флористичному та соціологічному відношеннях найбагатшими є степові ділянки, що охороняються на території ботанічних заказників: "Балка Долина" Зіньківського району (виявлено 107 степових видів рослин, з них рідкісних – 11), "Урочище Скоробір" Котелевського району (97 видів – 10), "Драбинівський" Кобеляцького району (76 – 12), "Климівський" Карлівського району (71 – 10). Особливе місце в заповідній мережі області займають території, де охороняються фрагменти рідкісних та науково цінних ковилових та чагарникових степів. Це – ботанічний заказник "Климівський", ландшафтні заказники – "Олегова балка" (Карлівський р-н), "Лизняна Балка" (Чутівський р-н), "Гора Пивиха" (Глобинський р-н), заповідні урочища "Стінка" (Шишацький р-н), "Келебердянське" (Кременчуцький р-н). Найтиповіші ділянки лучних степів охороняються у ландшафтних заказниках "Балка Мангаревщина" (Чорнухинський р-н), "Слиньківщина" (Зіньківський р-н), "Перегонівський" (Кобеляцький р-н), у загальнозоологічному заказнику "Сухий яр" (Зіньківський р-н) та на "Фесенкових горбах" Диканського РЛП. Фрагменти лучних степів охороняються на схилах балок і річкових долин таких ландшафтних заказників як "Щербак" (Решетилівський р-н), "Урочище Осове" (Миргородський р-н), "Монастирище" (Чорнухинський р-н), "Урочище Виноград" (Шишацький р-н), "Кротенківський" (Полтавський р-н), "Мужова долина" (Зіньківський р-н).

Ландшафтний заказник "Балка Широка"

(Кременчуцький р-н) – єдине місце, де охороняється рідкісний для області степовий чагарник – мигдаль степовий, який утворює невелику групу на узліссі пагорба. Ми одразу і не впізнали цю рослину із ланцетними попелясто-сріблястими листками. Підказкою були опушені плоди-кістянки, через які цю рослину в народі називають "бобчуком".

Невеликі за площею степові куточки, де масово зростали один чи кілька червонокнижних та регіонально рідкісних видів рослин, були заповідані як ботанічні пам'ятки природи. Окрасою "Хропачевого яру" (Зіньківський р-н) є зарості доминосу цілолистого, на "Заїчинських схилах" (Семенівський р-н) – куртини астрагалу шерстистоквіткового. Ботанічна пам'ятка природи у Шишацькому р-ні створена у місці заростей гіацинтника білого, а у Полтавському р-ні – на схилах, де зарості лікарських та рідкісних рослин, (зокрема, горлиці весняної). Цікавими осередками степових рослин та тварин є окремі горби, вали, стародавні кургани, городища – залишки давніх укріплень поселень. Такі об'єкти охороняються як комплексні пам'ятки природи: "Городище", "Олександрівський горб", (Лубенський р-н), "Розрита могила" (Котелевський р-н). На верхівках цих горбів сформувався типовий комплекс степових угруповань з домінуванням ковили волосистої та багатого різнотрав'я. Фрагменти степів, що розташовані на галявинах схилів, заліснених балок чи на узліссях, охороняються в заповідних урочищах "Келебердянське", "Стінка", "Яворівщина" (Диканський р-н). Природні комплекси піщаних степів із своєрідною рослинністю та флорою – охороняються на території ландшафтних заказників у гирлі р. Ворскла Кобеляцького р-ну: "Вільховатський", "Крамарево", "Вишняки", "Пелехи".

Степові ділянки охороняються в 17 районах області. Найбільші площі заповідних степових ділянок зосереджені у Кобеляцькому, Глобинському, Карлівському, Зіньківському та Шишацькому районах.

В наших заповідних степах достатньою мірою забезпечена охорона рідкісних степових угруповань, занесених до Зеленої книги України: ковили Лессінга (ботанічний заказник "Климівський", ландшафтний заказник "Олегова балка"), ковили пірчастої (бот. зак. "Балка Долина", "Урочище Келебердянське", ландшафтний заказник "Червонобережжя"), ковили волосистої (на території 29 об'єктів). Угруповання ковили волосистої поширені майже в усіх районах області. Вони займають значну площу степових ділянок, що охороняються, добре зберегли свій природний стан та флористичний склад.

На степових ділянках Полтавщини виявлено 65 рідкісних та малопоширених видів рослин, із них – 51 охороняється в області за рішенням Полтавської обласної Ради народних депутатів від 28 лютого 1995 року. 11 видів степових рослин занесено до

Червоної книги України: астрагал шерстистоквітковий, брандушка різнокольорова, пірій ковилолистий, півники борові, ковила пірчаста, ковила Лессінга, ковила найкрасивіша, ковила вузьколиста, ковила волосиста, сон чорніючий, шафран сітчастий. 40 видів рослин є регіонально рідкісними, тобто потребують охорони в межах області. Всі рідкісні степові види Полтавщини охороняються у заповідних об'єктах області.

Майже половина рідкісних степових видів рослин виявлена в 1–3 місцезнаходженнях. Найчисленнішою є група погранично-ареальних видів, що зумовлено проходженням у південно-східній частині області (по р. Ворскла від гирла до смт Нові Санжари) природної межі між Лісостеповою та Степовою зонами. В степових ценозах цієї частини Полтавщини виявлена найбільша кількість рідкісних видів, що зростають тут на північній межі поширення. Тому саме в цьому регіоні зосереджені найцікавіші степові ділянки. Єдине місцезнаходження в області на північній межі поширення мають такі рідкісні степняки, як астрагал ріжковий (Климівський заказник), шипшина Хржановського ("Лизняна балка"), пірій ковилолистий та громовик несправжньоокрасильний ("Олегова балка"), мигдаль степовий. Серед рідкісних видів, що зникають внаслідок порушення природних екотопів, чимало степових первоцвітів: брандушка різнокольорова, шафран сітчастий, півники угорські, анемона лісова, гіацинтки блідий, гадюча цибулька занедбана. Малопоширені у нас степові рослини, що оселяються на піщаних ґрунтах у придніпровській смузі області: воловик Гмеліна, чебрець Черняєва, смовдь піскова, житняк пухнастоквітковий, гвоздика івги, гвоздика плоскозуба та ін.

На жаль, серед рідкісних рослин степів Полтавщини є втрати. Старожили південних районів області, зокрема Кременчуцького, розповідають, що пам'ятають, як в юності юнаки дарували дівчатам великі червоні квіти незвичайної краси з тонким листям, що зростали у балках. Це були квіти півонії тонколистої або воронцю. Вже кілька десятиріч тому півонія стала дуже рідкісною рослиною і зараз занесена до Червоної книги України. Є дані, що півонія була поширена на Полтавщині на степових ділянках в околицях м. Карлівки (про це згадується і у "Флорі України", 1950). Внаслідок знищення та порушення природних екотопів ця чудова степова рослина знайшла своє місце в списках рослин області, що зникли. Навесні в травні її великі яскраво-червоні квіти в ореолі ніжного розсіченого листя прикрашають квітники присадибних ділянок та міських парків. Можливе повернення рослини в природу із культури, якщо будуть сприятливими умови для зростання цієї степової мешканки.

Заповідний режим степових ділянок, що охороняються, в першу чергу передбачає заборону розорювання, терасування, заліснення, забудовлі,

видобутку корисних копалин, випалювання. Випасання та викошування мають бути регульованими. Проте зовсім забороняти їх недоцільно – степові ділянки при цьому нерідко заростають чагарниками.

Настав час познайомити читачів із перлинами заповідних степів Полтавщини. Кожна степова ділянка неповторна і має щось своє, особливе.

КАРЛІВСЬКІ СТЕПИ

Яким був заповідний Карлівський степ, ми можемо уявити, прочитавши наукову статтю "Рослинність Карлівського степового заповідника ВУ АН" Ю.Д.Клеоповим. Наводимо опис рослинності із збереженням тих назв рослин, які вживав автор:

"... При першому огляді цілини подекуди впадає у вічі якась хаотичність її травистого вкриття... В першій половині червня на зеленому тлі з буруватим відтінком колосків (переважно сріблито-бурих кипцевих та менш помітних бурих типчинових і ін.) рівномірно жовтіють рясні суцвіття молочаю груболистого. Поодинокими групами підносяться сині бабки шавлії пониклої, біліє розкидана гадючниця. Там і сям цвітуть кучерявий громовик, білясті чистець прямий та конюшина гірська, а подекуди високі рожеві залізники, темно-червоні свічки синяка червоного. Сріблясті пера ковили пірчастої та Лессінга доповнюють картину степу середньої частини цих схилів... Зернівцеве тло добре розвинуте, особливо розкошує тирса, що її дернини подекуди маскують і навіть пригнічують типчинові..."

Ми відвідали колишній Карлівський заповідник у 1993 році, сподіваючись знайти хоч клаптик ковилового степу. На жаль, наші надії не справдилися. Про заповідний степ нагадували тільки байбаковини, що збереглися поблизу ставків, та численні ховрахи – типові степові мешканці. На плакорі степ повністю розораний. Прилягаючі до ставків ділянки випасені та забур'янені. Звичайно, відбулися незворотні зміни і в складі ґрунтів, і в рослинному покриві. Збіднена степова рослинність фрагментарно збереглася з двох боків ставків вузькими стрічками. Тут на площі 33,6 га була утворена комплексна пам'ятка природи "Академія".

Навесні на віцілих ділянках поблизу дороги, що відмежовує територію "Академія" від поля, рясно цвіте шафран сітчастий, який розкидав купки білих маленьких квіточок. З іншого боку поблизу ставка золотяться кілька кушків горицвіту весняного, – неначе сповіщають, що витримали натиск людини на степ. Вони не зникли, а перебралися майже до самого берега із плабору, а далі – нікуди... Побратим виду – горицвіт волзький – посухостійкіший степовий вид – не витримав змін умов, зник.

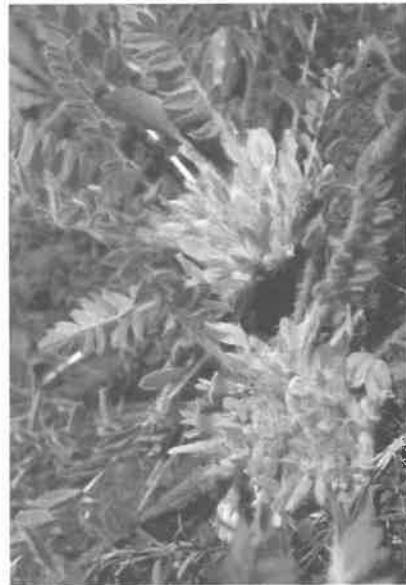
*Сон чорніючий – красень
лучних степів навесні*

*Шафран сітчатий –
перший вісник весни*

*Ефедра двоколоскова –
найменша рослина
з голонасінних*

Рідкісні степняки:
 волошка східна,
 ломиніс цілолистий,
 астрагал пухнастоквітковий,
 горицвіт весняний,
 шавлія австрійська

У справжньому
 ковиловому степу
 (Климівський
 ботанічний заказник)

В червні, під час літнього квітання степу, "Академія" знов "не ожила". Фрагмент степової рослинності зберігся у вигляді смуги вздовж поля. Про залишки колишнього степу свідчать окремі куртини невід'ємних компонентів степових угруповань – злаків – костриці валіської, келерії гребінчастої, житняка гребінчастого. Хаотично розкидані купки молочаю степового, кущики дерези – карагани кущової. Поодинокі підносяться темно-рожеві грона залізняка бульбистого, відцвітаючі голі стебла шавлії пониклої. На зеленому тлі виділяється білувато-повстиста рослина з товстим високим стеблом та великими листками. Це шавлія ефіопська.

Більшу площу сучасної комплексної пам'ятки природи займають прилеглі до загаченої річки (тобто ставків) засолені лучні ділянки та прибережно-водна рослинність.

Вцілілу ділянку не прикрашає барвисте різнотрав'я. Навкруги відчувається пригнічений стан рослинного покриву, результат багаторічного надмірного випасу.

Потрібні час та певний заповідний режим, щоб ділянка степу "одужала", щоб степняки перемогли бур'яни.

"Академія" – це пам'ятка про несвідоме та байдуже ставлення людини до унікальних, неповторних природних скарбів.

Серед вчених-ботаніків відбулася дискусія: а чи не можна відновити тут колишній ковиловий степ? Мабуть, неможливо і не варто. У Карлівському районі за останні роки виявлено, досліджено і заповідано два надзвичайно цікавих об'єкти ковилового та різнотравно-злакового лучного степу, де зростають майже всі степові рослини колишнього Карлівського заповідника.

Клімівський ботанічний заказник розташований на схилах корінного правого берега р. Орчик в околицях с. Клімівка. Це єдина в області ділянка південного ковилового степу з багатьма рідкісними південними степовими рослинами, що зростають на північній межі ареалу. Територію майбутнього заказника показала вчителька біології Клімівської середньої школи Гусар Поліна Романівна. Вона схвилювано розповідала про те, як із своїми учнями знайшла при основі схилів зарості соню чорніючого, як поступово відмирає внаслідок заліснення схилів чудовий степовий горлицвіт весняний, який потребує для розвитку відкритого простору і весняного сонячного проміння. Ми потрапили сюди вперше у другій половині квітня. Плескаті схили були вкриті поживкою торішньої травою, серед якої виділялися тверді прямостоячі минулорічні стебла ковили волосистої – тирси та стрічковидна латка колючих голих кущиків карагани кущової. На потерасованих заліснених схилах з'явилися пригнічені екземпляри горлицвіту весняного. Степ ще не прокинувся від зимового періоду спокою. Але відчувалося, що цей куточок приховує у собі щось незвичайне. І ми не помилилися. Зустріч у червні із степом Клімівських схилів була незабутньою і дуже

цікавою у науковому відношенні. Від картини, яку ми побачили, підіймаючись схилом по ґрунтовій дорозі, аж перехопило подих! Степ вилискував на сонці сріблястими хвилями. Майже вся верхня частина схилу була вкрита суцільною шовково-білою пеленою квітучої ковили Лессінга. Ковила, яка раніше домінувала в українських південних степах, тепер лишилась переважно на заповідних територіях. Тому всі види ковили занесено до Червоної книги України. Назва рослини іде від давньоруського слова, близького за значенням до сучасного "колихатися" – "ковиляти, виляти". А латинська назва "стіпа" грецькою мовою означає "волос", "клоччя". Маються на увазі довгі остюки квіток, які у більшості видів є пірчастими. Така їх будова сприяє поширенню плодів ковили – підтримує зернівку, коли її несе вітер. Зернівка падає на землю гострим кінцем. У сухому повітрі нижній голий кінець остюка закручується, а у вологому розкручується і в такий спосіб загвинчує зернівку у ґрунт на певну глибину. Сріблястий аспект настільки сильний, що в ньому потонула незначна кількість квітучих рослин. Над ковилою подекуди синіють пониклі суцвіття бабок (шавлії пониклої), рожевіють високі суцвіття залізняка бульбистого. На сріблястому фоні виділяються зелені із тонкими листками високі щільні дернини ковили волосистої та темно-зелені, ажурні від дрібних віялоподібно розташованих листочків, розгалужені колючі кущики степового чагарника – карагани кущової. Між ними біліють повстисті кулі шандри ранньої. Слід відмітити, що ця степова ділянка не відрізняється багатим барвистим різнотрав'ям. Це є характерною ознакою ковилових угруповань. Серед ковилових хвиль непомітний інший рідкісний степовий злак, який також занесено до Червоної книги України – пір'ї ковилолистий. Він отримав свою назву за вузьколінійні, наче волосовидні, листки, що дуже подібні до ковилових. Пір'ї ковилолистий утворює щільні дернинки висотою близько 1 м, які в червні викидають плодоносні стебла з тонким колоском.

Інша частина схилу розташована ближче до траси і відмежована від ковилового угруповання латкою дерези. Вона у травостої має зовсім інші рослинні компоненти, які свідчать про вплив випасання. Серед типчаку багато попелястих плям полину австрійського. Нерівномірно жовтіють суцвіття молочаю степового, між якими розкидані куртини чебрецю Маршаллового. На ділянці з розрідженим трав'янистим покривом було знайдено рідкісний для області астрагал різковий. Він зовсім непоказний, а за розмірами один з найменших (10–20 см заввишки) серед астрагалів. Свою назву він отримав за плоди – шиловидно-лінійні зігнутої форми боби. У зниженій частині схилу здалеку помітна висока рослина з міцним стеблом, розгалуженим у нижній частині. Незвичайного вигляду шавлії ефіопській надає густе білоповстисте опушення, від чого всі частини рослини мають сизувато-сріблясте забарвлення і м'які на дотик. Великі прикореневі листки цієї

картини, яку
грунтовий
тискував на
і верхня
повково-
нга. Ковила,
південних
заповідних
сено до
ли іде від
ченням до
ляти". А
ю означає
вгві остюки
ими. Така їх
ли --
Зернівка
ому повітрі
ся, а у
б загвинчує
іблястий
потонула
Іад ковилою
ок (шавлії
алізняка
ляються
ні дернини
рні від
сточків,
загарника –
овстисті кулі
степова
стим
ю ковилових
томітний
ікож
пирій
за
і, що дуже
тий утворює
які в червні
колоськом.
иже до
уповання
всім інші
вплив
ястих плям
втіють
розкидані
лянци з
ло знайдено
й. Він
з
астроголів.
довидно-
й частині
з міцним
ті.
й надає
всі частини
влення і
гки цієї

шавлії зібрані у розетку, менші за розмірами по стеблу – стеблообгортні. Білі двогубі квітки зібрані у кільчасті мутовки. Шавлія ефіопська – цінна ефіроолійна рослина.

Сусідній схил відмежований від ковилового ґрунтовою дорогою. Його потерасовано і засаджено молодими культурами дуба, ясена, клена. На відкритих горбах у верхній частині розкидані висихаючі розгалужені суцвіття ранньовесняної рястки Гуссона та наче притиснуті до ґрунту виімчасто-розсічені листки з рожевими кошиками волошки сумської, яка зацвітає однією з перших серед представників чисельної родини складноцвітних (айстрових).

Плеската незаліснена нижня частина цього схилу відрізняється численним лучно-степовим різнотрав'ям. Барвистий килим утворюють гадючник звичайний, жовтець багатоквітковий, рутвиця мала, залізняк бульбистий, дрік красильний, парило звичайне, підмаренник руський, деревій майжезвичайний, материнка звичайна, буквиця лікарська та ін. На знижених ділянках рясно трапляються грабельки руські, прикрашаючи яроч своїми квітками. Всюди зеленіють латки суниць. До них домішуються групи малинових голівок конюшини альпійської. Насичено-жовтого аспекту степовій ділянці надають підмаренник та люцерна румунська. На краю галявини, наче у хороводі, закружляли високі стрункі рослини з безлистими стеблами та розгалуженими верхівковими суцвіттями з великих привабливих світло-жовтих двогубих квіток. Це рідкісна (єдине місцезнаходження в області) степова рослина – шавлія австрійська. Як і багато інших степових рослин, вона має при основі стебла розетку великих темно-зелених листків.

Поблизу дороги, ближче до поля, неначе квітник. Тут знаходиться трикутна ділянка сону чорніючого. Здалеку привертають увагу яскраво-жовті кошики оману шорсткого.

Згідно з законами природи червнева краса ковилового та лучного степу минає. В липні степ відцвітає. З цього моменту він починає вигорати, а згодом надземна маса рослин поступово відмирає.

Ще одна перлина Карлівських степів – "Олегова балка", яка охороняється нині як ландшафтний заказник місцевого значення. Лучний степ "Олегової балки" відрізняється від ковилового степу багатим насиченням різнотрав'ям. "Олегова балка" з неглибоким і нешироким днищем та ідеальними схилами розташована між ланами за с. Халтурино. На схилах південної експозиції – ділянки із добре збереженою багатою степовою рослинністю. Схили протилежної північної експозиції частково заліснені та випасаються. Схили "Олегової балки" спалахують яскравим цвітінням лучного степу двічі – на початку травня і в червні. Цей об'єкт було виявлено також місцевою вчителькою біології Єнською Ніною Михайлівною, яку вразило буяння суцільної коври сону чорніючого. На плакорі біля поля лишилася нерозорана смуга. В травні тут ліловіє царство сон-

трави. Цією рослиною не намилуєшся – тендітне стебло з ніжним розсіченим листям схиляє темно-фіолетову дзвоникovidну квітку. Вся рослина густо опушена сріблястими волосками. Враження таке, ніби колихаючись, квіти засинають. Так і хочеться звернутися до цих незвичайних істот словами поета Г.Ковалія:

*На добраніч, на добраніч, квіти...
Йде полями вечір-вечорінь.
На устах зорі лілова тінь.
Що сказать вам, любі, на прощання,
Діти сонця, радості й кохання...
А вуста шепочуть – спіте, спіте,
Хай ваш сон не потривожить вітер,
На добраніч, квіти...*

А, можливо, назва рослини пов'язана із стародавнім слов'янським повір'ям, згідно з яким, якщо сон-траву покласти на ніч під голову, то уві сні можна побачити своє майбутнє. Або, може, з тим, що рослину використовують як заспокійливий та снотворний засіб. Існує навіть легенда про мисливця, котрий бачив, як ведмідь лизав корінь сону, після чого солодко заснув. Але не слід забувати про те, що рослина містить отруйні речовини.

Після квітування сон має також дуже декоративний вигляд. Його плоди, зібрані докуп, закінчуються довгоостим опушеним носиком. Подивившись на ніжну рослину, доторкнешся до її ніжного пухнастого тільця, і зігріє вона своєю теплотою, зробить добрішим. Але люди не завжди платять добром за добро, і щороку бездумно зривають на букети незвичайні волохаті квіти. Тому сон чорніючий занесений до Червоної книги України і потребує охорони.

Нижче по схилу зовсім інша картина. Наче маленькі зелені острівці спалахують яскраво-жовтими вогниками. Це квітує степовий красень горицвіт весняний. Його великі жовті квітки нагадують зірку з багатьма променями, що розкриваються із появою сонця і завжди повернуті до нього. Особливу чарівність рослині надає ніжне пірчасто-розсічене листя. Якщо уважно придивитися, то помічаєш, що не всі рослини горицвіту однакові за виглядом. Є такі, що мають дрібніші квітки на розгалуженому, розложистому стеблі, вкритому листям із ширшими частками. Це інший вид горицвіту – волзький. Ця степова рослина не поширюється далі на північ і є дуже рідкісною для Полтавщини.

Інші південно-степові мешканці притулилися до самої землі, ніби ховаючись від палкого сонця. Своїми великими жовтими головчастими суцвіттями серед довгого листя виділяється безстебельна рослина – астрагал пухнастоквітковий. Він пристосувався до нестачі вологи так: головний корінь проникає в ґрунт на глибину близько 1 м, а зовні всі органи рослини, навіть віночки квіток, густо опушені довгастими білими відстовбурченими волосками.

Наче приховала свою красу волошка сумська.

Вона має притиснуте до землі лежаче стебло з вирізаним листям, білоповстистим зісподу, та великими рожевими кошиками. Поблизу горбочка утворили блакитне озерце китиці гіацинтіка блідого. Милують око райдужні плямки півників низеньких з витонченими різнокольоровими квітками. Подекуди розкидані білувато-рожевуваті головчасті суцвіття валеріани бульбистої.

Поступово степ втрачає яскраві кольори первоцвітів і починає зеленіти. В середині червня "Олегову балку" не впізнати. Її перший схил здалеку рожевіє високими суцільними заростями залізняка бульбистого. Ця міцна, іноді більше 1 м заввишки, рослина чітко вимальовується серед степових трав. Великі темно-зелені зморшкуваті жорсткоопушені листки зібрані біля основи прямостоячого чотиригранного стебла, забарвленого в темно-червоний (аж до чорного) колір. Верхівкові стебла закінчуються густими кільчастими суцвіттями рожевих двогубих квіток. З різних боків до заростей залізняка прилягають угруповання злаків – ковили волосистої та келерії гребінчастої. Решта квітучих рослин губиться серед цих пануючих видів.

Серед високого залізняка заблукали дзвоники сибірські. Сивіють клаптики вероніки сизої із загостреним колосовидним суцвіттям синіх квіток. У нижньому ярусі приховались чебрець Маршаллів, подорожник ланцетовидний, розетки плямистих листків ахірофоруса плямистого. На верхівці посушливішої ділянки розкидані сизі від опушення напівкущики зіноваті австрійської із великими жовтими метеликовидними квітками, зсученими на верхівці.

На сусідній ділянці у золотавий аспект підмаренника руського та люцерни румунської вкраплюються жовто-зелені пагони молочаю степового та яскраво-зелені розлогі куртини астрагалу еспарцетовидного з малиновими головчастими суцвіттями. Серед них розкидані білі широкі кулі жабриці степової та миколайчиків польових. Подекуди підносяться свічкоподібні жовті суцвіття дивини борошністої. Серед рясного травостою не відразу помітиш ломиніс цілолистий. Замаскувався серед трав ще один степовий красень – громовик несправжньоокрасильний. Його вбрання, на перший погляд, досить скромне. Він не має яскравих квіток на відміну від більшості степових рослин. Вся рослина вкрита білуватощетинистими волосками, від чого шорстка на дотик. Це характерна ознака представників родини шорстколистих, до якої належить громовик. Розгалужене стебло вкрите довгастими цілісними сидячими листками. Святковою прикрасою рослини є її незвичайні квітки на кінчиках бічних пагонів. Наче ліхтарики мерехтять світло-жовті дзвоникovidні квітки, утворюючи завійку. Колись громовик зустрічався у Карлівському заповіднику. Зараз "Олегова балка" є єдиним в області місцезростанням цієї рідкісної рослини.

У зниженій частині схилу панують лучно-степові види – гадючник звичайний, тонконіг

лучний, перстач сріблястий, деревій благородний, в'язіль барвистий. Часто трапляється вероніка австрійська – з ніжним розсіченим листям та китицями блакитних квіток. Ділянка сонучорніючого поросла барвистим килимом із шавлії дібрової, чистецю прямого, цмину піскового, конюшини альпійської та гірської, вероніки колосистої. На фоні невисокого різнотрав'я має ефектний вигляд один екземпляр шавлії австрійської. При основі схилу притулилася кулястої форми рослина з дрібними зірчастими блідо-фіолетовими квітками. Це гоніолімон татарський. Гілочки волотевидних суцвіть під час його квітання дуже розчепірені і загинаються назовні, утворюючи ажурні кулі. До того ж вони такі щільні, що не видно листя, яке утворює прикореневу розетку. Куляста форма гоніолімону – пристосування рослини до розсіювання насіння восени. Вітер відриває висохле стебло і котить його по степу. Такі степові рослини в народі називають "перекоти-полем".

Ще одна цікава ділянка заказника – ковиловий схил, розташований за поворотом балки. На невеличкому клаптику наче зібрана колекція типових та рідкісних степових рослин. На фоні пануючих злаків – келерії гребінчастої та костриці валіської – виблискують сріблясті пера ковили пірчастої та Лессінга і витончені дернини ковили волосистої. У багатому різнотрав'ї добре почувають себе перлини карлівських степів – горичвіти весняний та волзький, громовик несправжньоокрасильний, гоніолімон татарський, гострокільник волосистий, волошка сумська, які колись мешкали на території Карлівського заповідника. Відрадно, що вони збереглися до нашого часу в "Олеговій балці". В разі дотримання заповідного режиму у цих заказниках ми можемо сподіватися, що карлівські степи побачать наші нащадки у XXI столітті.

ДРАБИНІВСЬКІ СХИЛИ

Цю степову ділянку виявив місцевий житель, вчитель біології Бутенківської середньої школи Кобеляцького району Шевель Іван Михайлович разом зі своїми вихованцями-природолюбам.

Наша перша екскурсія на Драбинівські схили відбулася ранньою весною. Серед колгоспних ланів між селами заховався мальовничий куточок – підковоподібна ділянка схилів правого берега р. Малий Кобелячок. Схили у верхній частині стрімкі, а донизу – плескатіші, місцями вкриті кущами глоду. Чи то марево, чи щось бузковіє? Серед тогорічної пожовклої трави у верхній частині схилу нас вітали перші вісники весни – маленькі рожеві квітки степової мешканки брандушки різнокольорової. Сама рослина невеличка (6–8 см висотою). Більша частина її захована під землю: бульбоцибулина, коротке стебло та основна частина

лястий, деревій благородний трапляється вероні-
 їм розсіченим листям та
 квіток. Ділянка сону
 арвистим килимом із ш
 ямого, цмину піскового
 ї та гірської, вероніки
 евисокого різнотрав'я
 екземпляр шавлії
 ві схилю притулилася
 та з дрібними зірчастими
 ками. Це гоніолімон
 лотевидних суцвіть під
 озчепірені і загинають
 урні кулі. До того ж
 о листя, яке утворює
 уляста форма гоніолі
 до розсіювання насінн
 исохле стебло і котит
 ослини в народі назив

нка заказника – кови
 оворотом балки. На
 че зібрана колекція
 ових рослин. На фо
 ї гребінчастої та кос
 сріблясті пера ковил
 гончені дернини кови
 знотрав'ї добре почу
 степів – горичвіти
 мовик
 оніолімон татарський
 волошка сумська, я
 ої Карлівського
 вони збереглися до
 лці". В разі дотрим
 заказниках ми може
 степи побачать наш

ив місцевий жител
 ї середньої школи
 , Іван Михайлович
 природолюбам.
 Драбинівські схи
 еред колгоспних
 ичий куточок –
 правого берега
 верхній частині
 , місцями вкриті
 и щось бузковіє
 ави у верхній час
 і весни – малень
 ки брандушки

Степові схили
 Лучківського
 ландшафтного
 заказника

86

на. Тільки її
і назві –
юрне
листочками
ніх
як і інші
іжнародна
роматом
м.
рястка
юслини
зіточки на
ий щиток. У
де більша
великою
рослина
30 см
знизу
нові цікаві
их колосків
віття із
гіацинтка
роняється в
кілька
волю
рхівці схилу
ки – рожеві
рхівкову
им вбранням
чна, бурачок
ріана
рясні
коніг
ми
гає серед
падають і
риву тільки
знацька
Це типовий
матська.
гь
квіткування
на ґрунт.
іє суцвіття
ці м'ясистих
ується до
бідуватих
й ділянці
ал
й частині
едком
потрапили?
ньо-
сibirська та
рапленнями
На пагорбі

красується первоцвіт весняний. Наче вітаючись, схилив свої квіточки рідкісний рябчик руський. Тут навіть зростає і червонокнижний тюльпан дібровний. Справжнісіньке царство первоцвітів, скарбами якого є 15 видів рідкісних рослин, що охороняються в області!

В червні Драбинівські схили вкриті суцільним килимом із яскравого степового різнотрав'я. Яке різноманіття, кольори, аромат! Яка краса!..

Схил, який навесні вкривала мускарі, на початку літа синіє від шавлії пониклої, яку ще називають "бабками". Ніби хвилі, гойдає вітер пониклі суцвіття на довгих голих стеблах, при основі яких є розетка з великих темно-зелених листків. Сусідній схил прикрашає куртина рослин із попелясто-сріблястими від опушення листками та поодинокими яскраво-жовтими квітками – це жовтець ілірійський. Зростає на цих схилах і його "брат" – жовтець багатоквітковий із розсіченими листковими пластинками та розгалуженим стеблом з великою кількістю квіток.

На сухіших підвищених ділянках зустрічаються сухостійкі степові рослини – дивина фіолетова, залізняк бульбистий, рутвиця мала.

Особливого аромату повітрю літнього погожого дня надає чебрець Маршаллів, який ніби сховався серед інших високих трав. Зарості підмаренника руського наповнюють все навкруги запахом меду.

У зниженнях зростають лучно-степові рослини – гадючник звичайний, горошок мишачий, конюшина альпійська та гірська, які чергуються із ділянками суніці зеленої. В цей час вона квітує, а згодом з'являються смачні цілющі плоди.

У літньому степовому різнотрав'ї є і рідкісні рослини. На відкритих ділянках поодинокі трапляється густо опушена рослина, що нагадує м'яку іграшку – гострокільник волосистий із родини бобових. Серед інших рослин своїм декоративним виглядом виділяється ломиніс цілолистий.

На верхівці пагорба є невелика ділянка ковили волосистої. А в тій частині схилів, де зростали лісові первоцвіти, влітку квітують узлісні рослини – материнка звичайна, лаватера тюрінгська, самосил гайовий.

Звичайно, на Драбинівських схилах зростає набагато більше видів рослин, ніж ми назвали у цій розповіді. Але наукова цінність цієї ділянки саме в тому, що тут масово зростають степові і лісові рослини, рідкісні для області і України в цілому.

Сподіваємось, що юні природолюби на чолі із своїм вчителем повідомлять місцевим жителям, які поділяють відвідувати Драбинівські схили у свята, що нині ця територія охороняється як ботанічний заказник місцевого значення. Щоб зберегти рослинне різноманіття схилів, потрібно дотримуватися тут встановленого заповідного режиму.

БАЛКА ДОЛИНА

Ботанічний заказник "Балка Долина" на півночі Полтавщини (Зіньківський район) – одна з найцікавіших ділянок лучного степу.

Він являє собою широку розгалужену балку із плоским дном та плескатими схилами південної і південно-східної експозиції, яка повертає вліво, звужуючись і утворюючи стрімкі схили східної експозиції. Загальний фон або, як говорять ботаніки, аспект південного схилу в цілому був зеленим із крапленнями синьо-фіолетових хвиль шавлії пониклої та поодиноких малинових кошиків юринії павутинистої, оскільки ще не вступило в повну силу степове різнотрав'я. Серед насиченої травневої зелені увагу привертають сизуваті плями астрагалу шерстистоквіткового. Ця рослина здається пухнастою від густого опушення. В пазухах довгих, непарно-пірчастих листків заховані головчасті суцвіття, які тільки-но почали розкривати свої жовті метеликовидні квіти. Густе опушення – це не просто краса рослини, а пристосування до посушливих умов існування в степу. Астрагал шерстистоквітковий як червонокнижний вид, до того ж цінна лікарська рослина, потребує повної охорони в області. Приємно, що Полтавщина – єдина область України, де на полях інституту лікарських рослин УААН вирощується ця цінна рослина, йде створення її сортів.

Великі куртини сону чорніючого, який вже відцвів, наче сріблясто-білі волосовидні кульки, у верхній частині схилу переходять до низу у смугу рясноквітуючої віскарії звичайної. Її дрібні червоно-малинові квітки зібрані мутовкою в китицю, а стебло, з лінійними листками у верхній частині, темного забарвлення і клейке. У цій яскравій ковдрі розгублюються і інші степові рослини: ломиніс, гіацинт блідий.

В червні у рослинному покриві панують злаки та яскраве квітуче різнотрав'я. Верхня частина схилів вкрита великими латками ковили волосистої, які чергуються з куртинами інших степових злаків – пирію середнього, келерії гребінчастої, стокосоло безостого, костриці валіської. Ковила волосиста – єдиний вид ковили, остюк у якої не пірчастий, а волосовидний. Відростає ця ковила пізніше за пірчасті ковили, розвивається поволі. Зацвітає в липні під час спеки, коли більшість степових рослин, утворивши насіння, вже засохла. Викидаючи суцвіття, прикрашені довгими волосовидними остюками, тирса надає степу блідо-зеленого шовковистого кольору. Серед травостою на схилах подекуди зустрічається степовий злак із щільними суцвіттями-султанами – тимофіївка степова.

На фоні білявих суплідь сону чорніючого та витончених струнких волотей келерії гребінчастої вимальовувався ломиніс цілолистий. Яка

довершеність природи! Особливого вигляду надає квітці чотири пелюсткоподібних яскраво-фіолетових чашолистків із відігнутими назовні краями. У середині квітки захований пучок білявих приймочок, які при формуванні плодів розкриваються, як парик. Важко навіть визначити, що найкрасивіше – садові ломиноси із виткими стеблами, які, як гірлянди, вкриті блакитними, синіми, фіолетовими, білими квітками, чи ці степові творіння.

Астрагал шерстистоквітковий влітку набуває повного розквіту, утворюючи розлогі куртини з лежачими стеблами та висхідними квітконосними пагонами. В місцях його рясного зростання на схилі південної експозиції на площі 4 кв.м було нараховано 11 великих куртин астрагалу. Подекуди серед різнотрав'я на цих схилах поодинокі зустрічається рослина, яка дуже схожа на астрагал шерстистоквітковий, але менша за розмірами, з вертикальними поодинокими пагонами на верхівці з головчастим суцвіттям жовтих квіток. Складні непарноперисті листки і суцвіття вкриті густим опушенням. Це родич астрагалу – гострокільник волосистий. При основі схилу "затухають" жовті довгі міцні свічки шолудивника Кауфмана, над якими звисають пурпурові кошики на стеблах, вкритих по-різному розсіченими листками, тому і назва рослини – серпій різнолистий. На дні балки, де більша зволоженість, смугу утворює приземкувате складноперисте листя, з якого у липні підносяться високі квітучі пагони з овальними головчастими суцвіттями безпелюсткових темно-червоних квіток на верхівці. Це родовик лікарський – рідкісна лучна рослина, яка зростає здебільшого в лісовій зоні і є нечастою гостюю у нас на Полтавщині.

Золотаво-жовтого відтінку степу надають люцерна румунська, підмаренник руський, зіновать австрійська. Травостій балки заповнений представниками родини айстрових. Серед них найпоширенішими є: нечуй-вітер напівзонтичний, деревій майжезвичайний, ахірофорус плямистий, цмин пісковий, волошка несправжньошкіряста. Зрідка на схилах зустрічаються волошка сумська, скорзонера пурпурова, оман шорсткий. Лучний степ не можна уявити без синьо-фіолетових плям з різних видів шавлії. Найпершою прикрасила степ шавлія поникла, пізніше у різнотрав'ї панують шавлія дібровна, лучна, рідше – шавлія кільчаста.

Степ балки прикрашають ніжні витончені квітки трьох видів дзвоників, які відрізняються один від одного: сибірські, розлогі, скупчені. Тут поширена рослина з цікавою назвою – різак звичайний. Нею вона зобов'язана своїм листкам. Вони тверді, шкірясті, складаються, здебільшого, з трьох вузьких серповидно зігнутих часток. Краї – гостро-пильчасті. Коли вони підсихають, ними можна порізатись. Рослина стає помітною в другій половині літа під час квітання, коли численні зонтики з дрібних білуватих квіточок утворюють щітковидну волоть. Близька родичка різака –

жабриця степова, виділяється серед травостою на плескатих схилах балки у вигляді зелених ажурних куль, що утворені багаторазово розсіченими на лінійні частки листками. Кулеподібну форму рослині надає розгалужене при основі стебло з численними, спрямованими в різні боки, гілочками, які закінчуються дрібними зонтиками. Ці дві рослини належать до однієї форми – "перекоти-поле".

Зелену ковдру степу прикрашають високі рослини з ажурним листям – рутвиця мала, холодок багатolistий. У нижньому приземкуватому ярусі розселилися суниці зелені, три види подорожника: степовий, ланцетolistий, середній.

Серед пухнастих розлогих латок астрагалу шерстистоквіткового ледь помітна тендітна рослина з ніжно-блакитними квітками. Їх тут лише кілька екземплярів, які майже відцвіли і прикрашені плодами – маленькими коробочками, що похилилися в один бік. Тонке стебло льону з дрібними лінійно-ланцетними похиленими листками підносить догори розлогі китицевидні суцвіття. Лён австрійський – типова степова рослина, нині є рідкісною для Полтавської області. На південних схилах росте кілька екземплярів горицвіту весняного з плодами.

Невеликі купки серед різнотрав'я утворює струнка рослина із сизувато-зеленим стеблом, при основі якого розвивається пучок вузько-лінійних листків. Коли побачиш темно-рожеві, скупчені на верхівці витонченого стебла у щільні пучечки, квітки – зразу її впізнаєш – це гвоздика Андрійовського, красуня південних степових ділянок.

Степ вражає не тільки барвистістю трав'яного килиму, а й особливим повітрям, яке наповнюють своїми піснями птахи. В цій балці відмічена висока кількість перепела – виду, чисельність якого як в області, так і в Україні в цілому, за останні роки різко зменшилась. Значною кількістю тут представлено також види, типові для лучних степів – жайворонок польовий, плиска жовта, чекан лучний. У невеликій кількості трапляється куріпка сіра. Наявність у балці окремих дерев та кущів створює умови для поселення таких птахів, як синиця велика, жулан, шпак, іволга, щеврик лісовий. Із рідкісніших птахів тут трапляються припутьень, одуд, крук, славки сіра та прудка. Іноді над балкою пролітає рідкісний хижий птах, занесений до Червоної книги України – канюк степовий.

Наукове значення "Балки Долина" полягає в тому, що це одна з найпівнічніших, найбільших за площею ділянок лучного степу в області з багатою флорою, типовою та рідкісною рослинністю та численними рідкісними видами степових рослин. Її цінність саме у різноманітності рослинного покриву. Коли бачиш це багатство рослин і угруповань, мимоволі розумієш значення популярного нині терміну "біорізноманіття". Це справді різноманіття степової природи.

НАЙМЕНШИЙ, АЛЕ НАЙБАГАТШИЙ

"Урочище Скоробір" – найменший за площею (всього 2 га) серед ботанічних заказників Полтавської області. А за різноманітністю степової флори та рослинності – один з найцінніших у науковому відношенні. Як збереглася ця унікальна діляночка північного лучного степу з багатьма рідкісними рослинами? З усіх боків вона оточена полями. Рельєф заказника досить незвичайний – весь у невисоких пагорбах та зниженнях. "Урочище Скоробір" розташоване неподалік від Більського городища – однієї з цінних пам'яток скіфської культури. Найбільше з відомих укріплених поселень VII–III ст. до н.е., це урочище – місце знаходження курганного могильника. Археологами було досліджено 46 курганів. Серед знахідок – ліпний посуд скіфського часу, предмети озброєння, деталі кінської упряжі, прикраси із золота, срібла, культові речі. Знахідки зберігаються в історичних музеях Москви та Києва, музеї археології Харківського університету, в Полтавському краєзнавчому музеї.

В середині XX століття цей клаптик землі – свідок боїв Великої Вітчизняної війни. До заказника веде дорога між полями, яка закінчується біля обеліска – пам'ятного місця подвигу М.В.Шибікіна, який ціною свого життя зупинив ще один ворожий танк...

Нині на курганах урочища буває різнотрав'я із злаками, які характерні для лучних степів цієї місцевості. Як історичне місце, цю діляночку не зорали. А згодом виявилось, що "Скоробір" – осередок цікавого степового різноманіття, і його заповідали.

Навесні на території урочища – свято степових первоцвітів. В день Перемоги – 9 Травня – на пагорбах "Скоробору", наче вогники вічної пам'яті, горять-переливаються серед молоді зелені букети великих вогняно-жовтих квіток горицвіту весняного.

*Коли ранковий сонця промінь
Впаде на степові долоні,
Свої віночки розкрива
Чарівна квітка весняна.
Її пелюстки золоті
Горять на сонці, як вогні.
Вона з небес до нас прийшла –
Цілющі скарби принесла.*

Наукова назва роду – адоніс – дана на честь бога сонця Адона. А ось легенда, яка розповідає про кохання красивого юнака Адоніса і богині Венери, пояснює появу квіток горицвіту на землі так: ревнивий Марс наслав на Адоніса розлюченого вепра, від якого і загинув юнак. Венера дуже сумувала, втративши коханого. Вражені горем Венери, боги вирішили щорічно відпускати Адоніса з царства тіней на землю, де на його честь знов

оживає природа і юнак з'являється у вигляді сонцесайного горицвіту. Квітка Адоніса народилася від великої любові. Чи не тому вона лікує серце хворих? Настій горицвіту входить до складу препаратів, що стимулюють роботу серця (адонізид, кардіовален, "адоніс-бром"). Слід пам'ятати, що ця лікарська рослина разом з тим отруйна.

Розмножується горицвіт насінням складно. Навіть за сприятливих умов воно проростає через кілька років. Після появи сходів квітує рослина на 5–6 рік. Життєвий шлях горицвіту – від появи насіння до цвітіння – становить 8–10 років.

Горицвіт весняний – один із найкрасивіших представників весняної флори степів Полтавщини – стає дедалі рідкіснішим. До цього призводить розорювання, випасання худоби в місцях його зростання, масовий збір надземної частини рослини. Тому горицвіт весняний у нас охороняється.

Неначе у хороводі, закружляли великі білі квіти анемони лісової на невисоких, сизуватих від опушення, стеблах. Анемону називають квіткою весняних вітрів тому, що наукова назва роду бере початок від грецького "анемос" – вітер. В народі її називають "білий сон".

На пагорбах, що оточують з боків урочище, в середині травня з'являються великі темно-лілові квітки півників угорських. Здається, що вони потрапили сюди з квітників. Але насправді було навпаки. Різні сорти садових півників походять від дикорослих степових мешканців. Наукова назва роду "ірис" в перекладі з грецької мови означає "радуга, веселка". Півники угорські – низькоросла степова рослина з вигнутими, наче криві шаблі, ланцетними листками. Цікаво, що ірис японською мовою позначається тим самим ієрогліфом, що і поняття "войовничий дух", може, тому, що листки рослини нагадують мечі.

Схили пагорбів та зниження між ними рясно вкривають куртини рідкісної для області чини паннонської. За зовнішнім виглядом легко розпізнати, що ця рослина належить до родини бобових. Її стебло з парноперистими листками, що закінчуються вістрям, на верхівці утворює небагатоквіткову китицю з білуватими метеликовидними квітками, з яких після цвітіння утворюються плоди – боби.

На схилах курганів серед розрідженого весняного травостою привертає увагу маленька тендітна рослина (від 5 до 10 см заввишки) із зонтиковидним суцвіттям дрібних білих квіток. Це посухостійка однорічна рослина – переломник видовжений.

Після весняного квітання степ на деякий час ніби завмирає, відпочиває, готуючись до літнього буяння. І дійсно, в червні "Скоробір" не впізнати. Багатоповерховий яскравий килим із злаків та різнотрав'я вкриває урочище, навіть приховуючи самі кургани. Що не крок – то нова рослина. На цій невеликій ділянці росте близько 100 видів лучно-степових та степових рослин. Здається, матінка-природа зібрала на цьому клаптику, щоб

зберегти надалі, різноманіття рослинного покриву колишніх степових просторів. У рослинних угрупованнях переважають неодмінні складові лучних степів – злаки. Найчастіше пагорби вкривають дернини типчаку – костриці валіської. Багаторічна сухостійка рослина має безліч неплідних пагонів, які утворюють густу щітку, і кілька квітконосних – з вузькою волоттю 5–6 квіткових колосків.

На верхівках курганів подекуди зустрічаються високі щільні дернини ковили волосистої.

Вузькими стрічками на верхівках пагорбів зростає житняк гребінчастий. Його легко відрізнити від інших злаків, бо на верхівці тонкого стебла є гребінчастий колос, який з двох боків складається з чисельних плоских колосків.

В різних частинах урочища зустрічаються окремі куртини інших степових злаків – келерії гребінчастої, пирію середнього, куничника наземного.

На посушливих підвищених ділянках курганів серед багатоперехового різнотрав'я виділяються найвищі рослини: темно-синє суцвіття шавлії пониклої, рожеві кошики з біло-повстистою обгорткою юрині павутинистої, кільчасті мутовки двогубих квіток на високих розгалужених стеблах залізняка бульбистого, жовті кошики у зонтиках нечуй-вітру напівзонтичного. Поодинокі між яскраво-квітучими рослинами на пагорбах трапляється висока, ажурна, з дуже розгалуженим стеблом трав'яниста рослина – холодок багатолістий, або аспарагус. Голчасті утворення – це видозмінені стебла (кладодії), які виходять пучечками з пазух дрібних лускуватих листочків. Така будова рослини – пристосування до посушливих умов степу. В кінці літа жіночі екземпляри прикрашають червоні ягоди.

У середньому ярусі травостою панують чистець прямий із верхівковим суцвіттям білих квіток, шавлія дібровна із багатоквітковим китицевидним суцвіттям лілово-рожевих квіток, між якими вкраплені жовтець багатоквітковий, смілка поникла, деревій майжезвичайний, полин дніпровський.

У нижніх ярусах різнотрав'я ніби ховаються від літньої спеки зарості чебрецю Маршаллового. Ніжно-фіолетовий аспект доповнюють дзвоники сибірські, вероніка колосиста, китятки звичайні. Суцільною ковдрою вкривають ґрунт розетки довгасто-еліптичних густоопушених листків подорожника степового. Складений жолобоподібно черешок листка сприяє водопостачанню рослини: роса і дощова вода стікають по жолобку до кореня. Дрібні квітки утворюють циліндричний колос, який зацвітає поступово знизу догори.

На вирівнених зниженнях між курганами рослинний покрив утворюють лучні та лучно-степові види. Серед заростей тонконогу лучного розкидані пагони шолудивника Кауфмана. Рослину прикрашають пірчасторозсічені шерстисті листки і прилистки. Великі жовті двогубі квітки зібрані у багатоквіткову китицю. Поруч із шолудивником на

високих тонких стеблах з перистими листками при основі поволі погойдуються ніжні рожево-кремові султани квіток гадючника звичайного – цінної медоносною та лікарською рослини. Іншу ділянку між горбами уквітчує куртина шавлії лучної з великими двогубими синіми квітками. Її супутники – буквиця лікарська, звіробій звичайний, конюшина гірська, свербіжниця польова. При основі пагорба пишні зарості утворює горошок волохатий. Біло-рожеві гірлянди із щільних зонтиків, ніби віночки, розкидав всюди в'язіль барвистий.

Серед типових мешканців лучного степу в "Урочищі Скоробір" знайшли притулок малопоширені на Полтавщині види. По краях стрімких схилів курганів зростає напівкущик із висхідними пагонами, що вкриті лівійними листками та густо опушені. Це віниччя сланке – рослина південних степів України. На Полтавщині зустрічається зрідка у південній частині. Квітує віниччя у другій половині літа непоказними дрібними квітками, зібраними клубочками в колосовидні суцвіття.

Поблизу підніжжя одного з плескатих горбів розіслався барвінок трав'янистий із рясними блакитними квітками, що мають загострені пелюстки. Його тонке по краях дрібно-війчасте листя відмирає на зиму на відміну від барвінка малого, поширеного у листяних лісах та в культурі.

До цікавих ботанічних знахідок "Скоробору" відноситься синяк плямистий, невідомий з інших степових ділянок, що збереглися на Полтавщині. Ця висока рослина має нерозгалужене стебло із темними плямами, сидяче видовжене листя. Всі її частини вкриті щетинками. Колосовидне суцвіття видовжене з численними темно-червоними квітками. Належні криваві краплі застигли на стеблі...

Вздовж невеликої долинки, що повертає за пагорб, немов почесні вартів, стоять стрункі стебла з багатоквітковими суцвіттями дзвоників болонських та ріпчатовидних. Їх ніжний дзвін сповіщає про тишу, спокій, вічність... А на душі хвилює відчуття, що цей квітучий клаптик степу – символ миру, якого так потребують і людство, і природа.

Й, чий то кінь
стоїть?

Північно-західні райони Полтавської області характеризуються хвилястим рельєфом із системою розгалужених балок та глибоких ярів, які найчастіше заліснені. Рослинність схилів балок місцями зріджена внаслідок інтенсивного випасання. З кількох балок із залишками степової рослинності найцікавішою виявилася "Балка Мангаревщина" в околицях с.Бондарі Чорнухинського району, де створено ландшафтний заказник місцевого значення. Балка розташована між полями по дну яру, де підвищена вологість.

стками при
ю-кремові
цінної
ділянку
чної з
супутники
й,
и. При
рошок
ьних
в'язіль

тепу в

краях
сушик із
ими
сланке —
Полтавщині
і. Квітує
ними
ми в

их горбів
ними
сені
війчає
барвінка
а в культурі.
коробору"
й з інших
лтавщині.
стебло із
истя. Всі її
не суцвіття
ми квітками.
і...

вертає за
трункі
звоників
гий дзвін
А на душі
лаптик степу
і людство, і

кої області
і із системою
які
лів балок
ого
ами стенової
'Балка

ландшафтний
озташована
ена вологість

*Рідкісні птахи:
степовий орел,
сокіл сапсан*

*Степовий журавель —
птиця, який
на території
області зник*

Тут смугою тягнеться лучно-болотна рослинність. Схили балки південної та південно-західної експозиції вкриті лучно-степовою рослинністю. В другій половині липня за законом природи степ закінчує своє літнє цвітіння барвистого килиму різнотрав'я і поступово вигорає. Тому ми були приємно вражені картиною пишного квітучання на схилах балки, що є результатом прохолодних, дощових попередніх місяців.

У ранковому сонячному промінні південний схил балки надзвичайно яскравий. Мальовничий ландшафт місцевості гармонійно доповнювали коні, що розбрелися по балці. Вчені при вивченні впливу випасання на рослинний покрив довели, що коні не заважають розвитку степової рослинності, а навпаки – сприяють поширенню суто степових видів рослин.

Бузково-фіолетовий аспект схилу обумовлюють угруповання шавлії дібрової – типової мешканки північних лучних степів. Від кореня цієї рослини відходить багато пагонів, які на верхівці утворюють прямі рясні суцвіття синьо-фіолетових двогубих квіток. Стебла вкриті простими супротивно розташованими 5–7 парами листків. Шавлія дібровна цвіте тривалий час, тому майже все літо прикрашає степові ділянки Полтавщини. На фіолетовому тлі заростей шавлії виділяються світлі, ажурні, великі (близько 1 м) кущі лецитії волотистої. Коли наблизитися до них, відчуєш тонкий медовий аромат. Ця рослина поселяється на посушливих степових або піщаних ділянках. Її стебло дуже галузиться від основи. Дрібні білі квітки так рясно вкривають верхівки пагонів, що навіть непомітні лінійно-ланцетні листки на стеблах.

Серед розрідженого травостою, як великі рожеві кульки, в верхній частині схилу зростає типова степова рослина – залізник колючий. Це одне з найпівнічніших місцезростань рослини. Як і в інших рослин групи "перекоти-поле", у залізняка колючого довгий головний корінь проникає в ґрунт на глибину 2 м. Від кореня відходить близько 15 наземних пагонів розчепірено-розгалужених майже від основи. В травні завдяки щільно скупченим численним гілочкам, густо вкритим довгасто-ланцетними листочками, рослини набувають вигляду сірувато-зелених кущиків. На початку червня розкриваються великі рожеві квітки, розміщені кільцями в пазухах листків.

У нижній частині схилу скупчилися щільніші приземкуваті кулясті рослини – миколайчики польові. Цю рослину не візьмеш голими руками – вона одна з найколючіших рослин степу. Її листки, і суцвіття вкриті колючками. Досить товсте стебло цього багаторічника розгалужене майже кулясто. Листки глибоко трироздільні з ланцетними зубчастими колючими частками. На розгалужених стеблах – кулясті голівки суцвіть з дрібних білих квіток, оточені колючими покривними листочками. Зубці чашечки теж закінчуються довгим колючим вістрям – ось так захистила себе ця рослина. Восени зірвана вітром суха рослина котиться по

степу, розсіваючи насіння.

Різнобарвні візерунки на степовій ковдрі створювали жовтець ілірійський із сріблясто-попелястим листям та яскраво-жовтими квітками, дзвоники сибірські та болонські із стрункими стеблами, уквітчаними фіолетовими дзвониками, гадючник звичайний із розсіченим листям та рясною волоттю білих квіток, свербіжниця польова з рожевими кошиками на високих стеблах, шавлія лучна із розлогими суцвіттями синьо-фіолетових квіток, підмаренник руський із волотями маленьких зірчастих жовтих квіточок. У нижньому ярусі чергуються зелені плями суніць із сизуватими – вероніки сивої. Всюди по схилах рожевіють кошики волошки лучної. У верхній та середній частині схилу серед травостою ще збереглися розсічені опушені листки соню чорніючого.

При основі схилу, де балка повертає, суцільну зелену латку утворює кучерява від скупчення тонких листків рослина. Це – молочай кипарисовидний. За зовнішнім виглядом він не схожий на інші види молочаю. Його невисоке стебло має численні безплідні гілочки, вкриті лінійними, до нитковидних, листками, маскуючи дрібні непоказні квіточки.

У лучному різнотрав'ї масово представлені важливі кормові трави з родини бобових – люцерна румунська, чина бульбиста, горошок мишачий, конюшина лучна, альпійська та гірська, лядвенець український. Сірувато-сріблясті куртини утворює конюшина польова з опушеними стеблами і листками. У головчастих волохатих суцвіттях заховані білі дрібні метеликовидні квіточки.

В різних частинах балки відмічено зарості лікарських рослин: звіробою звичайного, парила звичайного, буквиці лікарської, цмину піщого, деревію майжезвичайного, чебрецю Маршаллового.

Балка Мангаревщина має цінне наукове значення як найпівнічніший в області природний комплекс лучного степу з різноманітною флорою та рослинністю.

Цікавою ділянкою із степовою рослинністю у Чорнухинському районі є також "Шведські вали", розташовані у підвищеній частині ландшафтного заказника "Монастирище". Більша частина валів заліснена. Лише з одного боку перед лісом біля поля вали заввишки близько 1,5 м і шириною 2 м вкриті типовою степовою рослинністю.

Наприкінці липня тут особливо розкошує тирса (ковила волосиста), виблискуючи на сонці блідо-зеленими довгими остюками. На кожному квадратному метрі – десятки типових степових видів рослин. При основі валів цілі куртини утворює гвоздика армерієвидна з високим стеблом, на верхівці якого кілька вузьких рожево-червоних квіточок. З різних боків валів підносились високі стебла дзвоників болонських та широколистих з ліловими квітками.

Степ і історія... Вони майже завжди разом. Сподіваємось, що ці маленькі степові куточки житимуть не одне століття...

ЛИЗНЯНА БАЛКА

“Лизняна балка” розташована на правому березі р. Коломак у Чутівському р-ні. Балка має широке, рівне, сухе, майже позбавлене рослинності днище, де проходить ґрунтова дорога до с. Черняківка. Один з схилів південно-західної експозиції ширший. Його плескаті ділянки та стрімкі схили вкриті степовою рослинністю з багатим різнотрав'ям. Протилежний – випасений, тільки єдина невелика латочка ковили Лессінга на початку балки висріблюється на сонці. Понад лісосмугою, що відмежовує степові схили від поля, у верхній частині схилу куртина косариків тонких – червонокнижної лучної рослини. Їх суцвіття по-особливому виглядали на степовій ковдрі. Мабуть, на схил косарики потрапили з днища балки, де колись була більша зволоженість і, відповідно, лучна рослинність. Довелось їм пристосовуватися до посушливих умов. На цій ділянці ми звернули увагу на невеличкий кущик з чудовими білими запашними квітками, побачивши які, кожен впізнає – це шипшина. Тільки якась чудернацька. По-перше, невисока (близько 50 см заввишки), по-друге – всі стебла та квітконосні пагони вкриті довгими тоненькими шипами. Тому і отримала ця степова шипшина назву – найколючіша. Трохи далі по схилу, на стрімкішій ділянці, було знайдено ще одну шипшину, названу на честь видатного ботаніка В.Г.Хржановського. Ця рідкісна степова рослина – найменша за розмірами серед шипшин (20-40 см), має вигляд приземкуватого кущика з шкірястим листям, стебла якого позбавлені шипів. Визначити цей вид шипшини можна по дрібній квітці, яка має пірчасті чашолистки, що після квіткування загнуті донизу, та рожевий віночок. На плескатих схилах балки панують угруповання келерії гребінчастої та костриці валіської. На опуклих підвищених ділянках виявлені фрагменти чагарникових угруповань. Щільні зарості формує карагана кущова, над якою вищий ярус утворює залізняк бульбистий. Серед травостою виблискують на сонці куртини ломиносу цілолистого. Стрімкі схили – місцезростання ковили волосистої. У степовому різнотрав'ї зустрічається кілька видів волошок – лучна, несправжньошкіряста, екабіозовидна, східна. Серед них виділяється своєю красою волошка східна – рідкісна для області. Її високе стебло вкрите пірчасторозсіченими листками, у верхній частині галузиться і несе кілька великих жовтих кошиків. Незвичайного вигляду цій волошці надає куляста обгортка кошиків з опуклими світлими придатками. На схилах балки зростає типова степова рослина шавлія, яка представлена тут 4 видами. Шавлія степова, поникла, дібровна, кільчаста. У нижній частині схилу розкидані куртини астрагалу еспарцетовидного, люцерни румунської, самосила гайового, чебрецю Маршаллового, перстача

сріблястого, вероніки австрійської, конюшини альпійської та гірської, подорожника середнього. Подекуди підносяться жовто-оранжеві кошики роману напівфарбувального. Серед знайомих поширених лучно-степових видів привертає увагу рослина, зовні схожа на конюшину. Стебло її високе з густим опушенням та непарноперистими листками, а не трійчастими, як у конюшини. Головчасте жовте суцвіття волохате від опушення. Це близький родич конюшини – заяча конюшина багатоліста – типова лучно-степова рослина, яка на Полтавщині зустрічається не дуже часто.

На відкритих схилах з окремими деревами та кущами в незначній кількості мешкає сліпак звичайний, який відноситься до категорії видів тварин, що зникають в Європі. Тому його занесено до Європейського Червоного списку. В багатьох країнах Західної і Центральної Європи він зник, або майже зник внаслідок докорінної трансформації природних місць мешкання (степи, луки, схили балок тощо) та інтенсифікації землеробства. На Полтавщині цей гризун поки що є досить звичайним, а місцями навіть шкодить посівам. Проте вчені на практиці переконалися, що сталі тенденції до зниження чисельності певного виду в Західній Європі згодом тією чи іншою мірою повторюються у нас. Прикладом цього може бути доля ховрахів, хом'яка звичайного та багатьох інших видів. На цій підставі сліпака звичайного занесено до списку видів тварин, що охороняються на Полтавщині.

Вважаємо, що в подальшому доцільно продовжити дослідження рослинного та тваринного світу “Лизняної балки”.

ГОРА ПИВИХА

Корінний берег Дніпра, що оточує селище Градизьк на Глобинщині, здалеку має вигляд величної гори з хвилястою поверхнею. На десятки кілометрів простягнулася над Дніпром аж у Кременчуцький район відома в області гора Пивиха. До недавнього часу її невелика ділянка (5 га) охоронялася як геологічна пам'ятка природи – цінний геологічний утвір.

Узгір'я Пивихи піднімається двома верхівками, абсолютна висота яких 189 і 169 м. Це одне з найцікавіших місць археологічної та палеонтологічної історії на Полтавщині. Тут зустрічаються скам'янілі рештки морських тварин і рослин, на відслоненнях добре представлені третинні і четвертинні відклади, в тому числі голубий морський мергель, включення кристалічного гіпсу. На узгір'ї є сліди стоянок людей кам'яного віку – знаряддя праці, заготівки тощо.

Якщо оглядати гору з верхньої частини самого берега, то вона має вигляд місцевості із складним рельєфом. Сильні вітри з Дніпра, хвилі

водосховища та опади сприяють процесам ерозії. Вздовж берега проводяться укріплювальні роботи, що запобігають подальшому розмиву. Берег тут дуже стрімкий, являє собою еродований схил, є кілька глибоких ярів. Значні площі на схилах гори Пивихи займають протиерозійні насадження з переважанням робінії (акації білої). Навесні під час квітання гора Пивиха – наче у святковому вбранні.

Стрімкий схил ще здалеку привертає увагу жовтувато-зеленуватим аспектом. Згори до половини він вкритий суцільною ковдрою приземкуватих щільних кущиків – ефедри двоколоскової – рідкісної рослини з родини хвойникових. Це не квіткова рослина. Замість квіток на рослинах утворюються маленькі жовті шишечки. Напевне, вам щось нагадує назва цієї рослини? Мабуть, декому відомі ліки з ефедри – ефедрин. А може, хтось згадав її інші назви – хвойник, кузьмичева трава? Ефедра двоколоскова – третинний релікт флори, найменший за розмірами вічно-зелений кущик з голонасінних. Зовні ефедра трохи нагадує хвощ. Листочки її редуковані – шиловидні, тверді, оскільки містять кремнезем. Рослина дводомна. Восени жіночі екземпляри ефедри прикрашають яскраво-червоні шишкоягоди з насінням. Вживати їх не можна, бо вони отруйні!

На степових ділянках гори Пивихи ефедра має проективне покриття 60–65 відсотків при загальному проективному покритті 85–90 відсотків. На одній із ділянок, розташованої в місці впадіння в корінний берег старого розробленого яру, ефедра утворює угруповання площею близько 300 кв.м., співдомінуючи з полином австрійським.

На інших ділянках у травостої сполучаються типові степові види (ковила волосиста, келерія гребінчаста, аспарагус багатolistий, астрагал борозенчастий, шавлія поникла та інші) із видами, характерними для відслонень, такими як бурячок пустельний, чебрець двовидний, тонконіг бульбистий. В пониззі схилу зростає рідкісний для області вид – шавлія буквицелиста. На свіжих еродованих ділянках трапляються смуги житняка гребінчастого.

Тваринний світ гори Пивихи є досить типовим для придніпровських схилів лівобережного Лісостепу. На ділянках з розрідженою деревно-чагарниковою рослинністю домінують славка сіра, шеврик лісовий, вівсянка звичайна. В незначній кількості трапляються сорока, зозуля, щиглик, славка рябогруда, гава. Посадки сосни звичайної та робінії заселяють зяблик, іволга, славка чорноголова, вівсянка звичайна, соловейко звичайний, дрізд чорний, жулан. В стрімких схилах гніздяться бджолоїдка звичайна, одуд, ластівки берегові, горобці хатні та польові. Із інших хребетних тварин на території ландшафтного заказника в незначній кількості мешкають козуля європейська, заєць сірий.

Із плазунів на відкритих ділянках гори Пивихи в значній кількості зустрічаються ящірки прудка та

зелена. Слід відмітити, що на лівому березі Дніпра останній вид зустрічається лише на відносно невеликій ділянці узбережжя між гирлом р. Сула та м. Кременчук.

Гора Пивиха є улюбленим місцем відпочинку жителів м. Градишк. Тут є декоративно оформлене джерело. Щоб зберегти гору Пивиху – унікальне творіння природи – слід продовжити закріплення схилу, особливо в нижній його частині з уривистими берегами. І слід пам'ятати, що під час відвідування цього мальовничого куточка не можна порушувати заповідний режим: копати, розпалювати вогнища, забруднювати навколишнє середовище.

БАЙБАКИ В СТЕПУ

У колишніх степах Полтавщини водилась сила-силенна тварин і птахів. Від тупоту численних табунів диких коней, тарпанів, сайгаків та велетнів-зубрів гула земля. Звичайним явищем були сотенні зграї дроф та стрепетів. Від посвистів численних байбаків дзвенів степ. Над ним постійно кружляли десятки степових орлів, виглядаючи необережного байбака або ховрашка. Виводили пташенят степові журавлі. Місцеві жителі приручали цих граціозних птахів і тримали на подвір'ях. Але все це в минулому. Тваринний світ сучасних невеликих за площею вцілілих степових ділянок досить збіднений. Звичайно, не вистачає степового простору з певними умовами. Як серед птахів, так і серед ссавців збереглося дуже мало тварин, характерних для степів. Із птахів – це канюк степовий, жайворони степовий та польовий, просянка, перепел, із ссавців – ховрах крапчастий, земляний заєць великий, мишівка степова, тхір степовий, можливо, перегузня. Завдяки зусиллям людей в степах Полтавщини знову з'явилися байбаки. Вони разом з ховрахами є типовими мешканцями степу. Ці гризуни створюють особливий вигляд і настрій у степу своїми домівками та мелодійним співом-посвистом. З суцільним розорюванням степів байбаки зникли, лишивши після себе лише норки – байбаковини, які збереглися донині на території колишнього заповідника "Академічний степ".

Поверненням байбаків на полтавську землю цілеспрямовано почали займатися відносно недавно – близько 20 років тому. Взялося за цю роботу при участі вчених Українське товариство мисливців та рибалок. У 1994 році мисливськими організаціями розселено 86 байбаків. Нині поселення байбаків на Полтавщині охороняються у загальнозоологічному заказнику "Сухий яр" (Зінківський р-н) та на "Фесенкових горбах", що увійшли до складу Диканського регіонального ландшафтного парку.

За с. Лютенські Будища Зінківського району поза лісосмугами тягнеться балка "Сухий яр". На її плескатих схилах – типовий лучний степ. Сірувато-зелений аспект створює домінуючий знак –

резі Дніпра
осно
м р. Сула

дпочинку
оформлене
нікальне
кріплення
що під час
а не можна
колишнє

илась сила-
генних
та велетнів-
ли сотенні
ісленних
кружляли
бережного
ят степові
граціозних
е в
ликих за
ь
ого
тахів, так і
ин,
анюк
ий,
рапчастий,
а, тхір
зусиллям
тися
вими
ь
и
зм. З
зникли,
ковини,
інього

землю
но недавно
роботу при
ливців та
нізаціями
айбаків на
логічному
та на
ладу
о парку.
го району
і яр". На її
. Сіруваго-

тонконіг вузьколистий. На верхівках схилів є фрагменти угруповань ковили волосистої. У червні балку прикрашають куртини типових степових рослин: шавлії пониклої, жовтеців багатоквіткового та ілірійського, дивини фіолетової, вероніки ранньої. У знижених частинах балки синьо-жовту ковдру утворюють шавлія лучна та звіробій звичайний. Поодинокі розкидані високі рослини з великими кошиками на верхівках стебел, вкритих видовженими листками з пильчато-колючими краями. Це відкасник Біберштейна. На плескатому схилі південно-східної експозиції виявлена велика популяція рідкісної степової рослини – сону чорніючого. На цьому схилі зростають малопоширені в області рослини: фіалка піскова, юринея верболиста, піщанка довголиста, переломник видовжений.

У розширеній частині балки, де нори байбаків, трав'яний покрив розріджений. Сріблясто-попелясті латки утворює полин австрійський та цмин пісковий. Золотаві клубочки-кошики квітучого цмину зібрані у щільні щитки. Рослина довго зберігає вигляд квітучої і після цвітіння, тому називають її "безсмертником". Поблизу нір байбаків щільно до ґрунту притиснулися стебельця з густо опушеними листками та яскраво-жовтими кошиками на невисоких ніжках нечуй-вітру волохатого.

А щодо байбаків, то ці надзвичайно цікаві гризуни значну частину життя проводять під землею в норах. Від зимової сплячки вони прокидаються в кінці квітня – на початку травня. В цей же час в багатьох норах відбувається дуже важлива подія – народжуються малюки, яких буває не більше 4–6. Самки народжують дітлахів не кожний рік, якщо поселення щільні. В розріджених поселеннях, де корму в достатку, самки приносять приплід щороку. Живляться трав'янистими рослинами, поїдаючи зелені частини, цибулини, квіткові голівки та пагони. Від небезпеки ховаються в нори. У кожному поселенні під час збирання їжі ситуацію навкруги контролює старий самець, який посвистом сповіщає про наближення небезпеки. В зимову сплячку байбаки залягають при достатній кількості корму досить рано – в кінці серпня на початку вересня.

Прийдіть в байкаковий степ на світанні хоч раз, і ви побачите живі статуї байбаків, що стоять, ніби завмерлі. Мов вартові, кумедно піднявши передні лапки, вони охороняють степ. Це створює незабутнє враження. То ж нехай байбаки повертаються в наші вцілілі степи.

Залишки СТЕПІВ ПОВСЮДИ

Переглядаючи список заповідних об'єктів Полтавщини, де охороняються степові ділянки, не можна не згадати маленький степовий куточок неподалік від траси Диканька – Шишаки – ботанічну пам'ятку природи "Урочище Пустовітка". На схилах невеликої балки – типовий лучний степ з багатою флорою та букетом рідкісних видів: ковилою волосистою, ломиносом цілолистим, горицвітом весняним, анемоною лісовою. А от в ботанічному заказнику "Новодиканський", що у Решетилівському районі, охороняється природна колекція рідкісних астрагалів: шерстистоквіткового, довголистого, пухнастоквіткового. Незабутні є степові схили "Глибочанського" ботанічного заказника, що розташований на правому березі р. Псел у Глобинському районі. На початку червня схили синіють від заростей шавлії пониклої. Тут відмічено друге місцезростання в області рідкісної степової рослини – белевалії сарматської. На схилах добре почувають себе і горицвіт весняний, і астрагал шерстистоквітковий, і ковила волосиста. Неповторними є степові ділянки заповідних урочищ "Стінка" та "Келебердянське". Урочище "Стінка" – це глибока балка, схили і днище якої заліснені, а один схил – вкритий типовою багатою степовою рослинністю. На верхівках горбів панують злаки – ковила волосиста та костриця валіська, стрімкі схили вкриті суцільною попелясто-сірою ковдрою типової степової рослини – грудниці (крипітарії) волохатої. Урочище "Стінка" – місцезростання рідкісних в області рослин – горицвіту весняного, анемони лісової, півників угорських, чини паннонської. В урочищі "Келебердянське", що на півдні області (Кременчуцький р-н), невелика ділянка ковили пірчастої заховалася на схилі посеред лісу. Цікаві степові угруповання займають узлісся. Тут зростають куртини і сону чорніючого, і астрагалу шерстистоквіткового, і ковили волосистої, і гадючої цибульки занедбанної. Понад лісом оселилися півники карликові, вишня кущова, горицвіт весняний, анемона лісова.

Ліс і степ... Це так природно, так гармонійно, так прекрасно!

Замріяний світ заплав

bit
aB

A black and white photograph of a pond. In the foreground, several large, round lily pads float on the water. Some reeds or tall grasses are visible on the left side. The background shows a line of trees and a bright sky. The overall scene is a peaceful natural setting.

Тихоплинна Ворскла

Хто був у заплавах, знає, що вони запам'ятовуються саме різноманітністю своїх угруповань – тут піщана лука, там заболочене зниження, що й не перейти. А от ліси нині в заплавах можна побачити дуже рідко. Але раніше наші заплави були вкриті ними. Про це ще і нині згадують місцеві жителі, переказуючи розповіді старших людей. А де ж тоді були луки, які місця займали вони? Луки, виявляється, є вторинним, похідним типом рослинності, який людина сама створила і підтримує. Основна підтримка – це сінокосіння, адже саме при ньому знищується молода поросль дерев та чагарників, натомість добре розвиваються трави – кореневищні та дерновинні. Мабуть, багато хто підмічав у природі, що ділянки лук, які з певних причин кілька років не викошуються, швидко заростають деревами та чагарниками – відновлюються первинні лісові угруповання.

Наші заплави є дуже мальовничими. Краєвиди багатьох із них надихали письменників, художників, артистів. Напрочуд багаті заплави тваринним світом, особливим різноманіттям вирізняються птахи. Заплави – цінні угіддя для водоплавних птахів, дичини. Вони є місцезростаннями рідкісних видів рослин, в тому числі 4 реликтових. Це сальвінія плаваюча, хвощ великий, водяний горіх дніпровський, альдрованда пухирчаста.

Розповімо про найцікавіші заповідні ділянки наших заплав.

"Білецьківські плавні" на Дніпродзержинському водосховищі у Кременчуцькому районі – ділянка добре збереженої заплави Дніпра. Вона розташована у верхній частині водосховища, яка значною мірою зберегла річковий характер. В багатьох місцях "Білецьківські плавні" межують із забудовою м. Кременчук.

97

покрив досить різноманітний – тут поєднуються водна рослинність, прибережно-водні зарості, луки, залишки заплавних лісів, а також піщані луки на верхівках грив. Нині найбільші площі займають прибережно-водна високотравна рослинність та піщані сухі луки. Більша частина лук середнього зволоження та лісів була затоплена при створенні водосховища та змінилася прибережно-водною рослинністю. Хоча тут багато проток та заток, водна рослинність в плавнях розвинена слабо, що пов'язано з коливанням рівня води у водосховищі.

Тому серед водних видів найпоширеніші занурені рослини, прикріплені до дна – водопериця колосиста, рдесники блискучий та кучерявий. Лише зрідка трапляється латаття біле і дещо частіше – глечики жовті. У затишній внутрішній затоці в частині плавнів, що зветься "Перші Гатки", було виявлено водяний горіх дніпровський, занесений до Червоної книги України. Це про нього писав М. Доленго:

*Утворюють темно-зелене коло
Зубчасті ромби – листя на воді.
Горіх рогатий, по віках водій,
Росте з-під них, бо літо прохололо.*

При першому знайомстві з водяним горіхом дніпровським мимоволі відчуваєш, що він якийсь чужеродний, незвичайний для нашого ока. Важко повірити, що перед нами саме однорічна, а не багаторічна рослина. Особливо влітку він добре помітний на поверхні води, плаває у вигляді дуже характерних розеток, утворених ромбоподібними сильнозубчастими шкірясто-м'ясистими листками, які часто під осінь червоніють. Від розетки листків до самого дна відходить довгий (близько 3 м) пагін, який бере свій початок з минулорічного плода, що восени падає на дно водойми і своїми рогами (вирослами оболонки), неначе якорем, прикріплюється до мулу. За це і отримала рослина свою народну назву – "рогульник". Небагатьом доводилося бачити квітучий водяний горіх. Це триває лише один день наприкінці весни, коли в пазухах плаваючих листків розвиваються дрібні білі квітки. Ось така загадкова ця рідкісна рослина.

Угруповання прибережно-водної рослинності утворюють смуги вздовж заток та проток. Найбільші площі займають зарості рогузу широколистого та вузьколистого разом з очеретом. Тут наявні також угруповання, властиві південним водосховищам – рогузу Лаксмана та куги тригранної.

Луки – справжні та заболочені – займають нині в "Білецьківських плавнях" невеликі площі. На справжніх луках переважають тонконіг лучний, пирій повзучий. Нерідко травостій утворюють також костриця східна, бекманія звичайна, лисохвіст лучний. Луки в плавнях багаті та різноманітні. Привертає увагу значна участь в травостой бобових, в тому числі конюшини дніпровської – специфічного для долини Дніпра виду. Рідко де можна побачити таку кількість

півників сибірських – граціозної рослини із синіми квітами вишуканої форми. Ця рідкісна для Полтавщини північна рослина знаходиться тут на південній межі свого ареалу. На луках знайдено рідкісну осоку дворядну, цінну лікарську рослину – валеріану високу, алтею лікарську.

В комплексі із луками трапляються ділянки заплавних лісів – як на невеликих острівцях, так і у вигляді смуг по берегах водотоків. В деревостані переважають невисокі крислаті дуби, трапляються в'яз, тополя біла, верба ламка. В травостой заплавних лісів участь суто лісових видів невелика. Подекуди домінують конвалія звичайна, хвилівник звичайний, ластовень лікарський. Переважають у цих лісах лучні види та так звані рослини узлісь.

Дуже цікавими є вільшники в притерасній частині Дніпра біля с. Білецьківка. Тут переважає мозаїчний вільшняк з пристовбурними підвищеннями та обводненими зниженнями. На цих ділянках зростає ряд північних, рідкісних для Полтавщини рослин: цикута звичайна, папороть болотна, осока несправжньосмикавцева.

Досить значні площі в плавнях займають сухі піщані луки, особливо в центральній частині заплави на великих островах та півостровах. Переважають тут угруповання костриці Беккера, полину дніпровського, келерії сизої. Місцями великі плями утворює очиток шестирядний – центральноевропейський вид на східній межі поширення, а також очиток пурпуровий – малопоширений вид заплави Дніпра та його приток.

Загалом, рослинний світ "Білецьківських плавнів" відзначається багатством та різноманітністю – від водної рослинності до сухих піщаних лук. В плавнях зростає чимало рідкісних та малопоширених рослин – водяний горіх дніпровський, очиток шестирядний, очиток пурпуровий, півники сибірські, куга тригранна та деякі інші.

Фауна ландшафтного заказника формувалася під значним впливом зарегулювання Дніпра. Водночас фауністичні комплекси значною мірою зберегли риси, притаманні тваринному світу колишнього Дніпра.

Влітку найчисленнішими та різноманітними групами тварин є прибережно-водні, водні та лісові. У прибережно-водних екотопах можна зустріти видру річкову, занесену до Червоної книги України, енотовидного собаку та ондатру (обидва ці види акліматизовано) і свиню дику. Привертає увагу відсутність таких типових для середнього Дніпра видів, як бобер, горностай та норка, що, вірогідно, пояснюється коливанням рівня води.

Із птахів, що є, безумовно, окрасою "Білецьківських плавнів", на особливу увагу заслуговують види, занесені до Червоної книги України – орлан-білохвіст, гоголь, кулик-сорока та мала крачка. В плавнях на прибережно-водних екотопах дуже поширеними є чаплі (сіра, руда, велика біла, мала біла та квак), качки (крижень, широконоса, чирок-тріскунок), крячки (річковий, світлокрилий, чорний). На стрімких берегах проток

и із синіми
для
ся тут на
знайдено
су рослину

ділянки
івцях, так і
деревостані
апляються
тої
ів невелика.
, хвилівник
ажують у
ни узлісь.
расній
переважає

ями. На цих
их для
папороть

ають сухі
стині
овах.

Беккера,
ісцями
ний –
межі
і –
ого приток.
ських

ті до сухих
рідкісних
ріх
іток
игранна та

рмувалася
іпра.
ою мірою
світу

анітними
дні та
можна
рвної книги
ру (обидва
Привертає
реднього
орка, що,
ня води.
о

увагу
ої книги
ик-сорока та
з-водних
ра, руда,
(крижень,
і (річковий,
ерегах проток

оселяються берегові ластівки.

Із плазунів зустрічаються черепаха болотна та вуж. А серед земноводних дуже поширені жаби – озерна та ставкова. Із комах цікавою є знахідка вусача мускусного – виду, занесеного до Червоної книги України.

Водні тварини досить різноманітні та численні. В плавнях створилися сприятливі умови для нересту та схованки молоді риб. Постійно мешкають тут такі риби, як карась сріблястий, плотва, короп, окунь, щука та інші. Комплекс безхребетних типовий для верхніх ділянок водосховищ Дніпра. Цікаво, що в плавнях знайдено два види павуків (сріблянка та доломедя), які є індикаторами чистоти води.

Лісова фауна має дещо збіднений характер, оскільки площа лісів невелика. Хребетні тварини представлені в основному птахами, рідше – плазунами, ссавці відвідують лісові ділянки нерегулярно. Найчастіше в лісах трапляються сіра ворона, зяблик, синиця велика, чорний дрізд та іволга. Із плазунів, крім гадюки звичайної, було виявлено мідянку – рідкісну змію, занесену до Червоної книги України.

Хоча луки, як вказувалось, займають незначну площу, комплекс тварин тут своєрідний і цікавий. Можна побачити зайця русака, мишовидних гризунів, а із птахів – очеретянку лугову, пліску жовту, чекана лучного, чайку. Цікаво, що влітку в плавнях перебуває чорний лелека – вид з Червоної книги України. Серед комах до цієї книги занесено махаона, а регіонально рідкісною є перелівниця мала.

На сухих піщаних луках охоче селиться кулик-сорока – птах з Червоної книги України, який за останні десятиріччя став рідкісним в багатьох районах Придніпров'я. З плазунів тут численними є ящірки прудкі.

Загалом серед тваринного світу плавнів є ціла низка регіонально рідкісних видів. Влітку тут зустрічається 9 видів тварин, занесених до Червоної книги України. Цей список може бути поповнений під час сезонних міграцій птахів.

"Білецькіські плавні" – унікальна, малотрансформована ділянка заплави Середнього Дніпра з типовим ландшафтом, багатою природною рослинністю, флорою та фауною. Їх можна розглядати, як еталонні ділянки заплави Дніпра, подібних яким вже не збереглося.

БОЛОТА НА СУЛІ

Заплава Сули в її середній течії значною мірою зберегла свій природний характер. Це обумовлено великою обводненістю заплави на цій ділянці – між селами Гиряві Ісківці, Луки та Яхники Лохвицького району. Випасання тут можливе лише по мінеральних гривах – плескатих піднесеннях на болотах. Колись у притерасній частині заплави

проводились торфорозробки. Тепер ці мокрі зниження поступово займає прибережно-водна рослинність.

По краях болота раніше тяглася смуга чорновільшняків із великими деревами вільхи. Ще й сьогодні місцеві жителі згадують про це. Нині вільшняки значною мірою зведено, від них залишилися розріджені смуги, групи дерев. На їх місці сформувалися зарості болотного високотрав'я з розрідженою вільхою. Серед великих купин осоки омської куртини утворюють гадючник в'язолистий, осот сірий, чистець болотний. Ніжні, наче вимережені, суцвіття викидає рутвиця блискуча. Це малопоширена на Полтавщині рослина, проте тут вона утворює досить великі куртини.

Ніде в заплавах немає таких заростей лікарських рослин, як в цій смузі між селами Гиряві Ісківці та Лука. Великими куртинами зростає цінна лікарська рослина валеріана висока (недарма сама назва її "валеріана" означає "трава здоров'я"). Поруч багато також алтеї лікарської – високої рослини з листками, вкритими білим шовковистим опушенням. Алтея зростає в основному у Лівобережній Україні. Основні її запаси зосереджені саме на Полтавщині. Часто трапляються в цій частині чагарники, які дають цілощу сировину – черемха, крушина. І сама вільха є лікарською рослиною. Її супліддя – "шишечки" – заготовляють з лікувальною метою.

В притерасній смузі збереглися ділянки первинних вільшняків із деревною вільхою, найцікавіша з яких знаходиться біля с. Гиряві Ісківці. Саме тут зростають рідкісні для Полтавщини болотні види – вовче тіло болотне, бобівник трилистий, смородина чорна. Ніжна і невисока болотна папороть утворює куртини, неначе зелені килимки, під наметом вищих трав.

В центральній частині заплави переважають обводнені угруповання рогозу. Повсюди в Україні цю рослину називають "качалочками" – за оригінальні коричневі супліддя. Тут, в заплаві Сули, зростає два види рогозу – широколистий та вузьколистий. Різниця між ними відбита в їх назві, супліддя рогозу вузьколистого є також вужчими та світлішими. Угруповання утворює в цій смузі і лепешняк великий.

У прирусловій частині по берегах Сули можна побачити чимало різних водних рослин. Серед них є рідкісні і малопоширені. На поверхні води – листки і чарівні витончені квітки латаття сніжно-білого. На Полтавщині частіше трапляється латаття біле з більшими квітками та листками. А тендітне латаття сніжно-біле – це північніша рослина, яка на території області знаходиться у південній частині. Поміж великими листками латаття приткнулися невеликі рослини водної папороті сальвінії плаваючої, які лежать на поверхні води. Тут зустрілися Південь і Північ, адже сальвінія – південна рослина, поширена у водоймах України, переважно в Степу і південній частині Лісостепу. Цікаві рослини зростають і на дні водойм. На

поверхню вони викидають лише квітки. Тут виявлено оригінальну хижу рослину – пухирник звичайний. Відмічено також у воді водоперицю, кушир, елодею і водяний жовтець Ріона – загадкову рослину, яка викидає серед літа на поверхню води невеликі білі зірочки – квітки. Світ водойм незвичайний і цікавий. Можна було б ще багато розповісти про особливих водних комах, про бабок і комарів, що полюбують береги водойм. Всі вони – рослини і тварини – залежать один від одного, утворюють так звані "живі ланцюги" водних екосистем.

В прируслової частині є плескати гриви, які випасаються, а також суходільний острівцець (урочище "Західне"). Тут зберігся листяний ліс, в якому переважає липа з участю багатьох інших порід – кленів татарського та польового, дуба, ясена. Високі (5–6 м заввишки) кущі ліщини свідчать про те, що раніше тут був старий ліс з віковими деревами. Покрив трав'яних рослин типовий для Полтавщини. Тут переважають зірочник ланцетовидний, копитняк, а з ними – типові супутники: чистець лісовий, дзвоники кропиволисті, купина багатоквіткова. Особливо буває різнотрав'я на освітлених галявинах. Тут і рожеві суцвіття буквиці лікарської, і жовті – підмаренника справжнього та звіробою, рожево-лілові – волошки лучної та свербіжниці польової – всіх не перелічити. Ці рослини особливо милують зір, адже це – оазис широколистяного лісу серед більш одноманітних болотних та лісо-болотних угруповань. Безумовно, заплашний комплекс, який зберігся в середній течії Сули, має велике гідрологічне значення для збереження запасів води у ній. Тут зберігся природний заплашний ландшафт із характерною рослинністю та флорою. Раніше тут існувало три менших за площею роз'єднаних природно-заповідних територій: гідрологічний заказник "Гиряві Ісківці" загальнодержавного значення, місцеві гідрологічні заказники "Малярківщина" та "Рангове". Тепер всі вони увійшли до території великого гідрологічного заказника "Середньосулський", який охороняє весь цей цінний заплашний комплекс.

В пониззі річки Сула великі площі займають заплавні болота з прилеглими луками. В Оржицькому районі кілька таких ділянок охороняються в гідрологічних заказниках. Одним із таких мальовничих та цікавих куточків пониззя Сули є Великоселецьке болото, яке охороняється як гідрологічний заказник загальнодержавного значення.

Великоселецьке болото – це типовий природний комплекс заплавної рослинності з багатою флорою та специфічними засоленими ділянками.

Територія заказника поділяється на дві частини: Великоселецьку та Малоселецьку. Великоселецький масив заплави р. Сули включає комплекс великих мілководних озер, оточених високотравними угрупованнями. Ці щільні трав'янисті стіни утворюють типові "земноводні" рослини, які нижньою частиною занурені у воду, а

верхньою – підносяться над водою. Це три прибережно-водні види-супутники, які поступаються на зріст один одному в такій послідовності: очерет звичайний – рогоз вузьколистий – куга озерна. Вони складають три яруси, які своїм зовнішнім виглядом доповнюють один одного. На водних плесах зростає чимало типових рослин – мешканців полтавських водойм. Одні з них занурені у воду. Густі підводні зарості утворює кушир темно-зелений або роголистник, який зовні схожий на ялинку. Рослина не дарма отримала таку назву, бо її листові вирізи нагадують ріг. Кушир належить до тих небагатьох водних рослин, цвітіння яких відбувається під водою. В пазухах листків утворюються дрібні квітки, з яких згодом розвиваються плоди, схожі на якірці із загнутими колючками, щоб добре триматися у мулі. Зимуює кушир з бруньками. Поверхню води вкривають маленькі кулясті багатокорінники, ряска триборозенчаста та невеликі округлі листочки жабурника звичайного. Серед цієї "зеленої плівки" непомітна дуже маленька рослина з родини ряскових – вольфія безкоренева, рідкісна для водойм Полтавщини. Розміри її лише 1–1,5 мм. Ще одна цікава рослина ховається на дні Великоселецьких озер – водяний різак алоевидний або тілоріз. Таку назву рослина отримала за подібність своїх листків до листків кімнатної рослини алое, які по краях колючозубчасті. Побачити такі розетки листків водяного різака можна у другій половині червня під час квітання. Це цікаве явище, коли вся поверхня водойми вкривається великими розетками вільноплаваючого різака, серед яких білють ніжні невеликі квіточки. Був час, коли вважали, що ця рослина є рідкісною і потребує охорони в області. Але сучасні дослідження показали, що вона дуже швидко розмножується вегетативно бруньками, особливо в неглибоких заплашних озерах, витісняючи інші рослини. Тому водяний різак – небажаний гість у водоймі.

Стариці заказника прикрашає латаття біле. Цю рослину з чарівними білими квітками ботаніки називали ім'ям Німфеї. Древні греки вважали, що богиня Німфа, яка уособлювала животворну силу природи, перетворилася в прекрасне латаття. Водяна рослина, яка до дна водойми прикріплюється великим міцним кореневищем, багата на крохмаль. Ним ласують ондатри, водяні пацюки. Від кореневища відходять довгі черешки і квітконіжки, що виносять на поверхню листя та поодинокі квітки. Цвіте з кінця травня до серпня, але не завжди в цей час можна бачити чудові білі квітки. Латаття біле – є біологічним годинником і рослиною-барометром. Його квітки з'являються над водою з появою сонця, ввечері і вночі їх не побачиш, бо вони ховаються під воду, а в дощову погоду не розкриваються. Поряд зарості на воді утворюють глечики жовті.

В чистих затишних старицях зустрічається водна папороть – сальвінія плаваюча. На мілководних ділянках окремі куртини утворюють

три
кій

*Чаплина колонія на
Петренкових островах*

дають три
повнюють
чимало
их водойм.
дні зарості
тистник,
недарма
ізи
небагатьох
вся під
дрібні
уди, схожі
добре
ьками.
лясті
а та невеликі
о. Серед цієї
ька рослина
ева, рідкісна
це 1-1,5 мм.
дні
алоевидний
ла за
натної
гасті.
о різак
с квітування.
удойми
оплаваючого
икі квіточки.
є рідкісною
сні
Івидко
особливо в
очи інші
ний гість у

ття біле. Цю
ботаніки
ажали, що
ворну силу
атаття.

евищем,
три, водяні
гі черешки і
о листя та
і до серпня,
чудові білі
одинником і
вляються над
їх не
а в дощову
ті на воді

ічається
На
утворюють

*Альдрованда пухирчата –
водяна рослина-хижак*

*Дивосил зілля –
оман високий*

рідкісні для Полтавщини рослини – пришельці з північних регіонів України – цінні лікарські рослини – бобівник трилистий та вовче тіло болотне. Бобівник відомий під назвою "трифоль-трава" – він має листок із трьох округлих пластинок. Чарівні свічкоподібні суцвіття цієї рослини роблять водойму надзвичайно привабливою. У квітці природа вклала багато вигадки: п'ятипелюсткові, густоопушені з волохатою оторочкою, яка увінчана багатьма білувато-рожевими волосками. Рослина медоносна, її нектар приваблює комах.

У Малоселецькій частині заказника більше стариць, які заростають. По берегах вони також оточені високотрав'ям. Серед нього смуги утворює цікавий знак із лінійними листками та густим волотевидним суцвіттям – лепешняк великий. Російську назву "манник" рослина отримала завдяки їстівному та солодкому насінню, яке досягає в кінці літа. Стебло лепешняка також солодке на смак. В європейських країнах лепешнякову крупу використовують у їжу, бо вона дуже поживна, адже містить 75 % крохмалю та 9,7% білка. Полюбляють солодкі стебла лепешняка і різні тварини, що мешкають навколо озер. По сусідству на берегах водойм заказника є ще одна дуже цінна лікарська рослина – лепеха або "татарське зілля". Чому ж народ назвав так цю прибережно-водну рослину, російська назва якої "аір"? Мабуть, тому, що лепеха належить до рослин – "заморських переселенців", які було завезено до Європи з Індії, де були відомі її бактерицидні властивості. Тому турки і татари під час походів брали з собою кореневище лепехи для дезинфікування ран, розсаджували її у водоймах. Так поширилася ця рослина в Росії і на Україні. Впізнати лепеху легко по довгих мечовидних листках, які відходять від кореневища, і безлистому тригранному стеблу, на верхівці якого утворюється невелике щільне суцвіття – початок. На Україні рослина не дає плодів, оскільки немає комах-запилювачів. Дрібні червоні плоди у лепехи розвиваються лише в тропічній Азії, а також у Канаді. Впевнитися в тому, що ви знайшли лепеху, допоможе приємний аромат, який мають всі частини рослини, особливо кореневище і основи листків.

На мілководді Малоселецької частини заказника окремі куртини утворює рослина із стріловидними листками. Вона так і називається – стрілолист стрілолистий. Будова цієї прибережно-водної рослини є прикладом пристосування до різних екологічних умов. Підводні листки стрілолиста зовсім іншого вигляду – стрічкоподібні, ніби намагаються слідувати за течією. Проміжні листки, що лежать на поверхні води, видовжені, але вже мають заокруглені стрілоподібні кінці.

Навколо стариць є підвищення із засоленими ґрунтами. Тут сформований покрив із солелюбних рослин. Над суцільним килимом із покисниці розставленої та ситника Жерарда з домішкою конюшини суніцевидної та кульбаби бессарабської,

висять дернини костриці східної та пирію видовженого. На зволожений лучних ділянках зрідка зустрічаються орхідеї – зозулинець болотний та пальчатокорінник м'ясо-червоний.

Місцеві жителі, вчителі, учні з гордістю та любов'ю розповідають про заповідний куточок – "Великоселецьке болото", яким вони милуються та дбайливо пильнують за дотриманням заповідного режиму в заказнику.

ЩЕ НЕЗВИЧАЙНЕ "ЧЕРВОНОБЕРЕЖЖЯ"

Де ж знаходиться воно, "Червонобережжя"? Це ландшафтний заказник по р. Удаю у Лубенському та Чорнухинському районах площею 805 га. Удаю утворює тут петлю, яка відмежовує заповідну територію від оточуючої рівнини. Стрімкі береги Удаю, моренна грядя на півдні заказника надають території значної мальовничості.

Своєрідним є рослинний покрив ділянки. Тут переважають ліси – дубові, сосново-дубові та старі культури сосни. В заплаві Удаю збереглися природні обводнені болота. На моренній гряді на півдні переважають грабові ліси. Природними лісами цієї території є дубові. Вони збереглися у північній частині заказника. Це сухі і досить світлі дубові ліси татарськокленові. Багатим є їх трав'яний покрив з переважанням зірочки ланцетовидного. Крім звичайних видів широколистяних лісів, тут чимало рослин, характерних для східних лісостепових дібров. Це висока струнка рослина латук Ше, граціозна скорзонера пурпурова, квітки якої мають запах ванілі, осока Міхеля. На освітлених місцях групами зростають світлолюбні лісові види, які здебільшого селяться на узліссях. Серед них багато рослин з яскравими квітками – буквиця лікарська, герань криваво-червона, а також одна з найчарівніших наших лісових рослин – дзвоник персиколістий. В дубових лісах заказника знайдено і види з Червоної книги України – лілію лісову, а також лісові орхідеї – гніздівку звичайну та коручку морозниковидну.

В значній частині лісового масиву на місці природних дубових лісів у післявоєнний час були висаджені культури сосни, яким нині близько піввіку. Хоча в деревостані переважає сосна, у трав'яному покриві основну роль відіграють рослини – супутники дуба, види широколистяних лісів. Грабові ліси на моренній гряді типові за будовою та флористичним складом. Вони темні, із розрідженим трав'яним покривом, основну роль в якому відіграють осока волосиста та копитник.

Цінні й цікаві болота заказника, які займають заплаву Удаю у східній частині заповідного масиву. Як і більшість боліт лівобережного Лісостепу – це обводнені високотравні угруповання. Верхній ярус в них формує очерет, а нижній – осока (омська, загострена). Тут можна зустріти всі типові рослини

ію
ділянок
ець болотний

дістю та
куточок –
илуються та
аповідного

ережжя”?

У
іах площею
ідмежує
ини. Стрімкі
заказника
ті.

лянки. Тут
бові та старі
лися
ій гряді на
одними
ереглися у
досить світлі
є їх
ніка

ин,
дібров. Це
ціозна
ть запах
іспях
зиди, які
ед них багато
я лікарська,
з
- дзвоники
ка знайдено
о лісову, а
іну та

на місці
ий час були
близько
сосна, у
ають
колистаних
ипові за
они темні, із
овну роль в
спитняк.
кі займають
дного масиву
остепу – це
Верхній ярус
а (омська,
пові рослини

обводнених боліт – півники болотні з яскравими жовтими квітами на початку літа, живокіст лікарський – одну з найцілющих болотних трав, калюжниця болотна – окраса боліт навесні, коли вона рясно квітує золотавим цвітом. Північна ніжна рослина – папороть болотна – ховається у затінку високих трав. У невеликих затоках по берегу Удаю зростає водна папороть – сальвінія плаваюча. Над водою схиляється цикута отруйна з округлими білими зонтиками. Як і папороть болотна, це гостя з півночі.

Зрозуміло, що поєднання великого лісового масиву та обводненого болота не могло не приваблювати сюди тварин. Ці місця здавна були відомі, як кормові угіддя диких свиней, козуль. Напрочуд багатий тут світ птахів, який був досліджений орнітологом В.М.Грищенком. Тут відмічена майже половина всіх птахів, які гніздяться на території України. Найцінніші види птахів мешкають в болотах заплави Удаю – це сірі журавлі, лебеді-шипуні. У лісовому масиві знайдено рідкісні види хижих птахів – сокола-чеглока та сокола-осоїда. “Червонобережжя” розміщене серед сільгоспугідь, тому воно має велике значення як місце відпочинку перелітних птахів. Тут знайдено також види рідкісних комах.

Цінність флори заказника також дуже велика. Багато рідкісних рослин зростає на невеликих степових клатках на стрімких схилах р. Удаю, повернутих на південь та схід. Тут зустрічаються червонокнижні види – ковила пірчаста та сон чорніючий, рідкісні для області півники угорські, горицвіт весняний, вишня степова. Всього у флорі заказника виявлено 7 видів з Червоної книги України – лілія лісова, півники борові, гніздівка звичайна, коручка морозниковидна, ковила пірчаста, сон чорніючий, сальвінія плаваюча.

Тут зростає багато лікарських рослин, отже, охороняється їх генофонд: звіробій та материнка, буквиця та алтея. А скільки тут гарноквітучих рослин! Лише дзвоників – аж 5 різних видів!

Гарні, привабливі, незвичайні ландшафти, багаті флора та фауна із цілою низкою рідкісних видів роблять заказник “Червонобережжя” одним із найцінніших об’єктів природно-заповідної мережі Полтавщини.

ДЕ ЗРОСТАЄ ПРАДАВНІЙ ХВОЩ

Давній (реліктовий) вид хвоща – хвощ великий – зростає на Полтавщині лише в одному місці – в урочищі “Котове” біля м. Опішні Зінківського району. В літературі 20–30-х років є нечіткі відомості про те, що десь поблизу Опішні зростає хвощ великий, дуже рідкісний на рівнинній Україні, особливо на Лівобережжі. Але знайти його на Полтавщині довго не вдавалося. І от при обстеженні урочища “Котове” знайдено великі зарості цього виду, а також багато інших рідкісних рослин.

Хвощ великий – реліктова рослина

Урочище “Котове” – це ділянка добре виявленої долини старого русла Ворскли. Це правий і досить стрімкий заліснений берег та вологе днище, зайняте болотами, луками та у притерасі – смугою вільшняку. Саме у вільшняку і зростає реліктовий хвощ великий. Він і справді досить великий, близько 1 м заввишки, із товстим здутим світлим стеблом з чорними кільцями на ньому. Його не можна сплутати з жодним із інших видів хвоща. Вільшняк, в якому він зростає, є типовим для хвоща великого. Він вологий, з неглибоким шаром торфу, не густий. До вільхи домішуються в’яз та ясен, в підліску – ліщина та крушина. У високому травостой переважають очерет та сідач коноплевий, який є типовою рослиною вільшняків (науковці кажуть, що він входить до “свити” вільхи). Хвощ зростає тут великими групами, сотнями екземплярів. Частина з них із вільшняка виходить на сусідню луку, де він виростає не таким високим, але зростає рясно. Разом з цим хвощем трапляються звичайні види вологих вільшняків – плакун верболистий, гадючник в’язолистий, осока загострена, і по кущах в’ється плетуха звичайна з великими квітками – “грамофончиками”. Понад берегами зростає кілька лісових видів: яглиця, конвалія, куцоніжка лісова.

На луках по днищу є великі популяції видів рослин, занесених до Червоної книги України: косарик тонкий – граціозна і гарна рослина, дикий родич наших домашніх гладіолусів, а також лучно-болотні орхідеї – пальчатокорінник м’ясо-червоний та зозулинець болотний. Лука в основному торфова з переважанням щучника дернистого.

Ліс на ділянках, де збереглися старі насадження, листяний, загалом типовий для Полтавщини – з дубом у першому ярусі, кленом гостролистим та липою у другому. Це ліси

Лівобережжя, в яких клен і липа переважають разом з дубом. Проте у зв'язку із географічним розташуванням ділянки тут в деревостані є і західні лісові породи – граб і черешня (на крайній південно-східній межі свого поширення). Старі ділянки лісу флористично багаті, тут виявлена реліктова шоломниця висока – одна з найкрасивіших рослин нашої флори, та дзвоники персиколісті. Навесні тут квітує первоцвіт весняний. Крім ділянок природних листяних лісів, на схилі ростуть дуби та сосни. В масиві гніздяться сірі журавлі.

Урочище "Котове" напрочуд мальовниче. А за своїм науковим значенням – це один з найцінніших ботанічних заказників на Полтавщині.

І НА ПОЛТАВЩИНІ Є ДЖУНГЛІ

Як ви думаєте, де знаходяться у нас джунглі? Уявіть собі – в заплаві Псла у Козельщинському районі на території ландшафтного заказника "Псільський". Його площа 362 га. Тут поблизу русла річки в урочищі "Погрібне" зростає старий ліс із тополі білої. Нині мало де лишилися такі старі ліси в заплавах. Тополі досягають висоти 22–24 м і мають діаметр 60–70 см. Але вражає те, що всю поверхню землі займає ліана – дикий виноград п'ятилистяний, який обвиває і стовбури дерев. У нас його нерідко називають кімнатним виноградом і вирощують на балконах, в парках, поблизу осель. Згадали, з п'ятьма листочками? В природі він не зростає, оскільки батьківщиною його є Північна Америка, а у нас, як і по всій Європі, він є культурною декоративною рослиною. Іноді доводилося бачити його здичавілі екземпляри, але ніде так масово у природі він не зростає. Тому так здивував нас вигляд колоноподібних заростей дикого винограду на значній площі. Він піднімається по стовбурах на висоту близько 14–16 м, утворюючи справжні джунглі! Як потрапив дикий виноград на цю ділянку, де поруч нині немає осель, важко сказати. Можливо, занесли його повенею води. А тут в заплаві, затишній і вологій, поміж високих дерев, знайшов він для себе сприятливі умови і дуже розрісся. На землі поміж ним майже немає інших трав – лише окремі куртинки конвалії, чистецю болотного, а на узліссі – фіалки високої.

Між залісненими ділянками в заплаві Псла численні і яскраві лучні галявини із різнотрав'ям та окремими групами дерев та чагарників. Вони викошуються, що стримує розвиток лісу. Поміж лучних злаків великі плями утворює буквиця із темно-червоними щільними суцвіттями. Червона, рожева, малинова, лілова фарби не раз зустрічаються на луці – квітують чина бульбиста, волошка лучна, плакун прutowидний, віскарія звичайна. Цю гаму доповнюють жовті квітки жовтецю багатоквіткового, оману верболистого,

козельців українських, підмаренника справжнього. Все це – звичайні лучні рослини Лісостепу. Але чимало на цих барвистих галявинах і рідкісних рослин. Тут зростають косарика тонкі, занесені до Червоної книги України, а також рідкісні для Полтавщини трави: ломиніс цілолистий, очиток пурпуровий.

Узлісся – завжди цікава смуга, свого роду перехід (екотон) між луками та лісом. Тут, в заплаві Псла, на узліссях часто бачимо високу зонтичну рослину – в наш зріст – смовдь Любименка, яка завжди зростає групами. Луки на значній частині заплави смугами і галявинами заходять у ліси, переважно кленово-липові з конвалією. Трапляються заплавні водойми, глибоко врізані, малозарослі. Проте, біля берегів є групи глечиків жовтих, стрілолисту, півників болотних, типових для заплави.

Не лише незвичайні джунглі з диким виноградом, а й краса заплавних краєвидів, багатство рослинного світу виділяють цей куточок заплави Псла. Так хочеться ще хоч раз повернутися сюди...

ГОВТВА БІЛЯ ШИШАК

Говтва – невелика тиха річечка, що протікає неподалік від Шишак. Заплава її заболочена, на щастя, не осушена, тому милує око природним ландшафтом, різноманітням рослинних угруповань. Рослинний комплекс Говтви – типовий для лівобережного Лісостепу, основну частину якого займає Полтавщина.

Там, де русло річки промиває ґрунт, переважають майже не засолені високотравні болота. Таке болото – це цілий світ живого. Високий рогіз широколистий, нерідко "по коліна" у воді, створює його основу. Під ним розселилися нижчі рослини – досить великими групами – осока загострена, півники болотні, поодинокі – лепешняк водний, комиш лісовий (цікаво, рослина називається "комиш лісовий", а зростає лише на болотах). Ще нижче, ближче до вологого оторфовілого ґрунту, болотні рослини невеличкі: калужниця болотна, гірчак земноводний, підмаренник болотний. Нерідко на поверхні стоїть вода, а в ній – свій світ нижчих рослин, часто не помітний для ока. В таких заростях рогузу люблять ховатися і харчуватися дикі свині, птахи теж не обминають їх. Всім дають притулок здалеку помітні "качалочки" рогузу широколистого.

Ближче до берега зволоження застійніше і підвищується засолення. По краях заплави, наче стрічка, тягнеться смуга засоленої луки. Особливо добре виявлена вона в напрямку до с. Шафранівка, де заплава ширша і пологіша.

Далеко не всі лучні види можуть зростати на луках, де ґрунти засолені. Не побачиш тут звичайних лучних мешканців – тимофіївки лучної,

справжнього.
остепену. Але
рідкісних
і, занесені до
кисні для
ай, очиток

зого роду
г. Тут, в
до високу
звдъ
ами. Луки на
явинами
шпові з
ойми, глибоко
зів є групи
ів болотних,

ким
звидів,
цей куточок
аз

що протікає
злочена, на
риродним
х угруповань.
й для
тину якого

нт,
отравні
сивого.
» "по коліна" у
озселилися
упами – осока
ко – лепешняк

ина
ає лише на
гого
і невеличкі:
ний,
верхні стоїть
ин, часто не
югозу люблять
ахи теж не
далеку помітні

тійніше і
пави, наче
ки. Особливо
. Шафранівка

зростати на
ш тут
ріївки лучної.

тонконогу лучного, дрібних лучно-болотних осок. Але тут розселяються і створюють угруповання інші рослини, які можуть зростати при засоленні. Ось тоненька невисока рослинка з темними плодами – ситник Жерарда. Він нерідко тут переважає у травостой. А поруч – вірні супутники – тризубці морський та болотний, лисохвіст тростиновий, костриця східна. І серед осоки є види, котрі можуть жити на засоленому ґрунті, добре, що конкуренція тут менша. На більш вологіших місцях зростає осока дворядна, досить рідкісна на території України. На сухіших засоленних луках звичайно переважає осока розсунута – колоски в її суцвітті, дійсно, далеко стоять один від одного.

На найзасоленіших плескатих гривах наприкінці літа травостій прикрашають синьо-фіолетові квітки кермеків та солончакової айстри звичайної. Гарні вони, солончакові луки, влітку.

Правий підвищений берег Говтви, що прилягає до заплави, вкритий остепненими луками із яскравим барвистим різнотрав'ям. Зелене тло схилів складають тонконіг вузьколистий та келерія гребінчаста. Великі яскраві плями на схилах утворюють горошок тонколистий, залізник колючий, схожий при цвітінні на рожеві кулясті букети. А от його родич – залізник бульбистий – вищий на зріст і не зростає щільними куртинами.

На найстрімкіших освітлених схилах ми зустрічали ковилу волосисту. З ковилою на осонні зростають інші степняки – типчак, юринія павутиниста, холодок багатolistий. Однак, чи не найбільше впадають в око волошки східні – високі, з великими яскраво-жовтими суцвіттями.

За степовими схилами вглиб берега простягається заліснений яр із кленово-липовим лісом з домішкою дуба та осики. Тут зростають типові рослини широколистяного лісу. Досить багато конвалії, а навесні – проліски сибірської, анемони жовтецевої. А Говтва, річечка-невеличка, тихо пливе в своїх заболочених берегах.

КОРОЛИЦЕВІ ТА РЯБЧИКОВІ ЛУКИ

Чимало мальовничих лучних ділянок Полтавщини охороняються у заплавах річок, що входять до складу гідрологічних та ландшафтних заказників. Найцінніші луки з багатою флорою та численними рослинами, занесеними до Червоної книги України (зозулинець болотний, пальчатокорінники м'ясо-червоний та Фукса, рябчик малий, косарики тонкі) та регіонально рідкісними видами рослин (оман високий, осока житня, гірчак зміїний, родовик лікарський), охороняються на території ботанічних заказників.

Заплавні луки завжди милують око яскравими кольорами багаторічних трав'яних рослин. Основними мешканцями лук, які утворюють

рослинні угруповання, є злаки, бобові і представники різнотрав'я, які і визначають їх кормову цінність. Не можна уявити лук без ромашок, серед яких справжньою окрасою є королиця звичайна. Ми звикли бачити цю декоративну рослину на наших квітниках. А от на лучних ділянках гідрологічного заказника "Любка", що у Котелевському районі, королиця утворює суцільний килим. На території заказника зростають три види лучно-болотних орхідей: зозулинець болотний, пальчатокорінники м'ясо-червоний та Фукса. Над зеленим травостоем серед білявих кошиків королиць висять, наче святкові свічки, яскраво-малинові міцні суцвіття зозулинця болотного. Квітки цієї орхідеї шоломовидні, з дуже відігнутими назад зовнішніми пелюстками оцвіттини та трилопатевою губою. Серед усіх регіонів України на Полтавщині зосереджені найбільші популяції цієї рідкісної орхідеї, яка полюбляє слабозасолені ґрунти, характерні для області. Вона не витримує покосів та випасання, зникає внаслідок зривання на букети та проведення осушувальних робіт. В заказнику "Любка" популяції зозулинця болотного нараховують десятки екземплярів квітучих особин. Окремі куртини, наче кружляючи у танку, утворює пальчатокорінник м'ясо-червоний. Ця орхідея нижча за зозулинець, має щільне суцвіття із світло-рожевих плямистих квіток. На луках суцільні зарості утворюють лікарські рослини – деревій майжезвичайний, вовчуг польовий, кмин звичайний, хвощ польовий.

Серед лучного різнотрав'я непомітна маленька осока житня – рідкісна для області. Її невисокі окремі дернинки складаються із сукупності тоненьких листків, серед яких ховаються пагони з колосками жіночих та чоловічих квіток.

Дуже цікавою, з північними "гостями", є заболочена ділянка заказника та невелика водойма – озеро "Любка". На болоті переважають угруповання осоки дернистої, яка утворює великі купини і співдомінує в центральній частині з високими болотними рослинами – очеретом звичайним та рогазом широколистим. В цих угрупованнях зростають типові болотні рослини: кизляк болотний, вовконіг європейський, гірчак земноводний, кунічник сіруватий. А навесні "Любку" прикрашають золотаво-блискучі квітки калужниці болотної, оточені великими круглими листками. По периферії болота є невелика торфова лука із переважанням щучника дернистого. Береги озера поросли рогазом широколистим та хвощем річковим. У верхів'ї водойми на мілководді зростає куртина рідкісного для області північного виду – вовчого тіла болотного, яке квітує, має високу життєвість. Мабуть, не всі знають рослину із такою дивовижною назвою, яку вона отримала за темно-пурпурові квітки, які ніби насичені кров'ю. Латинська назва вовчого тіла – "комарум", тому біологи жартують, що вона походить від слова "комар", адже рослина росте на болотах і поблизу водойм. Стебло у вовчого тіла лежаче, вигнуте

(звідси російська назва "сабельник") з перистими гостро-пилчастими листками. На луці біля болота красується невисока верба розмаринолиста з видовженими попелясто-сріблястими листками – також північна рідкісна рослина.

На території заказника мешкають численні тварини. В озері є карась сріблястий та в'юн. Із земноводних звичайною є жаба озерна. Гармонійним дзвоном наповнюють повітря навкруги пісні багатьох птахів, що мешкають тут. Біля озера та меліоративної канами зустрічаються крижень, вівсянка очеретяна, очеретянка болотна, синьошийка. В заростях чагарників та окремих дерев гніздяться іволга, горлиця звичайна, сойка, щиглик, шпак. На лучних ділянках господарюють лелека білий, плиска жовта, чекан лучний, жайворонок польовий. На ділянці із зростанням очерету та чагарників, що межують з полем, відмічено линяючого сірого журавля. Слід відзначити, що весною (за даними О.І.Гончаренка) в районі заказника регулярно зупиняються перелітні сірі журавлі. Так, 5 квітня 1993 року тут зареєстровано близько 100 цих птахів. Скільки тривожної радості у їхньому високому курликанні! Журавлів у народі називають "веселиками", бо на крилах своїх вони приносять радість оновлення. То ж треба, щоб і люди віддячували їм тільки радістю.

Ось така вона незвичайна ця маленька "Любка" з королицевими, зозулинцевими луками та осоковим болітцем, які облюбували журавлі.

Лучні ділянки, які є місцем зростання рідкісної рослини, занесеної до Червоної книги України, – рябчика малого, охороняються на території ландшафтного заказника "Ниžньопіський" (Кременчуцький р-н) та в ботанічних заказниках "Глибочанський" (Глобинський р-н), "Зачепилівський" (Новосанжарський р-н).

Основний ареал рябчика малого на Україні зосереджений на території лівобережного Лісостепу. Майже 20 років тому на заплавних луках Полтавщини рябчик малий утворював "лілове море" на значних площах. В наш час він трапляється все рідше – зазнали значних змін місця його зростання внаслідок розорювання, меліорації, випасу. Та і люди нещадно знищують на букети беззахисну рослину, не замислюючись над тим, що зривання квітучого стебла негативно позначається на стані цибулини і гальмує поновлення виду.

А от ботанічний заказник "Зачепилівський" можна цілком назвати "рябчиковим", бо на цих зволожених луках, що прилягають до лісового масиву на лівому березі р. Ворскла, масово зростають ці рідкісні рослини. Місцями їх щільність досягає 18–20 особин на кв. м. Рябчик – чудова декоративна рослина, яка в травні під час квітнення особливо прикрашає луки заказника. Така чудернацька назва рослини – через крапчастий малюнок віночка квітки. На темно-коричневому фоні невиразно розташовані світлі плями. А середина квітки – яскраво-жовтого кольору – є своєрідним посадковим майданчиком

для бджіл та джмелів, що запилюють рослину. Для них рябчик приготував солодкий нектар, який приховав у медовій ямці при основі пелюсток. Гнучке стебло рябчика малого з тоненькими лінійними листками завжди хитається під вагою великої квітки, що нагадує пониклий тюльпан. Тому в народі невірно називають "ліловими тюльпанами". Міжнародна назва роду походить від латинського слова "фрітілярія", що в перекладі означає "келих". А ще зветь цього лучного мешканця "жаб'ячим зіллям" за специфічний запах, що увібрав у себе вологість лук та п'янки солодої пробудженої весною землі. Після квітнення стебло рослини прикрашає деякий час плід – велика коробочка, в якій достигає насіння. Оригінальну будову має цибулина рябчика: дві м'ясисті лусочки зрослися біля основи і у цій пазусі утворилося по одній новій цибулині, які дають початок молодій рослині наступної весни.

Супутниками рябчика малого на луках заказника є шолудивник Кауфмана з великими свічковидними суцвіттями жовтавих квіток та рястка Фішера, що утворює під час квітнення білі плями на зеленому тлі.

Типові заплавні луки з різноманітною рослинністю та чисельними популяціями рідкісних лікарських рослин – гірчаку зміїного та родовика лікарського – охороняються на території ландшафтного заказника "Пісоцько-Конькове" у Гадяцькому районі.

Цінна ділянка лук охороняється в "Урочищі Садочки", що у Котелевському районі. Назва цього ландшафтного заказника, який займає заплавні луки лівого берега р. Ворскла в околицях с. Діброва, відповідає його зовнішньому вигляду. Дійсно, ці луки, наче великий квітник, де погосподарювала сама Флора. Над суцільним яскраво-зеленим трав'яним килимом із лучних злаків (костриць лучної та несправжньоової, тимофіївки лучної, келерії Делявіна), осок (сусідньої, колхідської, світлої) та багатого різнотрав'я звисають граціозні рожево-фіолетові суцвіття косариків тонких. Вони тендітніші від своїх пихатих садових родичів – декоративних гладіолусів. Косарики тонкі зустрічаються на вологих луках саме у лівобережному Лісостепу. Міжнародна назва роду "гладіолус" означає "малий меч" і вказує на мечовидну форму листків. Його надзвичайно ніжні квітки зібрані у розріджене однобічне суцвіття. Поновлюється цей вид в природі переважно бульбоцибулинами, які і його культурні брати. Після квітвання в плодах-коробочках дозріває дрібне насіння, з якого також виростають нові рослини.

У лучному різнотрав'ї "Садочків" багато представників з родини бобових, які утворюють жовті (люцерни румунська та хмелевидна, лядвенець український), рожеві (конюшина лучна, горошок мишачий, чина бульбиста, вовчуг польовий) та біляві (конюшина повзуча, буркун білий) куртини. Серед цих багаторічних трав вкраплюються, як візерунки, жовтець їдкий,

китятки подільські та звичайні, зірочник злаковидний, дзвінець малий, подорожник середній, деревій майжезвичайний.

Про наявність на луках засолених ділянок вказують такі рослини, як ситник Жерарда, осока розсунута, тризубець болотний. Зволоженіші зниження лук прикрашені квітучими стебельцями зозулинця болотного. Цю чудову ділянку підказав для обстеження учитель біології – М.В.Кононенко. Тепер лише слід підтримувати заповідний режим ландшафтного заказника "Урочище Садочки", щоб зберегти ці природні квітники.

І В БАЛКАХ Є БОЛОТА

Цей чудовий куточок Чорнухинського району особливо привабливий в літній спекотний день. Адже в цей час в балці "Харсицька Полона", що розташована між селами Харсики та Бондарі, затишно, прохолодно і надзвичайно цікаво. Схили балки заліснені "заморською переселенкою" – робінією звичайною, яку ми звикли називати акацією білою. Мабуть, не всім відомо, що це чудове дерево потрапило у Європу з американського континенту, де його батьківщина, у XVII столітті. Робінія – невибаглива до умов зростання, є чудовою декоративною і цінною лікарською та медоносною рослиною. Ближче до с. Бондарі по схилах балки є ділянки широколистяного лісу та остепнених лук з типовою та багатую флорою і рослинністю.

Найбільшу площу в заказнику займає неглибоке заболочене днище балки. Це типовий для Лісостепу природний комплекс болотної флори і рослинності. Основу суцільного покриву заболоченої смуги утворюють угруповання високотрав'я. На фоні очерету виділяються плями сідача коноплевого з рожевими суцвіттями дрібних квіток. Окремі куртини в заказнику утворює валеріана висока – цінна лікарська рослина. Її вирізьблені листки та дрібні бідувато-рожеві квітки

не мають запаху, характерного для кореневища.

Суцільні зарості в центральній частині заболоченого масиву утворюють угруповання осоки загостреної. Над зеленим осоковим килимом підіймаються яскраво-жовті квітки півників болотних. Окремі ділянки болота прикрашають дерева верби білої та вільхи клейкої. Є тут і чагарникові зарості із різних видів верби: попелястої, ламкої, тритичинкової, п'ятитичинкової. Вони відрізняються висотою, формою листків, довжиною суцвіть. По периферії болота – облямовуюча смуга із типових вологолюбних рослин: вербозілля лучного, герані лучної, перстачу гусячої лапки. У балці є невелика ділянка осокорового лісу – насадження тополі чорної із густим підліском, який складають кущі свидини криваво-червоної, крушини ламкої, бруслини європейської.

Справжнім красенем "Харсицької Полони" є оман високий, який охороняється в Полтавській області. Інші назви рослини – дивосил-зілля, дев'ятисил – відбивають надзвичайно цінну лікарську здатність омани, його внутрішню силу для боротьби проти багатьох захворювань. Цей багаторічник зовнішнім виглядом, своїми великими розмірами (сягає заввишки з людський зріст, а часом і більше), зі струнким, міцним, угорі розгалуженим стеблом, великими жовтими кошиками (близько 10 см в діаметрі), грубим і м'ясистим кореневищем, уособлює силу і міць, викликає подив і замишування. Через винищення рослини з метою отримання лікарського підземного скарбу – кореневища – оман став рідкісним на Полтавщині.

Як цінну лікарську сировину оман високий вирощують на лубенських полях Інституту лікарських рослин УААН. Щоб зберегти дивосил в області, слід розводити його на городах, а не винищувати в природних умовах.

Перебуваючи в ботанічному заказнику "Харсицька Полона", наче знаходимося в полоні самої природи, яка зачаровує довершеністю своїх творінь.

Ці незвичайні галофіти

ні
гі

Вабить мене
царство таємниче –
Острівцеъ блакитно-
синій кличе.

ОЛЕКСА ЮЩЕНКО

У ПІВДЕННИХ (Оржицькому, Семенівському, Кременчуцькому) та в південно-східних (Машівському, Новосанжарському) районах Полтавської області є такі заболочені ділянки з прилеглими до них луками, які відрізняються від більшості рослинним покривом. Вони збіднені, одноманітніші, і рослини тут зростають інші. Такі відміни пов'язані з особливими екологічними умовами – із засоленістю ґрунтів. Тому до такого своєрідного режиму пристосувалися окремі види рослин, яких називають солелюбними або галофітами. Звичайно, тут зростають і такі рослини, які мають широку екологічну амплітуду, тобто мешкають в різних умовах засоленості. Це, наприклад, очерет звичайний, який добре витримує помірне засолення ґрунтів і утворює на галофітних болотах суцільні зарості. Більшість рослин, які зустрічаються на солонцюватих луках, в інших умовах не зростають. Такі рослини отримали назву індикаторів. Якщо на луках масово зростають осока розсунута, ситник Жерарда, покісниця розставлена, конюшина суницевидна та ще й молочка приморська чи солонець трав'янистий – то це говорить про те, що ця лучна ділянка із солонцюватими ґрунтами. Найтиповішими індикаторами засолених боліт на Полтавщині є куга Табернемонтана, тризубець морський, бульбокомиш морський.

У рослин-галофітів є цілий ряд пристосувань у будові до таких специфічних умов зростання, які виконують захисну роль. Це м'ясистість стебла і листків, де розвинена водоносна тканина; зменшення поверхні випаровування (зростання листків із стеблами у вигляді члеників) та висока транспірація.

Серед галофітів Полтавщини є цілий ряд рідкісних видів, які мають поодинокі місцезнаходження в області та обмежене поширення в цілому на території лівобережного Лісостепу України. Це водна рослина цанікелія стеблиста, лучні види: хартолепіс середній, подорожники тонкоколосьий, Корнута та солонцюватий, а також осот їстівний.

Оскільки рослинний світ солонцюватих лук та боліт досить своєрідний і включає рідкісні та малопоширені види рослин, ці природні комплекси заслуговують на охорону. Типова болотна галофітна рослинність охороняється на Полтавщині у ботанічному заказнику загальнодержавного значення "Малоперещепинський" (Новосанжарський р-н), а також у гідрологічних заказниках загальнодержавного значення: "Великоселецький", "Плехівський" (Оржицький р-н), "Солоне", "Гракове" (Семенівський р-н). Значні площі солонцюватих лук із рідкісними рослинами-галофітами охороняються на території ландшафтних заказників "Усть-Лип'янський" (Машівський р-н), "Маячківський" (Новосанжарський р-н), фрагментарно – у "Лісових Озерах" (околиці м.Комсомольська), "Вільхівчанський" (Полтавський р-н) та у ботанічному заказнику "Русиново-Дубина" (Гадяцький р-н).

ЖЕРМЕКОВА СИНЬ

Найбільші площі засолених лук із оригінальним рослинним покривом з рідкісних для області солелюбних рослин охороняються на території ландшафтного заказника "Усть-Лип'янський" у Машівському районі. За с. Усть-Лип'янка ґрунтова дорога повертає з гори на притерасну частину річки Оріль, де розташований на площі 1200 га ландшафтний заказник. Який простір! Дорога до Орілі пролягає через луки. Саме тут, на заболочених ділянках неподалік від русла р.Оріль, у другій половині серпня зустрічаються високі рослини з яскравими жовтими кошиками. На перший погляд вони

Чарівна орхідея

схожі на волошку. Так, це найближчий родич волошки – хартолепіс середній, рідкісний вид для Полтавщини. Рід хартолепіс вчені-ботаніки виділили з роду волошки на підставі своєрідної будови листків та кошиків. Цей вид має міцне стебло близько 150 см заввишки при основі з великими повстистими листками на довгих черешках. У середній та верхній частині стебла листки іншої форми – ланцетні, в місці прикріплення до стебла утворюють широкі крила. Особливої краси хартолепісу надають великі жовті кошики, оточені обгорткою з прозоро-плівчастими придатками.

Солонцюваті луки "Усть-Лип'янського" ландшафтного заказника – єдине місце на Полтавщині, де виявлено хартолепіс середній. На його жовтій ковдрі, як візерунки, виглядають інші типові лучні рослини: волошка лучна з фіолетовими кошиками, родовик лікарський з темно-червоними головчастими суцвіттями, цикорій або петрові батоги із блакитними кошиками, герань лучна, дрік красильний, вовчуг польовий. Біля заболочених ділянок відокремлені куртини утворює висока рослина з попелясто-сірими лопатевими листками, в пазухах яких у верхній частині стебла розташовані білувато-рожеві квітки. Це цінний лікарський вид – алтея лікарська. На сусідніх, зволоженіших лучних ділянках, що розташовані за заболоченою смугою, виділяються нещільні дернинки пануючого тут високого злака, – костриці східної. Його лінійні плоскі листки в місці прикріплення до стебла утворюють серповидні вушка. На верхівці колоски зібрані у видовжені волоті. Цей злак є характерним компонентом рослинного покриву солонцюватих лук лівобережного Лісостепу. На цих лучних ділянках серед травостою привертають увагу великі розетки (близько 50 см у діаметрі) прикореневих світло-зелених листків з пірчастонадрізними краями, вкритими шипами. Це також солелюбна рослина з цікавою назвою – осот їстівний. У деяких екземплярів в центрі розетки утворюється кілька жовтувато-білих великих кошиків, майже сидячих, у інших – кошики трохи підносяться на вкороченому стеблі. Понад землею стеляться повзучі пагони конюшини суніцевидної з висхідними квітконосами. На початку літа вона утворює щільні головчасті суцвіття з біло-рожевими квітками. Але характерного вигляду, схожого на суніцю, вона набуває під час плодоношення з другої половини літа, на відміну від інших конюшин. Секрет в тому, що при утворенні плодів один з чашолистків перетворюється у сітчасто-плівчастий пухир, тому головчасті суцвіття збільшуються у розмірах і набувають округлої форми рожевого кольору.

Біля заболоченої смуги окрему куртину утворює чихавка верболиста, малопоширена в області рослина. Вона виділяється білими дрібними кошиками, схожими на суцвіття деревію, але на відміну від нього, має високі розгалужені стебла (близько 1,5 м) з ланцетними, але не розсіченими листками.

Рослинний покрив лучних ділянок заказника в різних місцях неоднорідний. Зволоженіші лучні ділянки здалеку здаються синьо-фіолетовими. Зблизька теж дивна картина – наче вкриті вони декорацією. Таке враження створює типовий мешканець солонцюватих луків південних районів Полтавщини – кермек південно-бузький. Над прикореневою розеткою видовжених листків, які щільно притиснуті до ґрунту, підноситься розгалужене суцвіття з дрібних фіолетових плівчастих, наче неживих, квіток. Пагони до верхівки багаторазово розгалужені, від чого рослина набуває ажурного вигляду. Здається, що вона зовсім суха – ось так пристосувались до надмірного засолення ґрунтів деякі галофіти. Кермек південно-бузький тривалий час зберігає вигляд у сухих букетах та композиціях квітів.

Поруч з ділянками, де панує кермек, утворює окремі куртини ще одна цікава рослина. Всі її частини дуже тоненькі: і листки, і жовтаве колосовидне суцвіття. Це солелюбна рослина – подорожник тонкоколосий. Він зовсім не схожий на всім відомий подорожник великий, який зростає поблизу житла, вздовж доріг. Подорожник тонкоколосий утворює розріджені зарості на сухих лучних ділянках заказника разом з полином сантонінським, який також є індикатором засолених ґрунтів.

На цих луках зустрічається ще один вид подорожника – Корнута, теж солелюбний. Він більше схожий на подорожник великий, бо має великі товстезні яйцевидно-еліптичні листки, які при основі звужені у довгий черешок і утворюють прикореневу розетку, з якої піднімається високе (близько 50 см) колосовидне суцвіття.

Понад річкою смугою тягнеться середньовіковий ліс з насадженням дуба звичайного та клена татарського, в який вкраплюється вільха клейка. На заболочених ділянках панують осока гостра, молочай болотний, плакун верболистий. Береги Оріль поросли очеретом, рогузом вузьколистим та широколистим, лепешняком великим. А у заводях на водній поверхні є скупчення червонокнижної папороті – сальвінії плаваючої.

Луки "Маяківського" ландшафтного заказника (Новосанжарський р-н) також займають притерасну вирівняну частину правого берега річки Оріль біля с. Велика Маячка. Про засолення ґрунтів цих лучних ділянок оповідають такі рослини, як ситник Жерарда, осока розсунута, кульбаба бессарабська, конюшина суніцевидна. Ці рослини панують у рослинному покриві лук. Ситник Жерарда – невисока рослина із лінійними листками, що на стеблі утворюють довгі вузькі піхви. Дрібні "іржаві" квітки зібрані у видовжену волоть, яку огортає приквітковий листок. Осока розсунута отримала свою назву за розташування на стеблі 2–4 жіночих колосків, які розміщені на значній відстані один від одного, а чоловічий колосок займає верхівку. Кульбаба бессарабська стає помітною під час цвітіння – у серпні-вересні.

На відміну від поширенішої кульбаби лікарської, вона має дрібніші товстуваті листки, звужені до основи, і вузькі жовто-оранжеві кошики, вкриті зісподу обгорткою червонуватих листків. На початку літа ці луки вкриті одноманітною невисокою зеленуватою ковдрою злаків, серед яких панують покисниці розставлена та лисохвіст здутий із вкрапленнями жовтих кошиків скорзонери роздільнолистої. Недарма таку назву отримала рослина, бо її листки мають зовсім тоненькі лінійні часточки. У другій половині літа "Маячківські луки" синіють від заростей кермеку південно-бузького. Окремі куртини у зниженнях утворює солончакова айстра звичайна. Її розгалужене у верхній частині стебло несе синьо-фіолетові невеликі кошики, які прикрашають луки до пізньої осені. Тому в народі цю рослину називають "морозкою".

Смуги засолених луків охороняються у ландшафтному заказнику "Лісові Озера" на околицях м. Комсомольська. На це вказують рослини-індикатори: осока розсунута, ситник Жерарда, алтея лікарська, тризубець морський. Але найбільшу цінність цієї ділянки становить численна (близько 50 особин) популяція лучно-болотної орхідеї – зозулинця болотного, типового для слабозасолених ґрунтів лівобережного Лісостепу України.

Невелика галофітна лучна ділянка розташована на території ботанічного заказника "Русиново-Дубина" (Гадяцький р-н). Тут зустрічаються костриця східна, осот їстівний, скорзонера дрібноквіткова.

БОЛОТО "СОЛОНЕ"

Про характер цього болотного масиву, розташованого між селами Оболонь та Погрібняки Семенівського району, говорить сама назва, а також рослини-індикатори, що складають основу трав'яного покриву.

Гідрологічний заказник загальнодержавного значення "Солоне" займає площу 400 га і складається із трьох частин. "Мале кільце" з одного боку включає суцільні зарості куги озерної. Її легко розпізнати по безлистому округлому стеблу, яке гнучке й міцне, а його середина виповнена повітряноносною тканиною. На верхівці цих зелених "паличок" скупчені коричневі колосовидні суцвіття. Наукова назва роду походить від латинського слова "плести, в'язати". А вже стебла рослини здавна використовуються для виготовлення кошиків, сумок та інших побутових речей. Куга, або комиш озерний, корисна для людини рослина – технічна та їстівна. Західна частина цієї ділянки із смугою солонцюватих луків посушливіша. Тут домінують тризубець морський, молочка приморська, покисниці розставлена, ситник Жерарда, солончакова айстра звичайна. "Велике кільце" – ділянка високотравного

болота, де зарості утворює очерет з домішкою рогозу вузьколистого. Рогіз в народі називають "качалочками" за оригінальні темні суцвіття-початки, які дійсно схожі на качалочки. Через них рослина отримала і свою латинську назву, що в перекладі означає "дим, палити", бо темні качалочки здаються обгорілими. Найкраще рогіз почуває себе на глибині 0,5 м. Він має довгі, лінійно-мечовидні вузькі листки, які обгортають стебло при основі. Використовується рогіз як матеріал для плетива різних речей, а його кореневище їстівне, бо містить крохмаль та цукор.

Зарості очерету з рогозом мають важливе біологічне значення, вони закріплюють береги водойм та очищають воду, створюють захист для водних тварин. Адже рогозово-очеретяні зарості – улюблене місце гніздування водних птахів та нересту риби.

В цій частині заказника є водні плеса, в товщі яких оселяються рідкісні рослини: комахоїдна рослина пухирник звичайний, водяний жовтець Ріона, ряска горбата. А чи відомо вам, що ряска – найменші за розмірами квіткові рослини? Ось як природа "попрацювала" над створенням цієї крихітки: вона не має ні корінців, ні листків, а лише округле зелене стебельце – опукле знизу (5–7 мм в діаметрі). Квітки утворюються дуже рідко – рослина пристосувалася до вегетативного розмноження. Ці маленькі кульки ряска горбатой тримаються у воді поодинокі, а не скупченням, як у поширенішій рясці малої.

"Бічний відріг" – ділянка солонцюватих лук, що прилягає до "Великого кільця". В цій частині заказника найвищі куртини утворює куга Табернемонтана. Плями солонців вкривають угруповання покисниці розставленої, осоки розсунутої, ситника Жерарда, лободи китицевидної або товстолистої. Ми звикли до іншого вигляду лободи, яка росте поруч із житлом людини. А ця, солелюбна, має своєрідний вигляд: стебло розгалужене, вкрите борошнистим нальотом від пухирчастих волосків, та з м'ясистими широко-трикутними листками, бо пристосувалась до скрутних умов існування – підвищеної засоленості ґрунтів. На цих луках можна зустріти родичку лободи товстолистої – камфоросму однорічну, яка також оселяється тільки на солончаках. Її червоне розгалужене стебло вкрите мутівками з лінійно-шиловидних листків, у пазухах яких заховані голі, дрібні квітки. Окремі приземкуваті куртини на лучних ділянках утворює молочка приморська, на тлі якої виділяються вищі зелено-червонуваті плями солонцю трав'янистого. Ззовні ця солелюбна рослина, до речі, рідкісна для області, трохи схожа на хвощ. Голе м'ясисте соковите її стебло почленоване і позбавлене листків. Дрібні листки заховані у м'ясисте стебло. По луках розкидані щільні дернини високого злаку з товстим стеблом та довгими віялорозчепленими колосками. Це пірий видовжений – малопоширений в області. А що за рослина з лінійними м'ясистими листками, що виходять пучком із ґрунту, впізнати важко.

Хіба підказкою стануть під час квітання видовжені колосовидні суцвіття. Це ще один представник групи типових галофітів – подорожник солончаковий – малопоширена рослина в області.

Отже, гідрологічний заказник "Солоне" – це цінний природний скарб Полтавщини, один з найцікавіших галофітних комплексів боліт та луків лівобережного Лісостепу України із своєрідною флорою та рослинністю.

Малоперещепинський ЗАКАЗНИК

На початку XX століття поблизу с. М.Перещепина Новосанжарського району знайдений скарб із золотих та срібних речей. Та коштовнішим природним скарбом вчені вважають Велике Малоперещепинське болото. Неосяжне і загадкове – воно зберігає незайману тисячоліттями фауну і флору. З довоєнних часів цей болотний масив охоронявся спочатку як заповідник, а потім – як ботанічний заказник загальнодержавного значення.

Болото розташоване в солончаковій улоговині, тому його рослинність під впливом засолення дуже відрізняється від звичайних боліт лівобережного Лісостепу.

В центральній частині болота суцільні зарості утворює очерет звичайний. Цей найвищий злак української флори (близько 5 м) є однією з найпоширеніших рослин, яка пристосувалася до зростання на мілководді – на болотах, по берегах річок. Його волотевидні суцвіття та листки мелодійно шелестять на вітрі, нагадуючи слова поета М.Доленго:

*З води на спеку висунуться радій,
По всіх річках беріг він береги.
Стіною ставши, сповнений жаги,
Живої хвилі він ніде не зрадив
В обійми річку він бере,
Що зажадала теплої поради, –
Стрункий і кучерявий очерет.*

Глибина води в заростях очерету сягає 1 м. Ближче до периферії, де глибина води значно менша (10–15 см), на фоні очеретяної стінки виділяється смуга нижчої рослини (близько 1 см) – бульбокомишу морського. Його легко впізнати по тригранному стеблу, на верхівці якого скупчені темно-коричневі колоски. Це один із головних індикаторів засолення води. До заростей бульбокомишу домішуються острівки зеленосивуватих безлистих округлих паличок із стягнутими на верхівку червонуватими колосками. Це куга Табернемонтана, також солелюбна рослина.

Широкою смугою, де вже не стоїть вода на поверхні, а тільки видавлюється ногою, розкинулись зарості тризубця морського. Ця солелюбна рослина має прямостояче стебло, від основи якого відходять шиловидні листки. Його непоказні, довгі колосовидні суцвіття із зелених

дрібних квіток виглядають, як чисельні пуп'янки на стеблі і дещо нагадують формою суцвіття подорожника великого.

М'яким килимом стелиться під ногами ситник Жерарда. Прилеглі лучні ділянки характеризуються невеликою різноманітністю у рослинному покриві, бо тут зростають тільки солелюбні рослини – осока розсунута, покійниця розставлена, лисохвіст здутий, скорзонера дрібноквіткова, кульбаба бессарабська, айстра солончакова. Ці ділянки подекуди прикрашають поодинокі екземпляри лучно-болотної орхідеї – зозулиниці болотного.

Окремі плями, рожеві під час цвітіння, утворює низенька рослина – молочка приморська із м'ясистими дрібними листочками, в пазухах яких розташовані зірчасті квітки.

В кількох місцях болото оточують фрагменти специфічної галофітної рослинності із угруповань стелюшка морського та содника простертого. Стелюшок має лежачі стебла з висохлими квітучими пагонами. Цю тендітну рослину з лінійними листочками прикрашають розові зірчасті квіточки. Содник простертий має висхідне стебло з тупими листками та колосовидним суцвіттям дрібних непоказних квіток. Якщо простежити, як змінюється рослинність болота від центру до периферії, вимальовується такий екологічний ряд: очерет – бульбокомиш морський – осока розсунута із ситником Жерарда або тризубцем морським – типові галофіти з переважанням содника простертого.

У підводному світі Малоперещепинського болота є також дивовижні рослини-хижаки. Їх ще називають комахоїдними, тому що вони живляться дрібними комахами. Це альдрованда пухирчаста та пухирник звичайний. Їх темно-зелені стебла з розсіченими на тоненькі нитковидні частки листками, занурені у воду і лише під час утворення надводних квітконосів рослини спливають на поверхню. Альдрованда пухирчаста – релікт третинного періоду, рідкісна рослина, занесена до Червоної книги України, має лише два місцезнаходження на Полтавщині. Друге – у водоймах "Борівського" ботанічного заказника. Листкова пластинка альдрованди незвичайна. Вона складається з двох напівкулястих частин, розділених середньою жилкою, на яких розташовані дрібні волоски. При дотику дрібних мешканців водойм – інфузорій, рачків – листок згортається по середній жилці, наче захоплюючи в мішечок свою здобич. Листки альдрованди – пастки одноразової дії. На рослині утворюються весь час нові листки. Альдрованда живиться також самостійно, як кожна зелена рослина. Зимують вона у стані бруньок, з яких навесні розвиваються нові рослини.

Пухирник звичайний – рідкісна рослина, що охороняється в області. Зрідка на мілководді можна побачити незвичайні жовті квітки, що підносяться над водою. Ловчий механізм цієї хижої рослини досить цікавий. На нитковидних листках знахо-

Якщо жертва (дрібні комахи, дафнії або циклопи) потрапила у пухир, вирватися з нього вона не може. Процес травлення відбувається швидко і вже через 15–20 хвилин клапани міхурців відкриваються і готові сприйняти нову "порцію" їжі. Пухирник – найзажерливіший з усіх рослин-хижаків.

У товщі води на болоті мешкає ще одна рідкісна для України рослина – цанікелія стеблиста, характерна для слабозасолених водойм. Влітку на синьому плесі заказника можна зустріти чарівних "німф" – чудові квітки латаття білого.

Ще понад 10 років тому у північно-східній частині заказника вказувались невеликі сфагнові болотця з характерними північними видами рослин, які є рідкісними для Полтавщини. Навколо цих ділянок зростає плаун булавовидний, а на самих сфагнових купинах можна було побачити незвичайну незелену рослину з маленькою розеткою коричневих прикореневих листочків, вкритих залозистими червонуватими війками з блискучими краплинками, що блищать, наче роса. Звідси назва рослини – росичка круглоста. Та не для краси ці крапельки. Вони приваблюють комах, які, потрапивши на листок, стають жертвами цієї комахоїдної рослини, яка перетравлює їх, загортаючи у листок. Цікаво, що рослина здатна розрізняти здобич – якщо на листок потрапить стебельце іншої рослини, то війки не реагуватимуть на таку "здобич". Влітку рослина утворює вертикальне стебло з китицею білих зірчастих квіток.

У 20-х роках вчений М.І.Гавриленко знайшов на Полтавщині журавлину болотну. Латинська назва рослини означає "кисла кулька болотяна", бо її цілющі плоди багаті на вітамін С. Журавлина дуже вередлива рослина, бо не здатна до конкуренції з іншими видами, тому в числі перших з'являється на сфагнових болотах. Побачити її можна в усі пори року у вигляді невеликих сланких вічнозелених кущів з дрібним шкірястим листям. У червні її прикрашають надзвичайно ніжні рожеві квіточки, які згодом перетворюються на смачні червоні кульки – ягоди.

Якщо сфагнові ділянки висохнуть під впливом господарської діяльності, загибель цього мохового покриву означає втрату і росички, і журавлини. Такі закони природи.

Невеликі периферійні болота заказника, де засолення майже не відчувається, мають інший характер рослинного покриву з типовими болотними представниками. Це осока омська та пухирчаста, рогіз широколистий, півники болотні та інші звичайні види, що були відсутні на основному масиві.

Малоперещепинське болото – це домівка для різноманітних тварин. Особливо багатий світ птаства.

Різнорідний тваринний світ болота з давніх-

давен привертав увагу зоологів. Відомий полтавський натураліст М.І.Гавриленко протягом кількох десятиріч вивчав дивовижний тваринний світ Малоперещепинського болота і майже кожного року робив тут невеликі зоологічні відкриття. Саме тут ним знайдена на гніздуванні невелика пташка – індійська очеретянка, найближче поселення якої знаходиться на півдні України, де вона мешкає в очеретяних заростях узбережжя Азовського та Чорного морів. Ще два види птахів, характерних для північних районів, облюбовували засолені луки навкруги болота – це кулик із оригінальною зовнішністю, контрастно забарвлений, на високих ногах-ходулях, за цією ознакою і отримав свою назву – ходулочник. Цікаво, що саме на луках поблизу болота довгий час існувало найбільше із відомих на материковій Україні поселень ходулочників, в якому в різні роки гніздилося від 80 до 120 і навіть 160 пар. Другий цікавий птах – дерехвіст степовий, близький родич ходулочника, досить часто поселявся в цих місцях, хоча типовими місцями його мешкання є приморські солончаки. Кілька років тому очеретяні зарості болота заселив ще один мешканець плавнів півдня України – синиця вусата.

В останні роки в межах болота сформувалось одне з найбільших на Полтавщині поселень гуски сірої. Збільшилась чисельність рідкісних раніше лебедів-шипунів. Частіше, ніж в інших місцях, тут поселяється ще один рідкісний птах – норець сірошоловий. В невеликій кількості гніздяться на болоті і красені журавлі сірі. В значній кількості зупиняються тут і різноманітні водно-болотні птахи, такі як качки, мартини, крячки, кумки, чаплі під час сезонних перельотів. Саме цей факт, а також досить висока чисельність гніздових птахів, дозволила вченим запропонувати внести Малоперещепинське болото до водно-болотних угідь національного значення.

Не можна обійти увагою і виключно велике мисливське значення болота, що і стало причиною створення в його межах Полтавської обласної радою мисливців і рибалок приписного мисливського господарства. Із мисливських тварин на болоті мешкають свиня дика, лисиця звичайна, собака єнотовидний, різні водно-болотні птахи – лиски, качки, гуси, норці, кулики, чисельність яких особливо зростає в сезон літньо-осінньої міграції. Із рідкісних тварин, які раніше вважалися мисливськими, тут же збереглися видра річкова, горностай, можливо, норка європейська. Околиці болота відвідує лось, звичайно є козуля та заєць сірий.

Доля чарівного світу рослин та тварин унікального природного комплексу "Малоперещепинське болото" в руках людини. Сподіваємось, що цей скарб природи полтавці збережуть для майбутніх поколінь у первозданному вигляді.

A black and white photograph of a dense forest. The majority of the frame is filled with tall, slender ferns that have long, feathery fronds. They are growing closely together, creating a textured, layered appearance. At the base of the ferns, in the lower third of the image, there are several smaller plants with broad, rounded leaves, possibly Philodendrons or similar tropical foliage. The lighting is somewhat dappled, with brighter areas on the upper fronds and darker shadows in the lower parts of the plants.

Острови
«зелених робінзонів»

Який багатий світ
навоколишній!
Яка моя уява бідна!
Тому готовий стать
навоколишки
Перед тобою,
земле рідна!

П. СИНГАЇВСЬКИЙ

ПРИ БУДІВНИЦТВІ Дніпродзержинського водосховища в 60-ті роки на півдні Кобеляцького району, де межують Полтавщина і Дніпропетровщина, значні площі земель в пониззі р. Ворскла згідно з проектом потрапили в "зону затоплення". Мальовничі села, невеличкі хутори, родючі ґрунти, високопродуктивні луки та флористично багаті діброви опинилися під водами рукотворного моря. Хвилі його омивають кілька різних за площею ділянок, які завдяки підвищеному рельєфу залишилися незатопленими. Це окремі, заліснені сосною острови в гирлі р. Ворскла, які є, по суті, останцями борової материкової тераси. Серед них великі – "Новоорлицькі кучугури", "Вишняки", "Крамареве" та незначна частина "Вільховатського", зв'язаного з материком дамбою, оскільки значні площі його використовуються під сільгоспугіддя, та багато дрібних острівців, зайнятих в основному прибережно-водною рослинністю. Ці острови є справжніми скринями незвичайних і рідкісних ботанічних див, домівками багатьох цікавих тварин. Острови – гармонійне поєднання своєрідних і цінних природних комплексів, а тому на найцікавіших створено заказники місцевого значення: ботанічний "Новоорлицькі кучугури" та ландшафтні – "Вишняки", "Крамареве", "Вільховатський" (мал.4).

По периферії острови оточені смугами рогово-очеретового високотрав'я, в яких зустрічаються види, характерні для південних засоленних водойм. В притерасній частині заплави подекуди розміщуються флористично багаті луки із незначним засоленням. Нерідко тополівники із островів "язиками" заходять у зарості прибережно-водної рослинності, молодші з яких зустрічаються і в пологих заглибинах центральних ділянок по периферії боліт. Непривабливі вони – заросли чагарниками так, що здаються непрохідними, вологі, з комарами, але саме в таких смугах виявлено великі життєві популяції рідкісних рослин – жирівика Лезеля, занесеного до Червоної книги України та дрібної рідкісної лучно-болотної папороті – вужачки звичайної.

Поверхня островів нерівна з погорбованим рельєфом – численними піщаними горбами-"кучугурами" та зниженнями, в яких знайшла притулок болотна рослинність.

Основна частина площ великих островів "Новоорлицькі кучугури", "Вишняки", "Крамареве" заліснена різновіковими культурами сосни. Їх було висаджено ще до створення водосховища. Соснові ліси цих островів збіднені. Часто знижені ділянки завойовує робінія звичайна, яка подекуди утворює густий ярус під кронами сосен. В такі місця масово "вкорінюються" інші адвентивні види (ті, що прийшли до нас з інших флор) – клен американський, аморфа кушова, бузина червона, які, активно розселяючись, витісняють з нижніх поверхів лісу та з підліску аборигенів – типових представників лісової флори. Через значну загущеність трав'яний покрив цих лісових масивів збіднений.

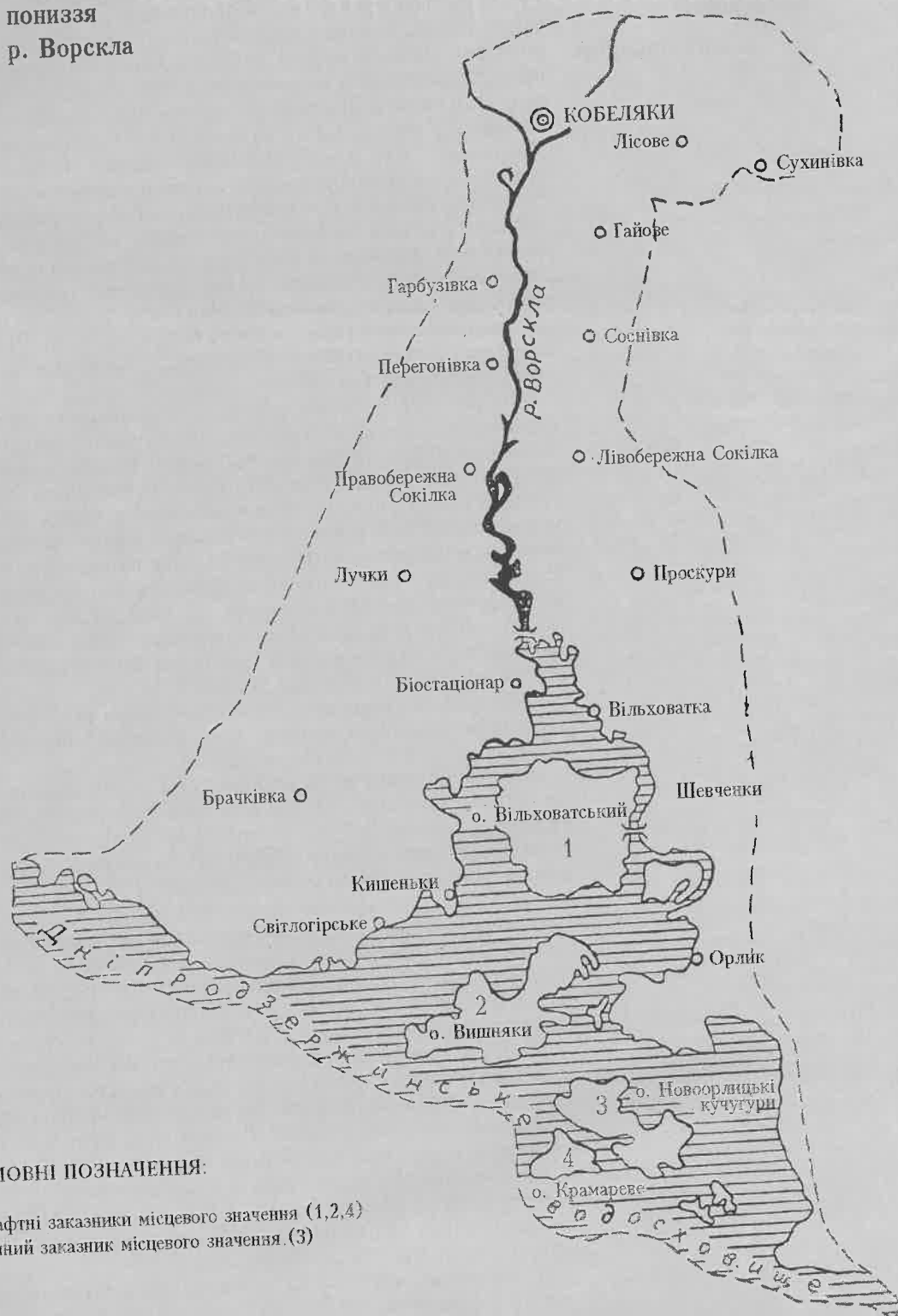
Серед одноманітних рідкотравних соснових насаджень увагу привертають піщані кучугури, які перебувають на різних стадіях заростання – то вони чорніють від мохово-лишайникового покриття, то здаються солом'яно-жовтими від смуг жита дикого, то крапчастими виглядають від дерновинок чебреців Палассавого та Черняєва. Різні вони – кучугури. На заросліших із них сформувалися піщані степи із костриці Беккера та келерії сизої, які ведуть за собою цілу низку типових піщаних видів: деревій дрібноквітковий, полин дніпровський, цмин пісковий, юринея харківська тощо.

У зниженнях між горбами, у так званих міжгир'ях, досить частими є фрагменти угруповань осоки колхідської та ділянки з майже суцільним покривом із верби розмаринолистої та зіноваті дніпровської.

Найбільший науковий інтерес викликали розміщені у виїмчастих,

Папороть страусове перо —
рослина з давніх епох

Заповідні
острови
понижся
р. Ворскла

різної форми зниженнях між піщаними кучугурами та посеред соснового лісу – болота-"блюдця". Одні з них великі за площею, але неглибокі, суцільно заростають очеретом, який по периферії оточений світло-зеленим пояском із болотної папороті. Є на островах і болота, якими повністю заволоділа папороть болотна. Вони неглибокі, правильною округлої форми. Та ботанічно найціннішими є не великі, але глибокі із водною поверхнею в центрі, де в товщі води знайшли притулок типові гідатофіти (рослини, що повністю занурені у воду), серед яких є і рідкісні, приміром, комахоїдна рослина – пухирник звичайний. На плесах таких боліт серед покриву із ряски триборозенчастої нерідко зустрічається червонокнижна сальвінія плаваюча. По периферії розташовуються смуги болотної папороті (подекуди з очеретом), які ближче до берега змінюються невеликими смужками сфагнових мохів, всі види яких є дуже рідкісними для області.

В перекладі з грецької мови родова назва "сфагнум" означає "губка". Ці мохи здатні поглинати в 20–30 разів води більше, ніж важать самі. Їх незвичайні властивості пов'язані із своєрідною будовою рослин: у листках поряд із живими зеленими клітинами є шар порожніх, мертвих, які і заповнюються водою. Саме вони і обумовили іншу назву мохів "білий мох". "Торфовими мохами" сфагні називають за те, що вони не мають органів прикріплення, і їх нижня частина поступово відмирає, утворюючи поклади торфу. Росте мох протягом всього життя (кілька десятків років) верхівкою. Властивості всмоктувати рідину та бактерицидна дія сфагнів використовуються в медицині.

Різні види сфагнів відрізняються багатьма ознаками зовнішньої та внутрішньої будови, але, насамперед, увага звертається на їх розміри і різноманітний колір – блідо-зелений, зелений, жовтий, бурий, червоний. Найпоширенішими на сфагнових болотах-"блюдцях" є сфагні відстовбурчений, болотний, центральний.

Ці природні за своїм рослинним покривом утвори є не лише цікавими для нашого регіону, а й флористично багатими, насамперед, бореальними (північними) видами. Саме по цих болотах-"блюдцях" (як відмічав ще відомий їх дослідник, академік Є.М.Лавренко) північні види просуваються на південний схід в межах посушливої різнотравно-типчаково-ковилової смуги.

Звичайно, вивчаючи ці болота, різні стадії їх заростання, відчуваєш невинний хід природних явищ. Більшість із них пересихає, особливо в сухі роки. Подекуди сфагновий покрив змінюється угрупованнями зелених, менш вологолюбних, ніж сфагні, мохів – рунянки ялівцевої і звичайної. Серед їх суцільних темно-зелених килимів зростають і добре себе почувають північні рослини, переважна більшість яких рідкісна для нашої області. Наприклад, тут можна зустріти і невелику рослину з шкірястими зимуючими листками, що формою нагадують листя груші, за що й отримала

свою родову назву грушанка. Її білі, рожеваті чи зеленуватого відтінку квітки зібрані у верхівкову китицю і мають тонкий приємний аромат. Це про неї писав М.Доленго:

*Тут деś ховається – дивись – грушанка.
У неї ж листя свіже цілий рік.
Смаглявий фарфор – цвіт її,
Щоранку він тихо пахне о цій порі.*

На островах зустрічається грушанка круглолиста, що може утворювати невеличкі суцільні куртини. Рідше можна знайти і грушанку малу, яка значно мініатюрніша за свою родичку, та й листки має заокругленіші. З родини грушанкових виявлено ще один вид. Це ортілія (або грушанка) однобока – невисока з прямостоячим чи висхідним стеблом, злегка шкірястими світло-зеленими листками. Влітку з'являються однобокі суцвіття з дрібних білих із зеленуватим чи жовтуватим відтінком квіток.

Подекуди можна побачити поодинокі кущики або групки невисокої верби з тоненькими прутувидними стеблами і вузькими загостреними листочками. Це типова північна рослина – верба розмаринолиста, рідкісна для області. На островах вона зростає не тільки по болотах, в їх периферійній частині, а й утворює масові зарості в зниженнях серед піщаних горбів. Між цими рослинами вилчасто галузиться і в деяких місцях вкорінюється довге батогиовидне стебло плауна булавовидного. Воно густо всажене лінійно-ланцетними, довго загостреними листочками, які розміщені спіралевидно по стеблу і щільно до нього притиснуті. Враження створюється таке, ніби рослина пливе по землі, за що в народі її називають "пливуном". Влітку від деяких повзучих пагонів відростають коротенькі висхідні гілочки, що несуть по кілька (рідше по одному) спороносних компактних видовжених "колосків". Це місце дозрівання безлічі жовтуватих-зеленкуватих спор, які легко обтрушуються і розносяться вітром. Плаун є декоративною і лікарською рослиною, а тому зараз страждає не тільки від порушення його місцезростань, а й від масового збору.

Подекуди заболочені зниження серед соснового лісу завойовує північний хвощ лісовий. Він найтендітніший серед всіх хвощів, ніжний, м'який на дотик, наче вирізьблений, з великою кількістю довгих, тоненьких розгалужених гілочок. Літні неплідні пагони цього хвоща з'являються майже одночасно з весняними, що є особливістю виду.

Болота-"блюдця" є царством папоротей. Серед таких звичайних для островів видів, як щитники чоловічий та шартрський, безщитник жіночий є і справжні ботанічні знахідки – це бореали: міцний щитник гребінчастий, який на перший погляд легко можна сплутати з іншими щитниками. Але привітність уважно до будови його вишуканих листків-вай. Долі їх першого порядку розміщені перпендикулярно до серединного стержня або навіть повернуті нижньою стороною вгору. За це і названий щитник гребінчастим. На сфагнових

Гирло ріки Ворскла

Сова болотна

Зозулинець болотний

Бджолоїдка

Осонцена краса заплав

купинах або в інших зволжених місцях лісу невеликі латки утворює ніжна низенька папороть – голокучник дубовий. Рослина має і іншу назву, дану їй на честь відомого вченого Карла Ліннея – папороть Ліннея. Побачивши один раз, запам'ятаєш назавжди витончену, в обрисі правильно трикутну листову пластинку-вайю. При недостатньому зволоженні долі листків рогоподібно закручуються, таким чином зменшуючи випаровування води рослиною.

Справжньою володаркою всіх вологих знижень почуває себе папороть болотна (теліптерис болотний). Хоча суцільний ареал виду знаходиться далеко на північ від пониззя Ворскли, на островах вона утворює суцільні зарості із великої кількості яскраво-зелених, двічіпірчастих листків, які до основи дещо звужуються.

Процес пересихання боліт-"блюдець" значно прискорюється внаслідок коливання рівня води в Дніпродзержинському водосховищі.

В цілому ж флора даних гідрофільних екотонів є найбагатшою. Саме тут було виявлено такі болотні орхідеї, як жировик Лезеля та коручка болотна, занесені до Червоної книги України.

Жировик Лезеля отримав свою назву за видовжено-ланцетні, майже супротивно розміщені листки, глянцеоваті на вигляд, неначе змащені олією. В перекладі з грецької мови міжнародна назва роду "ліпарис" саме і означає "жирний". Ця тендітна болотна орхідея має верхівкову китицю з жовтуватого-зелених квіточок, що нагадують комаху, яка летить. Квітує жировик Лезеля на початку літа, а вже в липні рослину прикрашає кілька видовжених зелених коробочок, в яких дозріває дрібне численне насіння. На островах "Вишняки", "Новоорлицькі кучугури" виявлено популяції цього дуже рідкісного виду.

В таких же умовах, як і жировик, зростає незвичайна дрібна папороть, яка є рідкісною для області – вужачка звичайна. Особливості її оригінального зовнішнього вигляду відбилися в українській і російській назвах, та й з латинської перекладається назва рослини як "язик змії". І дійсно, у цієї багаторічної, маленької за розмірами трав'янистої папороті тіло складається з двох частин. Одна з них – спороносна, темніша, неначе жало вужа чи змії. А друга має вигляд заокругленої зеленої пластинки.

В периферійній частині серед густих, непрорідних заростей папороті болотної та хвоща польового увагу привернули високі суцвіття з витончених блідо-рожевих квіток коручки болотної. Тільки от розміри вражали – стебла виявлених рослин досягали близько 120 см довжини. Мабуть, умови були сприятливими для зростання цієї красуні.

На острові "Вишняки" на самому півдні Лісостепу, серед соснового лісу знайдено багаторядник шипуватий, що зростає, як правило, в гірських місцевостях (Карпати, Крим) і дуже рідко в лісостеповій частині України. Його впізнати неважко по шкірястих зимуючих сизуватих вайях,

долі яких серповидно зігнуті і поступово загострені.

Неабияке здивування і захоплення викликала зустріч з рідкісною для Лісостепової зони багатоніжкою звичайною. Її листові пластинки в обрисі продовгувато-ланцетні, глибоко пірчастороздільні і відростають двома рядами від підземного кореневища, солодкого на смак. Кожен такий листок має по 6–25 почергових лінійно-ланцетних часточок. Саме така будова листка і дала назву рослині. Багатоніжка звичайна є рідкісною для області. Її місцезнаходження на "Вишняках" є лише другим в області.

На заростаючій просіці, де світла все ж значно більше, ніж в лісі, увагу привертає куртина високої папороті. Це ще одна несподівана зустріч. Цього разу із рідкісним страусовим пером звичайним. Від товстого кореневища папороті виростають зібрані колонкою короткочерешкові, ніжні яскраво-зелені неплідні листки досить оригінальної будови. В середині літа загадкове страусове перо з центру воронки викидає трубчасто згорнуті листки. Вони прикривають соруси, бо папороть починає спороносити. А після спороношення ці листочки набувають бурого забарвлення, стають схожими на пера. Не кожному доводиться в природі зустрічати цю рослину, але завдяки своїй декоративності вона здавна вирощується на квітниках та поблизу осель.

Багатоніжка, багаторядник, страусове перо, вужачка звичайна займають почесне місце серед "зелених робінзонів" островів.

Меншим видовим різноманіттям, але не меншою науковою цінністю відзначається флора піщано-степових ділянок всіх островів, у складі якої є види, характерні лише для пісків долини Дніпра. Це і опушений сизуватий родич степового житняка гребінчастого – житняк пухнастоквітковий, який займає незарослі піщані ділянки, і пурпуровокошикова юриня харківська, і міцний попелястий полин дніпровський, і яскраво-жовто-цвіте багатокошикове жовтозілля дніпровське. До цієї групи можна зарахувати і льоник солодкий, який зростає на відкритих піщаних горбах дюнного характеру. Це невисока, куциста рослина, сизуваті голі стебла якої дуже галузяться і всажені вузько-ланцетними, майже нитчастими листками.

Посеред літа відкриті піщані горби прикрашає шорстка рослина, яка привертає увагу своїм насичено-синім цвітом. Так квітує рідкісний для області воловик Гмеліна.

Ділянки, де сформувалися або формуються піщані степи, досить часто прикрашені рихлими подушечками чебрецю Черняєва, який вносить свій рожево-ліловий цвіт у жовтаво-солом'яну палітру зарослих травами пісків. А ось відчуваєш такий сильний приємний аромат, що мимоволі шукаєш рослину, яка його виділяє. Можливо, це гвоздика, що утворює щільні куртини біля підніжжя піщаних горбів і має розсічені білі квітки? Так, це розцвіла гвоздика розчепірена, що є типовим подніпровським видом.

Із сукулентних рослин (що запасують воду у

стеблах і листках) можна часто зустріти низенький очиток їдкий, куртини якого прикрашені зірчастими яскраво-жовтими квітками. Тут зростає і другий вид очитку – шестирядний, який дуже рідко зустрічається на Лівобережжі України.

Найпівденнішим природно-заповідним об'єктом області є ландшафтний заказник на острові "Крамаре" в Дніпродзержинському водосховищі. Хоча він і є найменшим в порівнянні з "Новоорлицькими кучугурами" та "Вишняками", але за особливостями флори та рослинності дуже схожий з ними: все ті ж середньовікові культури сосни, периферійна прибережно-водна рослинність, високотравні болота, тополівники в притерасній частині колишньої заплави. Оригінальним є піщане підвищення в південно-східній частині острова, яке називається "Шпилем". Тут серед заростей жита дикого зростають південні види, серед яких – юринеї харківська та гронovidна. Неначе кружляючи у танку, на піщаних ділянках нас зустрічала скабіоза українська.

Дещо збіднений тваринний світ островів, що можна пояснити наявністю одноманітних культур сосни. Численні комахи кружляють на відкритих піщаних просторах, у лісі чутно спів зяблика та деяких інших птахів. Особливої уваги заслуговує гніздування на "Вишняках" рідкісного орлана-білохвоста. В прибережно-водних заростях люблять ховатися дикі свині. Зрідка між деревами проскочить заєць. На "Новоорлицьких кучугурах" в лісі, на галявинах видно сліди життєдіяльності здичавілих коней. Але не кожному вдається їх побачити – ці тварини дуже обережні, не наближаються до сторонніх.

Глибина води у водосховищі в межах розташування островів різна. Є і глибокі западини близько 6 м (особливо в гирлі Ворскли), але найбільші площі займають мілководдя (від 10 до 100 см глибиною) з їх загадковим підводним царством, у добре прогрітій воді яких – масові зарості повністю занурених у воду рослин: колонії нитчастих водоростей, угруповання рдесників – гребінчастого, злаколистого, пронизанолистого, блискучого, кучерявого, кушира темно-зеленого та ін. Вкорінюється в ці зарості рогіз вузьколистий:

спочатку неспілими окремими стебельцями, далі – щільними групами і врешті-решт утворюються окремі острівці. А їх ой, як багато на водосховищі, що пов'язано з постійним коливанням рівня води. Більшість таких острівців не має навіть суші і є заростями рогозу вузьколистого, а подекуди очерету.

Попід цим прибережно-водним високотрав'ям нерідко угруповання утворюють і глечики жовті. Між їх великими листками можна розгледіти і жабурник звичайний, найпомітніший під час квітання, та рідкісну сальвінію плаваючу.

Саме в таких місцях люблять селитися водоплаваючі птахи: із качок – чернь червоноголова, рідкісна чернь білоока, численні лиска та курочка болотна, гуси сірі тощо. Зрідка тут можна побачити навіть лебедів-шипунів, які сторожко пильнують свої гнізда. На мілководдях люблять причаїтися, замаскувавшись в прибережно-водному високотрав'ї, малі білі, сірі та руді чаплі. Зовсім непомітні в заростях очерету бугай та бугайчики. Перепорхують у високому очереті кумедні синиці вусаті.

Ми відвідали також острів, невеличка ділянка суші якого вся засаджена робініями. Ці насадження відмежовані від прибережно-водної рослинності смугою чорнощиру нетреболистого та череди листяної. Саме тут було виявлено колонію мартина сріблястого – птаха, що з'явився в цих місцях після створення водосховища, а раніше траплявся лише під час сезонних мандрівок.

На ділянках, що прилягають до берегів Дніпродзержинського водосховища, за даними полтавського зоолога О.М.Руденка, в 1995 р. виявлено два види комах з Червоної книги України, які вперше наводяться для нашої області – жужелиця угорська та ктир гігантський. Очевидно, острови ще приховують багато фауністичних таємниць і чекають на своїх дослідників.

Багата флора островів, типовий тваринний світ і специфічність ландшафтів заплавлених і борових природних комплексів з унікальними піщаними і болотними угрупованнями обумовили своєрідність придніпровських островів, що охороняються нині в Полтавській області.

Не стріляй у птаха
на світанні..

На сивім світанку,
 коли ще тумани блукають,
 І пізня зоря
 не умилась востаннє у Пслі,
 Із теплих країв
 до мого тополиного краю
 На зморених крилах
 весну принесли журавлі.
 Їх вільне "курли"
 прокотилося весело полем,
 Відлунилось чисто
 у сонних прозорих лісах,
 І стало так легко,
 так світло і юно довкола,
 І скресли, мов річка,
 похмурі важкі небеса.

Т.НІКІТІН

Ж

НЕЗВАЖАЮЧИ НА ВТРАТИ, яких зазнала фауна
 Полтавщини під впливом господарської діяльності людини, вона
 залишається порівняно багатою. В той же час спеціалізованих
 заказників по охороні фауни або окремих її компонентів в області
 створено ще недостатньо. На сьогоднішній день офіційно затверджено
 і існує всього сім заказників зоологічного профілю. Це два заказники
 загальнодержавного значення – широковідомий загальнозоологічний
 заказник "Руський Орчик" в Машівському районі та орнітологічний
 "Михнівський" в Решетилівському районі. Створено також три
 загальнозоологічних заказники місцевого значення "Байрак", "Сухий
 яр" та "Озерище" (Зінківський та Шишацький р-ни) та один
 орнітологічний – "Лабурівський" (Котелевський р-н). Крім того, існує
 всього один ентомологічний заказник місцевого значення
 "Тарасівський" в Оржицькому районі.

Одним із найцікавіших в області є проєктований орнітологічний
 заказник загальнодержавного значення "Святилівський"
 (Глобинський р-н).

Тут охороняється найбільша на материковій Україні полівидова
 колонія чапель. Із 5 видів чапель, що утворюють цю колонію, жовта
 – занесена до Червоної книги України, а мала біла належить до
 видів, що охороняються в області. Загальна ж чисельність чапель, що
 тут гніздяться в останні роки, сягає 1200–1400 пар.

Заказник включає систему різних островів: значний за розмірами
 острів під назвою "Петренків" або "Петренки", що являє собою
 останець борової тераси Сули, має розвинену деревно-чагарникову
 рослинність із переважанням насаджень сосни звичайної. Саме на
 таких ділянках середньовікових культур сосни розташована колонія
 чапель, про яку йшлося вище. Крім того, до складу заказника
 входить 4 острови під загальною назвою "Голі острови", на яких
 деревно-чагарникова рослинність відсутня. В трав'яному покриві
 островів переважають вологолюбні рослини. На островах
 сформувалося досить цікаве населення птахів, в складі якого два
 види, занесених до Червоної книги України. Найцікавіший із них –
 регутон чорноголовий – мартин, для якого заказник є найпівнічнішим
 місцем гніздування в Україні. Другий вид – це кулик-сорока, який
 поширений в Україні майже виключно в долині Дніпра та нижніх
 течіях його приток. Із інших видів птахів слід згадати мартина
 сріблястого, який домінує в кількісному відношенні (в окремі роки
 близько 300 пар), крачка річкового, куликів – чайку та травника, а
 також крижня і чирка-тріскунка. Зрідка поодинокими парами тут
 гніздиться гуска сіра.

В орнітологічному заказнику "Лабурівський" охороняється на
 гніздуванні рідкісний, занесений до Червоної книги України, вид –
 журавель сірий; колоніальне поселення чапель, а також інші птахи,
 екологічно пов'язані з болотними біотопами.

Безумовно, тваринний світ охороняється на територіях і об'єктах
 природно-заповідного фонду не лише зоологічного профілю. Чимало
 тварин, в тому числі і рідкісних, мешкають на територіях
 ландшафтних, гідрологічних, ботанічних та інших заказників, різних
 пам'яток природи та заповідних урочищ. На жаль, ми здебільшого ще
 не маємо даних про те, які саме тварини на них зустрічаються і в
 якій кількості. Крім того, охорона певних груп тварин потребує
 впровадження спеціальних режимних заходів, які не передбачені
 положенням про гідрологічний або ботанічний заказник. Це яскраво
 виявилось у випадку з ботанічним заказником "Малопереще-
 пинський", який має багату фауну, але остання поступово деградує
 внаслідок того, що не впроваджені спеціальні заходи по збереженню,
 наприклад, куликів та інших видів на лучних ділянках.

Щоб забезпечити охороною фауну Полтавщини необхідно,
 насамперед, визначити що саме і в якій кількості уже охороняється в

Довершеність природи

Пташенята
сріблястого мартина,
чаплі рудої,
луня болотного

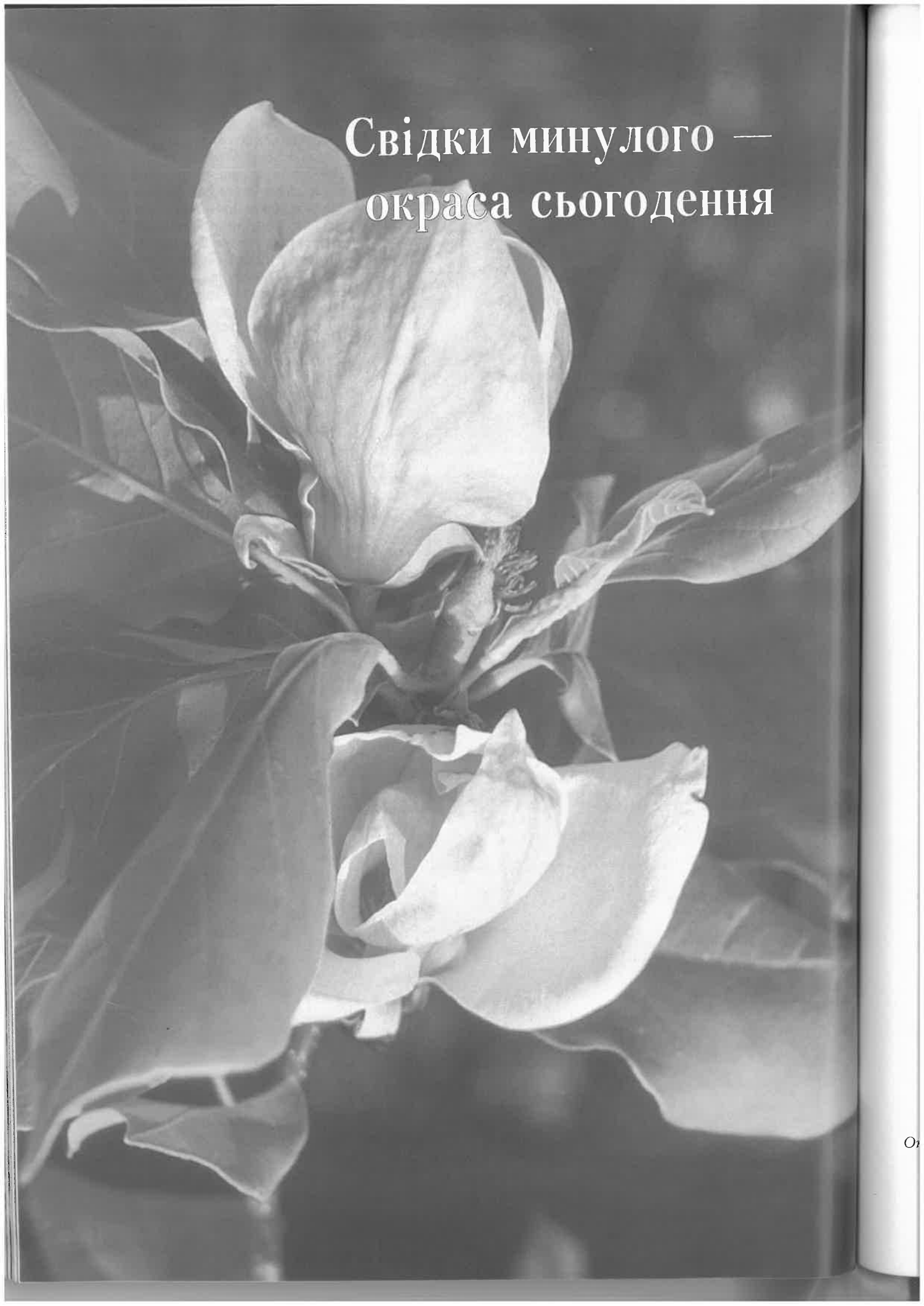

межах територій природно-заповідного фонду області, які види, фауністичні комплекси і місця перебування необхідно охопити охороною. Для цього слід провести інвентаризацію фауни територій і об'єктів природно-заповідного фонду, зібрати відомості про всі цінні природні і навіть штучні біотопи, важливі у різні пори року для тварин, і що не охоплені охороною. І тільки після цього планувати розвиток системи зоологічних об'єктів. Але вже і зараз зрозуміло, що ентомологічні заказники явно недостатньо представлені в заповідній мережі області, хоча фауна комах досить цікава і різноманітна, про що красномовно свідчить список рідкісних тварин. Практично відсутні об'єкти, в межах яких охороняються земноводні та плазуни, чисельність окремих видів яких скорочується рік у рік. Зовсім відсутні іхтіологічні заказники, хоча в цьому напрямку ведеться певна робота. Так, планується створення великого за розмірами іхтіологічного заказника в Сульській затоці, що є головним нерестовищем і місцем нагулу молоді риб Кременчуцького водосховища, яку спеціалісти вважають однією із найпродуктивніших рибних

водойм світу (більше 50 кг/га). Тут сприятливі умови (заказник охопить мілководну лівобережну частину затоки) для нересту багатьох видів промислових риб, таких як лящ, сазан, судак, плітка, синець, карась, щука. Особливе значення ця ділянка має для відновлення запасів сазана, щуки, ляща та синця. Крім того, полтавська частина Сульської затоки протягом всього вегетативного періоду є місцем нагулу молоді не тільки промислової, а й інших видів риби. В нижній глибоководній частині затоки відбувається зимівля молоді та плідників риб. Тобто ділянка, що відводиться під заказник, є місцем концентрації риби не лише у весняний (нерест) та літній (нагул) періоди, а також під час зимівлі.

Сульська затока, яка визнана фахівцями однією із найпродуктивніших в біологічному значенні, важлива для збереження біорізноманіття ділянок водосховищ дніпровського каскаду і належить до водно-болотних угідь міжнародного значення. Проблеми охорони природних комплексів затоки та управління її рекреаційними і біологічними ресурсами можуть бути вирішені за допомогою створення регіонального ландшафтного парку.

Свідки минулого —
окраса сьогодення

Дерева люблю я древній світ,
Що шлють життя нам
звідусюди
Тремтінням трав, хитанням
віт,
бо дерева – зелені люди.

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ЗЕЛЕНИЙ ОСТРІВ НА ПІВДНІ ЛІСОСТЕПУ

Так називають один з найцінніших зразків садово-паркової архітектури, якому минуло недавно 100 років – Устимівський дендропарк. Він розташований у Глобинському районі на відстані 35 км від індустріального Кременчука на півдні Лісостепу в досить посушливій зоні. В парку зібрано великі і досить різноманітні колекції дерев і кущів. Зараз вони нараховують 489 видів, різновидностей, садових форм та сортів, які відносяться до 48 родин і 116 родів.

Загальна площа парку майже 9 га. Росте тут більше 12 тисяч дерев та кущів. Важливо, що зустрічаються в парку 82 різновиди шпилькових рослин, а це робить рослинний ансамбль привабливим у будь-яку пору року. Багато голонасінних порід майстерно поєднуються із листопадними, в першу чергу з гарно квітучими чагарниками: лузіанією, деревовидною півонією, форзиціями, дейціями, жасминами, ксантоцерасом горобинолистим (чекалким горіхом). Слід відмітити, що дендропарк в Устимівці – єдине місце в усій Україні, багате на цю гарну рослину, яка стала живою емблемою цього унікального куточка Полтавщини, де вона добре цвіте та плодоносить.

Досить цікава географічна характеристика видового складу дендропарку. Тут зібрано рослини з Північної Америки, Європи, Криму та Кавказу, Сибіру, Середньої Азії, Далекого Сходу, Китаю і навіть Гімалаїв. Але все ж таки у цьому посушливому районі України, де так завжди обмаль вологи, повніше зібрано дерева Північної Америки. Більшість з них чудово акліматизувалась і становить справжню окрасу наших бідних на ліси країв.

Треба пам'ятати і те, що саме з Устимівського дендропарку деякі види рослин вперше потрапили до інших ботанічних установ країни. Це, насамперед, стосується такої цінної рослини, як евкомія в'язолиста. Китайці звуть її деревом-аптекою і лікують нею велику кількість хвороб. Це можна сказати і про вже згаданий ксантоцерас горобинолистий, ведмежий горіх тощо.

Таким чином, рослини парку – цінний маточний фонд для зеленого будівництва і лісового господарства не тільки нашої країни, але й інших держав світу. Адже кожного року плоди і насіння багатьох рослин відправляються не тільки різним установам України, а й за кордон.

Не слід забувати і про естетичну насолоду, яку одержує людина, побувавши у дендрарії, адже він приваблює у будь-яку пору року своїми фарбами, формами, квітками, співом птахів і навіть повітрям. Недарма відомий український письменник, лауреат Державної премії України імені Т.Г.Шевченка Феодосій Роговий, який жив в Устимівці, не сідав за письмовий стіл доти, доки не проходив алеями парку. Він називав його своєю творчою лабораторією, схвилювано і з любов'ю писав та розповідав про нього. Взагалі ж, красномовніше за все про значимість дендропарку свідчить те, що уряд України ще у 1929 році взяв його під охорону, оголосивши державним заповідником республіканського значення. В той час парк називали академічним, що підкреслювало його наукову цінність.

Ми не маємо змоги охарактеризувати всі рослини дендропарку. Та щоб у читача склалося уявлення про цей "зелений ермітаж", дамо коротенький перелік лише тих його мешканців, які зустрічаються в центральній частині.

Своєю красою вражає головна алея. Таке враження, що ходиш не по полтавській землі, а десь по півдню Криму чи Кавказу. Адже тут цілий рік зелено. Скрізь ростуть величні, вічнозелені дерева: туя західна колоновидна, сосна Веймутова, ялівець віргінський. Праворуч

Отакі вони, магнолії

же, на бічній алеї, наче господарка, яка запрошує до ділянки, росте стара кремезна модрина європейська. Поблизу неї колекція садового жасмину. Під час цвітіння вона привертає увагу квітками і ароматом – від полуничного до ванільного, який підсилюється наприкінці дня, і тоді хочеться розмовляти віршами, такими, як ці, що написав полтавський поет Володимир Мирний:

*І тільки милим спомином
Крізь ночі дивний дзвін,
Як біле-біле полум'я,
Пливе, пахтить жасмин...*

Далі ростуть могутні дерева айланта Вільморена. Це гість з далекого Китаю, дуже цінна фітонцидоносна та лікарська рослина, яка добре прижилася у наших степових краях. А поряд з ними – ясени, гості з Північної Америки – пухнастий та американський. А далі кожен з екскурсантів сам зупиниться подивованим, бо перед його зором постануть велетенські, кристалі, більш як сторічні дерева ведмежого горіха або, як ще називають цю породу, деревовидної ліщини. Так і хочеться доторкнутися до них руками, зарядитися їх енергією. А вони, немов відчують це і наче посміхаються над людиною, бо живуть більш як 400 років. Вік наче не торкнувся цих велетнів. Вони гарно ростуть, цвітуть і плодоносять, є найстарішими і найціннішими деревами цього виду в Україні. А вже скільки горіхів зібрано з них і розіслано в різні країни світу, та заявки на них кожного року приходять в Устимівку.

Праворуч від ведмежих горіхів увагу привертають дуже гарні сосни Палласа. За ними йде чудова колекція ялівцю, туї, ялини, ялиці. І знову сосни: чорна австрійська та гірська. Коли б не проходив повз них, завжди згадуються віршовані рядки поета Вадима Крищенка:

*Стоїть сосна і колір не міняє –
Гаптована в одну зелену нить.
На лютому морозі не линяє,
В осінньому багатті не горить.*

А ось ще одна алея, велична та широка. Раніше це був парадний вхід у дендропарк, так звані Білі ворота. З одного її боку висаджений чекалкін горіх, а з другого – бузок звичайний. В обох цих порід біле забарвлення квіток, і коли вони зацвітають, то створюється враження, що це суцільна біла пахуча стіна, посередині якої проходить вхідна алея. Для контрасту з одного її боку посаджені вічнозелені і привабливі рослини ялівцю віргінського, а з другого – кипарисовика нутканського. Якщо піти далі, то можна побачити колекції дубів, тополь, лип. Закінчується маршрут нашої екскурсії біля красивого паркового дерева, славного бархата амурського. Між іншим, цей представник Далекого Сходу має значні лікувальні властивості і в майбутньому медики багатьох країн чекають ефективних ліків з нього. В Устимівці ростуть найстаріші дерева цього виду на Україні. Їх потомство прикрашає багато парків,

скверів та вулиць нашої країни.

Ми познайомили читача лише з одним маршрутом парку, а їх тут значно більше. Всіх ми не згадаємо, бо це завдання окремої книжки. А ось який вигляд має центральна куртина парку читач повинен довідатися обов'язково. Адже це – наймальовничіше і найдовершеніше місце дендропарку.

Уявіть собі величезну галявину, яка з усіх боків оточена різними вічнозеленими хвойними породами. З її боків різні за формою крони та забарвленням хвої декоративні форми туї західної: колоновидна, куляста, жовтувата, золотиста тощо. В центрі ж – сторічні живі пам'ятники – ялини. Вони наче вийшли на галявину, щоб підтвердити слова латиської письменниці Мірдзе Кемпе: "Забачивши ялину, я німію. Гострокінцеве, темно-зелене полум'я! Від твоєї хвої йде святість смерті і життя".

І, дійсно, такими ж думками проймаєшся, коли дивишся на граціозну і струнку гірляндну форму ялини звичайної. В Україні вона зустрічається лише в Устимівському дендропарку. А поруч з нею – красиві, кольорові форми ялини колючої: блакитні та сріблясті. П'ять таких ялин, ніби вартові, вишикувались на передньому плані. Хто ж створив всю цю красу, хто ж зібрав це зелене різноманіття і захистив його в роки лихоліть? Таке питання обов'язково виникає в тих, хто буває в дендропарку або читає про нього.

Перш за все – це Василь Васильович Устимович. Його родовід бере початок із старовинного козацького роду Сахно-Устимовичів, який володів великою кількістю родючих земель у нашому краї. За фахом – лікар, високоосвічена та інтелігентна людина. В своїй лікарській практиці В.В.Устимович звертався до народної медицини, а саме до засобів лікування рослинами. Це й викликало в нього потребу створити розсадник лікарських рослин.

Цю роботу він почав здійснювати у своєму родинному маєтку у селі Устимівка. Сюди ж запросив свого давнього приятеля ще з інститутської пори, лікаря з Глобиного – Олексія Дегтярьова. Він приїхав із сім'єю і оселився в економії В.В.Устимовича.

Навесні 1893 року друзі взялись за здійснення своєї мети. В.В.Устимович вибрав рівну місцевість площею 15 десятин, розпланував, а селянам доручив засівати та засаджувати її. З того часу це місце у дендропарку отримало назву "Стара ботаніка", і саме з неї повів свій родовід Устимівський парк. Чим далі, тим більше часу займало колекціонування дерев і кущів в житті В.В.Устимовича. Насіння, плоди і навіть саджанці він виписував та купував у різних установах Америки, Франції, Німеччини, Польщі. Для наукового ведення був запрошений з Криму досвідчений садівник – Сергій Михайлович Трахтенберг. Майже 50 років життя він віддав плеканню парку, його захисту в найважчі і небезпечні роки. Разом з ним працював Дмитро

Федорович Мацак. Ще хлопчиком його віддали в науку до С.М.Трахтенберга, і відтоді багато сил і хисту вклав цей чоловік у процвітання парку. Тут він вивчився і виріс у кваліфікованого фахівця.

У буремні роки Жовтневої революції 1917 року В.В.Устимовичу було близько 60 років. Він добровільно передав економію і дендропарк робітничо-селянській владі. Все це селяни взяли під охорону і врятували від знищення. У 1924 році, після смерті В.В.Устимовича, дендропарк підпорядковувався різним установам. Вони по різному дбали про нього, хто ліпше, хто гірше, але ніколи не лишався парк без турботи і піклування С.М.Трахтенберга та Д.Ф.Мацака. Ці люди не за страх, а за совість дбали про своє дітище.

З 1966 року парк увійшов до складу Устимівської дослідної станції рослинництва Української академії аграрних наук. І ось вже більше 20 років її співробітниця Катерина Савівна Сич віддає йому свої знання і любов. Не буває такої пори року, щоб вона повністю не обійшла дендропарк. Катерина Савівна робить це у будні і свята. Вона сама збирає насіння, висіває його, доглядає сіянці, висаджує їх у парк, проводить екскурсії у ньому.

У червні 1993 року наукова громадськість України урочисто відзначила 100-річчя Устимівського дендропарку. 9 червня 1993 року в Полтавському сільськогосподарському інституті було проведено наукові читання на честь славетної річниці. 10 червня їх учасники виїхали до Устимівки, де при велелюдному зібранні народу, свято продовжувалося. Його святкувала вся Глобинщина, вся Полтавщина.

На честь ювілею парку та його засновника В.В.Устимовича було відкрито пам'ятний знак і закладено парк магнолій.

Ось така значимість і історія Устимівського дендропарку. Невеличкий за площею, розташований на півдні Полтавської області, він досить багатий за флористичним складом, а також цінний для зеленого будівництва України. Створений працею багатьох людей, він перейшов у спадщину їх нащадкам. Вони тепер повинні дбати про його збереження і красу, плекати цю перлину зеленого світу Полтавщини, якій ми бажаємо словами Михайла Доленго:

*Квіти повік, оазо, і зростає,
Зелені квіти ширше розгортає.*

ПВОРИННЯ
РУК ЛЮДСЬКИХ

Полтавську землю прикрашає багато парків – пам'яток садово-паркового мистецтва, які дійшли до нас з минулих часів. Чотири з них – загальнодержавного значення: Ковпаківський, Хомутецький, Полтавський, Березоворудський.

На берегах тихоплинної зачарованої річки Ворскла розташований витвір чудової праці

людини, взірць її порозуміння з природою – Ковпаківський лісопарк. Колись тут були суцільні сипучі піски...

Історія його створення сягає у буремний 1918 рік. Саме тоді із фронтів першої світової війни повернулися солдати. Вони були місцевими селянами і їм ой, як осточортіла війна. Хотілось працювати на своїй, власній землі. Для цього вони обрали земельну комісію, на чолі якої став Сидір Артемович Ковпак. Той запропонував поділити поміщицьку землю і виробити програму подальших дій. Для цього навесні 1918 року зібрали мітинг, на якому затвердили, що й коли робити на землі. Першим пунктом цієї програми записали: "Посадити на пісках сімдесят п'ять десятин сосен".

Та чому почали з цього? Справа в тому, що земля стала селянською власністю, про неї треба було піклуватися, а сипучі піски при цьому були великим лихом. От і вирішили громадою боротися з ним.

Мудрий, далекозорий підхід, якого нам, освіченим людям, буває, так часто бракує сьогодні. І робота закипіла. Як потім згадував сам С.А.Ковпак: "Від зорі до зорі працювали люди. Від Ворскли до пустиря нескінченною валкою їхали підводи із водою і землею".

Рослини піднялись, захистили землю, стали милувати зір людей. А посаджений ліс на честь ініціатора його створення назвали Ковпаківським. Сьогодні він займає 196 гектарів. Тут ростуть не тільки сосни, а 108 видів дерев і кущів, 383 види трав'янистих рослин, серед яких багато рідкісних. Лише лікарських рослин тут 134 види, понад 30 видів грибів, близько 100 видів лишайників.

Все це живе різноманіття охороняється, як і самі сосни. Місце, де вони ростуть, так і називається "Урочище Перші Сосни". Всі вони не дійшли до нас, бо були дуже знівчені під час фашистської окупації. Та й сьогодні близько 1700 цих красунь росте в лісопарку. 50 з них – це ті дерева, які особисто посадив С.А.Ковпак.

На території самого лісопарку росте багато сосен, які мають свої власні назви через визначні події, з якими вони пов'язані, або за незвичайну, дивовижну форму. Це, передусім, Генеральська сосна, Сосна ліра, Партизанська ліра.

Окремо від сосен охороняється Тополя партизана. Вона теж посаджена навесні 1918 року бідняком Петром Івановичем Токарем. Він був партизаном у роки другої світової війни. В 1942 році фашисти спіймали його, а згодом стратили. Під час фашистської окупації біля тополі були явки підпільників та партизанів, багато з яких загинуло. Живим пам'ятником всім їм стоїть тополя. Це наче про їх долю писав поет О.Матійко:

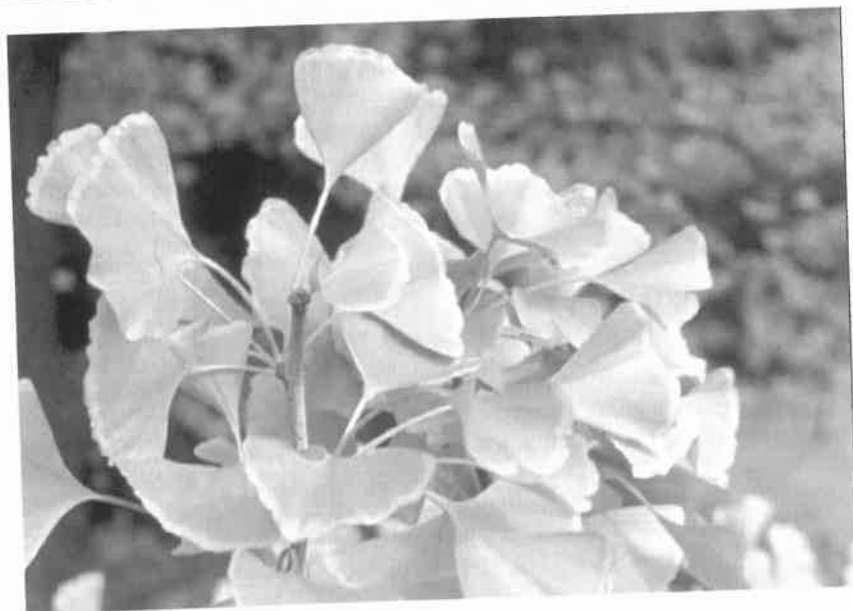
*Вітряно – з поля, буряно – з поля.
Кого там гукає далека тополя?
Руки на хмари зелені поклала.
...Гукала солдата – не догукалась...*

Та ростуть у лісопарку тополі, які кожен рік

*Ялини Костера —
сторічні вартіві
Устимівського дендропарку*

*Гінкго дволопатеве —
ровесник динозаврів*

*Весняні дивоцвіти:
бузок звичайний махровий,
півонія деревовидна,
магнолія Суланжа.*

*Тсуга тисолистна - окраса
Устимівського дендропарку*

збирають під свої зелені шати колишніх воїнів. Це Майорські тополі. Їм вже більше 70 років. З 4 вересня 1943 року під цими тополями політпрацівники 7 і 8 гвардійських дивізій провели семінар перед наступом за визволення Полтавщини від фашистських загарбників. Тепер це місце зустрічі визволителів Котелевщини.

Саме їм, хто пройшов кривавими шляхами війни, а також жителям Котельви, належить ідея розбудови лісопарку у мирні, повоєнні часи. Головний її задум – відтворення в мініатюрі бойового шляху партизан-ковпаківців. Жителі селища, а також учні місцевої школи, учителі і перш за все такі ентузіасти-природолюбів, як подружжя Бойко Борис Андрійович та Марія Іванівна. Вони побували у всіх головних пунктах партизанського рейду, зробили ескізи кожного лісу, гаю, землянки, а потім усією громадою, як і у 1918 році, взяли садити дерева, кущі, прокладати стежки. Це їхніми руками було створено Спасьчанський ліс, діброви Брянщини, Деснянщини, Лоївщини, Тетерівщини, Карпат – все те, що росте на шляху "від Путивля до Карпат".

На Котелевщині прижилися і сьогодні прикрашають землю такі екзотичності для нашого краю, як сосна Банкса, смерека карпатська, бук лісовий, клокичка пірчаста, бруслина карликова тощо. Всі вони – справжні зелені пам'ятники людям, які люблять природу, які живуть не тільки для себе, а й для прийдешніх поколінь. Взагалі ж, Ковпаківський лісопарк є кращим підтвердженням думки про те, що людина, коли вона того захоче, може створити куточки, які будуть такими ж гарними, як і створені природою.

Справжніми "зеленими легенями" міста Полтави називають її міський парк. Небагато в нашій країні міст, які б могли похвалитися таким зеленим оточенням. А колись, весною 1962 року, територія, яку він займає, не привертала особливої уваги. Це були еродовані схили балок, на яких росли кущі глоду та шипшини на місці історичних подій "Поля Полтавської битви". Але знайшлися фахівці, які вирішили, що поблизу Полтави не має гарнішої місцевості для створення справжнього ландшафтного парку, де б історична значимість середовища поєднувалась із чудовими композиціями з рідкісних дерев і кущів.

Серед ентузіастів цієї справи передусім слід назвати колишнього головного архітектора Полтави Л.С.Вайнгорта та дендролога міськомунгоспу Я.Я.Яценко. Звичайно, добрим словом слід згадати і всіх полтавців, стараннями яких зріс і розцвів цей парк. А їх було немало. Лише в перший рік його закладки на роботу вийшло майже п'ять тисяч мешканців Полтави. Це їхніми стараннями було розбито більше десяти куртин: "Українська діброва", "Російський березовий гай", "Сирингарій", колекції лип, кленів, голонасінних рослин тощо. Крім цього, почалося створення каскаду ставків.

Якими важкими були перші кроки! Скільки рослин загинуло, висохло і було зрубано під час літніх покосів, але сила волі людини перемогла всі

примхи життя. І парк розцвів, ставши у 1977 році парком – пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, місцем, куди цілий рік йдуть десятки тисяч полтавців. Сьогодні парк займає площу 111 гектарів, в тому числі історичне "Поле Полтавської битви". Він, наче зелений ланцюжок, з'єднав собою Яківчанську і Малобудищанську діброви, де ростуть величні кремезні дуби. Поміж молодших мешканців парку вони стоять, як справжні царі, підтверджуючи слова українського поета Богдана Антонича:

*Лиш дуб, рослинний лев, над лісом
гордий і скупий монарх...*

Взагалі ж, зелені шата парку створюють майже 170 видів дерев і кущів. Переважна їх більшість – це нові для наших лісів рослини: різні види ялини, туї, ялівцю, катальпи, дуба, бархату, горобини, горіха, вейгели, спіреї тощо. Тут прижився, цвіте і навіть плодоносить справжній їстівний каштан.

В усі пори року приваблює парк людей, але напрочуд гарний він у травні та червні. Всі рослини змагаються, котра з них краще цвіте. При цьому повітря, наче настояне на ароматах, а стоголосе птаство збагачує його веселими мелодіями. Бачиш, слухаєш все це і думаєш про дивну силу людини, про те, як багато вона може зробити, якщо любить свою землю, хоче прожити з нею у вічній злагоді і добрі.

Про це ж свідчать і інші парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва, зокрема ті, що мають статус об'єктів місцевого значення (16). Серед них багато парків, гаїв, урочищ, бульварів, алей. Справжньою гордістю м.Полтави є її старовинні парки: Петровський, Жовтневий, "Перемога", парк сільгосптехнікуму. Молодшими є Придніпровський міський у Кременчуці, Огуївський (Машівський р-н), Зарізький (Оржицький р-н), парк Лубенського лісового технікуму.

"Хто садить дерево – благословен!" – виголосив колись видатний український поет Максим Рильський. Ці слова можна віднести і до засновника парку в селі Крива Руда Семенівського району Полтавської області Сергія Марковича Лопати.

Багато людей причетно до розвитку цього чудового куточка природи нашого краю, але саме С.М.Лопата віддав йому всі свої сили, хист та любов. Він не мав спеціальної освіти, але з дитинства любив природу, особливо кохався у рослинах. Працюючи колгоспним ковалем, весь свій вільний час Сергій Маркович віддавав садівництву. Найбільше його приваблювало щеплення. Яких тільки щеплень він не робив і яких при цьому засобів не опанував! З часом він набув великої майстерності, вражаючи цим і фахівців-садівників, і аматорів цієї справи.

Весь час хотілося ковалю садити сади. І це його бажання помітило керівництво місцевого колгоспу "Партизан", запросило на посаду садівника. І з того часу сотні гектарів садів посаджено в колгоспі під керівництвом фахівця.

Але задуми цього вже досить літнього чоловіка йшли далі. Він мріяв про створення в селі парку, у якому б росли дерева і кущі з усього світу. А приводом до цього було те, що у центрі села пустувало 12 га землі, на якій, крім бур'янів та чагарників, нічого не росло. І ось на численні прохання Сергія Марковича керівництво колгоспу дало згоду на закладку парку. Було це у 1960 році. Саме цей рік вважається роком заснування Криворудського парку – пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Разом з С.М.Лопатою його садили мешканці села, ветерани колгоспу, вчителі та учні місцевої школи. Сергій Маркович сам склав план парку, почав листування з різними ботанічними установами. При цьому він просив вислати йому плоди та насіння різних дерев та кущів. Всі вони висівались у розсаднику, а згодом – рівними рядками висаджувалися у ґрунт. Але це не приваблювало зір, не збуджувало уявлення, і Сергій Маркович став замислюватися, чи не помиляється він, закладаючи дендрарій на зразок лісу. Та коли побував у різних ботанічних садах і парках країни, порадився з вченими-паркобудівниками, то повністю змінив свої наміри. Особливо вплинуло на нього відвідування дендропарку "Тростянець", що у Ічнянському районі на Чернігівщині. Історія цього рукотворного дива природи, його пейзажі – композиції та набір деревних порід глибоко запали в душу полтавському селянинові. Саме після цього вирішив він, що його дітище буде створюватися за ландшафтно-пейзажним стилем. Окрилений, їхав Сергій Маркович додому, щоб по-іншому почати справу, щоб і у Кривій Руді був свій "Тростянець". І почали з'являтися у Криворудському парку мальовничі алеї, галявини, штучні ставки, водоспад тощо. Тільки в перші роки С.М.Лопата і його однокумці висадили шість тисяч рослин. Більшість з них була вирощена із плодів та насіння, яке надходило з усіх ботанічних осередків колишнього СРСР. А скільки насіння та живців привіз сам Сергій Маркович і прищепив власними руками!

Йшов час, колгосп перетворився у радгосп, мінялись його керівники, та С.М.Лопата і його помічники не покинули розпочату справу. А було дуже важко. Багато рослин гинуло через посуху, вимерзало у безснігові та холодні зими. Та парк зростав, він став гордістю всього села. До нього почали приходити і навіть приїжджати на екскурсії. Люди з цікавістю і насолодою оглядали колекції тисів, модрин, ялин, ялівців, сосен, як зачаровані стояли біля магнолії Кобус, аралії маньчжурської, платану східного та інших зелених див.

Всього ж колекція Криворудського парку об'єднує близько 150 видів, різновидів та форм різних дерев та кущів. Отаке різноманіття рослин на нашій Полтавщині! Вони приваблюють зір в будь-яку пору рік. Все у них пробуджує інтерес у людини: і квіти, і листя, і стовбури, назви та країни, з яких вони походять, значення для людини та науки. Пишеш про це, і з пам'яті

зринають слова українського поета Миколи Вінграновського:

*Коли свою Вітчизну
Я називаю суцвіттям дерев –
Вона простяга мені руки
І шумування земного вітру,
Бо найгарніше у світі –
Дерева.*

Дійсно, дерева – окраса парку. Вони ніби запрошують зайти до нього, адже туди веде широка і гарна алея. Вона створена з висадженої у два ряди туї західної. Її дерева, ніби колони, які з'єднують землю з небом, а за ними, мов казкові легені, що стоять на чатах, взявшись за руки, ростуть могутні крислаті дерева дуба бореального. Восени його листя стає яскраво-червоним, і на його тлі вічнозелена хвоя туї має мальовничий вигляд. На початку алеї увагу відвідувачів привертає меморіальна дошка. Викарбувані на ній слова розповідають, що парк закладено в пам'ять про односельців, які загинули в боях за Батьківщину.

Закінчується алея куртиною дуба звичайного. З неї, немов з мініатюрного лісу, постають скульптури партизана і молодої дівчини-розвідниці. Ця скульптурна група, наче символ, який нагадує, що радгосп, де розташовано парк, носить назву "Партизан" в пам'ять про події кривавої розправи фашистських окупантів над мирним населенням села Крива Руда. Поруч з монументом встановлено гранітні плити, на яких викарбувано прізвища 368 односельців, які загинули під час другої світової війни.

Далі йдуть куртини. Всі їх створено за єдиним принципом, який полягає в тому, що поряд з листопадними деревами та кущами висаджено вічнозелені, переважно шпилькові породи.

Дуже гарне враження створює композиція на центральній галявині парку. Вона складається з 15 струнких величних ялин, які висаджено півколом. Якщо придивитися уважно, то можна побачити, що вони мають різне забарвлення. Це сталося тому, що на зелену форму ялини колючої прищеплена її срібляста форма.

В парку багато і інших див. Всі вони захоплюють відвідувачів. І хоч вже давно пішов із життя С.М.Лопата, Криворудський парк є кращим пам'ятником йому, цінною ботанічною колекцією, створеною працею справжніх природолюбів.

Місто Полтаву прикрашає кілька парків – пам'яток садово-паркового мистецтва, серед яких найцікавішими є Жовтневий та Петровський. В центрі міста на площі округлої форми, що в мініатюрі імітувала площу в Санкт-Петербурзі, було закладено парк. Незвичайного вигляду йому надавали радіальні алеї, що відходили з центру і продовжувалися у вулиці міста. Офіційно парк було відкрито в 1909 році з нагоди святкування 200-річчя Полтавської битви, про що свідчить монумент Слави. Нині в ньому росте близько 70 видів і форм дерев та кущів, серед яких чимало екзотичних і рідкісних. Парк прикрашають троянди

та півонії, які влітку замінюють композиції первоцвітів.

Одним з улюблених місць відпочинку полтавчан і гостей міста є Петровський парк, який було посаджено у 1905 році любителями природи, яких очолив місцевий ентузіаст І.М.Орловський. На невеличкій площі всього в 3 га він зумів розмістити близько 60 видів дерев та кущів. Тут заграла хвоею срібляста форма ялини колючої. В різних куточках парку затріпотіли ніжним листям липи – дрібнолиста, кримська, круглолиста, розправили могутні крони каштан кінський, дуб звичайний і пірамідальний, бундук канадський, а також кілька різновидностей клена, ясена, горобини. Новий парк був найбагатшим у Полтаві на колекцію декоративних чагарників. Тут міцно вкоренилися кущі бузку, жимолості, жасмину, спіреї, форзиції, сніжноягідника, смородини альпійської та золотистої. У парку встановлено пам'ятні стели на честь визволителів Полтави від німецько-фашистських загарбників, а також борцям за владу Рад. У 1926 році тут встановлено пам'ятник великому синові українського народу Т.Г.Шевченку. Зараз поблизу нього ростуть плакучі верби, завезені з Форту Шевченка, де поет відбував заслання.

НАЙМЕНШІ ТА НАЙЦІННІШІ

Чим видатна наша Полтава? На це вам відповідь кожний: славною історією та чудовою природою. А чи знають господарі міста та шановні гості, що Полтава багата не тільки історичними пам'ятками. Серед інших областей вона відрізняється ще й пам'ятками природи, які належать до природно-заповідних об'єктів. Це вікові дерева або групи дерев, алеї, парки, бульвари, насадження яких є залишками природних лісів або пов'язані з історичними подіями.

У Полтаві зараз існує 23 пам'ятки природи. Серед них – "Березовий гай", "Каштанова алея", "Бульвар Котляревського", "Бульвар Гоголя". Ці місця добре відомі полтавцям.

Полтавську землю прикрашають не тільки дерева, які ростуть у парках. В нас багато таких дерев, які є раритетами природи, передусім тому, що їх вік сягнув за 100 років. Серед них є липи, сосни, горіхи. Але перш за все це стосується дубів. Адже не помилився український поет Олександр Олесь, який писав:

*Столітні велетні дуби
Бувало, в бурю і негоду
Шумлять, дивуючи природу,
І ждуть з піснями боротьби.*

Насамперед, все це стосується дубів, які пов'язані з іменем борця за національне визволення українського народу Тараса Григоровича Шевченка. Адже він так любив ці дерева, оспівував їх у цілому ряді своїх поетичних творів. Такі вікові

дуби охороняються як ботанічні пам'ятки природи.

В с. Мар'янському Великобагачанського району на садибі племзаводу "Перемога" росте дуб Шевченка, якому майже 200 років. В свій час, у 1845 році, поет побував тут у маєтку відставного майора О.А.Лук'яновича. Два місяці жив він у Мар'янському, малюючи портрети членів сім'ї майора. Часи дозвілля Т.Г.Шевченко любив проводити під шатами красеня-дуба. Саме тут він написав свої твори "Невольник", "Єретик", "Стоїть в селі Суботові".

Дуб добре зберігся до нашого часу. Він оголошений ботанічною пам'яткою природи місцевого значення.

В різні роки Тарас Григорович бував у с. Березова Рудка на Пирятинщині. Тут він відвідував небагатих поміщиків братів Закревських і вперше побачив дружину П.О.Закревського – Ганну Закревську. Через все своє життя проніс Т.Г.Шевченко теплі і ніжні спогади про цю жінку. І навіть у засланні, у 1848 році, він присвятив їй вірш "Т.З." – "Немає гірше, як в неволі". З ім'ям цієї жінки пов'язаний чудовий вірш "Якби зустрілися ми знову". Т.Г.Шевченко намалював портрети подружжя Закревських. Буваючи у них, він особливо полюбив куточок парку, де росли вікові дуби. Ці дуби і сам парк охороняються державою, як пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.

В Полтаві на території, яка належить сільськогосподарському радгоспу-технікуму імені А.С.Макаренка, росте перший в світі живий пам'ятник великому Кобзареві. Він посаджений 6 (18) травня 1861 року – через два місяці після смерті поета, в день, коли домовина з його тілом була доставлена у Київ. Дуб цей огорожено, а на металевій пластинці написано: "Твоя дума, твоя пісня не вмере, не загине". Пророчі, віщі слова, як і інші, написані поетом:

*Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманичини стоять.*

Ці слова ніби сказані про найстаріший в області 630-річний дуб з с. Яхники Лохвицького району та про 600-річні велетні з с. Деревки Котелевського р-ну та з смт Велика Багачка, майже 400-річний красень з с. Максимівка Гадяцького району і про інших їх братів, яких ще багато збереглося у нашій області.

Це ж можна сказати ще про один заповідний об'єкт – дуб Григорія Сковороди, названого на честь нашого земляка – всесвітньовідомого філософа. По переказах, мандрівний мислитель посадив три дубочки на валу Більського городища на Котелевщині у 1764 році (з деяких джерел у 1788 р.). До наших днів зберігся тільки один. Але який гарний, який буйний. Жодне дерево на Полтавщині не росте так високо, як він. Адже це рекорд для нашої області – 195 м над рівнем океану. А якщо врахувати висоту дуба – 22 м, то вже буде 217 м!

В с. Горошине Семенівського району можна помилуватися 300-річними дубом, посадженим на честь батька нової української літератури Івана Петровича Котляревського.

А на честь всесвітньовідомого вченого академіка Миколи Івановича Вавилова названо сторічний кінський каштан. Це дерево росте на території найстарішої в нашій країні Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції, яка дала шлях в практичну агрономію збирачу рослинних ресурсів світу. Під цим деревом він неодноразово бував і навіть сфотографувався напам'ять. Нащадки свято бережуть його, як і інші дерева, що пов'язані з долями видатних людей.

До найменших за площею заповідних об'єктів області належить 9 геологічних пам'яток природи — матеріальних свідчень про те, як формувалася земна кора та земна поверхня. Ними є відслонення гірських порід та типові і унікальні форми земної поверхні.

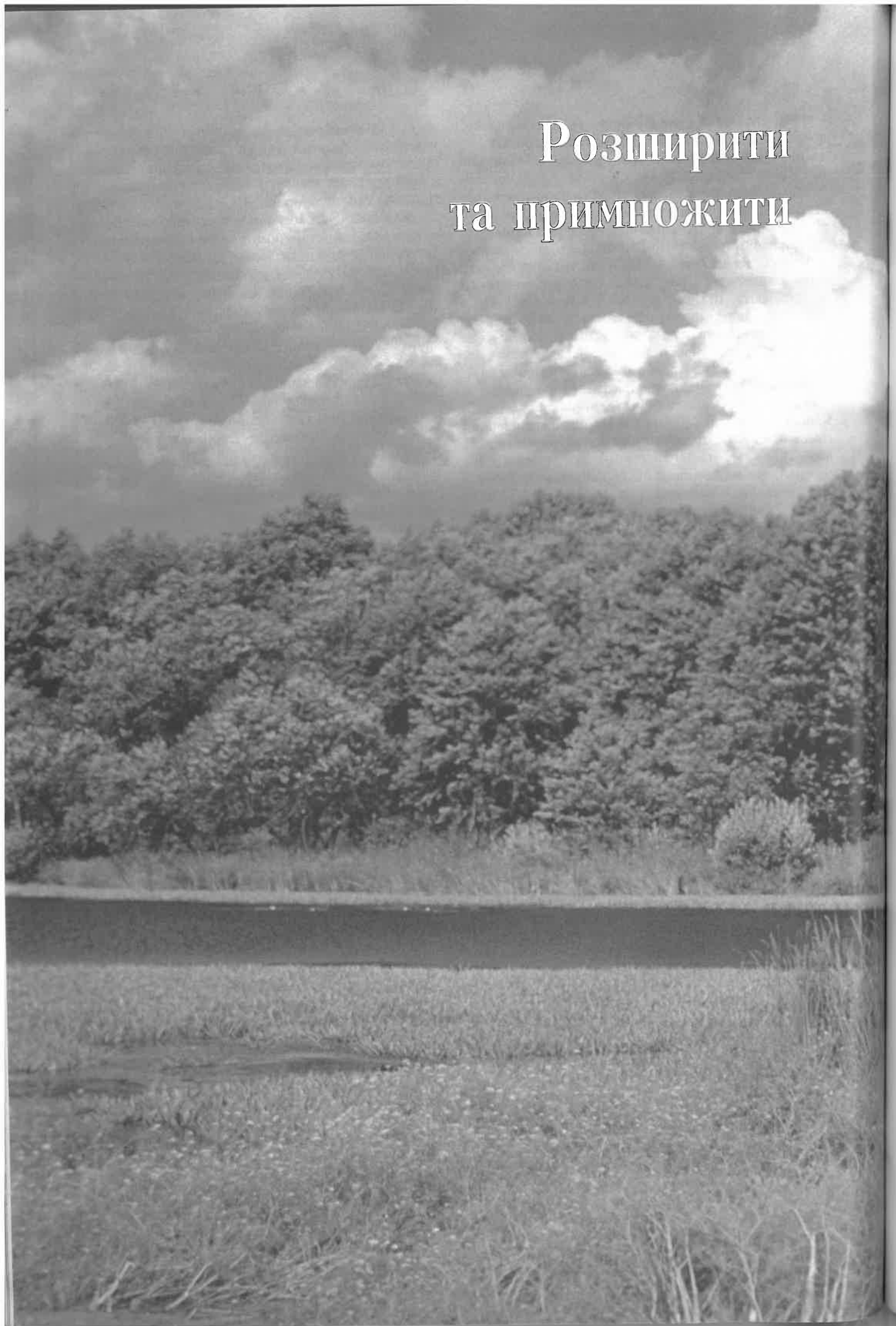
Найдавнішими породами не лише на Полтавщині, а й на Україні, є архейські плагіогнейси, що відслонюються на правобережжі Дніпра в с. Кам'яні Потоки. Вік їх, визначений ізотопним методом, 3160 — 1090 млн. років. Виходи архейських гранітів такого ж віку знаходяться на лівому березі р. Дніпра в околицях с. Келеберда. Надзвичайно оригінальною є геологічна пам'ятка природи на території Кременчуцького річкового порту — гранітна скеля-реєстр. На ній викарбувано позначки рівнів поверхні в роки, коли вода в Дніпрі піднімалася особливо високо: 1787, 1789, 1820, 1842, 1845, 1877, 1888, 1895, 1915, 1942. Кременчуцька скеля —

цінна і унікальна водомірна реліквія. Відомості про максимальні розливи Дніпра стали в нагоді проектувальникам гідроелектростанцій, використовуються в дослідженнях режиму річок, складанні різних гідрологічних нормативів.

Пам'ятними геологічними місцями області є соляно-купольні структури та місця льодовикової дислокації земних пластів. До них належить Висачківський кар'єр (Лубенський р-н), де товщі девонської солі витіснили на земну поверхню брилу діабазу в оточенні вапняку та гіпсу. Цінними в історико-геологічному відношенні є відслонення на крутих схилах річкових долин та ярів, по пластах і породах яких можна визначити послідовність геологічних та загальноприродних змін на території області в кайнозойську еру. Серед них — Бутова гора висотою 79 м (на лівому березі р. Псел між с. Яреськи і смт Шишаки) — рідкісний для Придніпров'я комплекс відкладів пізнього кайнозою. Бутова гора — місце історичне. Там жив і працював видатний вчений В.І.Вернадський. У відслоненнях рудоносних пісків на правому крутому схилі долини р. Ворскла на околицях с. Кунцеве (Новосанжарський р-н) під чорно-бурими рябими глинами відкриваються породи полтавського ярусу, представлені переважно кварцевими пісками з вмістом таких рідкісних мінералів, як титан, циркон.

Всім нам не слід забувати, що слово "пам'ятка" походить від слова "пам'ять". Пам'ятки природи — це символи краси рідного краю, джерела прекрасного, свідки минулого і сучасного. Ми повинні їх зберегти для майбутнього.

Розширити та примножити

*“... Так і хочеться і оцей
чебрець, і оцей ліс, і Ворсклу,
і всю мирну землю
руками обійняти,
губами до її материнського
лона припасти ...
Припасти і сказати:
– Земле ти наша!
Якою красою
обдаровуєш людину!
Якими барвами радуєш,
якими пахощами вітаєш.
Ти даєш хліб і до хліба,
стелиш під ноги
оці трави і квіти,
напинаєш над головою
голубе небо
із ясним сонечком.
Як не любити тебе!
Як не берегти краси твоєї,
не примножувати її”.*

Я. ДАВИДЕНКО

БЕЗУМОВНО, розвиток природно-заповідної мережі Полтавщини тісно пов'язаний із майбутнім природно-заповідної мережі України в цілому. Воїна в свою чергу буде розвиватися в тісному зв'язку із подібними мережами Європи та світу, оскільки мережа України – їх невід'ємна складова частина.

Україна має розвинену мережу природно-заповідних територій, яка нараховує 63 тис. територій та об'єктів, в тому числі 15 заповідників та 5 національних парків. Але як у кількісному, так і у якісному відношенні наша природно-заповідна мережа має багато недоліків і вимагає оптимізації.

Насамперед, це стосується загальної площі природно-заповідних територій і показника, який зветься процентом заповідності (відношення площі заповідних територій до загальної площі держави). Він, на нашу думку, безпосередньо корелює із ступенем цивілізованості певної країни. У більшості європейських держав цей показник сягає 5–8%, піднімаючись в північних країнах до 11–12%. Таким чином, Україна, процент заповідності якої досягає нині 2,3%, удвічі – утричі поступається за ним розвиненим країнам Європи. Низький процент заповідності означає, що в країні слабкий вищезгаданий “екологічний каркас” – сам він обумовлює певну екологічну стабільність, охорону біорізноманіття.

Тому найближчим і найважливішим завданням оптимізації природно-заповідної мережі є збільшення площі природно-заповідних територій. В різних регіонах України можливості для цього неоднакові – адже процент заповідності в різних областях України коливається від 0,2% до 8%. Найнижчим – менше 1% – цей показник є в південно-східній частині України, у наших степових областях, де розораність досягає 75–80%. Тут потрібні найбільші зусилля для розширення заповідної мережі. Тому в цілому для України до кінця століття можна сподіватися підвищення ступеня заповідності до 3%, а по окремих регіонах – від 1% до 12%.

Режим природно-заповідних територій залежить від того, до яких категорій вони належать, отже – від структури природно-заповідного фонду.

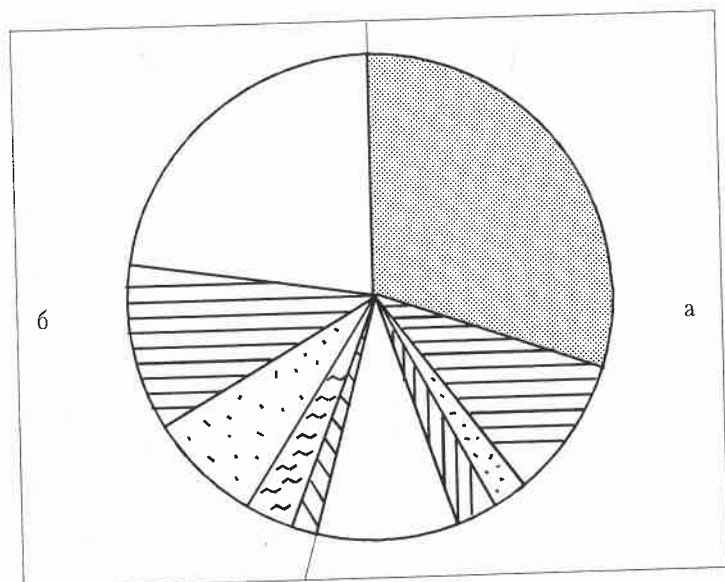
Дуже важливою для України нині є зміна цієї структури. В центрі нашої мережі традиційно знаходяться заповідники. Це наукові установи, основним завданням яких є збереження природних комплексів з метою проведення наукових досліджень, насамперед, еколого-еволюційного напрямку. Цей важливий напрямок був розвинений на початку століття професором Московського університету Г.О.Кожевниковим. Він знайшов згодом підтримку світових фахівців при створенні системи біосферних резерватів (які в нас отримали неточну назву біосферних заповідників). Система біосферних резерватів формується під егідою ЮНЕСКО. Серед наших заповідників також є три біосферних – Чорноморський, Асканія-Нова, віднедавна – Карпатський. Але заповідники – об'єкти, по-суті, наукові, “інститути в природі” – внаслідок свого статусу мають суворий охоронний режим, вони не пристосовані для відпочинку, відвідування туристами, можливості екологічного виховання у них обмежені. У всьому світі для цих потреб створюються парки різних категорій: національні, ландшафтні, регіональні. Це полуфункціональні об'єкти, в яких охорона природних комплексів поєднується із проведенням екологічного виховання, екотуризму, відпочинку в природі. Це досягається шляхом зонування територій парків. У нас мережа національних парків

почала формуватися досить пізно — на початку 80-х років і формується поволі. Досі створено лише 5 парків, всі — на периферійній частині України (Карпатський, Синевірський, Шацький, Азово-Сивашський, Вижницький). До цього часу в нашій державі не вирішено питання про їх підпорядкування (так, як і підпорядкування заповідників) та фінансування. Регіональні ландшафтні парки, запроваджені згідно з “Законом про природно-заповідний фонд України” (1992 р.),

охороняються, тощо. В Україні нині цей напрямок розвинений недостатньо. Кількість ландшафтних об’єктів (в основному, це ландшафтні заказники) незначна. За останні роки при проведенні наших досліджень на Полтавщині створено понад 30 ландшафтних заказників, проте кількість об’єктів охорони ландшафту в області недостатня.

На території області чимало є місць, цікавих та відомих, як осередки природних та культурних цінностей, в яких доцільно було б створити

Кількісний (за площею у %) та якісний (за категоріями) склад заказників в існуючій і проектованій (перспективній) природно-заповідній мережі області

- а) заказники загальнодержавного значення (54%)
б) заказники місцевого значення (46%)

- іхтіологічний
- гідрологічні
- ландшафтні
- ботанічні
- орнітологічні та загальнозоологічні
- лісові

лише почали створюватися — нині розпочинають свою діяльність декілька таких парків. У регіональних ландшафтних парках поєднуються дві лінії охорони — природних комплексів та історико-культурних визначних місць нашого народу. Тому для їх створення пропонуються такі визначні місця України, як Диканський лісовий масив на Полтавщині, Трахтемирівський — на Черкащині, Переяслав—Хмельницький — на Київщині та ряд інших. У нас система парків повинна доповнювати мережу заповідників, адже ці об’єкти мають різне призначення. Парки повинні охоплювати всю територію України, а ландшафтні — створюватися у всіх основних природних регіонах.

Із цією тенденцією тісно пов’язана інша — збільшення у складі мережі участі об’єктів охорони ландшафту. У всьому світі об’єкти охорони ландшафту становлять значну частину заповідної мережі, а в Європі вони переважають в складі цієї мережі. Тут є різні форми охорони ландшафту — існують ландшафтні парки, області ландшафту, що

регіональні ландшафтні парки. Такими в перспективі можуть стати: Білецьківський (на базі “Білецьківських плавнів”), Приворсклянський (при розширенні Ковпаківського лісонарку), Лучківський (в пониззі р. Ворскли), Великосорочинський (Миргородський р-н), Шишацький, якому доцільно носити ім’я відомого вченого В.І.Вернадського (ділянка долини р. Псел між селами Яреськи і Шишаки).

Особлива увага при дальшому формуванні природно-заповідної мережі України має бути приділена збільшенню кількості зоологічних об’єктів у нашій мережі та дослідженню тваринного світу в об’єктах комплексного характеру. Нині вивчення тваринного світу природно-заповідних територій значно поступається вивченню рослинного світу, хоча за останнє десятиріччя є певні зрушення, в тому числі і щодо природно-заповідної мережі Полтавщини.

Це питання є важливою складовою загальною проблеми — яка частина нашого біорізноманіття

охоплена охороною у природно-заповідній мережі – на рівні як держави, так і областей. Весь світ нині посилив увагу до охорони біорізноманіття, розробляються міжнародні програми з охорони рослинного та тваринного світу. Так, нещодавно започаткована всеєвропейська програма "Рослини Європи" по охороні дикорослої флори Європи, кінцевим етапом її має стати створення системи природно-заповідних територій по охороні флори Європи. Україна також бере участь в цій програмі, не стоятиме осторонь і Полтавщина.

Вже протягом кількох років діє міжнародна програма "Життя птахів", спрямована на збереження орнітофауни. Важливою частиною її також є створення природно-заповідних територій для охорони птахів. Ця робота проводиться і в Україні.

Міжнародне співтовариство в рамках Міжнародного Союзу охорони природи (МСОП) проводить всебічну діяльність по охороні рідкісних видів флори і фауни, створенню і оптимізації мереж природно-заповідних територій. Україна нещодавно відновила роботу в рамках Комісії МСОП по національних парках та територіях, що охороняються.

У міжнародній діяльності по вивченню та розширенню природоохоронних мереж значна увага звертається на проведення екологічного, краєзнавчого виховання та освіти на природно-заповідних територіях. Тут накопичений значний досвід, який знадобиться при розширенні цієї важливої роботи в Україні і в нашій області.

Розвиток заповідної справи на Полтавщині йтиме перш за все в напрямку розширення природно-заповідної мережі за рахунок поповнення її ландшафтними регіональними парками та зоологічними заказниками. Особливо це стосується окремих районів області, які мають цінні ділянки заплавлів річок, лук, степів, що потребують збереження. Це насамперед Великобагачанський, Гребінківський, Миргородський, Шишацький, Лохвицький райони, які мають показник заповідності менше 1%.

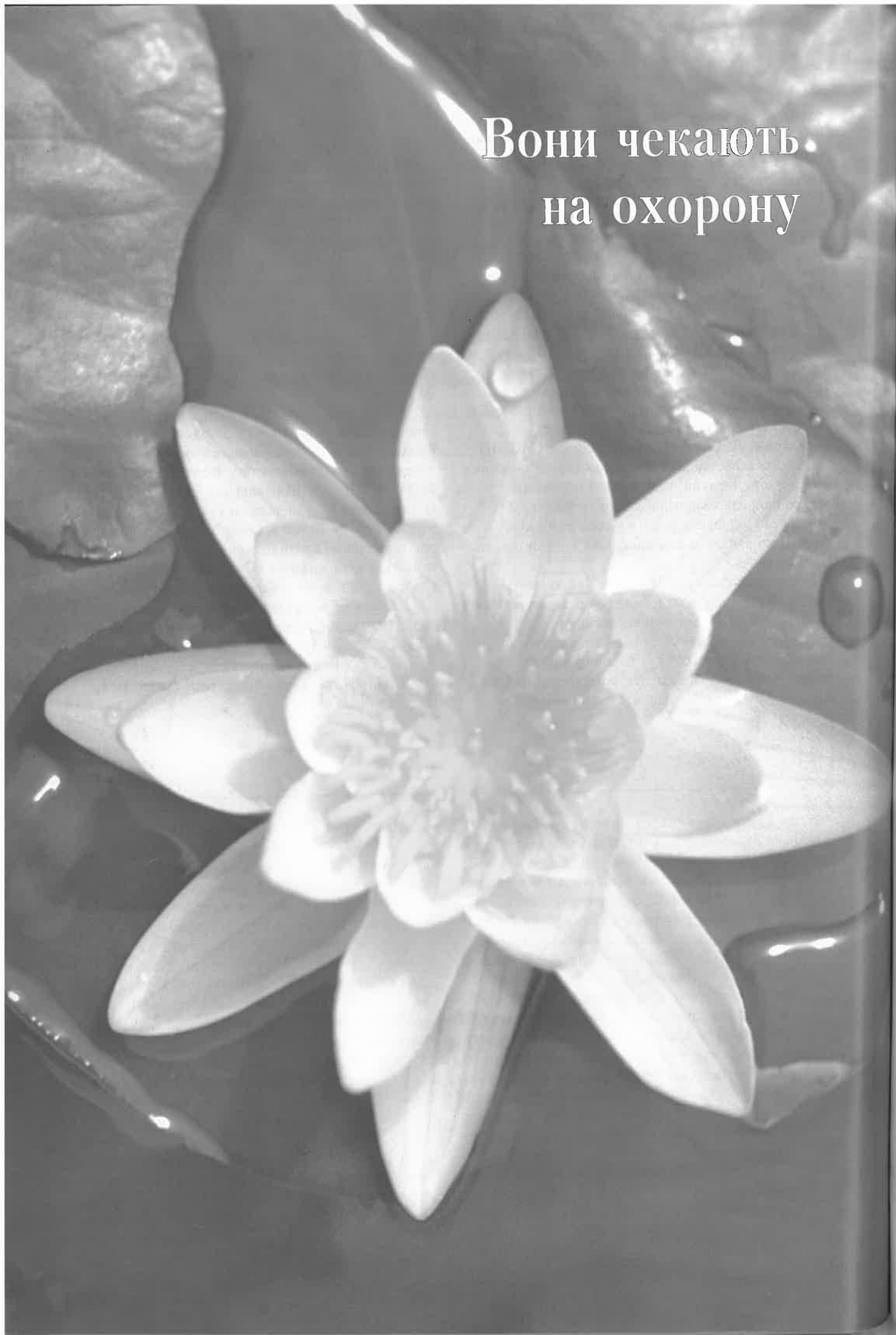
В останні роки основна увага приділялась розширенню площі природно-заповідної мережі області, вона зросла майже в шість разів (від 0,4% до 2,2%).

У 1996 році планується збільшення процента заповідності в області до 3% за рахунок створення 6 заказників загальнодержавного значення: 2 ландшафтних (Лучківський у Кобеляцькому районі та Заплава Псла у Шишацькому районі), 2 гідрологічних (Середньосульський у Лохвицькому районі, Рогозів Кут у Семенівському районі), 1 орнітологічний (Святилівський у Глобинському районі), 1 іхтіологічний (Сулинський у Глобинському та Семенівському районах).

Наступним важливим етапом оптимізації природно-заповідної мережі Полтавщини буде вивчення сучасного стану та біорізноманіття існуючих територій та об'єктів, перегляд їх категорій.

Нехай зростає і примножується заповідна краса Полтавщини.

Вони чекають. на охорону

*Стоять замислені дуби
над тихою водою...
Люби природу, о люби,
Щоб бути самим собою!
Люби ці трави, озерце
до щастя, до нестями!*

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ПЕРЕГЛЯНУВШИ СТОРІНКИ цієї книги, стає зрозуміло, на якій прекрасній та багатій землі ми живемо. Ця земля щедра, вона радує людину кожен день все новими подарунками. Ми в цьому неодноразово переконувалися, обстежуючи природу Полтавщини. Існуюча нині природно-заповідна мережа в області досить добре забезпечує охорону основних природних комплексів (лісів, степів, боліт, заплав, річок). Справжні перлини були взяті під охорону, найцікавіші з них описані в цій книзі. Не можна не захохатися у карлівські степи, гадяцькі ліси, острови в гирлі Ворскли та багато інших цікавих ділянок. У декого може створитися враження, що зараз взято під охорону всі цінні ділянки природної рослинності з багатим рослинним та тваринним світом. Але це не так. Безперечно, в області ще залишилася не одна цінна ділянка, яка могла б поповнити природно-заповідну мережу області. Можливості для цього є, і зараз вагоме слово повинні сказати читачі цієї книги. У кожного з вас є свій улюблений куточок природи, куди ви приходите відпочити душею, злитися з природою, відчувати її красу і велич. Подумайте, можливо, ви зможете зробити свій внесок у збагачення новими заповідними територіями природно-заповідної мережі Полтавщини, щоб майбутні покоління могли помилуватися блакитними очима пролісків навесні, сріблястими косами ковили влітку чи барвистим килимом осіннього листяного лісу. На сьогоднішній день заповідний режим встановлений ще не на всіх ділянках, запропонованих під охорону. Про деякі з них ми б хотіли розповісти.

ПАМ, ДЕ ХОВАЄТЬСЯ ТИША

Уважний читач, мабуть, помітив, що на Полтавщині існує лише два лісових заказники. І допитливий розум відразу ж ставить запитання: хіба немає більше ділянок лісу, які б заслуговували на статус лісового заказника? Ні, такі ліси є, і в цьому ви зараз переконаєтесь.

На території Лубенського району є чудове місце: неподалік від сіл Халепці та Бієвці знайшов притулок "Лісовий острів". Ще здалеку він привертає до себе увагу, красуючись серед полів буянням зелені, приваблюючи в спекотний літній день прохолодним подихом. Першими в лісі вас привітають поважні дуби та липи – його господарі, які були свідками багатьох цікавих подій. Рідко де можна зустріти такий світлий і красивий ліс. Панують тут дуби – вони найстарші (80–90 років, а подекуди і столітні) та наймогутніші (сягають висоти 20 м). Поруч з ними, але не підходячи дуже близько, підставляють сонцю свої серцевидні листочки липи. Вони теж старожили, адже вік їх – 60–70 років. Разом з ними – невеликі групи грабів, в'язів, ясенів, кленів гостролистого та польового. Де-не-де можна зустріти дику грушу, яку полюбляють відвідувати восени дикі свині, щоб поласувати смачними дичками. Цей ліс дуже світлий, привітний та лагідний. Підліска тут не виявлено.

Саме в такому лісі слід шукати орхідеї. А тут для цього не потрібно витрачати багато часу. Адже то тут то там милують око невеликі зеленкуваті квітки коручки морозниковидної. А якщо вам поталанить, то можете натрапити на цілу куртину цієї червонокнижної рослини. Одного разу на площі 3 кв.м ми нарахували 10 квітучих рослин. А поміж ними – цілі зарості конвалії звичайної. Тут же оселилися малопомітні влітку "ключики весни" (первоцвіт весняний). Невеликими групами зібралися, неначе

*Водяна німфея —
латаття сніжно-біле*

полаковані, листочки копитняка європейського. Поруч стелиться по землі розхідник шорсткий. Зростає тут і багато інших лісових рослин: тонконіг дібровний, медунка темна, осока волосиста та ін.

Мешкають у цьому дубово-липовому лісі козуля європейська, лисиця, заєць сірий, куниця лісова та лось. А про розмаїття голосів птаства і говорити не доводиться. Ліс наповнюють співом вівчарик-ковалик і співочий дрізд, зяблик і славка чорноголова, дрізд чорний і соловейко, та багато інших. Якщо побачите на землі змію, яка вигрівається на сонечку, не лякайтеся. Можливо, це мідянка, занесена до Червоної книги України, а вона зовсім не отруйна.

Ця лісова ділянка цілком заслуговує на статус лісового заказника.

Колись неподалік від хутора Комишня Миргородського району по дну розгалуженої балки протікала невеличка річечка. Згодом місцеві жителі загнали її – утворився чудовий ставок, на схилах берегів якого зростає ліс. Він ніби облямовує водойму, ховаючи її від непроханих гостей. Це урочище площею 70 га носить назву "Гравівщина". Відразу ж спадає на думку, що тут повинні зростати красені-граби з їх ніжною світло-сірою корою. Але виявляється, в цьому лісі граб не росте. А звідки ж тоді назва "Гравівщина"?

Колись цей ліс належав німцю на прізвище Граббе, тому місцеві жителі так і називали його. Лісовий масив тягнеться смугою різної ширини (від 100–150 до 300–350 м) понад ставом. Схили старої балки місцями досить пологі, а в деяких ділянках значної крутизни. Блукаючи лісом, відразу помічаєш, що панують тут липа серделиста, дуб звичайний та клен гостролистий. Подекуди досить багато клена польового та в'яза. Поодинокі зростають клен татарський та осика.

Отже, на цій ділянці сформувався кленово-липово-дубовий ліс. Якщо йти до ставу від хутора Лісники, то неодмінно потрапиш до царства вікових дубів. Вони стоять величні та могутні (в діаметрі досягають 44–46 см).

Трави не застеляють суцільним килимом землю, а розміщуються плямами, вибираючи ділянки, де на землю попадає більше сонячного проміння. Найбільші площі захопили зірочник ланцетовидний та яглиця звичайна – вони є пануючими видами. Можна також побачити куртини копитняка європейського, медунки темної, осоки волосистої, адокси мускусної, фіалки дивної. Великими плямами милують око навесні первоцвіти – проліска сибірська та пшінка весняна. Тут можна зустріти і ніжний омфолодес завитий, стебло якого слабеньке, не піднімається над землею, а стелиться по ній, розгалужуючись, неначе намагаючись захопити більшу частину ділянки. Справжнім скарбом цього лісу є ранник весняний. Ця реліктова рослина ховається по балкових та яружних системах. Якщо поталанить, то у травні

можна побачити жовтаво-зелені квіти-ліхтарики ранника весняного. Не можна допустити, щоб цей ліс був вирубаний. Тоді загинуть його мешканці: медунка м'яка, ранник весняний, омфолодес завитий та багато інших лісових рослин. Необхідно створити на цій ділянці лісовий заказник місцевого значення.

Деякі цінні лісові ділянки є на території Великобагачанського району (відсоток заповідності тут найнижчий в області). Одна з них знаходиться на правому березі р. Псел поблизу с. Мала Решетилівка. Ліс тягнеться смугою шириною 100–150 м вздовж лук і посередині переривається невеликим заболоченим озерцем. Це досить старий природний ліс. Середній вік дерев складає 60–70 років, причому по всьому масиву трапляються вікові дуби, ніби наглядаючи за порядком і подаючи приклад ошатності. Поруч з цими велетнями маленькими та тендітними здаються груша, липа, вільха, клен польовий. Високі кущі ліщини, які утворюють підлісок, восени щедро дарують свої смачні горішки лісовим мешканцям.

Хоча зараз дуб ще міцно зберігає свої панівні позиції, але в нього з'явився грізний конкурент – клен польовий, підріст якого досить густий і має високу життєву силу. Серед трав'яних рослин тут ростуть зірочник ланцетовидний та яглиця, а подекуди лідерство захоплює конвалія звичайна. Серед розмаїття трав (ранник вузлуватий, купина лікарська, регнерія собача, фіалка дивна та ін.) особливу увагу привертають дві лісові феї. Це орхідеї – любка дволиста та коручка морозниковидна з Червоної книги України. Поміж листків конвалії недосвідчене око відразу і не вирізняє листочків любки дволистої, адже вони дуже схожі своєю овальною формою на листочки конвалії. Але як тільки з'являються квітконоси, будь-які сумніви відпадають, адже ні з чим не можна сплутати квітку орхідей. Любка полюбляє освітленіші ділянки, а там, де вогіше і темніше, поміж купиною сховалася коручка морозниковидна. На галявинах, що прилягають до лук, крім кущів терну та шипшини, можна зустріти своєрідну рослину. На перший погляд здається, що її гілочки вкриті зеленою гусінню. А якщо придивитися уважніше, то помітиш, що це суцвіття бекманії звичайної.

Не так багато залишилося на Полтавщині лісів з орхідеями, і тому не можна залишити цю лісову ділянку напризволяще. Сама природа підказує нам, що тут потрібно створити лісовий заказник. Зайдіть до лісу, прислухайтеся до шелесту листя дерев і самі переконаєтеся в цьому, а можливо, ліс повідає вам іще якусь свою таємницю.

Неподалік від с. Малоселецьке, що в Оржицькому районі, знаходиться невеликий лісовий масив, де ростуть сосни віком від 25 до 40–50 років. Поодинокі зустрічаються берізки, дикі груші та кущі бузини червоної. У лісі одразу на повні груди вдихаєш аромат хвої. На піщаному

грунті під соснами зростають трави, які полюбляють сонячні промені. Це перстач сріблястий, грястиця збірна, лещиця (псамофіліела) мурова. Мандруючи лісом, можна натрапити на зарості іван-чаю вузьколистого, який ще здалеку привертає увагу своїми блідо-рожевими, а іноді і пурпурово-червоними квітками. Якщо додати, що висота рослини 70–150 см, то стає зрозумілим, що не помітити її просто неможливо. Вільні ділянки піщаного ґрунту поступово захоплює осока колхідська, гони якої, ніби рядками, крокують вглиб лісу. Там, де темніше, досить масово зростають тонконіг дібровний, осока волосиста. Серед лісових хашів можна натрапити на коло сосен, які ніби охороняють якусь таємницю. Зазирнувши всередину, бачиш суцільний покрив із моху рунянки (політриха ялівцевого), на якому піднімаються маленькі тендітні гони. Це стелиться по моховому килиму плаун булавовидний, рідкісний для Полтавської області. Тут він добре себе почуває, захоплюючи все нові і нові діляночки. А ось попід соснами росте позбавлена зеленого кольору, жовтувата рослина – під'ялиник. Якщо прийти до лісу, коли він не квітує, то його суцвіття зігнуте донизу, ніби соромиться показувати свої блідо-рожеві квіточки. Але поступово суцвіття випрямляється. На півночі він зростає під ялинами, за що й отримав свою назву, а у нас – під соснами. Цей північний вид лише зрідка зустрічається в Лісостепу.

Серед пташиного галасу чітко вирізняються голоси зяблика та співочого дрозда, поряд з ними виводить свою ніжну пісню соловейко. Для того, щоб зберегти цю цікаву ділянку соснового лісу, яких небагато на Полтавщині, потрібно створити тут лісовий заказник.

Чи бачили ви десь поблизу селища сосновий бір, дерева в якому високі та міцні, як на підбір, діаметр стовбурів яких сягав би за півметра? Такий ліс віком 60–80 років знаходиться поблизу районного центру Велика Багачка на борівій терасі лівого берега р. Псел. Серед трав переважають тендітний тонконіг дібровний та міцний кунічник наземний, сріблясті пирії середній та келерія сиза. На піщаних ділянках привертають увагу рядочки гонів осоки колхідської. По краю лісу травостій розріджений, але якщо пройти вглиб, то можна зустріти і гвоздику дельтовидну, і очиток їдкий, і фіалку триколірну.

Завітайте до лісу наприкінці червня або в липні, і поласуйте смачними духмяними і запашними плодами суніць зелених. Цікаво блукати під наметом опатних коренастих сосен, приємно вдихати прохолоду повітря, насиченого хвойним ароматом. А це можливо, доки є ліс, доки дбайлива рука господаря піклується про нього, охороняє. Це зробити буде легше, якщо на цій ділянці створити комплексну пам'ятку природи місцевого значення.

СЕРЕД ЦІЛЮЩОГО РІЗНОТРАВ'Я

Багато стенових ділянок протягом трьох останніх років було взято під охорону, але залишилися ті, які ще чекають цього.

На території Чорнухинського району є дуже цікава ділянка посеред ланів. Місцеві жителі називають її "Турова могила". Площа її невелика (лише 25 га). Ділянка являє собою підвищений горб – останець корінного берега р. Удай. Колись весь цей горб був вкритий барвистим килимом лучно-стенової рослинності, але після війни він був заліснений, і залишилися невеликі ділянки степів лише на південних та південно-східних схилах. Але яке тут різноманіття барв! Створюється враження, що степові рослини звідусіль втікали сюди, намагаючись поселитися на освітленіших ділянках, яким більше перепадає тепла і світла. Ось так і вийшло, що на площі близько 100 кв.м можна нарахувати 40–50 видів квіткових рослин. Схили "Турової могили" увібрали в себе найяскравіші барви лучного степу. Але панують тут злаки – стоколос прибережний, пирій видовжений, бородач звичайний, подекуди осока колхідська. Вражаюче різноманіття пахоців, кольорів і відтінків на цьому степу. Основні кольори – жовті, лілові, червоні.

Прийдеш на цю степову ділянку в липні і відразу ж відчуваєш п'яний медовий аромат – почав квітнути підмаренник справжній. Його яскраво-жовті суцвіття здалеку привертають до себе увагу. Жовтіють суцвіття люцерни румунської та дроку красивого, а трохи вище над землею піднімає свічки своїх суцвіть дивина густоквіткова. Цінна лікарська рослина – цмин пісковий – також хизується суцвіттями своїх ніжних світло-жовтих квіточок. Навесні привертають до себе увагу куртини сону чорніючого. Влітку над степом стелиться синьо-лілове марево – завітували шавлії лучна та дібровна, цикорій дикий, льон австрійський. Яскравими крапінками червоніють головки суцвіть конюшини альпійської. Блідо-рожеві суцвіття материнки такожкладають свій внесок у це розмаїття. Ну і, звичайно ж, тут є плями чебрецю Маршаллового, з неповторним ароматом, і з нього, до речі, дуже смачний та корисний чай. Зараз більшу частину степового горба займають насадження деревних порід, таких як береза, клен татарський, але вони почувають себе незатишно під спекотливим сонцем, особливо у посушливі роки. Тому степова рослинність почала наступ і поступово заселяє і ці ділянки. На похилішому схилі, неподалік від криниці, знаходиться ділянка колишнього саду (так званий "Панський сад"), де збереглися старі плодові дерева – яблуні, груші, абрикоси. Вони дичавіють, деякі з них засихають і тут починає відновлюватися степова рослинність. Це, мабуть, єдине місце в області, де серед фруктових садів можна побачити

куртини червонокнижної степової рослини – сону чорніючого.

Цікава ця ділянка і її потрібно зберегти. А щоб відновлювалась тут степова рослинність, потрібно заборонити заліснення наявних степових ділянок, їх терасування та випас. З цієї метою і було запропоновано створити ботанічну пам'ятку природи місцевого значення.

Біля с. Яремівка, неподалік від смт Опішня Зінківського району знаходиться городище площею близько 50 га. Воно належало стародавнім слов'янам і було споруджене у VII-IX століттях, однак досить добре збереглося. На горбах городища, які разом утворюють дугу, відчуваєш себе жителем минулих епох. Історія ніби оживає, і вже на обрії з'являються полчища монголо-татар, а жителі городища готуються до оборони. І вони обов'язково переможуть, адже їхнє укріплення чудово до цього пристосоване. По низу горбів городища невеликою смугою тягнеться ліс. Схили ж самого городища вкриті лучно-степовою рослинністю, яка є зональним типом для даного регіону. Основними рослинами городища є тонконіг вузьколистий, костриця валіська та осока рання. На верхівках горбів виблискує і ніби переливається на сонці келерія гребінчаста – типовий степовий злак. А поміж ними буває різнотрав'я: залізняк бульбистий, конюшина гірська та альпійська, жовтець багатоквітковий, шавлії дібровна та лучна, гадючник звичайний, лаватера тюрінська та ще багато інших гарно квітучих видів. У нижній частині схилів суцільні зарості утворюють суніці зелені. Їх не можна сплутати ні з якою іншою рослиною. На початку липня досягають смачні, духмяні, округлі рожеві або червонуваті плоди. Можливо, ними полюбляли ласувати діти мешканців цього городища кілька століть тому.

Нещодавно через один з горбів почали прокладати дорогу на с. Яблучне. Було знято шар рослинності та ґрунту смугою близько 20 м і відразу ж тут пішли у наступ бур'яни, поширюючись на сусідні ділянки. Якщо і далі продовжуватиметься будівництво, горб буде зруйновано, а мальовничий історичний ландшафт цього історико-природного утвору буде понівечений. Над цим слід замислитись і прокласти дорогу в обхід городища, поки ще є можливість це зробити. Адже городище, які б так добре зберегли свою форму та неповторний історичний ландшафт, на Полтавщині та й в Україні в цілому, дуже мало. Більшість із них зараз взято під охорону як природно-заповідні території.

Нами було запропоновано припинити будівництво дороги і створити на цій цікавій степовій ділянці ландшафтний заказник місцевого значення.

На правому березі Кременчуцького водосховища за с. Кам'яні Потоки (Кременчуцький р-н) розкинулась так звана "Мочинська балка". Вона досить велика, має розгалужену систему пагорбів із стрімкими та плескатими схилами, вкритими степовою рослинністю. Місцеві жителі

називають її "Ягідною". І не дарма – пагорби всієї балки знизу заповнили кущі глоду кривочашечкового. Весною, під час його квітання, здається, що по балці тече "молочна річечка". Восени, коли плоди досягають, то сюди із сусіднього лісу прилітає багато птахів, щоб поласувати щедрими частуваннями. Місцеві жителі також приходять сюди, щоб набрати трохи цих цінних вітамінних плодів. І ніхто не боїться зазізнитися – на всіх вистачить.

Багата степова рослинність збереглася на схилах цієї балки. На схилі одного із горбів виявлені рідкісні для Полтавської області чагарникові степи. Їх утворюють вишня степова, таволга звіробієлиста та мигдаль степовий (дуже рідкісна для Полтавщини рослина, яка перебуває тут на північній межі свого поширення). Це невеликий кущ 30–120 см висотою з червонувато-сірою корою. В середині квітня та на початку травня одночасно з листочками розпускаються і яскраво-рожеві квіти.

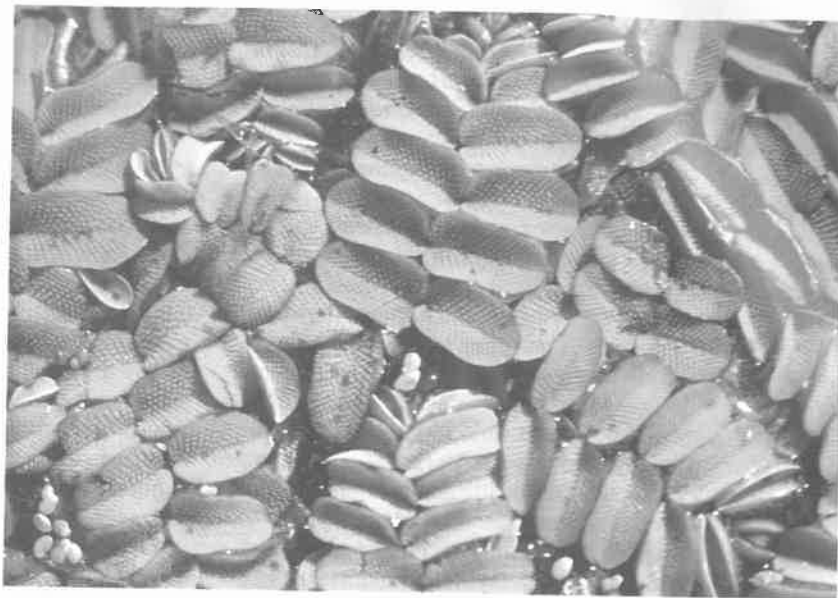
Тут ростуть не лише чагарники, а й трави. Серед них слід відмітити кринитарію волохату, шавлію дібровну, конюшини гірську і альпійську, рутвицю малу та ін. Цілі зарості навесні тут утворюють рідкісні для області рослини. Це півники низенькі, які ввібрали в себе барви веселки, що спускалася перепочити на цей горб, і тепер щедро дарують їх всім, хто прийде ними помилуватись. Чудові блакитні "квітки-краплинки" гіацинтика білого зібрані у витягнуті суцвіття. На схилах горба прекрасно себе почувають типові степові мешканці: чебрець Маршаллів, залізняк колючий, чистець трансільванський, дзвоники сибірські та ще багато інших. Уявіть собі – на території балки зростає 8 видів рослин, занесених до Червоної книги України та 8, що потребують охорони в області.

Зрозуміло, що тут потрібно створити ботанічний заказник. Та от біда – знаходиться ця балка на межі двох областей – Полтавської (Кременчуцький р-н) та Кіровоградської (Онуфріївський р-н), адже природа не визнає адміністративних меж і живе за своїми законами. Нам, людям, потрібно зрозуміти це. І тому ми сподіваємося, що, незважаючи на приналежність двом господарям, на території урочища буде створено заповідний об'єкт. Хочеться вірити, що цю балку не спіткає така доля, як у приказці: "У семи няньок дитя без нагляду".

В околицях с. Рожайка (Полтавський р-н) на площі 5 га зараз існує ботанічна пам'ятка природи місцевого значення "Зарості рідкісних та лікарських рослин". Це частина балки із степовою флорою та рослинністю. Існуючий об'єкт охоплює лише невелику ділянку одного з північних схилів балки, на якому масово зростає "квітка любові" – горицвіт весняний. Його квітки нагадують невеличкі сонечка, які спустилися з неба на зелені стебла рослини. Є тут і сон чорніючий та степова красуня – азінеума сірувата, рідкісна для Полтавської області. Інші ділянки балки теж багаті

*Сальвінія плаваюча –
водяна папороть*

*Купальниця європейська –
рідкісна вологолюбна
рослина*

на степову флору і рослинність.

На одному із південних схилів великі куртини утворює червонокнижний астрагал шерстистоквітковий, що отримав свою назву за шорсткі волоски, які вкривають рослину. Навесні тут блакитними очима дивиться на степові схили гіацинтик блідий.

Верхівку схилу посеред літа прикрашає квітуча ковила волосиста. Біля підніжжя схилу на вологішій лучній ділянці зростають червонокнижні косарики тонкі. А яке багате різнотрав'я! Тут зростають юриanea павутиниста, шавлія дібровна, стоколос безостий, дзвоники сибірські, молочай степовий, вероніка рання, жовтець ілірійський, залізник бульбистий, китятки подільські та ще багато-багато інших. До того ж і лікарські рослини тут в повному наборі: цмин пісковий, звіробій звичайний, буквиця лікарська, підмаренник руський, деревій майжезвичайний, гадючник звичайний. Вони утворюють тут справжнісінькі зарості.

Цілоком природним було б створення на всій території балки ботанічного заказника, де б охоронялася цінна степова флора та рослинність. Адже вся балка дуже цінна у науковому відношенні, до того ж чітко відокремлена у рельєфі, що полегшило б її охорону. Хто хоч раз побував тут, той зрозуміє, що це чудо природи потрібно обов'язково зберегти.

МАЛЬОВНИЧИЙ КУТОЧОК НА МЕЖІ ЛІСОСТЕПУ І СТЕПУ

На сотому кілометрі від Полтави автотраса "Кобеляки-Світлогірське" перетинає р. Ворскла в її найширшій частині. Перед мостом відкривається незвичайної краси краєвид – повноводна Ворскла в замріяних очеретяних берегах котить свої хвилі до Дніпра під пильним наглядом високих (подекуди близько 80 м) схилів правого корінного берега. Саме тут і знаходиться територія проектного ландшафтного заказника загальнодержавного значення "Лучківський" площею понад 2000 га.

В ландшафтному відношенні – це специфічна, дуже мальовнича ділянка, де поєднуються ландшафти заплави і стрімкого корінного правого берега. Територія її розташована найпівденніше у Полтавській області, саме на межі Лісостепу і Степу, яка проходить по корінному березі Ворскли і охоплює крайню південно-східну частину Кобеляцького району. Особливості розташування даної ділянки обумовлюють значне різноманіття типів рослинності та формування багатой флори, в складі якої є чимало видів, занесених до Червоної книги України, рідкісних та малопоширених в області. Саме тому цей проєктований заказник, в порівнянні з іншими, є найбагатшим за видовим складом рослин та кількістю рослинних угруповань.

Все тут є: зональні для півдня лівобережного

Лісостепу діброви (заплавні та байрачні), степові ділянки, що репрезентують степи різних типів, і різноманітні гідрофільні екотопи (високотравні та осокові болота, озера, стариці, прибережно-водна і водна рослинність), піски, солонці з їх своєрідним рослинним і тваринним світом – всього і не перелічиш одразу.

Для території проектного заказника, розміщеного в гирлі Ворскли, характерна виявленість кількох терас, мозаїчність ґрунтового покриву та наявність комплексу засоленних лук та лучно-болотних ділянок в заплаві. Ділянка на цьому відрізку має різний характер поверхні. На ній є численні затоки, стариці, плескаті підвищення тощо. Звичайно, в таких місцях переважають прибережно-водна і водна рослинності, які є типовими для півдня Лісостепу із частково засоленою водою. По берегах Ворскли зарості утворює очерет та лепешняк великий, які переходять у суцільні широкі смуги рогозу вузьколистого. Із різнотрав'я тут численні сусак зонтичний із зонтиками рожевих оригінальних квіток, чистець болотний, лапатолистий щавель прибережний, запашна м'ята водяна, осока несправжньосмикавцева тощо. З листками, схожими на подорожникові, причаїлася у нижньому ярусі заростей частуха подорожникова, яка наприкінці літа викине догори рихлу волоть із дрібних білих квіток.

По берегах зарості зрідка утворює лепеха (аір звичайний).

Водне дзеркало великих і малих заток Ворскли вкрите майже суцільними заростями водних рослин. Придивіться уважно – серед маленьких рослин багатокорінника звичайного з округлими листочками і великою кількістю коренів під ними, що плавають в товщі води, можна відшукати ряску малу та горбатую, а місцями і триборозенчасту. Серед них в кінці літа з'являється, а потім масово розселяються по воді невеличка водна папороть, занесена до Червоної книги України – сальвінія плаваюча, яка є третинним реліктом флори України. Названа вона на честь італійського професора Сальвіні. Сальвінія має зовсім незвичайний вигляд. У рослини відсутні корені, а на її невеличкому (8–20 см довжиною) ниткоподібному стеблі листки розміщені в трійчастих кільцях. Два ряди цих овальних листків розташовано по боках плаваючого стебла, а листки третього ряду розсічені, занурені у воду. При основі підводних листків в кінці літа можна помітити невеличкі коричневі кульки на ніжках – це спорангії, в яких дозрівають спори, адже, як і всі папороті, сальвінія – спорова рослина.

Зовнішня будова папороті та її життєдіяльність є яскравим прикладом пристосування до водного способу життя. Спробуйте "втопити" рослину, і у вас нічого не вийде. Коли вона з якихось причин потрапляє під воду, між густою повстю волосків, розміщених на бородавочках зверху надводних листочків, залишаються повітряні міхурці. Саме завдяки їм та ще восковому нальоту сальвінії

практично неможливо занурити у воду.

На воді часто угруповання утворюють і глечики жовті, названі так за форму плодів. Глечики розкидають свої плаваючі шкірясті, яйцевидно-овальні із серцевидною виїмкою при основі листки, на яких в сонячну погоду полюбують відпочивати жаби та багато комах. Влітку над водою височіють привабливі білі квіточки жабурника звичайного. Його до і після квітання можна завжди знайти на воді у вигляді округлих, з глибокою серцевидною вирізкою при основі, листків.

У товщі води зарості утворює кушир темно-зелений, різуха морська, водяний жовтець волосистий, ряд рдестів – гребінчастий, злаколистий, плаваючий, пронизанolistий, блискучий, кучерявий тощо. Всі ці рослини на сонячне світло виносять лише суцвіття своїх непоказних квіток та плоди.

У одній із пересихаючих водойм ми знайшли і рідкісну для області комахоїдну рослину – пухирник звичайний.

Обводнені стариці в заплаві зайняті угрупованнями рогозу вузьколистого та очерету. А подекуди смугами облямовує ці водойми рогіз Лаксмана – вид, властивий південним засоленним екотопам. Від рогозу вузьколистого та широколистого він відрізняється, насамперед, меншими розмірами, вужчими (2–4 мм завширшки) листками та коротко-циліндричними світло-коричневими мініатюрними початками. На таких ділянках поруч із рогозом Лаксмана зустрічаються ситняг болотний, осока Отруба та світла. По тригранному стеблу та волотевидному суцвіттю з кількох голівок, що сидять на видовжених ніжках, можна впізнати бульбокомиш морський. Темно-зеленими острівцями виглядають ті місця, де домінують куги озерна та Табернемонтана.

В найнижчій частині заплави Ворскли, ближче місця впадіння її в Дніпро, розкинулись також значні за площею зарості прибережно-водної рослинності із переважанням рогозу вузьколистого та очерету, які є притулком водно-болотних птахів: диких качок, чапель – малої білої, великої білої, сірої та рудої. Тут навіть гніздиться лебідь-шипун.

Під правим стрімким берегом є ділянки заплавлених вербняків із верби білої та фрагменти вільшняків із покривом осок та болотного різнотрав'я. В цілому ж заплавлений комплекс Лучківського заказника відзначається своєрідністю, різноманітністю екотопів, наявністю багатьох видів, характерних для південної Степової зони.

Вище в рельєфі заплави розташовані засолені луки, які посеред літа здаються коричневими від масового цвітіння і плодоношення ситника Жерарда – типової галофітної рослини. Разом з ним тут переважають осока розсунута та шорстка, покійниця розставлена, конюшина суніцевидна, а подекуди все жовтіє від квітучого лядвенця українського. Тут зростають такі специфічні для засоленних екотопів малопоширені види, як подорожники тонкоколосьий та солончаковий, тризубці морський та болотний, скорзонера

дрібноквіткова, кульбаба бессарабська, золототисячники гарний та малий. Цікавими ботанічними знахідками на таких луках є малопоширені в області осока житня та пирій видовжений. В червні на лучних ділянках, що межують із заростями прибережно-водного високотрав'я, масово квітуть дві лучні орхідеї – пальчатокорінник м'ясочервоний та зозулинець болотний, занесені до Червоної книги України.

На плескатих вирівняних ділянках заплавлених слабозасолених луків із переважанням високих злаків: костриці східної та лисохвосту тростинового. Найбільший інтерес являє зростання на заболочених луках та вологих пісках в притерасній частині Ворскли великої популяції рідкісного, як для Полтавщини, так і для Лівобережної України в цілому, хвоща рябого на площі 1,5 га. Це найпівденніше місцезнаходження хвоща рябого на Україні. Тут він утворює суцільні зарості, які вирізняються яскраво-зеленим кольором. У таких зниженнях часто протягом всього літа зростають осока пізня та Отруба, конюшина дніпровська, комишівик звичайний та ін.

Рослинність пісків не займає значних площ, виявлена фрагментарно у прирусловій частині заплави і має специфічний характер. Тут переважають такі види, характерні для південної частини Лісостепу та Степу, як жорсткостеблова костриця Беккера, костриця несправжньоовеча, однорічний злак – жито дике. Флористичне ядро псамофітної рослинності становлять види, які можна віднести до двох груп: псамофіти, характерні для південних регіонів (чебрець Палласів, деревій дрібноквітковий, гвоздика плоскозуба, гвоздика розчепірена, молочай Сегієрів тощо) і види псамофітів, які мають широкий ареал і зростають на піщаних ґрунтах у всіх зонах України (цмин пісковий, конюшина польова, хондрила ситниковидна, щавель горобиний, очиток їдкий та ін.). На цих піщаних ділянках серед багаторічних заростей чебрецю Палласового увагу привертають іжакоподібні коричнево-чорні кульки куцистого аридного лишайника – целокаулона степового, який занесений до Червоної книги України, та листоватої пармелії темно-бурої, яка охороняється в області. Серед псамофітних найбільші площі займають угруповання костриці Беккера, жита дикого, осоки колхідської на середньозарослих або незарослих пісках та кунічника наземного у виїмчатих зниженнях серед піщаних горбів.

На стрімких схилах корінного берега Ворскли раніше значні площі займали степові ділянки. Та й зараз радує око різнобарвне квітання невеликих клаптиків із степовою флорою і рослинністю протягом всього літа. Але на них вже насуваються чагарники, оскільки нині більша частина потерасованих схилів заліснена: тут висаджено як плодові дерева абрикоси, так і протиерозійні породи. Особливо неповторно виглядають ці схили восени, коли всіма кольорами виграють листя та плоди декоративних кущів жимолості, терну,

шипшини, глоду. Сама скумпія звичайна в цей час стоїть у вбранні листя від світло-зеленого до яскраво-червоного відтінків – справжнісінький осінній бал! Але розростання цих чагарників призводить до зменшення площ ботанічно цінних степових ділянок, що збереглися на карнизах степових схилів південної та південно-східної експозицій. На них наче зустрілися різнотравно-типчакowo-ковилові та чагарникові степи.

Навіть важко прослідкувати зміну різнобарвного килиму степу – кожного дня розцвітає щось нове, вплітаючись у літнє різноманіття барв.

Весною серед молодих ніжних листків злаків з'являються ланцетовидні гострі листочки і китиці блідо-голубих квіток гіацинтика блілого. А ось поруч і півники низенькі заманюють відвідати тонкий аромат їх великих блідо-жовтих або фіолетових квіток. Хоча і зовсім маленькі вони, та можуть позмагатися із своїми декоративними родичами. Невеликі, але суцільні куртини утворює анемона лісова, похитуючи білими великими квітками, на місці яких пізніше з'являються пухнасті багатогорішки, в яких – дрібне з волосистими придатками насіння. Влітку на плакорних вирівняних ділянках переважають типчакowi, на окремих – типчакowo-ковилові угруповання із костриці валіської та ковили волосистої, рідше – пірчастої та Лессінга. З багатovidового різнотрав'я тут часто зустрічаються шавлія поникла, юринеї: верболиста вапнякова, павутиниста, гроновидна, дзвоники сибірські, степові залізники – високий бульбистий та кулеподібний за формою колючий, головачка уральська, подушечки запашного чебрецю Маршаллового, насичено-оранжеві кошики роману напівфарбувального, синьоокий льон багаторічний та багато інших. Із злаків, крім типчаку, угруповання утворюють житняк гребінчастий та пирій середній із сизуватими стеблами і листками, а на плакорних ділянках срібляста, неначе перламутрова на сонці, перлівка трансільванська.

Справжньою аптекою є ці ділянки в середині липня, коли вони прикрашені зірчато-жовтим цвітом звіробою звичайного та фіолетовим килимом цвіту материнки. В цей час особливо дихається тут, коли повітря напоєне лікувальними ароматами.

Круті (подекуди і близько 65 градусів) схили вкриті заростями степового виду – кринітарії волохатої, яку в народі за цілющі властивості називають "грудницею". Сивими здаються такі схили протягом літа і лише в серпні, коли майже всі степові трави відквітнули і відплодоносили, вони змінюють свій колір на жовтий – завітнула кринітарія. Всі частини цієї невисокої (10–40 см) рослини шерстисто-опушені. Так рослина пристосувалася до життя в екстремальних умовах, адже протягом всього літа схили, на яких зростає кринітарія, підставляють свої боки під палюче полуденне сонце, яке мерщій випиває ранкову росу з ґрунту, а до річки – ой, як далеко! Опушення запобігає опікам та надмірному випаровуванню води.

Унікальним для Полтавщини явищем на так званій "Зміїній горі" на її стрімкому підвищенні є зростання степових угруповань із смугою на "карнизи" заростей реліктового виду – ефедри двоколоскової, яка дуже рідкісна для області.

На корінному березі Ворскли є також розвинена система ярів, в основному заліснених. Саме в такі яри-байраки "ховаються" широколистяні ліси в Степу та на півдні Лісостепу, бо на плакорі їм не вистачає вологи. Відповідно і називаються вони байрачними лісами. На території проєктованого "Лучківського" заказника є два таких масиви, які отримали місцеві назви "Ближній" та "Дальній" байраки. Відрогі їх виходять на степові ділянки корінного берега.

В урочищі "Дальній байрак" переважають ясенево-дубовий та татарськокленово-дубові ліси. Балкова система яру дуже поцленована. По його днищу розміщується дубово-липовий ліс із старими липами і молодими грабами, утворюючи фрагменти грабово-дубово-липового лісу. Граб знаходиться тут на південно-східній межі свого поширення. В трав'яному покриві цього ботанічно цікавого лісу переважає осока волосиста, а серед лісового різнотрав'я тут зустрічаються фіалка дивна, медунка темна, астрагал солодколистий, дзвоники кропивolistі, копитняк європейський, чистець лісовий та ін. В найвологіших місцях яру покрив утворює яглиця. Повертаючи на південь, днище яру розширюється у лісову галявину. Тут густі зарості утворюють високі трави – пижмо звичайне, материнка, котяча м'ята паннонська, маруна щиткова, дзвоники персикolistі, валеріана висока, звіробій шорсткий (типовий узлісний вид, овальні яйцевидні листки якого опушені, із китицею яскраво-жовтих типових зірчастих квіток). А ось і головатень сфероголовий, як багатоголовий володар, височіє над всім цим різнобарвним "квітником". Важко пробитися крізь ці зарості, бо все переплетено виткими стеблами бобових, які одразу вирізнити можна по квітках: запашних червоних – чини бульбистої; зібраних у густу китицю синіх – горошків волохатого та мишачого; ніжних блідуватих – горошку плотового, зібраних у компакту видовжену масивну голівку – астрагалу солодколистого. І це ще не всі. Ближче до чагарників куртини утворює аконіт дібровний – східно-європейський лісостеповий вид, який зустрічається переважно на Лівобережжі. Рослина має лопатеві з широкими ланцетними долями листки і в кінці серпня зацвітає білувато-кремовими квітками, зібраними у рихлу видовжену китицю. Аконіт – представник родини жовтецевих, а особливістю цього роду є характерний шолом у квітці.

Лісова галявина виводить нас у другу бокову балку, яка впадає в те ж днище. Тут на схилі південної експозиції розміщений дубовий ліс з кленом татарським. Ближче до галявини в підліску дуже велика участь бирючини звичайної. В трав'яному покриві поряд з домінуючою осокою волосистою зростають фіалка шорстка, розхідник

шорсткий, очиток Рупрехта, гравілат міський тощо. Нижче по схилу невелика куртина рідкісного для області егоніхону (горобейника) фіолетово-пурпурового. Незначні зарості цієї рослини знайшли притулок на схилах південної експозиції, розміщених в північнішій балці. На ділянці світлого ясенєво-дубового лісу із зірочником ланцетовидним в трав'яному покриві разом з горобейником зростають кінський часник черешчатий, осока стягнута та поодинокі екземпляри аконіту дібровного. Подекуди, особливо на вищих ділянках схилів, в покритті переважає тонконіг дібровний, осока волосиста. Саме в такому місці виявлено велику куртину реліктової шоломниці високої. Тут привертають увагу нори – борсукові поселення.

На середніх смугах схилів в трав'яному покриві переважає зірочник ланцетовидний з типовими для таких угруповань лісовими видами: копитняком європейським, розхідником шорстким, гравілатом міським, осокою стягнутою та ін. Подекуди зустрічаються коробочки тюльпана дібровного та помережані листочки-вайї – пухирника ломкого.

Піднімаючись вище одного із головних схилів яру, потрапляєш у володіння терну, бруслин європейської та бородавчастої, спіреї звіробієлистої, які утворюють майже непрохідні чагарі. Саме в такі місця заховався рябчик руський – чудова декоративна рослина, яка є нині рідкісною. Її великі дзвоникovidні з нечітким шаховим малюнком темно-червоної квітки звисають на тендітному стеблі. Від інших рябчиків він відрізняється наявністю ниткоподібних приквіткових листочків, які спіралью закручені на верхівці. А по сусідству в кущах на узліссі притаївся рідкісний для області степняк – ломиніс цілолистий.

Хвилювання від зустрічі із такими цікавинками ще більш посилюється, коли з чагарників потрапляєш на відкриту галявину, на якій в червні переливаються на яскравому сонці сріблясті хвилі квітучої ковили пірчастої. Ми прийшли до "Ковилового схилу". Так називається ділянка на вирівняному схилі балки "Дальнього байраку" північно-східної експозиції. Саме тут зустрічаються різнобарвні північні і чагарникові південні степи. Основне угруповання на невеликій ділянці (площею 100 x 50 м) утворюють ковила пірчаста з незначною домішкою ковили волосистої і зіноватей австрійської та руської з участю спіреї звіробієлистої.

Навесні степ прикрашають півники карликові, фіалки, гіацинтки блідий та жовтоголові сонячні кушечки горицвіту весняного. Тільки тут він зберігся, та й то ховається в зарості протиерозійних чагарників, що знаходяться поруч.

Влітку в ковилових хвилях купаються тут шавлії дібровна та звисаюча, юрінея павутиниста, шандра рання, залізняка бульбистий та колючий, чистець трансільванський, вероніка широколиста, горлянка Лаксмана, дзвоники ріпчастовидні та болонські, підмаренник руський, кринітарія

волохата та багато-багато інших.

Особливу увагу привертають майже метрові стебла, прикрашені великими кошиками з яскраво-жовтих квіток. Лусочки кошиків яскравого солом'яного кольору, неначе пергаментні і ніби неживі. Це так вносить свої кольори в насичене степове різнобарв'я волошка східна, яка є рідкісною для області. Ближче до лісу та чагарників притулилися смуги узлісних видів – валеріани пагононосною, ластовня лікарського, перестрічей дібровного та лучного, вероніки довголистої та ін. А нижній "поверх" травостою завойовують куртини суниць зелених, чебрецю Маршаллового, самосилу гайового. Із злаків на цій ділянці масово зростає пирій середній.

Але і цьому шматочку степу в майбутньому загрожує насування чагарників. Це вже видно сьогодні по зростанню між травами поки що поодиноких кущів терну, клену татарського, шипшини, підросту робінії та абрикоси. Чи збережеться степ? Чи гойдатиметься тут ковила, запутуючи свої коси між високими травами?

Територія проектного ландшафтного заказника охопить і одноіменний ботанічний заказник місцевого значення площею 10 га, створений на степових схилах в яружно-балковій системі корінного берега в околицях с. Лучки. Заказник був створений з метою охорони великої популяції астрагалу шерстистоквіткового, занесеного до Червоної книги України, та ряду інших рідкісних видів, що зростають поруч з ним – брандушки різнокольорової, шафрану сітчастого, гіацинтки блідої, гадючої цибульки (мускарі) занедбаної, ковили волосистої та ін. На цих схилах зростає також і малопоширена в області азінеума сірувата – представник родини дзвоникових. Наприкінці літа з'являються в негустих колосовидних, рідше розгалужених, суцвіттях її світло-фіолетові (близько 1 см довжиною) квіточки.

Всього на території проектного ландшафтного заказника нараховується понад 900 видів рослин. Найціннішою і багатою є флора степових ділянок і дібров. Тут виявлено 12 видів, занесених до Червоної книги України, і понад 60 видів, що потребують охорони в Полтавській області.

Багатим і різноманітним є також тваринний світ проектного заказника. Особливим видовим різноманіттям виділяється орнітофауна, яка нараховує понад 100 видів. На його території слід відмітити заплавної фауністичний комплекс, в складі якого наявні такі рідкісні види, як орлан-білохвіст, скопа, кулик-сорока – занесені до Червоної книги України, а також регіонально рідкісні види: велика та мала білі чаплі, очеретянка індійська, жовтоголова плиска, лебідь-шипун та ін. На узліссях байрачного лісу гніздиться дрімлюга. А на урвистих відслоненнях корінного берега – колонії бджолоїдки звичайної, сиворакші, ластівки берегової та серпокрильців. Збереглися окремі види, притаманні степовим екотопам, серед них –

гадюка степова, яка занесена до Червоної книги України. В лісах та по болотах водяться лосі, дикі свині, козулі, зайці, лисиці, борсуки, єнотовидний собака, куниця лісова, ласка, горностаї та ін. Останнього, до речі, занесено до Червоної книги України. Цікава іхтіофауна Ворскли в її пониззі. В тихих заводях нерестяться багато видів риб, зокрема соми, лящі, судаки, щуки, сазани, карасі та багато інших.

Отже, територія і прилегла акваторія проєктованого ландшафтного заказника загальнодержавного значення "Лучківський" відповідає основним критеріям цінності природно-заповідних територій, якими є типовість та унікальність на ландшафтному, ценотичному, флористичному та фауністичному рівнях і цілком репрезентує всі природні рослинні комплекси, характерні для багатьох і різноманітної Полтавської природи, тому і є еталоном. Тут забороняються розорювання, видобуток корисних копалин, випалювання, будівництво, на степових схилах – заліснення і суцільні рубки на лісових ділянках. "Лучківський" заказник необхідно створити з метою збереження унікальних цінних природних комплексів шляхом встановлення певного режиму і надати можливість проводити тут багаторічні наукові спостереження.

Перебуваючи в цій місцевості, провідні вчені ботаніки і зоологи України висловлювали думки про можливість створення тут в майбутньому лісостепового заповідника. Дивись на це напрощуд вдале поєднання природних комплексів, милуєшся краєвидами із стрімких схилів і не можеш навіть усвідомити, що все це могло зникнути. Адже згідно з проєктом дана місцевість повинна була потрапити під затоплення при будівництві та розширенні Дніпродзержинського водосховища. Саме тому розташоване тут мальовниче с. Лучки в 60-х роках було перенесене за 4 км на плакор. Але сама назва цієї території закріпилася серед місцевого населення. Поширення про неї переказів, як про "райський куточок" на Полтавщині, а також вивчення її рослинного і тваринного світу тісно пов'язане з функціонуванням тут біостаніонару природничого факультету Полтавського педінституту, який носить ім'я Андрія Потаповича Каришина – засновника біостаніонару, відомого вченого-хіміка, людини, яка 50 років свого життя віддала факультету і "Лучкам". Щорічно приїжджають сюди на польову практику студенти цього вузу, збагачуються знаннями про біорізноманіття краю, а потім, в майбутньому, використовують їх для навчання вже своїх учнів. Але любов до "Лучок", як називають студенти біостаніонар, з його "Студентською" та "Зміною" горами, "Дальнім" та "Ближнім" байраками, залишаються навіки в серці кожного, хто тут хоч раз побував. Тільки ж зберегти його треба назавжди, на все земне життя...

П УРПУРОВІ ЛУКИ

Неподалік від невеликого с. Байрак Великобагачанського району на лівому березі р. Псел розкинулися мальовничі заплавні луки. Тут на площі близько 120 га є і засолені латки, і невеликі заболочені зниження, і ділянки заплавної лісу. А чому саме "пурпурові луки"? Прийдіть сюди у травні або на початку липня, і ви самі знайдете відповідь на це питання. На вологих лучних ділянках суцільні зарості о цій порі утворює рябчик малий, занесений до Червоної книги України.

Його квітка зовні пурпурова з темними невиразними плямами, що утворюють своєрідний малюнок, а всередині жовтувата. Рослини похилили свої дзвони-квітки, ніби замислившись над тим, чому деякі люди їх так безжально зривають на букети. Цим вони позбавляють квіти життя і можливості залишити після себе насіння, щоб через кілька років тут знову завітували молоді рябчики.

На дещо засолених ділянках в цей час також помітні пурпурові плями. Це почав квітнути шолудивник пухнастоколий – рідкісна рослина для Полтавської області. Уявіть собі невисоку (15-35 см заввишки) рослину з пірчасто-розсіченими листками. На верхівці стебла рослина розвиває своєрідне суцвіття. Воно має головчасту форму і дуже волохате. Самі квітки в ньому пурпурові, але також з тонкими і довгими волосками. При досяганні яйцевидних плодів-коробочок суцвіття витягується, ніби дає можливість більшій кількості насіння з'явитися на світ.

Якщо в цей час ви завітаєте до сусіднього лісу, то сп'янієте від пахощів конвалії, які заповнили все навкруги. І це не випадково, адже рослина становить основу трав'яного покриву цього заплавної вільшняка, де поодинокі зростають осика, дуб, ясен, липа.

Якщо знайдете час наприкінці червня або на початку липня, і ще раз прийдете на ці луки, то не пошкодуєте. Здається, що луки огорнуло лілове марево. Та це ж масово завітували косарик тонкі – дикі родичі садових гладіолусів, які вражають своєю витонченістю, тендітністю квітки і досконалістю форми. На одному квадратному метрі можна нарахувати близько 30-45 квітучих рослин.

Поруч на трохи засолених і вологіших лучних ділянках зростає червонокнижний зозулинець болотний – представник благородної когорти орхідних. Ці рослини теж з пурпуровими квітками. Вони не утворюють суцільних заростей, а полюбують зростати групами по 5-6, а іноді і по 10 особин.

Луки – це, звичайно, буяння зелені та квітання різноманітних трав. Ці також не виняток. Тут зростають типові лучні рослини: тонконіг лучний, конюшина лучна, коронярі

зозулин цвіт, родовик лікарський, жовтець їдкий, герань лучна, суховершки звичайні та багато інших.

На заболочених ділянках панують очерет звичайний та осока гостра. Разом з ними – калюжниця болотна та живокіст лікарський, м'ята водяна та лисохвіст колінчастий, півники болотні та частуха подорожникова.

Мальовнича, флористично багата та різноманітна ця лучна ділянка заплави р.Псел. Дуже мало зараз на території України збереглося заплавних комплексів у природному стані. Тому доцільно тут створити ботанічний заказник, щоб і майбутні покоління могли спостерігати ці пурпурові луки з вишуканих і рідкісних рослин.

ГЕНКІВСЬКІ ОЗЕРА

Неподалік від с.Генківці Лубенського району знаходиться двоє озер загальною площею 12 га. Вони розташовані в улоговинах і живляться талими та дощовими водами, а також підземними джерелами.

Більше з "Генківських озер" (площею 10 га) має витягнуту форму з максимальною шириною 140 м і довжиною, що досягає 1200 м. Однак відкриті водні плеса (які не мають рослинності) займають невелику територію. Більша ж частина озера заболочена, тут зростає прибережно-водна рослинність. Навколо відкритого водного простору кільцями розміщуються рослинні угруповання, дотримуючись певної закономірної послідовності. В центрі досить значну площу займають зарості куги озерної. На воді поодинокі плавають ряска мала, жабурник звичайний. По краях озер найкраще себе почувають зарості рогозу широколистого, який прикриває від стороннього ока водне дзеркало. Подекуди невеликі смуги утворюють витончена

осока загострена та ніжний тендітний хвощ річковий. Поміж ними поодинокі зустрічаються інші вологолюбні рослини – жовтець повзучий, тризубець морський, валеріана висока, калюжниця болотна, частуха подорожникова.

До заболоченої частини підходять луки, на яких панують тонконіг лучний та лисохвіст лучний. Із різнотрав'я привертають до себе увагу великі плями горошку мишачого, буркуну білого, суховершків. Милують око своїми лілово-пурпуровими квітами поодинокі екземпляри зозулинця болотного.

Якщо ж трохи пройти на південний захід, то потрапиш на друге озеро. Воно невелике (площа 5 га), але також цікаве та мальовниче. За округлу форму місцеві жителі називають його "Круглячок".

Хоч "Генківські озера" і розташовані поруч, однак їх рослинний покрив різниться. Наприклад, на меншому озері немає заростей куги озерної. Однак панівну позицію тут захоплює очерет, а рогіз широколистий зростає невеликими плямами. Біля берега поодинокі зростають дві родички-верби – тритичинкова та п'ятитичинкова. Вони ще здалеку помітні, привертають увагу і ніби запрошують завітати в гості до озера.

Багата рослинність цих озер, але і пташиний світ не поступається їй. Лише качок тут гніздиться 4 види: крижень, чирок-тріскунок, широконосіска та чорноголова чернь. На водному плесі плавають плиска та курочка водяна. Зрідка до них приєднується гуска сіра. Досить часто озера відвідують чаплі сіра та велика біла, щоб вполювати необережних жабок. На озерах трапляються також болотна, вівсяна і велика очеретянки, борсучок. На Полтавщині взагалі мало озер і лише поодинокі із них взято під охорону. Враховуючи добре розвинений рослинний покрив "Генківських озер" з червонокнижними та рідкісними видами, а також різноманітних тварин, які тут поселилися, необхідно створити гідрологічний заказник місцевого значення.

Вивчай
і виховуй

*Проведи мене пуцями,
де ні стежки, ні броду,
де одвіку іще
не клалось багаття,
щоб збагнув я достоту
матір-природу
і повірив назавжди,
який я багатий.*

О.МАТІЙКО

СУЧАСНИЙ СТАН природних багатств та оточуючого середовища нашої Полтавщини турбує кожну небайдужу людину. Формування у підростаючого покоління свідомого розуміння взаємодії людини з природою, потреби культурного спілкування з нею є однією з умов нормалізації та поліпшення екологічного стану нашого краю. Основною рисою екологічної культури людини є вміння прогнозувати віддалені наслідки втручання в природні взаємозв'язки, широкий погляд на багатогранність цінностей природи, вміння підпорядковувати всі види своєї діяльності вимогам раціонального природокористування, турбуватися про поліпшення навколишнього середовища, не допустити його руйнування і забруднення.

Почуття любові, бережливого ставлення до природи формується з раннього дитинства. Найкращою школою екологічної освіти та виховання є спілкування з природою, її вивчення, пізнання її закономірностей, явищ, розвитку, а також безпосередня участь у різноманітних природоохоронних акціях чи заходах. Чим активніша позиція дитини чи підлітка у справі охорони природи, тим свідоміше ставлення до всього живого, що оточує їх.

Здійснення екологічного виховання та природоохоронної освіти поряд із збереженням генофонду, еталонів природних екосистем і підтримання екологічної рівноваги, є одним із основних завдань природно-заповідних територій. Своїми пізнавальними ресурсами та науковими кадрами заповідні території є потужною потенційною базою екологічного виховання.

Розвиток заповідної справи на Полтавщині за останні роки, створення оптимізованої природно-заповідної мережі нерозривно пов'язано з природоохоронною освітою широких верств населення, і в першу чергу, підростаючого покоління. Тому особливого значення зараз набуває популяризаційна робота по ознайомленню полтавців з цінністю заповідних куточків рідного краю, їх заповідним режимом. Досвід показує, з якою шаною та відповідальністю ставляться діти і дорослі до заповідних об'єктів, які їм добре відомі, і навпаки, є випадки, коли місцеві жителі порушують заповідний режим території, оскільки не знають, що вона охороняється державою.

Важливими ланками в ознайомленні з природно-заповідними територіями в області є Полтавський краєзнавчий музей та районні краєзнавчі музеї. Заповідним куточкам Полтавщини у Полтавському краєзнавчому музеї присвячений розділ експозиції "Охорона довкілля". Відвідувачі музею дізнаються про природно-заповідні об'єкти області з фотоматеріалів, карт, літературних джерел, що тут експонуються. Наукові працівники відділу "Природа" музею проводять тематичні екскурсії про рослинний та тваринний світ заповідних територій області. Тут екскурсанти можуть заочно "потрапити" на деякі найцікавіші заповідні об'єкти, переглянувши відеофільм "Господарі чи діти природи". В науковому архіві краєзнавчого музею зберігається гербарій рідкісних рослин та чучела тварин, які охороняються в заповідних об'єктах області, фототека заповідних місць, рукописи вчених про перші заповідники Полтавщини. Науковці музею з великим інтересом брали участь в експедиціях по обстеженню нових заповідних об'єктів області. Щорічно вони проводять облік рідкісних рослин та тварин на окремих існуючих природно-заповідних територіях. Відомості про розташування, рослинний та тваринний світ заповідних територій експонуються в краєзнавчих музеях Диканського, Кременчуцького, Лубенського, Лохвицького, Карлівського, Миргородського районів та у музеї В.І.Вернадського в Шишаках. Чимало рідкісних природних комплексів у Кременчуцькому районі було виявлено співробітниками краєзнавчого музею. Разом із науковим співробітником цього музею Лушаковою А.М. було зібрано цікаві матеріали в урочищах "Довгораківське", "Келебердянське", "Широке", які поповнили

*І байливо виховує
своїх пташенят
сорокопуд-жулан.*

заповідний фонд Кременчуцького району.

Важливе місце у популяризації природоохоронних знань мають засоби масової інформації: преса, радіо, телебачення. Щомісяця обласна газета "Зоря Полтавщини" випускає екологічний бюлетень, в якому висвітлюються екологічні проблеми в області, а також розповідається про заповідні об'єкти. Про стан та охорону рідкісних рослин і тварин у заповідній мережі області розповідає обласна радіопередача "Природа – твій дім".

Серед природно-заповідних територій Полтавщини полігонами екологічного виховання, в першу чергу, учнів, молоді, широких верств населення, є такі об'єкти, як парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва і пам'ятки природи. Вони є в кожному районі області, їх території обладнані для проведення екскурсій, культурного відпочинку. Мабуть, багатьом доводилося чути про екологічні стежки, можливо, і проходити цими незвичайними екологічними трасами. Досвід створення екологічних стежок – форми масового екологічного виховання в природі – поширився в Україні у 80-ті роки. Зараз на Полтавщині створено багато екологічних стежок різних за призначенням. Найбільше – навчально-пізнавальних. Вони призначені для проведення екскурсій з біології, дослідницької роботи юннатів, занять природничих гуртків, різноманітних природоохоронних заходів. Певна кількість навчально-пізнавальних та туристично-краєзнавчих стежин проторована на території природно-заповідних об'єктів області. Перш ніж розповімо про ці незвичайні маршрути, нагадаємо, що екологічна стежка являє собою чітко розмічений маршрут екскурсії в природі, впродовж якого ведеться розповідь про природні об'єкти та явища, що тут зустрічаються. При цьому особлива увага приділяється розкриттю взаємозв'язку між компонентами живої та неживої природи, характеристиці "біологічних ланцюгів", їх вразливості. Тому ці маршрути і є особливою школою екологічної освіти та природоохоронного виховання в природі.

Першою на Полтавщині, показовою в усіх відношеннях, універсальною за характером (вона і навчально-пізнавальна, і краєзнавчо-туристична, і рекреаційна) є екологічна стежка, прокладена на території Ковпаківського парку – пам'ятки садово-паркового мистецтва, що розташований на околицях Котельви.

У 1985 році на базі партизанської стежки Ковпаківського лісопарку учні шкіл Котельви, юннати на чолі із вчителями Борисом Андрійовичем Бойко та Марією Іванівною Бойко впорядкували екологічну стежку довжиною близько 10 км. Пізніше Б.А.Бойко, Зінаїда Дмитрівна Хмільовець склали путівник по стежці лісопарку.

На початку стежини, біля головного входу у Ковпаківський лісопарк, на вас чекає звернення: "Ступаючи на цю стежину, ти входиш у живий музей, що має невичерпні джерела дивосвіту. Зумій

проникнути хоч на мить у цю неповторну красу, і ти почуєш пісні птахів, плескіт Ворскли і легенди ревкомівських сосен; ти побачиш гру живих фарб, відтінків і форм; ти відчуєш тонізуючий запах живиці, фіалок, конвалій, чебрецю. Пам'ятай, що природа – і храм, і майстерня, і людина в ній – трудівник і патріот!"

Маршрут стежки тісно пов'язаний з історичними подіями на Полтавщині та в Україні. На початку маршруту на узліссі розміщена картосхема лісопарку, по якій ви зможете детально зорієнтуватися у розміщенні оглядових майданчиків, заповідних об'єктів, рекреаційних ділянок. В мовчанні тут застигли бронзокорі сосни, там далі – хлюпоче Ворскла, квітне барвистим килимом Барвінкова гора, дзюрчить Більське джерело, красується пейзажами Бескеття генерала і, ніби на почесній варті, приваблює романтиків сторожова альтанка...

На лівому березі р. Ворскла стежка веде через Фортенні та піщані кучугури (нині заліснені сосною) до лісових ділянок Спадчанського гаю, Брянщини, Деснянщини, Лоївщини, Прип'ятського гаю. На цьому відрізку маршруту екскурсанти знайомляться з різноманіттям рослинного і тваринного світу. Перейшовши через Ворсклу, екологічна стежка поведе тінистим листяним пралісом, де переважають клени, липи, дуби, ясени, черемхи, лісові яблуні та груші. Маршрут проходить по заплавної терасі, кілька разів перетинаючи р. Рижеваху та стариці, далі – через ділянки Тетерів клин, Лельчиці, Сарненський гай та Скалат.

Подолавши невелику водну перепону Старий брід, ви потрапляєте у найпривабливішу та найпривабливішу ділянку з розсіченим хвилястим рельєфом – Яремчу. Від Старого броду до Сторожової альтанки стежка проведе по валах Більського городища, відомого з VII ст. до нашої ери і найбільшого в Східній Європі. До відома екскурсантів: рівень води в старому руслі Ворскли над рівнем океану становить 95 м, а висота валів Більського городища – 195 м над рівнем океану. Отже, перепад висот тут складає 100 м! Звідси відкривається велична панорама рідного краю і важко лишитися байдужим до сповитих сивим серпанком синіх далей.

Далі стежка по Барвінковій горі спускається до підніжжя, де закінчується маршрут поблизу Більського джерела, відомого з 1399 року.

Вдоль стежки виявлено і взято на заповідний облік 117 унікальних об'єктів ("Барвінкова гора", "Партизанська тополя", "Верба розвідників", "Генеральська сосна", зарості рідкісних рослин, занесених до Червоної книги України).

Впродовж усього маршруту по стежці розміщені інформаційні щити, агітаційні планшети, пам'ятні знаки, альтанки. На стежці проводяться екскурсії, походи, районні та обласні зльоти туристів-краєзнавців, зустрічі ветеранів Великої Вітчизняної війни з підростаючим поколінням.

Молодь області – великий природоохоронний

загін – бере участь в озелененні, доглядає лісопарки та ліси, охороняє рідкісні рослини і тварини, закріплює береги водойм, еродовані ґрунти. Успіху природоохоронної освіти сприяє й дослідницька робота молоді, під час якої учні розширюють свій екологічний світогляд, оволодівають методами дослідження природи, нагромаджують певний досвід у справі охорони природи. Очолює природоохоронну роботу з молоддю еколого-натуралістичний центр учнівської молоді (обласний та районні), при яких діють зелені та блакитні патрулі, шкільні лісництва, різноманітні за тематикою досліджень гуртки та клуби природолюбів.

Природоохоронну діяльність молоді області активізує проведення еколого-натуралістичним центром операцій "Підсніжник", "Тюльпан", "Лелека", "Первоцвіти", "Джерело", "Верба" та обласних конкурсів "Природа і ми", "Наш дім – природа". Результатом операції "Тюльпан" було виявлення нових місцезнаходжень в області тюльпана дібровного, занесеного до Червоної книги України. В ході операції "Джерело" юні захисники природи знаходять і розчищають у кожному районі десятки джерел. Агітаційно-масовій роботі серед населення сприяє організація еколого-натуралістичними центрами області (ЕНЦ) фотовітрин, екологічних свят, конкурсу агітаційних бригад, виступів у пресі та по радіо.

До вивчення природно-заповідних територій та догляду за їх станом активно включились натуралісти Кременчуцького, Карлівського, Котелевського, Миргородського, Козельщинського районів. Так, в ЕНЦ цих районів діють гуртки, члени яких організовують експедиції до місцевих заповідних об'єктів. Результати досліджень висвітлюються у фотоальбомах, стендах, звітах.

Наступна наша розповідь про природоохоронну роботу та виховання, якими 25 років займається вчитель біології Клімівської середньої школи Карлівського району Гусар Поліна Романівна. "Знати історію і цінність природи в цілому, кожної окремої рослини і тварини нашої місцевості, навчитись спілкуватися з ними, берегти їх", – так визначає основний зміст праці вчителя біології Поліна Романівна. Ця лагідна і вимоглива, чуйна і допитлива жінка з великою ніжністю і любов'ю розповідає дорослим і дітям про красу і велич лісів, луків, ставків і, особливо, про цілинний ковиловий степ – невичерпне багатство карлівської землі. Разом із своїми учнями вчителька створила екологічну стежку в лісі біля села. Кожної пори року тут проводяться змістовні спостереження. Маршрут стежки включає 11 зупинок: "Річка Орчик", "Мурашник", "Поверхи лісу", "Конвалієвий килим", "Сосновий гай", "Птахи лісу", "Лісове озеро", "Рідкісні рослини", "Мешканці лісу", "Зелена аптека", "В царстві грибів". А згодом (у 1995 році) цей лісовий масив був взятий під охорону, як ландшафтний заказник місцевого значення. Важливе соціологічне значення мають спостереження учнів за станом степової

рослинності та рідкісних видів у Клімівському ботанічному заказнику.

Доля клімівських заказників в надійних руках, адже колишні, нинішні та майбутні учні П.Р.Гусар усією душею розуміють і вболівають за збереження рідної природи.

Цікаву і важливу природоохоронну роботу проводить екологічний клуб "Пролісок" при Бутенківській середній школі Кобеляцького району, який очолює вчитель біології Шевель Іван Михайлович. Наукові роботи його учнів по вивченню рідкісних рослин "Драбинівського" ботанічного заказника відмічено, як одні з найкращих в області і в Україні. На території заказника закладено екологічну стежку з 8 зупинок: "Яри", "Піщаний кар'єр", "Зникле с. Драбинівка", "Первоцвіти", "Рослини Червоної книги", "Грушеве", "Барвінковий схил", "Зарості тюльпана дібровного". Учасники екологічного клубу ведуть соціологічні паспорти рідкісних рослин заказника.

Кафедрою ботаніки Полтавського педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка разом із студентами природничого факультету розроблено маршрут краєзнавчо-туристичної екологічної стежки на території Полтавського парку – пам'ятки садово-паркового мистецтва. Маршрут стежки проведе екскурсантів по мальовничій місцевості до "Долини бузку", "Вікової діброви", "Українського Полісся", "Зелених емігрантів", "Царства вічнозелених", "Степових схилів", "Живої води".

Вчителькою біології Великобудинської школи Диканського району Строгаль Тетяною Григорівною розроблено маршрут першої екологічної стежки Диканського регіонального ландшафтного парку, яка включає степові схили ярів, лісові та лучні ділянки заплави р. Ворскла.

Проходячи маршрутами екологічних стежок, ви побачите, як живе і почуває себе навколишній світ наприкінці бурхливого століття. І, напевне, відчуєте бажання зберегти і захистити природу рідного краю.

Найтипівіші та унікальні природно-заповідні території Полтавщини є полігоном для проведення різних наукових досліджень. За останні три роки вийшло чимало праць, присвячених результатам соціологічних досліджень природних комплексів заповідних територій області. Студенти-природники Полтавського педагогічного інституту щорічно виконують курсові та дипломні роботи по вивченню біорізноманіття заповідних територій різних районів області.

Дійсно, книга природи – невичерпне джерело пізнання та духовного збагачення. Недарма видатний педагог В.О.Сухомлинський підкреслював, що "пізнання природи, оволодіння знаннями про неї, заховає в собі... ще не використані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини – соціально-політичні, моральні, естетичні. Природа – не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро і багатство, за яке кожний громадянин нашого суспільства відповідає".

ШАСЛИВА ТА ЛЮДИНА, яка любить мандрувати рідним краєм, яка може подолати сотні кілометрів, щоб відчуті живий пульс землі, неповторну заповідну красу мальовничої Полтавщини.

Неможливо зберегти красу природи, не вивчивши її самої. Не шкодуйте часу. Зберіться у ліс, сядьте або походите тихенько, затамувавши подих... Прислухайтеся, і ви почуєте справжні лісові хорали. Он проспівала іволга, наче флейта. Соловейко заливається, як сопілка, дятел б'є у стовбур, наче вправний бубнар. Сорока тріщить, як тріскачка. Ясен, мов контрабас, тужно скрипить могутніми гілками у підмогу тремтливому шелестінню осики. Жодна музика не може бути такою проникливою, як живе звучання природи.

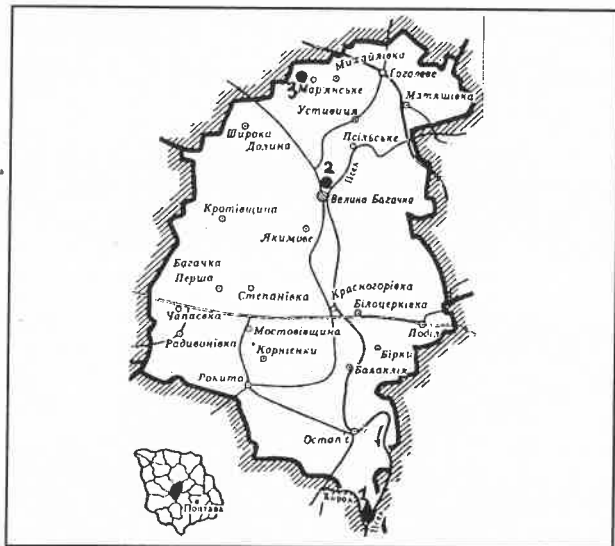
Дружіть із природою, з чистою водою, цілющим повітрям, духмяними травами. Приходьте до лісу, степу, поля, річки. Ставайте в їх нерозривне коло, підтримуйте його, і воно підтримає вас, як найближчий друг у бурхливому вирі життя.

Не можна любити щось або когось, не знаючи. Любити – це, насамперед, знати. Отож і природу любити – значить, вивчати її, спостерігати, аналізувати, берегти, і вона, розкриваючи дивовижні таємниці, озветься у вашій душі радістю життя!

*Живе в природі істина проста.
Я стверджую усе це не з нагоди:
В правічній мові матері-природи
Родилось першим слово – Доброта.
В ній все твоє: земля і неба вись,
Сміх колоска й трави, і регіт грому.
Збагни лише її в собі самому
Обожнювать красу землі навчись.
Душа краси в природі не згора,
Єство її не знає половини.
Найкрасивіша ціль в житті людини –
Це визернити серце для добра.*

РОЗМІЩЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ОБ'ЄКТІВ ПО РАЙОНАХ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ВЕЛИКОБАГАЧАНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 102025 га.
Кількість заповідних об'єктів 3.
Площа заповідного фонду 126,04 га
(0,12% від загальної площі району)

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ботанічний

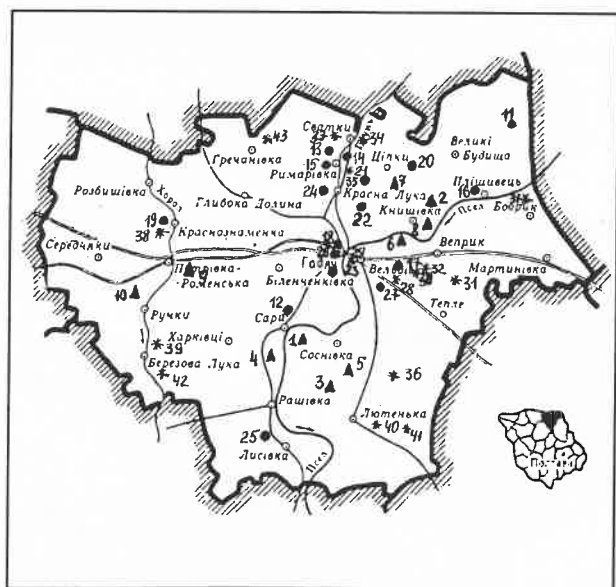
1. Кут, 126 га, с.Остап'є, вище гирла р. Хорол, КСП "Промінь Леніна"

● Пам'ятки природи

Ботанічні

2. Дуб черешчатий, 0,02 га/1, смт. Велика Багачка, Великобагачанський комбінат комунальних послуг.
3. Дуб черешчатий, 0,02 га/1, с. Мар'янське, Михайлівська сільська Рада.

ГАДЯЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району 159525 га.
Кількість заповідних об'єктів 43.
Площа заповідного фонду 5101,47 га
(3,2% від загальної площі району)

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтний

1. Пісоцько-Конькове, 204,4 га, с.Соснівка, КСП ім. Чапаєва - 103,6 га, КСП ім. Шевченка - 73 га, КСП "Колос" - 27,8 га.

Ботанічні

2. Великий ліс, 182 га, Краснолуцьке л-во, кв. 37 - 39, Гадяцький ДЛГ.
3. Терновий куш, 563,7 га, Лютенське л-во, кв. 8 - 13, 16, 17, 24, 25, 33, 44 - 46, Гадяцький ДЛГ.
4. Саранчина долина, 275,6 га, Лютенське л-во, кв. 4 - 7, 109, 110, Гадяцький ДЛГ.
5. Жуківщина, 141 га, Лютенське л-во, кв. 1 - 3, Гадяцький ДЛГ.
6. Гадяцький бір, 403 га, Вельбівське л-во, кв. 30 - 37, 40, Гадяцький ДЛГ.
7. Дубина, 103 га, Краснолуцьке л-во, кв. 46, 47, Гадяцький ДЛГ.
8. Книшівська гора, 159 га, Краснолуцьке л-во, кв. 67 - 69, Гадяцький ДЛГ.
9. Русиново-Дубина, 13,8 га, с.Краснознаменка, хутір Вертелєцький, КСП ім. Дзержинського.

Гідрологічний

10. Артополот, 88, с.Краснознаменка, КСП ім. Дзержинського.

● Пам'ятки природи

Комплексна

11. Садиба, 15,32 га, с. Тимофіївка, Плішивецька сільська Рада.

Ботанічні

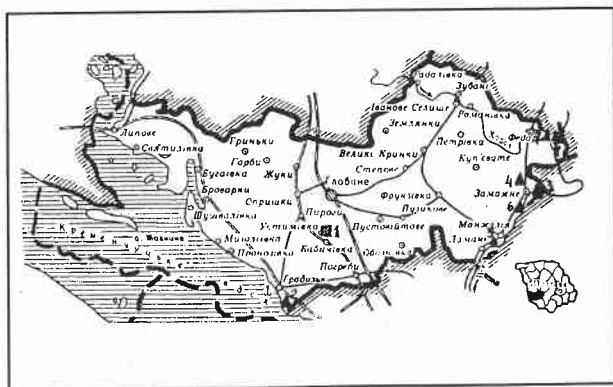
12. Липа, 0,02 га / 1, по дорозі м.Гадяч—с.Сари, КСП "Колос".
13. Дубова алея, 0,5 га / 30, с. Максимівка, центральна вулиця, Римарівська сільська Рада.
14. Дуб черешчатий, 0,01 га / 1, с. Максимівка, Римарівська сільська Рада.
15. Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, с.Римарівка, Римарівська сільська Рада.
16. Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, с. Тимофіївка, Плішивецька сільська Рада.
17. Гадяцький бір, 5 га, Вельбівське л-во, кв. 116—117, Гадяцький ДЛГ.
18. Дуб черешчатий, 0,05 га / 1, м. Гадяч, Гадяцька райлікарня.
19. Дуб черешчатий, 0,05 га / 1, с. Краснознаменка, Краснознаменська сільська Рада.
20. Дуб черешчатий, 0,07 га / 1, Краснолуцьке л-во, кв.21, Гадяцький ДЛГ.
21. Дуб черешчатий, 0,07 га / 1, Краснолуцьке л-во, кв.26, Гадяцький ДЛГ.
22. Дуб черешчатий, 1,0 га / 3, садиба Краснолуцького л-ва, Гадяцький ДЛГ.
23. Урочище Галочка, 115 га, Вельбівське л-во, кв. 142, 143, 4 км на пд. сх. від м. Гадяча, Гадяцький ДЛГ.
24. Краснолуцький гай, 75 га, Краснолуцьке л-во, кв. 11—13, Гадяцький ДЛГ.
25. Липа дрібнолиста, 0,02 га / 1, по дорозі Рашівка—Лисівка, радгосп ім. Кірова.
26. Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, м. Гадяч, на території санепідемстанції, Гадяцька санепідемстанція.

27. Березовий гайок, 0,6 га, Вельбівське л-во, кв. 88, вид. 4, Гадяцький ДЛГ.

* Заповідні урочища

28. Гадяцький бір, 48 га, Вельбівське л-во, кв. 98, 110, Гадяцький ДЛГ.
29. Масюкове, 180 га, Вельбівське л-во, кв. 25—27, Гадяцький ДЛГ.
30. Гадяцький бір, 25 га, Вельбівське л-во, кв. 57, Гадяцький ДЛГ.
31. Гнилуша, 105 га, Вельбівське л-во, кв. 144, 145, Гадяцький ДЛГ.
32. Гадяцький бір, 42 га, Вельбівське л-во, кв. 123, Гадяцький ДЛГ.
33. Лагузин яр, 111 га, Краснолуцьке л-во, кв. 14, Гадяцький ДЛГ.
34. Сосновий гай, 46 га, Краснолуцьке л-во, кв. 12, Гадяцький ДЛГ.
35. Забрід, 228 га, Краснолуцьке л-во, кв. 56—60, Гадяцький ДЛГ.
36. Безвіднянське, 663 га, Безвіднянське л-во, кв. 1—5, 13, 14, 24, 25, 17—19, 30—32, 37, 38, 54, 65, Гадяцький ДЛГ.
37. Гай-Займи, 114 га, Вельбівське л-во, кв. 1,2, Гадяцький ДЛГ.
38. Шпакове, 350,5 га, Краснолуцьке л-во, кв. 50, 51, 54, 55, Гадяцький ДЛГ.
39. Яри-Загатки, 175 га, Краснолуцьке л-во, кв. 63, 64, Гадяцький ДЛГ.
40. Терновий кущ, 303,2 га, Лютенське л-во, кв. 56—58, 69—71, 79—80, Гадяцький ДЛГ.
41. Голотовщина, 108 га, Лютенське л-во, кв. 107, 108, поблизу с. Лисівка, Гадяцький ДЛГ.
42. Перевалкове, 112 га, Краснолуцьке л-во, кв. 65, 66, Гадяцький ДЛГ.
43. Діброво-Кобрієве, 144,5 га, Краснолуцьке л-во, кв. 1—3, Гадяцький ДЛГ.

ГЛОБИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 246952 га.

Кількість заповідних об'єктів 8.

Площа заповідного фонду 1118,72 га
(0,45 % від загальної площі району)

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▣ Дендрологічний парк

1. Устимівський, 8,92 га, с. Устимівка, Устимівська дослідна станція рослинництва.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

2. Гора Пивиха, 140 га, Градизьке л-во, кв. 14, селище Градизьк, Кременчуцький ДЛГ.
3. Псільський, 553 га, Радянське л-во, кв. 33, 34, 36—38, 40, 42, 44, 45, 47, 59, Кременчуцький ДЛГ.
4. Заможнянський, 158,2 га, с. Заможне, КСП "Нива".

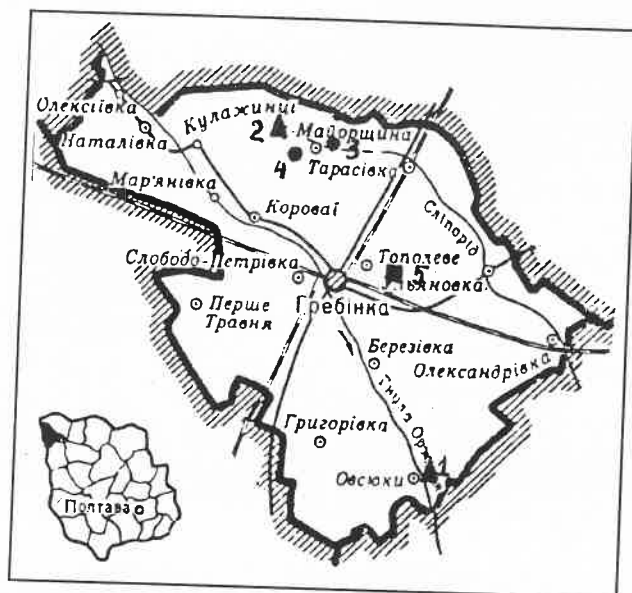
Ботанічні

5. Манжеліївський, 5 га, с. Манжелія, КСП ім. Шевченка.
6. Глибочанський, 47,4 га, с. Заможне, лівий берег р. Псел, КСП "Нива".
7. Кут, 37,2 га, с. Попівка, Федорівська сільська Рада.

Гідрологічний

8. Гирло Хоролу, 169 га, с. Попівка, КСП "Перемога".

ГРЕБІНКІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 59284 га.
Кількість заповідних об'єктів 5.
Площа заповідного фонду 138,1 га
(0,23 % від загальної площі району)

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ботанічний

1. Плисів яр, 10 га, с. Овсюки, КСП "Україна".

Гідрологічний

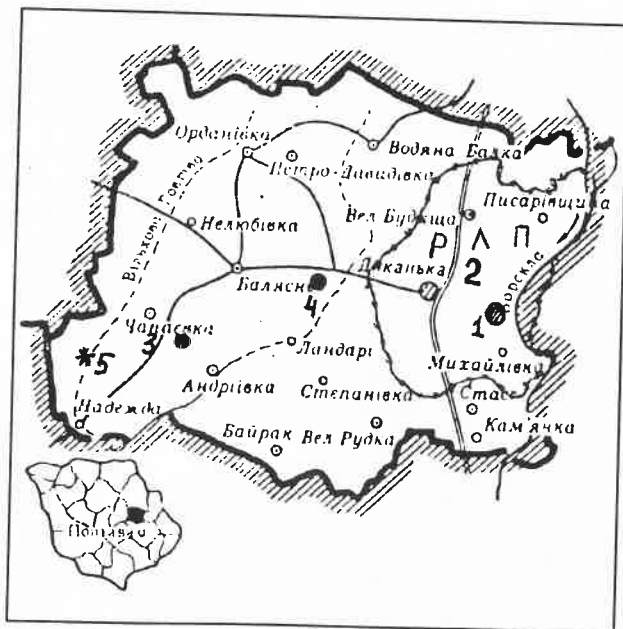
2. Пологи, 100 га, с. Сліпорід-Іванівка, КСП ім. Держинського.

● Пам'ятки природи

Ботанічні

3. Дуби черешчаті, 0,2 га / 2, с. Майорщина, Майорщинська допоміжна школа-інтернат.
4. Соснова алея, 0,5 га, с. Майорщина, Майорщинська допоміжна школа-інтернат. Парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва
5. Бесідівщинський парк ім. Г.Перевери, 27,4 га, с. Бесідівщина, Ульянівська сільська Рада.

ДИКАНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 68139 га.
Кількість заповідних об'єктів 5.
Площа заповідного фонду 12176 га
(17,87 % від загальної площі району)

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

● Пам'ятки природи

Комплексна

1. Парасоцький ліс, 145 га, Диканське л-во, кв. 63, 64, 69, 70, 75, Полтавський ДЛГ.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

— Регіональний ландшафтний парк

2. Диканський, 11945 га, між селищем Диканька, селами Олефірщина, Кардашівка, Михайлівка, р. Ворскла, Диканське л-во, кв. 41 - 62, 65 - 68, 71 - 74, 76 - 116, 118, 123, колгосп ім. Куйбишева - 4981 га, закрите АТ "Диканька" - 503 га, КСП ім. Кірова - 168 га, радгосп "Стасівський" - 357 га, Полтавський ДЛГ - 2317, Писарівчанське СПТУ 51 - 429 га, Диканська селищна Рада - 1131 га, Великобудищанська сільська Рада - 1694 га, Стасівська сільська Рада - 365 га.

● Пам'ятки природи

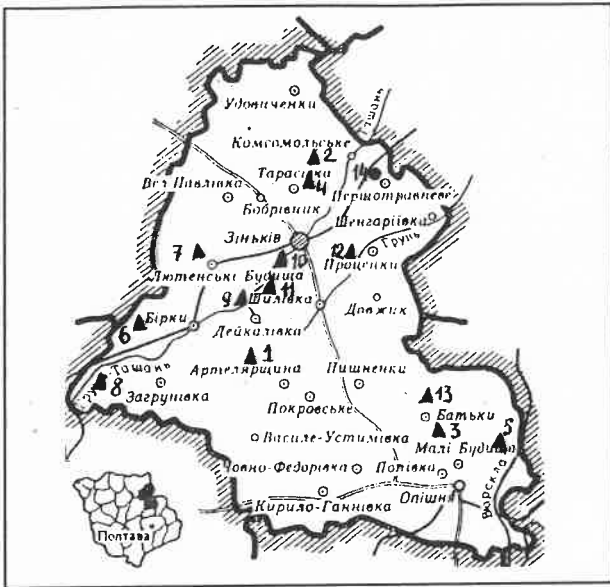
Ботанічні

3. Лісосмуга О.О.Ізмайльського, 5 га, с. Дячкове, радгосп ім. Чапаєва.
4. Пустовітка, 6 га, біля а/д Диканька - Шишаки за с. Василівка, КСП "Балясне" - 3 га, закрите АТ "Диканька" - 3 га.

* Заповідні урочища

5. Яворівщина, 75 га, с. Міжгір'я, радгосп ім. Чапаєва.

ЗІНЬКІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 136102 га.
Кількість заповідних об'єктів 14.
Площа заповідного фонду 1294 га
(0,95% від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

1. Мужева долина, 82 га, с. Ладоги, поруч а/д Дейкалівка – Новоселівка, КСП ім. Леніна.
2. Слинківщина, 54,6 га, с. Слинківщина, КСП "Україна".

3. Батьки, 347,9 га, с. Батьки, КСП ім. К.Маркса.

Ботанічні

4. Балка Долина, 116,8 га, с. Батьки, КСП "Україна".
5. Котове, 200,6 га, с. Хижняківка, Котелевське л-во, кв. 78, 79, Полтавський ДЛГ – 139 га, Малобудищанська сільська Рада – 61,6 га.

Загально-зоологічні

6. Байрак, 197,2 га, с. Шилівка, с. Іщенківка, Зінківське л-во, кв. 75 – 78, Гадяцький ДЛГ – 109 га, КСП "Дружба" – 79,1 га, КСП ім. Енгельса – 9,1 га.
7. Сухий Яр, 18,6 га, околиці села Лютенські Будища, КСП ім. Кірова.

Гідрологічні

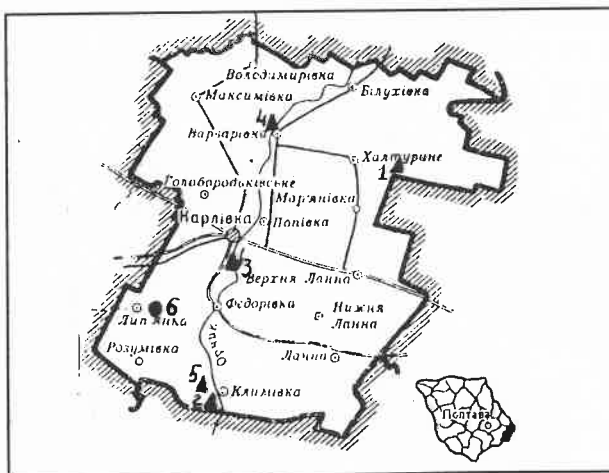
8. Романівський, 50 га, с. Романівка, КСП ім. Фрунзе.
9. Озеро Журавлине, 51 га, с. Підозірка, КСП ім. Леніна.
10. Пеленківщина, 54,8 га, неподалік а/д Зінків – Дейкалівка, КСП ім. Толбухіна.
11. Сухе, 8,9 га, неподалік а/д Зінків – Дейкалівка.
12. Твань-Кар'єри, 41 га, с. Пилипенки, КСП ім. Енгельса.
13. Озеро "Лазьки", 65,8 га, с. Лазьки, КСП ім. К.Маркса.

● Пам'ятки природи

Ботанічна

14. Храпачів Яр, 4,8 га, с. Храпачів Яр, Першотравнева сільська Рада.

КАРЛІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 85362 га.
Кількість заповідних об'єктів 6.
Площа заповідного фонду 1201 га
(1,4 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

1. Олегова балка, 52 га, с-ще Халтурине, радгосп-нукрокомбінат ім. С.М.Халтуріна.
2. Климівський, 415 га, с. Климівка, Карлівське л-во, кв. 33 – 49, Новосанжарський ДЛГ.
3. Красноперівка, 317 га, околиці м.Карлівки, Карлівське л-во, кв. 14 – 23, Новосанжарський ДЛГ.

Ботанічні

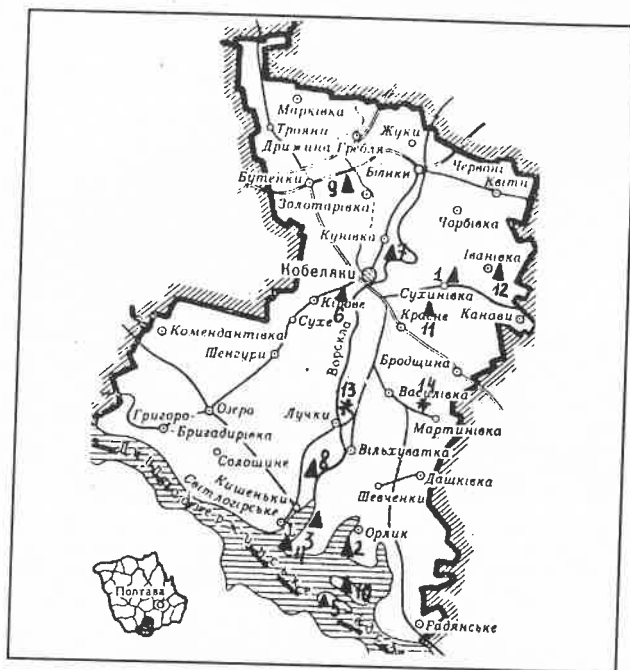
4. Капусник, 301 га, с. Варварівка, Карлівське л-во, кв. 1 – 7, Новосанжарський ДЛГ.
5. Климівський, 81,7 га, с. Климівка, КСП "Більшовик".

● Пам'ятки природи

Комплексна

6. Академія, 33,6 га, с. Лип'янка, агрооб'єднання найовиків "Прогрес".

КОБЕЛЯЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району 182318 га.

Кількість заповідних об'єктів 14.

Площа заповідного фонду 4786,6 га
(2,62 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

1. Жукове, 100 га, с. Сухинівка, КСП "Жовтнева зоря".
2. Пелехи, 452 га, Дніпродзержинське водосховище, Новоорлицьке л-во, кв. 12 – 16, Кременчуцький ДЛГ.

3. Вільховатський, 452 га, Дніпродзержинське водосховище, Ново-Орлицьке л-во, кв. 4 – 9, Кременчуцький ДЛГ.
4. Вишняки, 1405 га, Дніпродзержинське водосховище, Кишеньківське л-во, кв. 32 – 57, Кременчуцький ДЛГ.
5. Крамареве, 217 га, Дніпродзержинське водосховище, Новоорлицьке л-во, кв. 34, Кременчуцький ДЛГ.
6. Перегонівський, 150 га, с. Перегонівка, КСП "Прапор" – 105 га, КСП "Ворскла" – 45 га.
7. Шарівка, 254 га, між селом Кунівка і м. Кобеляки, Кобеляцьке л – во, кв. 30 – 36, 103, Кременчуцький ДЛГ.

Ботанічні

8. Лучківський, 10 га, сх. околиці с. Лучки, радгосп "Сокільський".
9. Драбинівка, 55 га, с. Драбинівка, КСП "Світанок" – 39 га, КСП "Заповіт" – 17 га.
10. Новоорлицькі кучугури, 672 га, Дніпродзержинське водосховище, Новоорлицьке л – во, кв. 19 – 33, Кременчуцький ДЛГ.

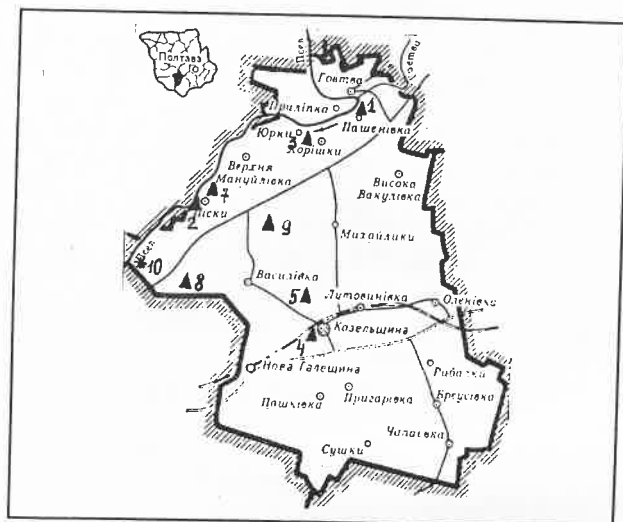
Гідрологічні

11. Глинський, 276,6 га, с. Красне, справа а/д Кобеляки – Дніпропетровськ, КСП "Перемога".
12. Ситникове, 300 га, с. Іванівка, зліва а/д Кобеляки – Дніпропетровськ, КСП ім. Леніна.

* Заповідні урочища

13. Сокільське, 243 га, Кишеньківське л – во, кв. 60 – 65, лівий берег р. Ворскла біля Лучківського мосту, Кременчуцький ДЛГ.
14. Шкурине, 200 га, між селами Деменки, Василівка, Проскури, справа а/д Кобеляки – Дніпродзержинськ, радгосп "Сокільський".

КОЗЕЛЬЩИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 92665 га.

Кількість заповідних об'єктів 10.

Площа заповідного фонду 2473 га
(2,67 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

1. Пашене, 518 га, Радянське л-во, кв. 26 – 31, кв. 32, вид. 1 – 15, с. Пашенівка, Кременчуцький ДЛГ.
2. Псільський, 362 га, Радянське л-во, кв. 35, 39, 41, 43, 46 вид. 1 – 18, кв. 48, 49, між селами Нижня Мануйлівка і Піски, Кременчуцький ДЛГ.

- Хорішки, 735 га, Радянське л-во, кв. 12 – 25, с. Хорішки, Кременчуцький ДЛГ.

Гідрологічні

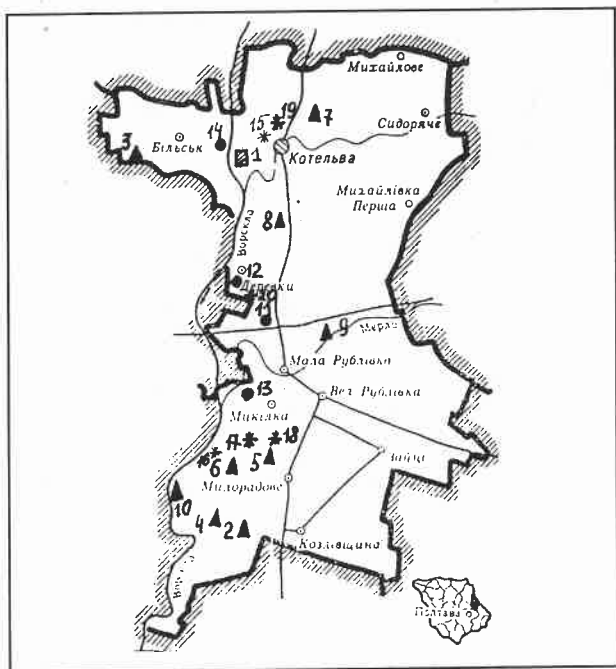
- Ударник, 39 га, смт Козельщина, західна околиця, радгосп "Козельщинський".
- Хорунжівка, 25 га, с. Омельчине, КСП ім. Чапаєва.
- Михайлівський, 400 га, с. Михайлики, агрооб'єднання "Михайлівське".

- Буртівський, 150 га, с. Піски, агрооб'єднання "Припільське".
- Ксензівський, 98 га, поблизу сіл Бутенки та Йосипівка, агрооб'єднання "Припільське".
- Попенківський, 96 га, с. Харченки, КСП ім. Горького.

* Заповідні урочища

- Зелений бір, 50 га, с. Книшівка, Радянське л-во, кв. 56, 57, МП "Діамант" – 30 га, Кременчуцький ДЛГ – 20 га.

КОТЕЛЕВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 79568 га.

Кількість заповідних об'єктів 20.

Площа заповідного фонду 1795,02 га
(2,25 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▨ Парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва

- Ковпаківський, 196 га, Котелевське л-во, кв. 40, 42, 47, 48, 53, 54, західна околиця смт Котельва, Полтавський ДЛГ.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтний

- Садочки, 300 га, с. Діброва, КСП ім. Войкова.

Ботанічні

- Скоробір, 2 га, с. Більськ, по межі із Зіньківським районом, КСП ім. Шевченка.

- Підварівський, 35,4 га, с. Підварівка, Руднянське л-во, кв. 4, вид. 7, кв. 5 вид. 4, кв. 13, 14 вид. 3,4, Полтавський ДЛГ.
- Борівський, 50 га, с. Милорадове, Борівське л-во, кв. 71, Полтавський ДЛГ.
- Приворсклянський, 10 га, Борівське л-во, кв. 55, вид. 2, Полтавський ДЛГ.

Гідрологічні

- Дубове, 40 га, смт Котельва, КСП "Батьківщина".
- Любка, 67 га, с. Любка, КСП "Більшовик".
- Малорублівський, 222 га, між селами М. Рублівка та Мар'їне, КСП ім. Ковпака.

Орнітологічний

- Лабурівський, 50 га, с. Лабурівка, неподалік гирла р. Мерла, Милорадівська сільська Рада.

● Пам'ятки природи

Комплексна

- Розрита могила, 2,6 га, біля а/д на с. Лихачівка, КСП ім. Ковпака.

Ботанічні

- Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, с. Деревки, територія кладовища, КСП "Більшовик".
- Урочище "Дуби", 1 га, шосте поле кормової сівозміни господарства, КСП ім. Шевченка.
- Барвінкова гора, 15 га, Котелевське л-во, кв. 40 вид. 13, 15, 16, Полтавський ДЛГ.

* Заповідні урочища

- Колода, 139 га, смт Котельва, Котелевське л-во, кв. 67 – 70, Полтавський ДЛГ.
- Піщане, 51 га, Борівське л-во, кв. 57 – 58, 61 – 70, 78 – 79, Полтавський ДЛГ.
- Малий лиман, 173 га, Борівське л-во, кв. 86 – 87, Полтавський ДЛГ.
- Великий лиман, 96 га, Борівське л-во, кв. 59 – 61, 71, Полтавський ДЛГ.
- Зіньківщина, 45 га, Котелевське л-во, кв. 10, смт. Котельва, Полтавський ДЛГ.
- Крупницьке, 300 га, Великорублівське л-во, кв. 1 – 4, околиці с. Деревки, Полтавський ДЛГ.

КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району 111916 га.

Кількість заповідних об'єктів 17.

Площа заповідного фонду 6511,75 га

(5,8 % від загальної площі району).

ОБЪЕКТЫ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕНИЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

1. Білецьківські плавні, 2980 га, м. Кременчук, с. Білецьківка, Градизьке л-во, кв. 33 – 43, Крюківське л-во, кв. 1 – 8, Білецьківська сільська Рада – 1910 га, Кременчуцька міська Рада – 75 га, Кременчуцький ДЛГ – 995 га.
2. Нижньопісільський, 504 га, по р. Псел від с. Груньки до с. Крамаренки, Комсомольське л-во, кв. 3 – 12, Кременчуцький ДЛГ.

ОБЪЕКТЫ МЕСТОВОГО ЗНАЧЕНИЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

3. Заплава Псла, 885 га, околиці сіл Кузьменки, Кияшки, Дмитрівка, Комсомольське л-во, кв. 20 – 22, 24, 27 – 29, 58 – 60, 67 – 69, Кременчуцький ДЛГ.
4. Лісові озера, 714,7 га, м. Комсомольськ, Салівське л-во, кв. 1 – 7, Кременчуцький ДЛГ –

- 467 га, Комсомольська міська Рада – 247,7 га.
5. Острів Стрілечий - 2, 68,5 га, Дніпродзержинське водосховище, Кременчуцьке л-во, кв. 73, Кременчуцький ДЛГ.
6. Гора Пивиха, 145 га, с. Максимівка, Градизьке л-во, кв. 15 – 16, Кременчуцький ДЛГ.
7. Балка Широка, 383 га, м. Крюків, Крюківське л-во, кв. 30 – 36, Кременчуцький ДЛГ.

Ботанічні

8. Острів Стрілечий - 4, 222 га, Дніпродзержинське водосховище, Кременчуцьке л-во, кв. 74, Кременчуцький ДЛГ.
9. Довгораківський, 278 га, Крюківське л-во, кв. 46 - 49, Кременчуцький ДЛГ.

Гідрологічний

10. Біловагівський, 70 га, с. Соснівка, Кременчуцьке л-во, кв.17, вид. 10, Кременчуцький ДЛГ.

● Пам'ятки природи

Комплексна

11. Парк залізничників, 7 га, м. Кременчук, біля електростанції, 7-ма дистанція цивільних споруд ст. Кременчук Пд. – 4,85 га, міська Рада – 2,15 га.

Геологічні

12. Скеля – гранітний реєстр, 0,05 га, м.Кременчук, біля річкового вокзалу, Кременчуцьке управління житлово-комунального господарства.
13. Виходи гранодіоритів, 0,05 га, с. Кам'яні Потоки, біля школи, Кам'яно-Потоківська сільська Рада.
14. Головлева круча, 2 га, с. Гуньки, правий берег р. Псел (біля нафтопроводу), Демидівська сільська Рада.
15. Келеберда, 5 га, с. Келеберда, лівий берег Дніпра, Келебердянська сільська Рада.

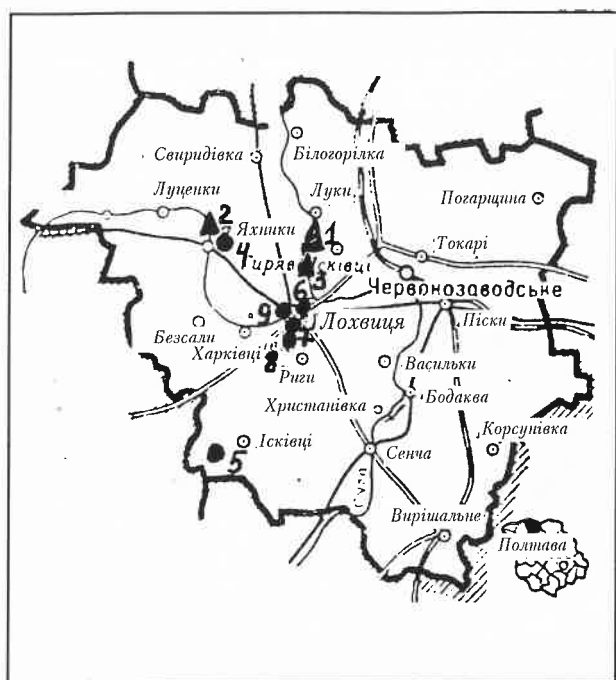
* Заповідні урочища

16. Келебердянське, 211 га, околиці с. Кам'яні
Потоки, Крюківське л-во, кв. 50 – 52,
Кременчуцький ДЛГ.

■ Парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва

17. Придніпровський міський парк, 36 га,
м. Кременчук, набережна Дніпра, Кременчуцьке
управління житлово-комунального господарства.

ЛОХВИЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району 130821 га.

Кількість заповідних об'єктів 9.

Площа заповідного фонду 614,11 га
(0,47 % від загальної площі району)

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Гідрологічний

1. Гиряві Ісківці, 471 га, с. Гиряві Ісківці, філія "Лохвицяторф" – 412 га, КДТ "Чиста криниця" – 59 га.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Гідрологічні

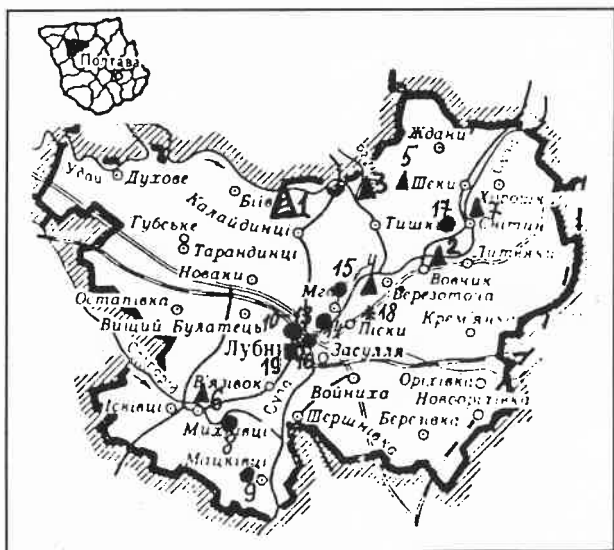
2. Мальярківщина, 55 га, с. Яхники, КСП ім. Тесленка.
3. Рангове, 20 га, с. Гиряві Ісківці, КДТ "Чиста криниця".

● Пам'ятки природи

Ботанічні

4. Дуб черешчатий, 0,01 га / 1, с. Яхники, територія лікарні, Яхниківська дільнична лікарня.
5. Урочище "Шумейкове", 17 га, с. Дрюківщина, КСП "Авангард".
6. Сосновий парк, 50 га, м. Лохвиця, виробниче управління житлово-комунального господарства.
7. Дуб черешчатий, 0,05 га / 1, м. Лохвиця, територія ветлабораторії, Лохвицька ветбаклабораторія.
8. Дуб черешчатий, 0,05 га / 1, с. Криниця, радгосп ім. Мічуріна.
9. Дубовий гай, 1,0 га / 36, м. Лохвиця, навпроти ветбаклабораторії, виробниче управління житлово-комунального господарства.

ЛУБЕНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 142406 га.

Кількість заповідних об'єктів 19

Площа заповідного фонду 1809,37 га
(1,27 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтний

1. Червонобережжя, 148 га, Калайденське л-во, кв. 19 – 21, с. Гінці, Лубенський ДЛГ.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ботанічний

2. Вовчанський, 4,5 га, с. Вовчик, КСП ім. Леніна.

Гідрологічні

3. Крутий берег, 50 га, с. Крутий берег, КСП "Тишківське".
4. Байрак, 179,1 га, с. Березоточа, КСП "Дружба".
5. Окіпський, 31 га, с. Окіп, КСП "Окіп".
6. В'язівський, 36,4 га, с. В'язівка, КСП ім. Мічуріна.
7. Снітинський, 34 га, с. Снітин, КСП "Жовтень".

● Пам'ятки природи

Комплексні

8. Олександрівський горб, 12,4 га, с. Олександрівка, КСП ім.Мічуріна.
9. Городище, 18,7 га, с. Мацківці, Оржицьке л-во, кв. 35 вид. 7,12, Лубенський ДЛГ.

Ботанічні

10. Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, Приміське л-во, кв. 1 вид.2, Лубенський ДЛГ.
11. Дуб черешчатий, 0,01 га / 1, м. Лубни, вул. Плютенці, 2, Лубенський міський комбінат комунального господарства.
12. Дуби черешчаті, 0,04 га / 3, м. Лубни, вул. Плютенці, 1, Лубенський міський комбінат комунального господарства.
13. Дубовий гай, 0,5 га / 25, м. Лубни, Лубенський міський комбінат комунального господарства.

14. Морозівська дача, 865 га, південна околиця м. Лубен, Приміське л-во, кв. 43-66, Лубенський ДЛГ.

15. Мгарська дача, 182 га, с. Мгара, Приміське л-во, кв. 40 – 42, Лубенський ДЛГ.
16. Жовтнева дача, 57 га, східна околиця м. Лубен, Приміське л-во, кв. 71, Лубенський ДЛГ.

Геологічна

17. Висачківський кар'єр, 22,9 га, с. Висачки, КСП ім. Леніна.

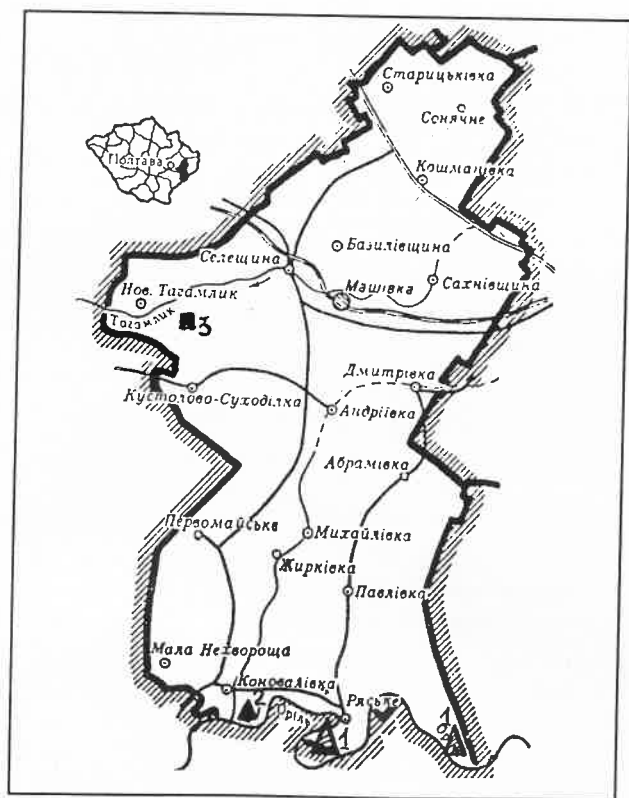
* Заповідні урочища

18. Торговиця, 135,8 га, с. Піски, КСП "Росія".

■ Парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва

19. Парк Лубенського лісового технікуму, 32 га, м. Лубни, Лубенський лісовий технікум.

МАШІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 88969 га.

Кількість заповідних об'єктів 3.

Площа заповідного фонду 1986,5 га.

(2,23 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Загальнозоологічний

1. Руський Орчик, 785 га, с. Рясське, Машівське л-во, кв. 70 – 74, КСП "Оріль" – 545 га, Новосанжарський ДЛГ – 240 га.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтний

2. Усть-Лип'янка, 1200 га, с. Усть-Лип'янка, с. Коновалівка, Машівське л-во, кв. 65 – 68, КСП "Червона зірка" – 1051 га, Новосанжарський ДЛГ – 149 га.

■ Парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва

3. Огуївський, 1,5 га, с. Огуївка, Машівська держсортостанція.

МИРГОРОДСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 155182 га.

Кількість заповідних об'єктів 10.

Площа заповідного фонду 239,52 га

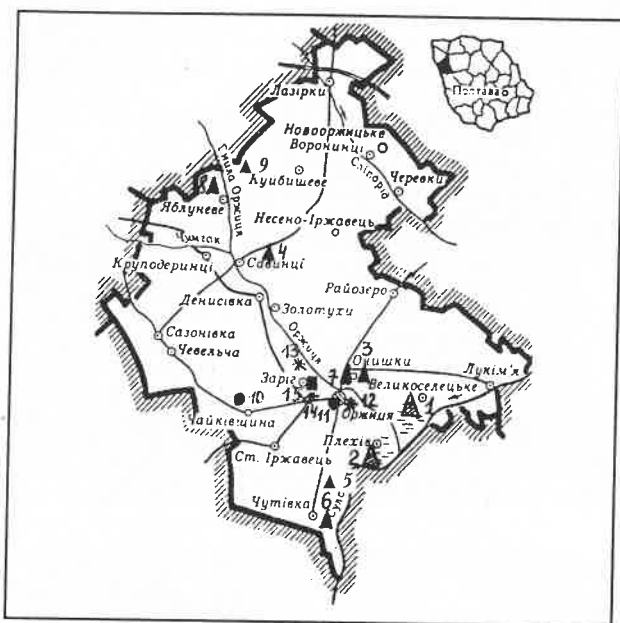
(0,15 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▨ Парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва

1. Хомутецький, 77 га, с. Хомутець, Хомутецький зооветтехнікум.

ОРЖИЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району 98161 га.
Кількість заповідних об'єктів 15.
Площа заповідного фонду 3573,83 га
(3,6 % від загальної площі району)

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Гідрологічний

1. Великоселецький, 1000 га, с. Великоселецьке, с. Малоселецьке, КСП ім. Котовського.
2. Плехівський, 500 га, с. Плехів, колгосп "Іскра".

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтний

3. Онішківський, 655 га, с. Онішки, колгосп ім. Суворова.

Лісовий

4. Половець, 35,9 га, с. Савинці, КСП "Комунар".

Ентомологічний

5. Тарасівський, 3 га, поблизу а/д Тарасівка – Оржиця, колгосп "Україна".

Гідрологічний

6. Чутівський, 742 га, с. Чутівка, колгосп "Україна" – 536,7 га, Чутівська сільська Рада – 205,3 га.
7. Оржицький, 195 га, між смт Оржиця і с. Онішки, колгосп ім. Суворова.
8. Яблунівський, 28 га, с. Яблуневе, Оржицьке торфопідприємство.
9. Тимківський, 43 га, с. Тимки, радгосп ім. Куйбишева.

● Пам'ятки природи

Комплексна

10. Киндінів сад, 7,1 га, с. Чайківщина, колгосп ім. Ілліча.

Ботанічна

11. Дуб черешчатий, 0,03 га / 1, смт. Оржиця, вул. Леніна, 89, Оржицький райкомунгосп.

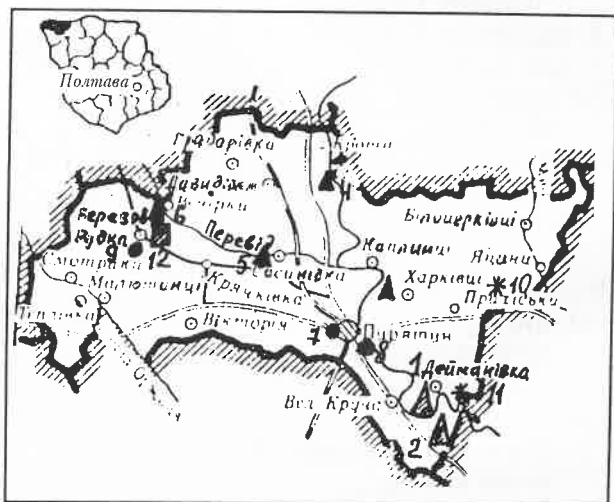
* Заповідні урочища

12. Біла шапка, 52,8 га, смт Оржиця, колгосп "Іскра".
13. "Загать", 149 га, с. Заріг, Оржицьке л-во, кв. 29 – 31, Лубенський ДЛГ.
14. Кобеляк, 156 га, с. Дмитрівка, Оржицьке л-во, кв. 16 – 18, Лубенський ДЛГ.

■ Парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва

15. Зарізький, 7 га, с. Заріг, Зарізька сільська Рада.

ПІРЯТИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 86290 га.
Кількість заповідних об'єктів 12.
Площа заповідного фонду 2504, 72 га
(2,9 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтний

1. Дейманівський, 622,7 га, с. Дейманівка, КСП ім. Свердлова.

Гідрологічний

2. Куквинський, 300 га, с. Повстин, радгосп ім. Маяковського.

ОБЪЕКТЫ МЕСТОВОГО ЗНАЧЕНИЯ

▲ Заказники

Гідрологічні

3. Харківський, 270 га, с. Харківці, КСП ім. Димитрова.
4. Гурбинський, 400 га, с. Гурбинці, КСП ім. Кірова.
5. Сасинівський, 150 га, с. Сасинівка, КСП ім. Ілліча.
6. Березоворудський, 150 га, с. Березова Рудка, Березоворудський радгосп - технікум.

● Пам'ятки природи

Ботанічні

7. Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, м. Пирятин,

- вул. Пушкіна, 33, Пирятинське управління
житлово-комунального господарства.
8. Лісопарк остров "Масальський", 47 га,
Пирятинське л-во, кв. 46, Пирятинський ДЛГ.
9. Парк, 1 га, с. Березова Рудка, Березоворудська
середня школа.*

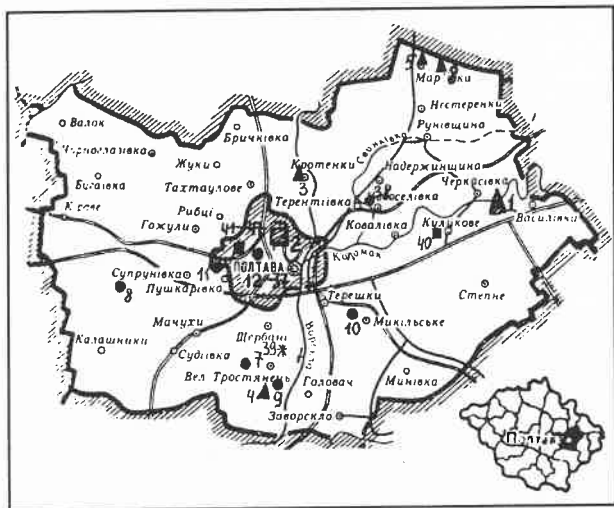
* Заповідні урочища

10. Яри - поруби, 325 га, Піратинське л-во, кв. 14 - 19, Піратинський ДЛГ.
11. Куквин, 241 га, Піратинське л-во, кв. 47 - 51, Піратинський ДЛГ.

■ Парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва

12. Березоворудський, 45 га, с. Березова Рудка, Березоворудський радгосп-технікум.

ПОЛТАВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 136167 га.

Кількість заповідних об'єктів 47.

Площа заповідного фонду 1625,1 га
(1,19 % від загальної площі району).

ОБЪЕКТЫ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕНИЯ

▲ Заказники

Ландшафтный

1. Вільхівщинський, 1030 га, с. Вільхівщина, с. Василівка, Василівська сільська Рада – 179,4 га, акціонерне с/г підприємство ім. Петровського – 103,1 га, Черкасівська сільська Рада – 18, 7 га, КСП "Коломак" – 494, 6 га, Куликівська сільська Рада – 39,6 га, КСП ім. Благоева – 166 га, Полтавський ДЛГ – 28,6 га.

 Парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва

2. Полтавський міський, 124,5 га, с. Яківці,
Полтавське міське житлово-комунальне
управління.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтный

3. Кротенківський, 28,5 га, с. Кротенки, Руднянське л-во, кв.2 вид. 15, турбаза "Кротенківська" – 17 га, Полтавський ДЛГ – 10 га, радгосп "Полтавський" – 1,5 га.

Ботанічні

4. Розсошенський, 15,7 га, с.Пожарна Балка, Розсошенське л-во, кв. 56 вид. 5, кв. 57 вид. 2, Полтавський ДЛГ.
5. Руднянський, 14,2 га, Руднянське л-во, кв. 31 вид. 6, 8, кв. 32 вид 2, Полтавський ДЛГ.
6. Воронянський, 35,6 га, с. Ворони, Руднянське л-во, кв. 23 вид. 5, кв. 27 вид. 1, 2, Полтавський ДЛГ.

● Пам'ятки природи

Ботанічні

7. Козацькі дуби, 0,04 га / 2, Розсошенське л-во, кв. 7 вид. 11, Полтавський ДЛГ.
8. Зарості лікарських та рідкісних рослин, 5 га, с. Рожаївка, Полтавське тампонажне управління.
9. Зарості цибулі ведмежої, 0,5 га, Розсошенське л-во, кв. 9 вид. 3, Полтавський ДЛГ.
10. Урочище "Триби", 5 га, с. Микільське, Чалівське л-во, кв. 45 – 48, Полтавський ДЛГ.
11. Дубовий гай, 1,5 га/30, с. Горбанівка, обласне відділення "Полтаватурист", АТ по туризму та екскурсіях.
12. Дуб черешчатий, 0,02 га/1, м. Полтава, вул. Садова, 3, банк "Україна".
13. Дуб черешчатий, 0,01 га/1, м. Полтава, Першотравневий проспект, 10, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
14. Дуб черешчатий, 0,01 га/1, м. Полтава, Першотравневий проспект, 17, Полтавське міське житлово-комунальне управління.

15. Дуб черешчатий, 0,01 га / 1, м. Полтава, Першотравневий проспект, 22, інфекційна лікарня, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 16. Дуби черешчаті, 0,02 га / 2, м. Полтава, Першотравневий проспект, 10, с/г коледж по підготовці керівних кадрів.
 17. Дуби черешчаті, 0,05 га / 3, м. Полтава, вул. К. Маркса, 3, Полтавський гарнізонний військовий госпіталь.
 18. Дуб пірамідальний, 0,02 га / 1, м. Полтава, вул. Фрунзе, 43, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 19. Дуби черешчаті, 0,04 га / 2, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37, обласний Будинок спілок.
 20. Дуб черешчатий, 0,01 га / 1, м. Полтава, вул. Жовтнева, 32, ДЮСШ № 2, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 21. Дуби черешчаті, 0,04 га / 2, м. Полтава, вул. Радянська, 9-а, школа-інтернат № 1.
 22. Каштанова алея, 4 га, м. Полтава, вул. Жовтнева від вул. Сінної до пам'ятника Зигіну, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 23. Дубовий гай, 4,2 га, м. Полтава, територія психоневрологічної лікарні.
 24. Бульвар Котляревського, 1 га, м. Полтава, від вул. Леніна до вул. Пушкіна, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 25. Бульвар Гоголя, 1,5 га, м. Полтава, від вул. Жовтневої до вул. Пушкіна, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 26. Березовий гай, 1 га, м. Полтава, вул. Пушкіна, 2, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 27. Парк НВО "Еліта", 1,5 га, м. Полтава, вул. Шведська, 86, науково-виробниче об'єднання "Еліта".
 28. Дуб черешчатий, 0,01 га / 1, м. Полтава, вул. Загородня, 43, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 29. Дуб черешчатий, 0,01 га / 1, м. Полтава, вул. М. Вовчка, 9-а, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 30. Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, м. Полтава, вул. Мясоедова, 27/29, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 31. Дуб черешчатий, 0,01 га / 1, м. Полтава, вул. Гоголя, 20, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 32. Дуб черешчатий, 0,01 га / 1, м. Полтава, вул. Пушкіна, 127, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 33. Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, м. Полтава, вул. Алмазна, 16, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 34. Парк обласної лікарні, 13 га, м. Полтава, вул. Шевченка, 23, обласна клінічна лікарня ім. М.В.Скляфосовського.
 35. Каштан кінський, 0,1 га/1, м. Полтава, вул. Шведська, 86, НВО "Еліта".
 36. Дуб черешчатий, 0,05 га/1, м. Полтава, територія лікарні ст. Полтава-Південна, Полтавська відділкова лікарня.
 37. Дуб черешчатий, 0,05 га/1, с. Розсошенці, біля а/д Полтава - Кременчук, Полтавська районна шляхово-ремонтна будівельна діляниця.
- Гідрологічна*
38. Криниця Петра І, 0,2 га, с. Новоселівка, землі в/ч, Лубенське військово лісництво, кв. 57, вид. 7.
- *** Заповідні урочища
39. Вільшане, 258 га, Розсошенське л-во, кв. 15 - 20, 23, Полтавський ДЛГ.
- Парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва
40. Куликівський, 25 га, с. Куликівка, Куликівська сільська Рада.
 41. Жовтневий, 6 га, центр м. Полтави, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 42. Парк "Перемога", 30,9 га, м. Полтава, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 43. Парк ім. Котляревського, 5 га, м. Полтава, вул. Фрунзе - вул. Сінна, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 44. Парк агробіостанції педінституту, 5,25 га, м. Полтава, вул. Крупської, 6, ботанічний сад педінституту.
 45. Парк на садибі Панаса Мирного, 2 га, м. Полтава, музей П. Мирного.
 46. Петровський, 3 га, м. Полтава, площа Леніна, Полтавське міське житлово-комунальне управління.
 47. Парк радгоспу-технікуму ім. А.С.Макаренка, 2,5 га, м. Полтава, радгосп - технікум ім. А.С. Макаренка.

РЕШЕТИЛІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 100992 га.

Кількість заповідних об'єктів 9.

Площа заповідного фонду 1426,9 га

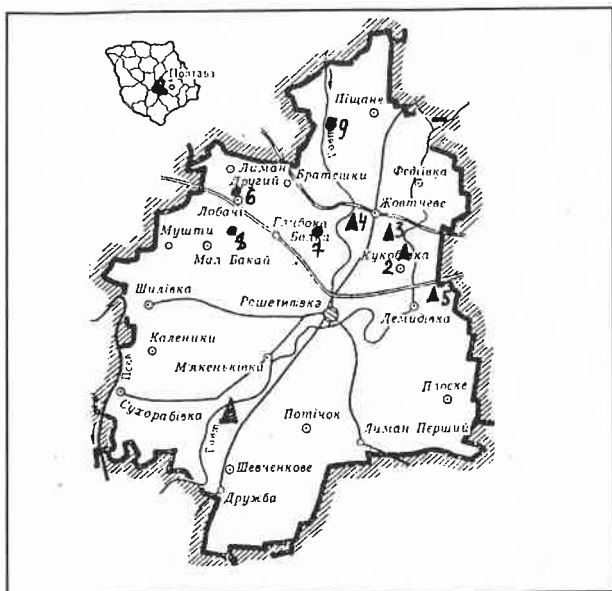
(1,41 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказник

Орнітологічний

1. Михнівський, 450 га, між селами Михнівка і

Фрунзівка, М'якеньківська сільська Рада – 79,5 га, КСП "Зоря" – 173,3 га, спілка селянських господарств "Шевченкове" – 172,1 га, Шевченківська сільська Рада – 25,2 га.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

2. Гарячківський ліс, 365,9 га, околиці сіл Прокопівка, Білоконі, Решетилівське л-во,

- кв. 12, 13, Новосанжарський ДЛГ – 160,2 га, Решетилівська селищна Рада – 64,5 га, агроколективне виробниче товариство "Говтва" – 118,2 га, КСП "Перше Травня" – 23 га.
3. Кузьменки, 269,4 га, с. Кузьменки, агрофірма "Авангард" – 146,9 га, Кукобівська сільська Рада – 122,5 га.
4. Щербакі, 289,6 га, між селами Голуби, Дмитренки, Решетилівське л-во, кв.11, Новосанжарський ДЛГ – 48 га, КСП "Перше Травня" – 30,7 га, КСП "Нива" – 13,6 га, Жовтнева сільська Рада – 57,4 га, агрофірма "Авангард" – 50 га, Кукобівська сільська Рада – 40,9 га, агротовариство "Говтва" – 48,6 га.

Ботанічний

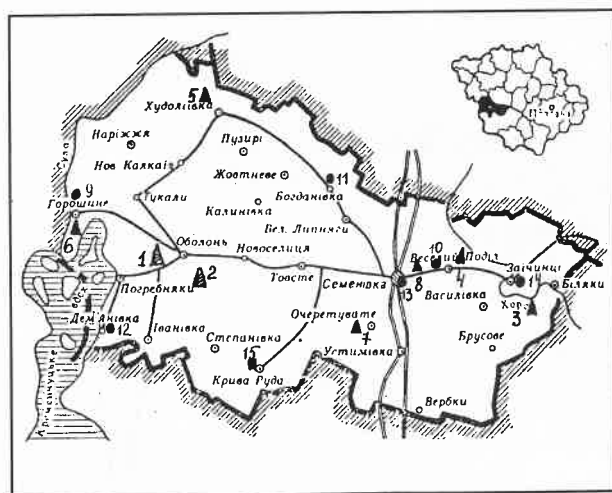
5. Новодиканський, 50,9 га, між селами Демидівка і Нова Диканька, КСП "Демидівське".

● Пам'ятки природи

Ботанічні

6. Дуби черешчаті, 0,25 га/3, с. Лобачі, Лобачівська сільська Рада.
7. Дуб черешчатий, 0,25 га/1, с. Коржі, Лобачівська сільська Рада.
8. Дуб черешчатий, 0,03 га/1, с. Великий Бакай, Малобакайська сільська Рада.
9. Дуб черешчатий, 0,3 га/1, урочище Шарлаї, Новомихайлівська сільська Рада.

СЕМЕНІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 127526 га.
Кількість заповідних об'єктів 15.
Площа заповідного фонду 2738,11 га
(2,15 % від загальної площі району)

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Гідрологічні

1. Солоне, 400 га, с. Наталенки, КСП "Погребняківське".
2. Гракове, 500 га, с. Оболонь, с. Новоселиця, КСП "Комунар" – 161 га, КСП "Оболонянське" – 339 га.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

3. Кривенківський, 94,2 га, с. Білогуби, Семенівське л-во, кв. 29, вид. 3, КСП "Василівське" – 80 га, Лубенський ДЛГ – 14,2 га.
4. Острів, 60 га, с. Веселий Поділ, КСП ім. Мічуріна.

Гідрологічні

5. Судевське, 420 га, с. Худоліївка, Семенівське л-во, кв. 17, КСП "Худоліївське" – 409 га, Лубенський ДЛГ – 11 га.
6. Драчки – Липняжки, 700 га, с. Горошино, Семенівське л-во, кв. 12, 13, КСП "Горошинське"

- 518 га, Лубенський ДЛГ - 182 га.
- 7. Лубкове, 260 га, с. Очеретувате, КСП "Дружба".
- 8. Криворудський, 260 га, смт Семенівка, с. Веселий Поділ, Веселоподільський цукрозавод - 80 га, Веселоподільська селекційна станція - 180 га.

● Пам'ятки природи

Ботанічні

- 9. Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, с. Горошине, біля Веселоподільського хлібоприймального пункту, КСП "Горошинське".
- 10. Парк Веселоподільської селекційної станції, 18,7 га, с. Веселий Поділ, Веселоподільська селекційна станція.

- 11. Парк Богданівського цукрорадгоспу, 10 га, с. Богданівка, радгосп "Богданівський".
- 12. Дуб черешчатий, 0,05 га / 1, с. Дем'янівка, біля старої церкви, КСП "Дем'янівське".
- 13. Дуби черешчаті, 0,14 га / 6, смт. Семенівка, територія райлікарні, Семенівська райлікарня.
- 14. Заїчинські схили, 3 га, с. Заїченці, КСП "Радянська Україна".

■ Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва

- 15. Парк радгоспу "Партизан", 12 га, с. Крива Руда, радгосп "Партизан".

ХОРОЛЬСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 105395 га.

Кількість заповідних об'єктів 22.

Площа заповідного фонду 1601,55 га
(1,52 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Гідрологічні

- 1. Хвощівка, 120 га, с. Хвощівка, Хорольське л-во, кв. 50, Лубенський ДЛГ.
- 2. Голованька, 44,8 га, с. Бовбасівка, КСП ім. Калініна.
- 3. Єньки, 82,5 га, с. Єньки, КСП ім. Ватутіна.
- 4. Комишитовий, 364 га, між селами Трубайці, Єньки і Бовбасівка, Хорольський завод будматеріалів.
- 5. Костюки, 237 га, с. Костюки, Хорольське л-во, кв. 52 - 55, Лубенський ДЛГ.

● Пам'ятки природи

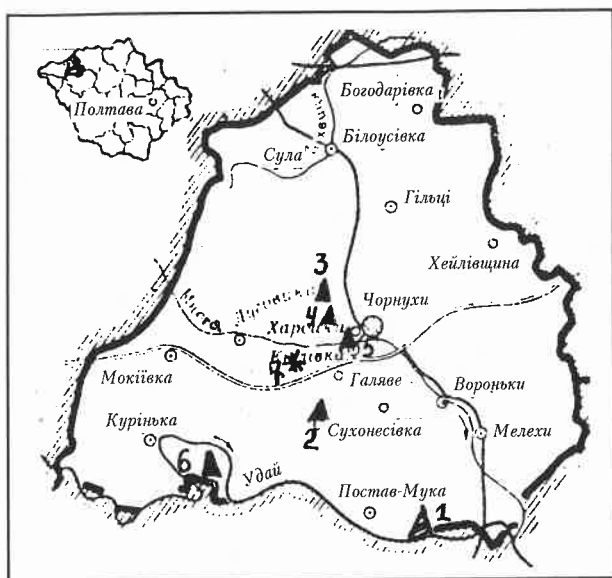
Ботанічні

- 6. Дуб черешчатий, 0,05 га / 1, с. Шишаки, урочище Рівне, Хорольське л-во, кв. 23 вид.11, Лубенський ДЛГ.
- 7. Дуби черешчаті, 0,1 га / 2, Хорольське л-во, кв. 23 вид. 11, Лубенський ДЛГ.
- 8. Дуб черешчатий, 0,05 га / 1, м. Хорол, Хорольський агропромколедж.
- 9. Дуб черешчатий, 0,05 га / 1, м. Хорол, Хорольський Ощадбанк.
- 10. Дубовий гай, 1 га, м. Хорол, Хорольський агропромколедж.

* Заповідні урочища

- 11. Середнє, 41 га, с. Середнє, Хорольське л-во, кв. 47, Лубенський ДЛГ.
- 12. Зайр'є, 38 га, околиці м. Хорол, вул. Зайр'є, Хорольське л-во, кв. 43, Лубенський ДЛГ.
- 13. Куторжыха, 53 га, с. Куторжыха, Хорольське л-во, кв. 43, Лубенський ДЛГ.
- 14. Гринцеве, 39 га, с. Ставки, Хорольське л-во, кв. 42, Лубенський ДЛГ.
- 15. Радьки, 41 га, с. Радьки, Хорольське л-во, кв. 27, Лубенський ДЛГ.
- 16. Довжек, 76 га, с. Глибока Долина, Хорольське л-во, кв. 12 - 13, Лубенський ДЛГ.
- 17. Круча, 76 га, с. Бурлаки, с. Березняки, Хорольське л-во, кв. 28, Лубенський ДЛГ.
- 18. Княже, 23 га, с. Березняки, Хорольське л-во, кв. 29, Лубенський ДЛГ.
- 19. Громадський плав, 38 га, с. Березняки, Хорольське л-во, кв. 32, Лубенський ДЛГ.
- 20. Березняки, 160 га, с. Березняки, Хорольське л-во, кв. 30, 31, Лубенський ДЛГ.
- 21. Бовбасівка, 40 га, с. Бовбасівка, Хорольське л-во, кв. 58, Лубенський ДЛГ.
- 22. Мелюшки, 125 га, с. Мелюшки, Хорольське л-во, кв. 25, 26, Лубенський ДЛГ.

ЧОРНУХИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 68178 га.
Кількість заповідних об'єктів 7.
Площа заповідного фонду 2753 га
(4,04 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказник

Ландшафтний

1. Червонобережжя, 657 га, хутір Червонобережжя, Калайденське л-во, кв. 1 – 18, Лубенський ДЛГ.

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтні

2. Монастирище, 733 га, Вороньківське л-во, кв. 15 – 35, Чорнухинське л-во, кв. 66, Пирятинський ДЛГ.
3. Балка Мангаревщина, 16,1 га, с. Бондарі, Харсицька сільська Рада.

Ботанічний

4. Харсицька Полона, 174 га, між селами Харсики та Бондарі, Чорнухинське л-во, кв. 6-8, Пирятинський ДЛГ.

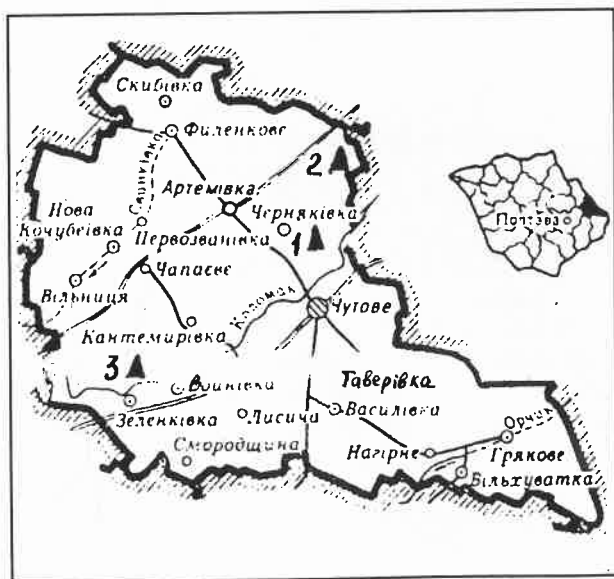
Гідрологічні

5. Заплава р.Многа, 183,3 га, між смт Чорнухи та с. Кизлівка, Чорнухинська селищна Рада – 82 га, Харсицька сільська Рада – 25 га.
6. Піско-Удайський, 289,6 га, с. Піски, КСП ім. Леніна.

* Заповідне урочище

7. Липова дача, 700 га, Чорнухинське л-во, кв. 19 – 31, с. Липове, а/д Київ – Шостка, Пирятинський ДЛГ.

ЧУТІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 86162 га.
Кількість заповідних об'єктів 3
Площа заповідного фонду 2804,5 га
(3,25 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтний

1. Лизняна балка, 60 га, між смт Чутово та с. Черняківка, Іскрівське л-во, кв. 130, Полтавський ДЛГ – 41 га, Черняківська сільська Рада – 19 га.

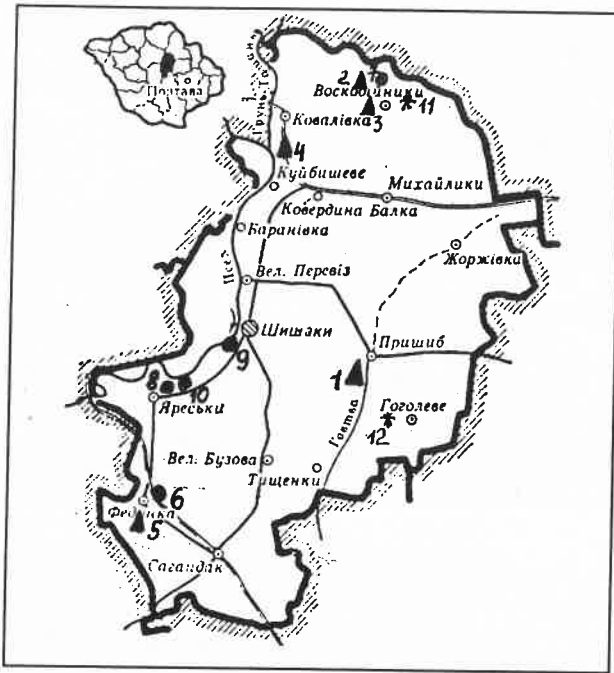
Лісовий

2. Іскрівський, 2243 га, між селами Черняківка, Іскрівка, Верхні Рівні, Іскрівське л-во, кв. 1 – 3, 5 – 7, 9 – 11, 13 – 71, 75 – 82, 84, 85, 87 – 90, Полтавський ДЛГ.

Гідрологічний

3. Сторожовий, 501,5 га, с. Сторожове, Іскрівське л-во, кв. 100 – 108, 114 – 116, Полтавський ДЛГ – 376,1 га, КСП "Сторожівське" – 105,6 га, КСП "Україна" – 19,8 га.

ШИШАЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району 79884 га.

Кількість заповідних об'єктів 12.

Площа заповідного фонду 554,42 га
(0,69 % від загальної площі району).

ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

▲ Заказники

Ландшафтний

1. Говтва, 228,4 га, між селами Легейди та Шафранівка, пайове колективне сільгоспідприємство "Шипаки".

Ботанічні

2. Величківський, 5 га, с. Величкове, колективне пайове сільськогосподарське підприємство "Воскобійники".
3. Воскобійницький, 10 га, с. Воскобійники, Колективне пайове сільськогосподарське підприємство "Воскобійники".
4. Виноград, 15 га, с. Малий Перевіз, КПСГП ім. Жовтневої революції.

Загально-зоологічний

5. Озерище, 55 га, с. Федунка, КПСГП "Федунка".

● Пам'ятки природи

Комплексна

6. Урочище "Берези", 5 га, с. Федунка, КПСГП "Федунка".

Ботанічні

7. Зарості гіацинтки білого, 1 га, с. Величкове, КПСГП "Воскобійники".
8. Дуб черешчатий, 0,02 га / 1, с. Яреськи, на подвір'ї Яреськівської середньої школи.

Геологічні

9. Бутова гора, 5 га, між смт Шипаки і с. Яреськи, Чапаївське л-во, кв. 8 вид. 7, 9, 10, Миргородський ДЛГ.
10. Лиса гора, 5 га, с. Яреськи, Чапаївське л-во, кв. 4, Миргородське ДЛГ.

* Заповідні урочища

11. Косюрине, 150 га, с. Величкове, КПСГП "Воскобійники".
12. Стінка, 75 га, с. Тищенки, Великобузівська сільська Рада, Миргородський ДЛГ.

АНОТОВАНИЙ СПИСОК ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ МЕРЕЖІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

(станом на 4.09.95 р.)

ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

ЗАКАЗНИКИ

Білецьківські плавні, ландшафт., 2980 га, 1994, Кременчуцький р-н. Еталонна ділянка заплави середнього Дніпра у верхів'ях Дніпродзержинського водосховища з типовим ландшафтом, багатою природною рослинністю, флорою та фауною.

Вільхівщинський, ландшафт., 1030 га, 1980, Полтавський р-н. Цінний природний комплекс в заплаві р. Коломак, місцезростання рослин, занесених до Червоної книги України.

Дейманівський, ландшафт., 622,7 га, 1989, Пирятинський. Цінний болотний масив в заплаві р. Удай.

Нижньопісільський, ландшафт., 504 га, 1994, Кременчуцький р-н. Типові заплавні ліси з лучними ділянками в пониженні р. Псел з багатою флорою і фауною.

Червонобережжя, ландшафт., 805 га, 1990, Лубенський і Чорнухинський р-н. Цінний природний комплекс широколистяних та мішаних лісів, остепнених ділянок та заболочених знижень в заплаві р. Удай з різноманітним рослинним та тваринним світом.

Великоселецький, гідр., 1000 га, 1990, Оржицький р-н. Цінний болотний масив з галофітними угрупованнями у заплаві Сула із своєрідною флорою та багатою фауною.

Гиряві Ісківці, гідр., 471 га, 1983, Лохвицький р-н. Цінний природний комплекс заплавлених лісів, боліт, лук по р. Сула, місцезростання рідкісних та лікарських рослин.

Гракове, гідр., 500 га, 1983, Семенівський р-н. Цінний болотний масив.

Куквинський, гідр., 300 га, 1980, Пирятинський р-н. Типовий природний комплекс високотравних боліт з рідкісними видами рослин.

Плехівський, гідр., 500 га, 1980, Оржицький р-н. Цінний болотний та лучний масив в заплаві р. Сула з багатою рослинністю.

Солоне, гідр., 400 га, 1982, Семенівський р-н. Цінний галофітний природний комплекс із специфічною рослинністю.

Малоперещепинський, бот., 640 га, 1980, Ново-

санжарський р-н. Типове для лівобережного Лісостепу України галофітне болото.

Руський Орчик, загальнозоол., 785 га, 1994, Машівський р-н. Цінний природний комплекс в заплаві р. Оріль з багатим тваринним світом.

Михнівський, орнітол., 450 га, 1981, Решетилівський р-н. Типове високотравне болото – місце гніздування різноманітних видів птахів.

ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ

Парасоцький ліс, компл., 145 га, 1963, Диканський р-н. Унікальне урочище грабово-дубового лісу на правому березі р. Ворскла з віковими деревами (дубами та грабами), багатою флорою і фауною.

Місцезростання рідкісних видів рослин.

ДЕНДРОЛОГІЧНИЙ ПАРК

Устимівський, 8,92 га, 1960, Глобинський р-н. Засновано у 1893 році. Зразок садово-паркової архітектури, зростає близько 500 видів і форм дерев та чагарників, численні екзоти та вічнозелені.

ПАРКИ – ПАМ'ЯТКИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА

Березоворудський, 45 га, 1960, Пирятинський р-н. Закладено у XXVIII ст. Зростає 40 видів дерев та чагарників, дуб віком 600 років.

Ковпаківський, 196 га, 1992, Котелевський р-н. Закладено у 1918 р. з ініціативи та за участю С.А.Ковпака. Зростає 75 видів дерев та чагарників.

Полтавський міський, 124,5 га, 1977, Полтавський р-н. Закладено у 1962 р. на місці Полтавської битви. Зберігаються ділянки з рослинністю різних природних зон України, численні екзоти. Мальовничий ландшафт з каскадами ставків.

Хомутецький, 77 га, 1960, Миргородський р-н. Закладено на початку XIX ст. навколо будинку декабристів Муравйових-Апостолів. Зростають 300-річні дуби, вікові липи, ясени, клени, граб, сосни. Цінна пам'ятка історії і культури.

ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК

Диканський, 11945 га, 1994, Диканський р-н. Поєднання типових природних комплексів і історико-культурних цінностей.

ЗАКАЗНИКИ

ГІДРОЛОГІЧНІ

Артополот, 88 га, 1982, Гадяцький р-н. Типове високотравне болото.

Байрак, 179 га, 1984, Лубенський р-н. Цінний болотний масив.

Березоворудський, 150 га, 1992, Пирятинський р-н. Штучна водойма. Регулятор ґрунтових вод.

Біловагіський, 70 га, 1982, Кременчуцький р-н. Типове високотравне болото.

Буртівський, 150 га, 1979, Козельщинський р-н. Цінний болотний масив.

В'язівський, 36,4 га, 1984, Лубенський р-н. Типове заплавне болото.

Гирло Хоролу, 169 га, 1995, Глобинський р-н. Цінний природний комплекс заплавного лісу, лук та остепнених схилів у гирлі Хоролу.

Глинський, 276,6 га, 1995, Кобеляцький р-н. Цінне болото.

Голованька, 44,8 га, 1992, Хорольський р-н. Водно-болотні угіддя в заплаві р.Хорол.

Гурбинський, 400 га, 1992, Пирятинський р-н. Типова заплавна ділянка по р. Удай з високотравними болотами. Регулятор водного режиму річки.

Драчки-Липняжки, 700 га, 1992, Семенівський р-н. Типова ділянка з лісом та болотом в заплаві р. Сули.

Дубове, 40 га, 1982, Котелевський р-н. Типове високотравне болото.

Заплава р. Многа, 183,3 га, 1994, Чорнухинський р-н. Типовий природний комплекс заболочених знижень та суходільних гряд.

Єньки, 82,5 га, 1992, Хорольський р-н. Водно-болотні угіддя в заплаві р. Хорол. Регулятор водного режиму річки.

Комишитовий, 363 га, 1993, Хорольський р-н. Водно-болотні угіддя в басейні р. Хорол.

Костюки, 237 га, 1993, Хорольський р-н. Типовий водно-болотний комплекс та лісові насадження в заплаві р. Хорол.

Криворудський, 260 га, 1992, Семенівський р-н. Типова заболочена ділянка в заплаві р. Крива Руда. Місце гніздування водно-болотних птахів.

Крутий берег, 50 га, 1982, Лубенський р-н. Цінне болото.

Ксензівський, 98 га, 1979, Козельщинський р-н. Типове високотравне болото.

Лубкове, 260 га, 1992, Семенівський р-н. Типовий водно-болотний комплекс в заплаві р. Сула. Місце гніздування водно-болотних птахів.

Любка, 67 га, 1993, Котелевський р-н. Цінна заболочена і лучна ділянки. Місцезростання рідкісних рослин, місце оселення журавлів під час перельотів.

Малорублівський, 222 га, 1993, Котелевський р-н. Притерасна частина заплави р. Многа з типовим вільшняком. Регулятор ґрунтових вод.

Малярківщина, 55 га, 1982, Лохвицький р-н. Типове високотравне болото.

Михайлівський, 400 га, 1992, Козельщинський р-н. Типові водно-болотні комплекси в басейні р. Псел. Місце гніздування водно-болотних птахів.

Озеро "Журавлине", 51 га, 1994, Зінківський р-н. Типова заплавна водойма р. Грунь.

Озеро "Лазьки", 65,8 га, 1995, Зінківський р-н. Типовий прибережно-водний комплекс та лучні ділянки з різноманітною рослинністю.

Окіпський, 31 га, 1984, Лубенський р-н. Типове високотравне болото.

Оржицький, 195 га, 1982, Оржицький р-н. Цінне болото.

Пеленківщина, 54,8 га, 1994, Зінківський р-н. Водно-болотні угіддя в заплаві р. Ташань.

Піско-Удайський, 289,6 га, 1992, Чорнухинський р-н. Типовий водно-болотний природний комплекс в заплаві р. Удай.

Пологи, 100 га, 1993, Гребінківський р-н. Цінна ділянка у витoku р. Сліпорід з галофітними луками та болотами.

Попенківський, 96 га, 1979, Козельщинський р-н. Цінне болото.

Рангове, 20 га, 1982, Лохвицький р-н. Цінне болото.

Ревазівський, 300 га, 1979, Новосанжарський р-н. Типовий болотний масив.

Романівський, 50 га, 1979, Зінківський р-н. Типовий природний болотний комплекс.

Сасинівський, 150 га, 1992, Пирятинський р-н. Типові водно-болотні ділянки в заплаві р. Перевод.

Ситникове, 300 га, 1982, Кобеляцький р-н. Типовий болотний масив.

Світінський, 34 га, 1984, Лубенський р-н. Типове високотравне болото. Регулятор ґрунтових вод.

Сторожовий, 501,5 га, 1989, Чутівський р-н. Типові водно-болотні ділянки в заплаві р. Коломак.

Судевське, 420 га, 1992, Семенівський р-н. Типовий водно-болотний комплекс в заплаві р. Сула. Місце гніздування водоплаваючих птахів.

Сухе, 8,9 га, 1994, Зінківський р-н. Типова заболочена ділянка заплави р. Ташань. Має водно-регулююче значення.

Твань-кар'єри, 41 га, 1994, Зінківський р-н. Типові заболочені водойми поблизу р. Грунь.

Тимківський, 43 га, 1984, Оржицький р-н. Типова заболочена ділянка в заплаві р. Сула.

Ударник, 39 га, 1993, Козельщинський р-н. Типове високотравне болото. Місце гніздування водно-болотних птахів.

Харківський, 270 га, 1992, Пирятинський р-н. Високотравні болота в заплаві р. Удай, які оточують острів Харківський. Типові болотні угруповання з рідкісними північними видами рослин.

Хорунжівський, 25 га, 1993, Козельщинський р-н. Болотний масив. Місце гніздування водно-болотних птахів.

Хвощівка, 120 га, 1992, Хорольський р-н. Типовий водно-болотний природний комплекс в басейні р. Хорол.

Чутівський, 742 га, 1995, Оржицький р-н. Ділянка заплави р. Сула з луками, водоймами, високотравними болотами, багата на рідкісні види рослин і тварин.

Шедієве, 273 га, 1992, Новосанжарський р-н. Цінне болото в заплаві р. Оріль. Місце гніздування рідкісних птахів (сірого журавля, лебедя-шипуна).

Яблунівський, 28 га, 1994, Оржицький р-н. Типова заболочена ділянка в заплаві р. Сули.

БОТАНІЧНІ

Балка Долина, 116,8 га, 1994, Зінківський р-н. Цінна ділянка лучного степу з угрупованнями ковили пірчастої, ковили волосистої, астрагалу шерстистоквіткового, сону чорніючого, занесених до Червоної книги України, та інших регіонально рідкісних рослин.

Борівський, 50 га, 1979, Котелевський р-н. Цінний природний комплекс мішаного лісу з прилеглими заболоченими ділянками. Місцезростання рослин, занесених до "Червоної книги України" та регіонально рідкісних.

Великий і Малий ліс, 90 га, 1994, Миргородський р-н. Цінний лісовий масив з багатою флорою та угрупованнями рідкісних видів (реліктового ранника весняного).

Величківський, 5 га, 1979, Шишацький р-н. Типові ділянки лучного степу з рідкісними видами рослин.

Вовчанський, 4,5 га, 1979, Лубенський р-н. Місцезростання цінних рослин.

Воскобійницький, 10 га, 1979, Шишацький р-н. Степові угруповання з рідкісними видами рослин.

Виноград, 15 га, 1993, Шишацький р-н. Типовий лісостеповий природний комплекс з різноманітною рослинністю.

Воронянський, 35,6 га, 1993, Полтавський р-н. Типова діброва з заростями конвалії звичайної та іншими рідкісними рослинами.

Гадяцький бір, 403 га, 1992, Гадяцький р-н. Типовий природний заплашний ліс.

Великий ліс, 182 га, 1992, Гадяцький р-н. Масив типового широколистяного лісу з віковими дубами.

Глибочанський, 47,4 га, 1995, Глобинський р-н. Цінна рослинність степових схилів правого берега р. Псел, лук та листяного лісу. Місцезростання рослин, занесених до Червоної книги України та регіонально рідкісних.

Драбинівка, 55 га, 1994, Кобеляцький р-н. Цінна ділянка лучного степу з багатим різотрав'ям, заростями рідкісних первоцвітів, занесених до

Червоної книги України.

Довгораківський, 276 га, 1994, Кременчуцький р-н. Цінна ділянка широколистяного лісу з типовими та рідкісними рослинами.

Дубина, 103 га, 1992, Гадяцький р-н. Типовий лісовий природний комплекс.

Жуківщина, 141 га, 1992, Гадяцький р-н. Типові лісові насадження по крутосхилах р. Псел. Мають ґрунтозахисне значення.

Зачепилівський, 58 га, 1994, Новосанжарський р-н. Цінна лучна ділянка з заростями рябчика малого, занесеного до Червоної книги України.

Клімівський, 81,7 га, 1993, Карлівський р-н. Унікальна ділянка ковилового степу на схилах правого берега р. Орчик. Місцезростання рідкісних степових рослин.

Капусник, 301 га, 1992, Карлівський р-н. Типовий широколистяний ліс з заростями рідкісних первоцвітів.

Книшівська гора, 159 га, 1992, Гадяцький р-н. Типовий широколистяний ліс на схилах правого берега р. Псел з різноманітною флорою і рослинністю.

Котове, 200,6 га, 1994, Зінківський р-н. Унікальний лучно-болотний природний комплекс з чисельною популяцією реліктової рослини – хвоща великого та орхідей, занесених до Червоної книги України.

Кут, 163,2 га, 1994, Великобагачанський р-н. Типовий широколистяний ліс. Місцезростання рідкісних рослин, занесених до Червоної книги України.

Лучківський, 10 га, 1979, Кобеляцький р-н. Цінна ділянка остепнених схилів з рідкісними рослинами. Місцезростання астрагалу шерстистоквіткового.

Манжеліївський, 5 га, 1979, Глобинський р-н. Цінні степові угруповання з рідкісними видами рослин.

Новодиканський, 50,9 га, 1995, Решетилівський р-н. Цінна ділянка типового лучного степу з рідкісними видами рослин.

Новоорлицькі кучугури, 672 га, 1994, Кобеляцький р-н. Острів в гирлі р. Ворскла з рідкісними псамофітними та болотними угрупованнями.

Острів Стрілецький - 4, 222 га, 1995, Кременчуцький р-н. Цінний лісовий масив із чисельною популяцією рідкісної папороті – вужачки звичайної.

Підварівський, 35,4 га, 1993, Котелевський р-н. Цінні лісові насадження із заростями 4 видів глоду.

Пісоцько - Конькове, 204,4 га, 1995, Гадяцький р-н. Цінний природний комплекс заплашних лук і водойм з рідкісними та лікарськими рослинами.

Плисів Яр, 10 га, 1993, Гребінківський р-н. Типова лучно-степова рослинність з багатою флорою.

Приворсклянський, 10 га, 1989, Котелевський р-н. Цінна лісова ділянка з рідкісними видами рослин, в тому числі чисельною популяцією любки дволистої, занесеної до Червоної книги України.

Розсошенський, 15,7 га, 1982, Полтавський р-н. Типова ділянка широколистяного лісу з різноманітною

флорою. Місцезростання цибулі ведмежої.

Руднянський, 14,2 га, 1993, Полтавський р-н. Місцезростання рідкісних степових рослин в сосновому лісі.

Русиново-Дубина, 13,6 га, 1995, Гадяцький. Типовий вільшняк із заростями цінних лікарських рослин.

Саранчина Долина, 275,6 га, 1992, Гадяцький р-н. Заліснена ділянка правого берега р. Псел. Має ґрунтозахисне значення.

Скоробір, 2 га, 1993, Котелевський р-н. Унікальна ділянка лучного степу з багатою флорою та численними рідкісними рослинами.

Терновий кущ, 563 га, 1992, Гадяцький р-н. Типові дубово-соснові насадження на другій терасі р. Псел із заростями конвалії звичайної. Має водоохоронне значення.

Харсицька Полона, 174 га, 1994, Чорнухинський р-н. Цінний природний комплекс болотних лісових та лучно-степових угруповань з рідкісними та лікарськими рослинами.

ЛАНДШАФТНІ

Балка Мангаревщина, 16,1 га, 1994, Чорнухинський р-н. Найпівнічніша в області природна ділянка лучного степу з різноманітною флорою.

Балка Широка, 383 га, 1994, Кременчуцький р-н. Заліснена балка. Місцезростання рідкісних лісових та степових видів рослин.

Батьки, 347,9 га, 1995, Зіньківський р-н. Типовий природний комплекс Лісостепу. Місцезростання рідкісних лікарських рослин.

Вільховатський, 452 га, 1994, Кобеляцький р-н. Цінні ділянки піщаного степу на боровій терасі в гирлі р. Ворскла.

Вишняки, 1405 га, 1994, Кобеляцький р-н. Острів в гирлі р. Ворскла з цінною псамофітною рослинністю та рідкісними угрупованнями північних лісових видів рослин, що охороняються в області.

Гарячківський ліс, 365,9 га, 1993, Решетилівський р-н. Природний комплекс в заплаві р. Говтва з різноманітним рельєфом і рослинністю.

Говтва, 228,4 га, 1995, Шишацький р-н. Цінна ділянка заплави р. Говтва з водно-болотними, лучними, лісовим та степовим природними комплексами.

Гора Пивиха, 140 га, 1994, Глобинський р-н. Цінний у ландшафтному і геологічному відношенні схил корінного берега Кременчуцького водосховища з різноманітним рослинним і тваринним світом. Місцезростання реліктової ефедри двоколоскової.

Жукове, 100 га, 1994, Кобеляцький р-н. Цінний природний комплекс в заплаві р. Ворскла з прилеглою залісненою боровою терасою. Місцезростання рідкісних видів рослин.

Заможнянський, 158,2 га, 1995, Глобинський р-н. Типові заплавні луки та лісові насадження на лівому березі р. Псел, які мають водоохоронне та ґрунтозахисне значення.

Заплава Псла, 885 га, 1995, Кременчуцький р-н. Типовий природний комплекс заплавних лук, лісів, водойм р. Псел.

Климівський, 415 га, 1995, Карлівський р-н. Цінний природний комплекс заболочених ділянок та сосново-дубових насаджень на правому березі р. Орчик з багатим рослинним і тваринним світом.

Клюсівський, 7 га, 1995, Новосанжарський р-н. Дубово-соснові насадження на притерасній частині лівого берега р. Ворскла з типовою флорою та фауною.

Красноперівка, 317 га, 1995, Карлівський р-н. Типовий природний комплекс дубово-соснового лісу. Має водоохоронне значення.

Кривенківський, 94,2 га, 1995, Семенівський р-н. Цінні степові ділянки на правому березі р. Хорол з багатою флорою та фауною.

Крамарево, 217 га, 1994, Кобеляцький р-н. Острів в гирлі р. Ворскла із специфічною, добре збереженою псамофітною рослинністю.

Кротенківський, 28,5 га, 1994, Полтавський р-н. Мальовнича ділянка з різноманітним ландшафтом, степовими ділянками та насадженнями різних видів дерев.

Кузьменки, 269,4 га, 1995, Решетилівський р-н. Типовий природний заплашний комплекс з луками, лісами, болотами. Багата флора та фауна.

Лісові озера, 714,7 га, 1995, Кременчуцький р-н. Ділянки заплавного тополевого лісу з прилеглими луками та водоймами. Місцезростання чисельної популяції рідкісної орхідеї зозулинця болотного. Має водоохоронне та рекреаційне значення.

Лизнява балка, 60 га, 1993, Чутівський р-н. Цінний природний комплекс широколистяного лісу та лучного степу з багатим рослинним та тваринним світом. Місцезростання рідкісних видів рослин.

Маяківський, 225 га, 1994, Новосанжарський р-н. Галофітні луки на притерасній частині р. Оріль із специфічною рослинністю.

Монастирище, 733 га, 1994, Чорнухинський р-н. Цінний природний комплекс широколистяних лісів на схилах і днищах ярів з різноманітною флорою і рослинністю.

Мужова долина, 82 га, 1994, Зіньківський р-н. Типова ділянка лучного степу на схилах правого берега р. Мужова Долина.

Новосанжарський, 1112 га, 1994, Новосанжарський р-н. Типовий ландшафт борової тераси р. Ворскла із дубово-сосновими насадженнями, лучними та заболоченими ділянками. Має ґрунтозахисне значення.

Олегова балка, 52,7 га, 1993, Карлівський р-н. Цінний природний комплекс лучного степу з рідкісними рослинами, занесеними до Червоної книги України.

Онїшківський, 655 га, 1995, Оржицький р-н. Типові водно-болотні комплекси в заплаві р. Оржиця. Має водоохоронне значення.

Осове, 65 га, 1994, Миргородський р-н. Типовий лісостеповий ландшафт з цінною лісовою та степовою рослинністю.

Острів, 60 га, 1995, Семенівський р-н. Цінні остепнені луки на правому березі р. Хорол з різноманітною рослинністю та рідкісними рослинами.

Острів Стрілецький - 2, 68,5 га, 1993, Кременчуцький р-н. Типовий природний комплекс прибережно-водної та псамфітної рослинності.

Пелехи, 452 га, 1994, Кобеляцький р-н. Псамфітні природні комплекси із своєрідною флорою в гірлі р. Ворскли.

Перегонівський, 150 га, 1994, Кобеляцький р-н. Цінний природний комплекс в заплаві р. Ворскла та лучних степів на правому березі з різноманітною рослинністю.

Пашене, 518 га, 1994, Козельщинський р-н. Мадюнична ділянка типової притерасної та борової частини заплави р. Псел з різноманітною рослинністю. Є регулятором водного режиму.

Псільський, 915 га, 1994, Глобинський р-н, Козельщинський р-н. Типовий заплашний комплекс з лісовими масивами, лучними степами, старицями.

Садочки, 300 га, 1993, Котелевський р-н. Типові заплавні луки з чисельною популяцією косариків тонких, занесених до Червоної книги України.

Слиньківщина, 54,6 га, 1994, Зіньківський р-н. Типові лучні степи на схилах балки з багатою флорою.

Усть-Лип'янка, 1200 га, 1994, Машівський р-н. Типовий ландшафт притерасної частини заплави правого берега р. Оріль з рідкісними галофітними угрупованнями.

Хорішки, 735 га, 1994, Козельщинський р-н. Типовий природний комплекс заплавної лісу. Має водоохоронне значення.

Шарівка, 254 га, 1993, Кобеляцький р-н. Типові заплавні ліси в долині р. Ворскла. Має водоохоронне та ґрунтозахисне значення.

Щербак, 209,6 га, 1995, Решетилівський р-н. Типовий лісостеповий ландшафт на схилах берега р. Говтва з прилеглими болотами. Відмічена різноманітна флора та фауна.

ЛІСОВІ

Іскрівський, 2243 га, 1993, Чутівський р-н. Цінний природний комплекс кленово-липово-дубового лісу з віковими дубами і різноманітною рослинністю.

Половець, 35,9 га, 1995, Оржицький р-н. Типовий лісовий масив з різноманітним рослинним та тваринним світом.

ЗАГАЛЬНОЗООЛОГІЧНІ

Байрак, 197,8 га, 1995, Зіньківський р-н. Типовий лісовий масив з різноманітним тваринним світом.

Озерище, 55 га, 1993, Шишацький р-н. Цінне озеро – місце гніздування водоплаваючих та болотних птахів.

Сухий яр, 18,6 га, 1994, Зіньківський р-н. Типова ділянка лучного степу з поселенням байбаків.

ОРНІТОЛОГІЧНИЙ

Лабурівський, 50 га, 1994, Котелевський р-н. Заболочена ділянка в заплаві р. Мерла з колонією чаплі сі-

рої. Місцеперебування журавля сірого.

ЕНТОМОЛОГІЧНИЙ

Тарасівський, 3 га, 1989, Оржицький р-н. Остепнена ділянка з рідкісними комахами.

ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ

БОТАНІЧНІ

Барвінкова гора, 15 га, 1995, Котелевський р-н. Ділянка широколистяного лісу з багатою флорою та рідкісними рослинами (популяція лісової орхідеї – зозулиних сліз яйцевидних).

Березовий гай, 1 га, 1970, м. Полтава, вул. Пушкіна, 2.

Березовий гайок, 0,6 га, 1995, Гадяцький р-н. Ділянка насаджень берези з популяцією плауна булавовидного.

Бульвар Гоголя, 1,5 га, 1970, м. Полтава, вул. Гоголя. Чотирирядні насадження липи 1903 р.

Бульвар Котляревського, 1 га, 1970, м. Полтава, вул. Котляревського. Насадження дуба пірамідального 1903 р.

Гадяцький бір, 5 га, 1979, Гадяцький р-н. Вікові насадження дуба червоного, ялини, модрина. Має естетичне та науково-пізнавальне значення.

Дуб пірамідальний, 0,02/1, 1975, м. Полтава, вул. Фрунзе, 43. Посаджений на честь Лялі Убийвовк, вік 50 років.

Дуб черешчатий, 0,02 га/1, 1969, Великобагачанський р-н, с. В.Багачка, віком 600 р.; 0,02/1, 1964, Великобагачанський р-н, с. Мар'янське, віком 200 р.; 0,02/1, 1984, м. Гадяч, віком 300 р.; 0,05/1, 1992, м. Гадяч, віком понад 70 р.; 0,07/1, 1992, Гадяцький р-н, Краснокутське л-во, кв. 26, віком 300 р.; 0,05/1, 1992, Гадяцький р-н, с. Краснознаменка, віком 250 р.; 0,02/1, 1969, Гадяцький р-н, с. Римарівка, віком 120 р.; 0,01/1, 1969, Гадяцький р-н, с. Максимівка, віком до 400 р.; 0,02/1, Гадяцький р-н, с. Тимофіївка, віком 350 р.; 0,02/1, 1975, Котелевський р-н, с. Деревки, віком 600 р.; 0,05/1, 1989, м. Лохвиця, віком 250 р.; 0,05/1, Лохвицький р-н, с. Яхники, віком понад 600 р.; 0,01/1, 1982, м. Лубни, віком 270 р.; 0,02/1, 1969, Лубенський р-н, приміське л-во, кв. 1 вид. 2, віком 250 р.; 0,02/1, 1982, смт Комишня, віком 270 р.; 0,05/1, 1989, Миргородський р-н, с. Остап'є, віком понад 300 р.; 0,03/1, 1995, смт Оржиця, віком 100 р.; м. Полтава: 0,02/1, 1978, вул. Алмазна, 16, віком 60 р.; 0,01/1, 1980, вул. М.Вовчка, 9-а, понад 300 р.; 0,01/1, 1980, вул. Гоголя, 20, віком понад 250 р.; 0,01/1, 1970, вул. Жовтнева, 32, віком 140 р.; 0,01/1, 1980, вул. Загородня, 43, посаджений на честь 30-річчя Перемоги; 0,01/1, 1980, вул. Мясоедова, 24/20, понад 250 р.; 0,05/1, 1992, територія лікарні ст. Полтава-Південна, віком понад 150 р.; 0,01/1, 1975, Першотравневий проспект, 10, 17, 22, віком 200 і 170 рр.; 0,01/1, 1979, вул. Пушкіна, 137, віком близько 300 р.; 0,02/1, 1969, вул. Садова, 3, віком понад 450 р.; 0,05/1, 1992, Полтавський р-н, с. Розсошенці, віком 250 р.; 0,02/1, 1970, м. Пирятин, вул. Пушкіна,

33, віком понад 300 р.; 0,3/1, 1995, Решетилівський р-н, с. Великий Бакай, віком понад 100 р.; 0,3/1, 1995, Решетилівський р-н, урочище Шарлаї, віком 200 р.; 0,25/1, 1995, Решетилівський р-н, с. Коржі, віком понад 100 р.; 0,05/1, 1989, Семенівський р-н, с. Дем'янівка, віком 100 р.; 0,02/1, 1964, Семенівський р-н, с. Горошине, віком понад 300 р.; 0,05/1, 1992, м. Хорол, Хорольський Ощадбанк, віком 200р.; 0,05/1, 1992, м. Хорол, Хорольський агропромколедж, віком 200 р.; 0,05/1, 1970, Хорольський р-н, с. Шишаки, урочище Рівне, віком понад 300 р.; 0,02/1, 1979, Шишацький р-н, с. Яреськи, віком близько 400 р.

Дуби черешчаті, 1,0/3, 1992, Гадяцький р-н, садиба Краснокутського л-ва, 3 дуби віком понад 200 р.; 0,2/2, 1994, Гребінківський р-н, с. Майорщина, 2 дерева віком понад 300 р.; 0,04/3, 1982, м. Лубни, вул. Плютеньці, 1, 3 дерева віком до 300 р.; 0,02/2, 1989, Миргородський р-н, Комишнянське л-во, кв. 125 вид. 12, 2 дуби віком 300 р.; 0,04/2, 1975, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37, 2 дерева віком понад 150 р.; 0,04/2, 1970, м. Полтава, вул. Радянська, 9-а, 2 дерева віком 150 і 300 рр.; 0,05/3, 1993, м. Полтава, вул. К.Маркса, 3, 3 дерева віком 300 р.; 0,02/2, 1975, м. Полтава, Першотравневий проспект, 10, 3 дерева віком понад 150 р.; 0,25/3, 1995, Решетилівський р-н, с. Лобачі, дерева віком понад 100 р.; 0,14/6, 1993, смт Семенівка, територія райлікарні, дуби віком понад 100 р.; 0,1/2, 1992, Хорольське л-во, кв. 23 вид. 2, 2 дуби віком 200 р.

Дубова алея, 0,5/30, 1969, Гадяцький р-н, с. Максимівка, насадження віком понад 120 р.

Дубовий гай, 0,1/36, 1989, м. Лохвиця, навпроти ветбаклабораторії. Залишки дубового гаю, на придолинному плато. Збереглося 36 шт. дубів віком понад 100 р.

Дубовий гай, 0,5/25, 1979, м. Лубни, 25 дерев віком понад 250 р.

Дубовий гай, 4,2 га, 1970, м. Полтава, територія психоневрологічної лікарні. 50 дерев віком понад 350 р.

Дубовий гай, 1,5/30, 1979, Полтавський р-н, с. Горбанівка, 30 дерев віком 250 – 300 р.

Дубовий гай, 1 га, 1982, м. Хорол, Хорольський агропромколедж. Група дерев віком понад 100 р.

Жовтнева дача, 57 га, 1972, Лубенський р-н, східна околиця м. Лубни. Цінний лісовий природний комплекс.

Заїчинські схили, 3 га, 1995, Семенівський р-н, с. Заїчинці. Залишки степової рослинності з багатою флорою та рідкісними рослинами.

Зарості гіацинтка білого, 1 га, 1979, Шишацький р-н, с. Величкове.

Зарості рідкісних та лікарських рослин, 5 га, 1979, Полтавський р-н, с. Рожайка.

Зарості цибулі ведмежої, 0,05 га, 1979, Полтавський р-н.

Каштан кіньський (Вавілова М.І.), 0,1/1, м. Полтава, вул. Шведська, 86, віком понад 100 р.

Каштанова алея, 4 га, 1970, м. Полтава, вул. Жовтнева від вул. Сінної до пам'ятника генералу Зигіну.

Посаджена у 1909 р. на честь 200-річчя перемоги в Полтавській битві.

Козацькі дуби, 0,04/2, 1969, Полтавський р-н. 2 дерева віком понад 250 р.

Краснолуцький гай, 75 га, 1969, Гадяцький р-н. Цінний масив широколистяного лісу.

Лісопарк острів "Масальський", 47 га, 1982, Пирятинський р-н. Мішані насадження віком 80 – 100 р.

Лісосмуга О.О.Ізмаїльського, 5 га, 1979, Диканський р-н, с. Дячкове. Насадження віком понад 100 р.

Липа, 0,02/1, 1964, Гадяцький р-н, по дорозі м. Гадяч – с. Сари. Липа віком понад 200 р.

Липа дрібнолиста, 0,02/1, 1984, Гадяцький р-н, по дорозі Рашівка – Лисівка. Дерево віком понад 250 р.

Липова алея, 0,15/23, 1979, Миргородський р-н, смт Комишня. 23 дерева віком близько 200 р.

Мгарська дача, 182 га, 1969, Лубенський р-н, с. Мгара. Цінний лісовий природний комплекс.

Морозівська дача, 865 га, 1969, Лубенський р-н, південна околиця м. Лубни. Дубовий лісовий природний комплекс з деревами віком понад 100 р.

Парк, 1 га, 1982, Пирятинський р-н, с. Березова Рудка. Зростає близько 50 дерев і чагарників.

Парк Богданівського цукрорадгоспу, 10 га, 1970, Семенівський р-н, с. Богданівка. Зростає 10 дубів віком понад 100 років.

Парк Веселоподільської селекційної станції, 18,7 га, 1964, Семенівський р-н, с. Веселий Поділ. Кілька дубів віком понад 200 р., вікові берест і липа.

Парк відпочинку, 3,4 га, 1969, Новосанжарський р-н.

Парк НВО "Еліта", 1,5 га, 1970, м. Полтава, вул. Шведська. Колекція екзотичних дерев і кущів.

Парк обласної лікарні, 13 га, 1975, м. Полтава, вул. Шевченка, 23. Зростає понад 70 дубів віком до 200 р.; лип, каштанів віком 100 років.

Пустовітка, 6 га, 1994, Диканський р-н, біля а/д Диканька – Шишаки за с. Василівка. Балка з різноманітною степовою рослинністю та рідкісними видами рослин.

Соснова алея, 0,5 га, 1993, Гребінківський р-н, с. Майорщина. Насадження вікових сосен.

Сосновий парк, 50 га, 1970, м. Лохвиця. Серед насаджень парку – дуб віком 600 р.

Урочище "Галочка", 115 га, 1975, Гадяцький р-н. Унікальний масив дубового лісу віком понад 300 р.

Урочище "Дуби", 1 га, 1993, Котелевський р-н. Дуби віком близько 200 р.

Урочище "Триби", 5 га, 1979, Полтавський р-н. Місцезростання цінних рідкісних рослин.

Урочище "Шумейкове", 17 га, 1969, Лохвицький р-н. Цінні лісові природні комплекси. Має історичне значення.

Храпачів Яр, 4,8 га, 1994, Зінківський р-н. Зарості рідкісної степової рослини – ломиносу цілолистого.

ГЕОЛОГІЧНІ

Бутова гора, 5 га, 1969, Шишацький р-н. Мальовнича скеля з відслоненнями відкладів неогену і антропогену.

Висачківський кар'єр, 22,9 га, 1993, Лубенський

р-н. Діабазова морфоструктура з прошарками інших порід. Абсолютна висота – 147 м над рівнем моря.

Відслонення гранодіоритів, 0,5 га, 1970, Кременчуцький р-н. Відслонення архейських порід.

Головлева круча, 2 га, 1982, Кременчуцький р-н. Опорне відслонення відкладів антропогену.

Келеберда, 5 га, 1979, Кременчуцький р-н. Відслонення типових гранітів.

Лиса гора, 4,9 га, 1969, Миргородський р-н. Опорне відслонення неогенових відкладів.

Лиса гора, 5 га, 1969, Шишацький р-н. Опорне відслонення неогенових та антропогенових відкладів.

Рудні піски, 0,5 га, 1979, Новосанжарський р-н. Відслонення відкладів полтавської світи.

Скеля – гранітний реєстр, 0,05 га, 1970, м. Кременчук. Місце позначення рівня особливо великих повеней.

ГІДРОЛОГІЧНІ

Джерело мінеральної води, 2 га, 1964, м. Миргород. Має лікувальні властивості.

Криниця Петра I, 0,2 га, 1979, Полтавський р-н.

Мінеральне джерело, 0,2 га, 1969, Миргородський р-н, с. Петрівці.

КОМПЛЕКСНІ

Академія, 33,6 га, 1993, Карлівський р-н. Залишки єдиного на Полтавщині степового заповідника "Академічний степ" – місцезростання рідкісних степових рослин, галофітних угруповань, поселення численної популяції ховрахів.

Городище, 18,7 га, 1995, Лубенський р-н. Залісна ділянка крутосхилу із степовими галявинами. Цінна в археологічному відношенні.

Киндинів сад, 7,1 га, 1995, Оржицький р-н. Добре збережений лісовий масив з різноманітним видовим складом дерев і кущів. Багата орнітофауна.

Олександрівський горб, 12,4 га, 1995, Лубенський р-н. Типовий природний степовий комплекс на схилах правого берега р. Сліпорід. Різноманітна орнітофауна та ентомофауна.

Парк залізничників, 7 га, 1993, м. Кременчук. Має велику історично-природоохоронну та оздоровчу цінність.

Розрита могила, 2,6 га, 1994, Котелевський р-н. Сукупність горбів із степовою рослинністю, оточених лісосухою.

Садіба, 15,32 га, 1995, Гадяцький р-н. Декоративні насадження навколо ставу та степового схилу. Має естетичне та водоохоронне значення.

Урочище "Берези", 5 га, 1995, Шишацький р-н. Ділянка березового лісу на боровій терасі р. Псел з багатою флорою.

ПАРКИ-ПАМ'ЯТКИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА

Бесідівщинський парк ім. Г. Перевери, 27,4 га, 1993, Гребінківський р-н. Закладений в 1946 р. Цінний за складом насаджень та розбивкою.

Жовтневий, 6 га, 1964, м. Полтава. Закладений в 1840 р.

Зарізький, 7 га, 1975, Оржицький р-н. Закладений у 1959 р. Зростає близько 130 дерев і кущів різних видів та форм.

Куликівський, 25 га, 1975, Полтавський р-н. Закладений на честь 50-річчя Жовтневої революції. Зростає близько 100 видів дерев і чагарників.

Огуївський, 1,5 га, 1982, Машівський р-н. Закладений в 1967 р. Зростає близько 500 дерев і чагарників.

Парк агробіостаціонару Полтавського педінституту, 5,25 га, 1964, м. Полтава. Навчальна база інституту. Різноманітна колекція рослин у відкритому та закритому (в теплиці) ґрунті.

Парк ім. Котляревського, 5 га, 1970, м. Полтава.

Парк Лубенського лісового технікуму, 32 га, 1972, м. Лубни. Закладено у 1950 р. Зростає більше 300 видів дерев і чагарників.

Парк на садибі П.Мирного, 2 га, 1979, м. Полтава. Зростають вікові дерева, серед яких – 2 дуби віком 300 р.

Парк "Перемога", 30,9 га, 1979, м. Полтава. Закладено у 1803 р.

Парк радгоспу "Партизан", 12 га, 1972, Семенівський р-н. Закладено у 1960 р. Зростає близько 150 видів дерев та чагарників, є екзоти.

Парк радгоспу-технікуму ім. А.С.Макаренка, 2,5 га, 1964, м. Полтава. Зростає 50 видів і форм дерев і чагарників.

Петровський, 3 га, 1964, м. Полтава. Закладено у 1905 р. на честь 200-річчя перемоги в Полтавській битві.

Придніпровський міський парк, 36 га, 1975, м. Кременчук. Закладено на честь 50-річчя Великого Жовтня.

ЗАПОВІДНІ УРОЧИЩА

Безвіднянське, 663 га, 1992, Гадяцький р-н. Типові середньовікові дубово-соснові насадження ґрунтозахисного значення.

Березняки, 162 га, 1993, Хорольський р-н. Цінні водно-болотний, лісовий природні комплекси заплави р. Сула – місце гніздування водоплавних птахів.

Біла шапка, 52,8 га, 1995, Оржицький р-н. Типові заплавні лісові насадження водоохоронного та естетичного значення.

Бовбасівка, 40 га, 1993, Хорольський р-н. Типовий водно-болотний комплекс, регулятор ґрунтових вод.

Великий лиман, 96 га, 1992, Котелевський р-н. Природна водойма серед лісового масиву – місце гніздування сірого журавля, занесеного до Червоної книги України.

Вільшане, 258 га, 1979, Полтавський р-н. Грабові насадження на східній межі ареалу.

Гадяцький бір, 25 га, 1979, Гадяцький р-н, Вельбівське л-во, кв. 57. Типові дубово-соснові насадження, серед яких – сосни віком близько 200 р., місцезростання рідкісних рослин; 48 га, 1979, кв. 98, 110. Типові дубово-соснові насадження, серед яких – сосни віком близько 200 р., місцезростання рідкісних рослин; 42 га, 1992, кв. 123. Типові дубово-соснові

насаджень, серед яких – сосни віком близько 200 р., місцезростання рідкісних рослин.

Гай-Займи, 114 га, 1992, Гадяцький р-н. Середньовікові насадження сосни, дуба, липи, клена, вільхи в заплаві Псла. Мають водоохоронне значення.

Гилуша, 105 га, 1992, Гадяцький р-н. Типовий природний комплекс діброви із заростями конвалії звичайної.

Готовщина, 108 га, 1992, Гадяцький р-н. Дубово-кленові насадження в заплаві р. Псел. Мають водоохоронне значення.

Гринцеве, 39 га, 1992, Хорольський р-н. Типовий дубово-липовий ліс.

Громадський плав, 38 га, 1993, Хорольський р-н. Типова заплавна рослинність, регулятор режиму р. Сула.

Діброво-Кобрієве, 144,5 га, 1992, Гадяцький р-н. Типовий природно-лісовий комплекс з різноманітною флорою та фауною.

Довжек, 76 га, 1992, Хорольський р-н. Типовий масив липово-дубового лісу з рідкісними видами рослин.

Забрід, 228 га, 1992, Гадяцький р-н. Типова заплавна діброва. Має водоохоронне значення.

Загачь, 149 га, 1995, Оржицький р-н. Типовий кленово-липово-дубовий ліс з різноманітним рослинним та тваринним світом.

Заяр'є, 38 га, 1992, Хорольський р-н. Липово-дубові насадження з домішкою берези. Має естетичне та оздоровче значення.

Зелений бір, 50 га, 1993, Козельщинський р-н. Типове лісове урочище з різноманітною флорою та фауною.

Зіньківщина, 45 га, 1992, Котелевський р-н. Типове лісове урочище з рідкісними рослинами, занесеними до Червоної книги України.

Келебердянське, 211 га, 1994, Кременчуцький р-н. Цінний лісостеповий природний комплекс з численними рідкісними степовими рослинами.

Кобеляк, 156 га, 1995, Оржицький р-н. Типове урочище з широколистяним лісом, має ґрунтозахисне значення.

Колода, 139 га, 1992, Котелевський р-н. Типові дубово-соснові насадження з різноманітною флорою та фауною.

Косюрині, 150 га, 1982, Шишацький р-н. Типове лісове урочище. Лісостепу з численними видами рослин, занесеними до Червоної книги України.

Княже, 23 га, 1993, Хорольський р-н. Типовий водно-болотний комплекс в заплаві р. Сула.

Крупницьке, 300 га, 1992, Котелевський р-н. Типовий широколистяний ліс з віковими дубами та різноманітною рослинністю.

Круча, 76 га, 1993, Хорольський р-н. Типова заплавна ділянка р. Сула, регулятор ґрунтових вод.

Куквин, 214 га, 1982, Пирятинський р-н. Типове лісове урочище на другій терасі р. Удай, зростають численні рідкісні рослини.

Куторжиха, 53 га, 1992, Хорольський р-н. Липово-дубові насадження з типовим рослинним покривом.

Лагузин яр, 111 га, 1992, Гадяцький р-н. Дубово-соснові насадження із заростями конвалії звичайної.

Липова дача, 700 га, 1992, Чорнухинський р-н. Типове лісове урочище з багатою флорою та рідкісними видами рослин.

Малий лиман, 173 га, 1992, Котелевський р-н. Лісове урочище з водоймою, де гніздуються рідкісний птах – журавель сірий.

Масюкове, 180 га, 1975, Гадяцький р-н. Типовий боровий природний комплекс з численними видами рослин, занесеними до Червоної книги України.

Мелюшки, 125 га, 1993, Хорольський р-н. Типова заплавна ділянка з насадженнями верби та сосни.

Перевалкове, 112 га, 1992, Гадяцький р-н. Типові листяні ліси в заплаві р. Хорол з різноманітною флорою та рослинністю.

Піщане, 51 га, 1992, Котелевський р-н. Ділянка соснового лісу на боровій терасі р. Ворскла з водоймою – місцем гніздування чаплі білої.

Радьки, 41 га, 1992, Хорольський р-н. Типовий широколистяний ліс з різноманітною рослинністю.

Середнє, 41 га, 1992, Хорольський р-н. Типовий комплекс липово-дубового лісу.

Сокільське, 243 га, 1989, Кобеляцький р-н. Цінний природний комплекс заплавних лісів та лучних галявин з численними рідкісними рослинами.

Сосновий гай, 46 га, 1992, Гадяцький р-н. Дубово-соснові насадження поблизу р. Грунь. Мають водоохоронне значення.

Стінка, 75 га, 1982, Шишацький р-н. Цінний лісостеповий природний комплекс з рідкісними степовими видами рослин.

Терновий куш, 303,2 га, 1992, Гадяцький р-н. Типові дубово-соснові насадження на другій терасі р. Псел – місцезростання рідкісних рослин.

Торговиця, 135,8 га, 1993, Лубенський р-н. Типовий болотний комплекс з різноманітною флорою і фауною в заплаві р. Сула.

Шкурині, 200 га, 1992, Кобеляцький р-н. Типовий заплавний природний комплекс – регулятор водного режиму р. Ворскла. Місце гніздування білих лебедів.

Шпакове, 350,5 га, 1992, Гадяцький р-н. Типова лісова рослинність водоохоронного значення.

Яворівщина, 75 га, 1992, Диканський р-н. Дібровний природний комплекс на схилах балки – місцезростання численних видів рослин, занесених до Червоної книги України.

Яри – Загатки, 175 га, 1992, Гадяцький р-н. Заліснені схили в заплаві р. Хорол з різноманітною флорою та фауною.

Яри – поруби, 325 га, 1979, Пирятинський р-н. Цінний грабово-дубовий ліс з багатим рослинним та тваринним світом, місцезростання великих популяцій лісових орхідей, лілії лісової та інших рідкісних рослин.

СПИСОК РОСЛИН ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

Альдрованда пухирчаста
Астрагал шерстистоквітковий
Билинець довгорогий*
Бровник однобульбовий*
Брандушка різнокольорова
Булатка великоквітова*
Булатка червона*
Водяний горіх плаваючий*
Гніздівка звичайна
Гронянка півмісяцева
Жировик Лезеля
Зозулинець блощицний*
Зозулинець болотний
Зозулинець обпалений
Зозулинець салеповий*
Зозулинець шоломоносний*
Зозулині сльози яйцевидні
Зозулині черевички справжні*
Ковила волосиста
Ковила вузьколиста
Ковила Граффа
Ковила Лессінга
Ковила Пірчаста
Коручка болотна

Коручка темно-червона*
Коручка чемерицивидна
Косарик тонкі
Лілія лісова
Лунарія оживаюча
Любка дволиста
Пальчатокорінник м'ясочервоний
Пальчатокорінник Фукса
Пирій ковилолистий
Півники борові
Півонія вузьколиста*
Підсніжник білосніжний
Рябчик малий
Рябчик руський
Рястка Буше
Сальвінія плаваюча
Сон чорніючий
Тюльпан дібровний
Цибуля ведмежа
Шафран сігчастий
МОХОПОДІБНІ
Десматодон Ранда
ЛИШАЙНИКИ
Целокаулон степовий

* зірочкою позначені види, які, мабуть, зникли

СПИСОК ТВАРИН ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

БЕЗХРЕБЕТНІ

Бражник дубовий
Бражник мертва голова*
Бражник Прозерпіна*
Бранхінекта східна*
Бранхінектела середня*
Ведмедиця велика*
Ведмедиця Гера
Ведмедиця - хазяйка
Ведмедиця червонокрапкова*
Вусач великий дубовий
Вусач мускусний
Вусач земляний хрестоносець
Вусач - червонокрил Келлера*
Джміль глинистий*
Джміль лезус*
Джміль мілливий*

Джміль пахучий*
Джміль пластинчастозубий*
Джміль червонуватий*
Джміль яскравий*
Дозорець - імператор
Дрепанозурус дволикий*
Жужелиця угорська
Жук - олень
Жук - самітник
Кошеніль польська*
Красотіл пахучий*
Ксилокона звичайна*
Ктир гігантський*
Ктир шершенеподібний
Люцина*
Ляра анафемська*
Махаон

Мегахіла округла*
 Мелітурга булавовуса*
 Мнемозина
 Пістрянка весела
 Подалірій
 Поліксена
 П'явка медична
 Рофітоїдес сірий
 Сатурнія мала*
 Сатурнія руда*
 Сатурнія середня*
 Синявець мелеагр
 Сколія гігантська
 Стрічкарка тополева
 Сфекс рудуватий*
 Хромадорина двоока*
 Цераторій багаторогий*
 Церцерис горбкувата*

ХРЕБЕТНІ

Балобан
 Боревігер степовий*
 Борсук
 Вечірниця велетенська
 Вечірниця мала
 Видра річкова
 Гадюка степова східна
 Гоголь
 Горностаї
 Дерехвіст степовий*
 Дрохва
 Журавель сірий
 Журавель степовий*
 Зміїд
 Зуйок морський
 Казарка червоновола*

* зірочкою позначені види, які, мабуть, зникли

Канюк степовий
 Колпиця*
 Кроншнеп великий
 Кулик - сорока
 Кутора мала
 Лебідь малий*
 Лежень
 Лелека чорний
 Лунь польовий
 Лунь степовий
 Марена дніпровська*
 Мідянка
 Мишівка степова
 Нічниця ставкова
 Норка європейська*
 Орел - карлик*
 Орел - могильник*
 Орлан білохвіст
 Перев'язка звичайна*
 Підорлик великий
 Підорлик малий*
 Поручайник*
 Пугач*
 Реготун чорноголовий
 Сипуха
 Сич волохатий*
 Сич горбатий*
 Скопа
 Сорокопуд сірий
 Стерлядь*
 Сокіл - сапсан
 Тушканчик великий*
 Тхір степовий*
 Ходулочник
 Чапля жовта
 Чеграва
 Чернь білоока

СПИСОК РЕГІОНАЛЬНО РІДКІСНИХ ТА МАЛОПОШИРЕНИХ РОСЛИН

Азинеума сіривата
 Аконіт дібровний*
 Аконіт шерстистовусий*
 Анемона лісова*
 Астрагал довголистий*
 Астрагал пухнастоквітковий*
 Астрагал ріжковий*
 Багаторядник шипуватий
 Багатоніжка звичайна*
 Барвінок малий*
 Барвінок трав'янистий
 Белевалія сарматська*
 Бовівник трилистий*

Валеріана бульбиста
 Валеріана висока*
 Верес звичайний*
 Вишня степова*
 Віниччя сланке
 Вовче тіло болотне*
 Воловик Гмеліна*
 Волошка дніпровська
 Волошка сумська
 Волошка східна*
 Вольфія безкоренева
 Воронець колосистий
 Вужачка звичайна*

Гадюча цибулька занедбана*
 Гвоздика ївги
 Гвоздика плоскозуба
 Гіацинтик білий*
 Гірчак зміїний*
 Гірчак пісковий
 Голокучник дубовий*
 Гоніолімон татарський
 Горицвіт весняний*
 Горицвіт волзький*
 Громовик несправжньоокрасильний*
 Грушанка круглолиста*
 Грушанка мала*
 Деревій блідо-жовтий
 Дзвоники персиколісті
 Егоніхон фіолетово-голубий*
 Ефедра двоколоскова*
 Житняк-пухнастоквітковий
 Жовтозілля дніпровське
 Журавлина болотна
 Звіробій гірський*
 Зимолюбка зонтична*
 Змієголовник Рюйша*
 Зубниця бульбиста
 Зубниця п'ятилиста
 Карагана кущова
 Конвалія звичайна*
 Котячі лапки дводомні*
 Купальниця європейська
 Латагтя біле*
 Латагтя сніжно-біле*
 Латук стиснутий*
 Ломиніс прямий
 Ломиніс цілолистий*
 Льон австрійський
 Льонок солодкий
 Маренка пахуча
 Мласкавець кілястий
 Мигдаль степовий*
 Наперстянка великоквіткова*
 Оман високий*
 Орлики звичайні
 Ортілія однобока*
 Осока Буека*
 Осока житня*
 Осот їстівний
 Очиток пурпуровий*
 Очиток шестирядний
 Первоцвіт весняний*
 Перстач білий*
 Перстач прямостоячий*
 Півники карликові*
 Півники сибірські*
 Півники угорські*
 Під'ялинник звичайний*

Плаун булавовидний*
 Подорожник Корнута
 Подорожник тонкоколосий
 Подорожник солончаковий
 Проліска дволиста*
 Проліска сибірська*
 Пухирник звичайний*
 Пухирник малий*
 Ранник весняний*
 Родовик лікарський
 Росичка круглолиста
 Ряска горбата
 Ряст Маршалла*
 Ряст порожнистий*
 Серпій увінчаний*
 Синяк плямистий
 Синюха голуба
 Скорзонера пурпурова*
 Смовдь піскова*
 Солонець трав'янистий
 Сон широколистий*
 Страусове перо звичайне
 Сухоцвіт багновий
 Сфагнум бахромчастий
 Сфагнум болотяний
 Сфагнум відігнутий
 Сфагнум відстовбурчений
 Сфагнум гостролистий
 Сфагнум Магеллана
 Сфагнум центральний
 Тонконіг степовий
 Тростяниця кострицевидна*
 Фіалка висока*
 Фіалка донська*
 Хартолепіс середній
 Хвощ великий*
 Хвощ зимуючий
 Хвощ лісовий*
 Хвощ рябий*
 Цанікелія стеблиста
 Чебрець Черняєва*
 Чемериця лобелієва*
 Чемериця чорна
 Черсак волосистий
 Чина паннонська*
 Чистець германський
 Шавлія австрійська
 Шавлія буквицелиста*
 Шавлія ефіопська*
 Шандра рання
 Шипшина Хржановського*
 Шолудивник Кауфмана
 Шолудивник пухнастоколосий
 Юринія гроновидна*
 Юринія Харківська*
 Ялівець звичайний*

ЛИШАЙНИКИ

Пармелія темно-бура*

* зірочкою позначено види, які підлягають охороні на території Полтавської області згідно з рішенням обласної Ради народних депутатів від 28.02.1995 р.

СПИСОК РЕГІОНАЛЬНО РІДКІСНИХ ТА МАЛОПОШИРЕНИХ ТВАРИН

БЕЗХРЕБЕТНІ

Богомол звичайний*

Сатурнія велика*

Хребетні

Байбак

Баклан великий

Бобер*

Веретільниця

Деркач*

Жаба гостроморда*

Кам'янка лиса*

Кам'янка - танцюристка

Крячок білощокий*

Крячок малий

Квакша звичайна*

Крячок світлокрилий*

Куниця лісова*

Лебідь-шипун*

Норець сірощокий*

Осоїд*

Очеретянка індійська*

Ропуха зелена*

Ропуха сіра

Сиворакша*

Сліпак звичайний

Ховрах малий

Ховрах крапчастий

Широконоска*

Чапля мала біла*

Чернь червоноголова*

Чернь чубата*

Яструб великий*

Ящірка зелена*

* зірочкою позначено види, які підлягають охороні на території
Полтавської області, згідно з рішенням обласної Ради народних
депутатів від 28.02.1995 р.

РАДИМО ПРОЧИТАТИ

Актуальні проблеми методики викладання географії рідного краю: Матеріали науково-практичної конференції. – Полтава. – Грудень, 1994.

Байрак О.М. Таємниці природної стежки. (З досвіду створення екологічних стежок у Полтавській області) – Полтава, 1990.

Байрак О.М., Гапон С.В., Строгдль Т.Г. Методичні рекомендації по вивченню лишайників і мохів у природі. – Полтава, 1990.

Байрак О.М., Самородов В.М., Стецюк Н.О. та інші. В гаю заграли проліски (розповіді про весняні рослини Полтавщини). – Полтава, 1994.

Гаверilenко Н.И. Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы. – Х.: Изд-во ХГУ, 1970.

Давиденко А.І. Мальовнича Полтавщина: Путівник по заповідниках і пам'ятках природи. – Х.: Прапор, 1982.

Другі каришинські читання. Матеріали міжвузівської конференції з проблем природничих наук. – Полтава, 1993.

Івашин Д.С., Самородов В.М., Буйдін В.В. та інші. Щоб росли горицвіти (розповіді про рідкісні рослини та тварини Полтавщини). – Полтава, 1992.

Кириян М.В., Самородов В.Н., Сыч Е.С. Устимовский дендропарк. (Проспект). – Ленинград: Изд-во ВИР, 1989.

Кириян М.В., Самородов В.Н., Сыч Е.С. Хранить и ценить обязательно. Очерк об Устимовском дендропарке. – Полтава, 1993.

Наукові записки: Збірник, присвячений 80-річчю Полтавського ледінституту. – Полтава, 1985.

Наш рідний край (сторінки про природу та пам'ятки природи Полтавщини). Вип. 5. – Полтава, 1990.

Нікітін Т.Г. ... І стежки праслов'янська в'язь: Мандрівка по заповідних місцях Полтавщини. – Х.: Прапор, 1989.

Перші каришинські читання. Матеріали доповідей. – Полтава, 1992.

Полтавщина: Енциклопедичний довідник (за ред. *А.В.Кудрицького*). – К.: УЕ, 1992.

Треті каришинські читання: Матеріали доповідей. – Полтава, 1995.

Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Українська енциклопедія, 1994.

Червона книга Української РСР. – К.: Наукова думка, 1980.

Чайка В.Я. Зелені шати Полтавщини. – Полтава: Криниця, 1994.

Т.Л.АНДРІЄНКО, О.М.БАЙРАК,
М.І.ЗАЛУДЯК, М.Л.КЛЄСТОВ;
В.Г.ЛИТВИНЕНКО, В.М.САМОРОДОВ,
Н.О.СТЕЦЮК

ЗАПОВІДНА КРАСА ПОЛТАВЩИНИ

Відповідальний за випуск
В.М.Самородов

Літературний редактор
В.В.Костенко.

Фото
*О.М.Байрак, М.М.Яцука,
Т.Л.Андрієнко, М.Л.Клєстова,
М.В.Слюсаря, Є.В.Ширя.*

Художник
І.І.Землянських.

Художній і технічний редактор
З.Ф.Чернявська.

Коректор
Н.Д.Жварницька.

Комп'ютерна верстка
А.М.Ткалича.

Здано до набору 11.01.96. Підписано до друку 08.05.96. Формат 60х84/8. Папір луміарт. Гарнітура peterburg. Друк офсетний. Ум.-друк.арк. 21,85. Ум. фарб.-відб. 42,35. Обл.-вид.арк. 46,5. Тираж 8000 пр. Вид. № 1008.

Інформаційно-видавниче агентство "Астрєя". 314028, Полтава, вул. Великотирновська, 1-а. Друкарня ІВА "Астрєя". 314000, Полтава, вул.Пушкіна, 56.